ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ
ΚΑΤΑ ΤΡΙΜΗΝΙΑΝ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

ΤΟΜΟΣ Ϛ΄ ΑΡ. 1 (ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΜΑΡΤΙΟΣ 1964)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Γ. Σεφερη . . . . 'Εκλογή ἀπὸ τὸ ποιητικόν του ἔργον
Κ. Δ. Κωνσταντινιδου . 'Ο νευρωτικὸς ἄνθρωπος τῆς συγχρόνου ἐποχῆς (Μελέτη)
Διαλεχτης Ζευγωλη - Γλεζου . . . . Παλιὰ τραγούδια (Ποιήματα)
Π. Γ. Μαστροδημητρη . . . . 'Υποδείγματά τινα τοῦ «καλοῦ κἀγαθοῦ» ἀνδρὸς εἰς τὸν Ξενοφῶντα (Μελέτη)
Σοφ. Μαρκιανου . . . . 'Αρχαῖον καὶ σύγχρονον θέατρον (Μελέτη).
Α. Ν. Ζουμπου . . 'Η ἐν τῇ σχολαστικῇ φιλοσοφίᾳ «'Αριστοτέλειος» διατύπωσις «Universalia in rebus» (Μελέτη)
Αλκ. Γιαννοπουλου . . . . Βερενίκη (Διήγημα)
Γ. Αλ. Φαρμακιδη . . . . Γεώργιος Ζηνόπουλος (Μελέτη)
Π. Νιρβανα . . . . 'Η ψυχὴ τοῦ ψαλτηρίου (Λησμονημέναι σελίδες)
Ε. Μουτσοπουλου . . . . Τὸ ὡλοκληρωμένον ὂν (Μελέτη)
Ευ. Φωτιαδου . . . . . 'Η ἅλωσις τῶν 'Ιωαννίνων καὶ ἡ σημασία αὐτῆς ('Ομιλία)
Ι. Ν. Δαμπαση . . . . 'Επίχαρμος, ὁ κωμῳδιογράφος καὶ ἰατρὸς (Μελέτη)
★ . . . . Θρασύβουλος Βλησίδης (Νεκρολογία)

ΧΡΟΝΙΚΑ

Γ. Θ. Ζ. . . . . Τῆς Συντάξεως (Σημείωμα)
Σπ. Παναγιωτοπουλου . . . . Εἰκαστικαὶ Τέχναι
Γ. Σκλαβου . . . . Μουσικὴ κίνησις
★ . . . . 'Η κίνησις τοῦ Παρνασσοῦ

ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ

ΚΑΤΑ ΤΡΙΜΗΝΙΑΝ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

Γραφεῖα: Πλατεῖα Ἁγ. Γεωργίου Καρύτση 8 — Ἀθῆναι

ΔΙΕΥΘΥΝΟΥΣΑ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΘΡΑΣ. ΒΑΛΣΙΔΗΣ: Πρόεδρος Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσός

ΓΕΡ. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ: Γεν. Γραμματεὺς Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσός

Γ. Θ. ΖΩΡΑΣ: Πρόεδρος Φιλολογικοῦ τμήματος Παρνασσοῦ, Ὑπεύθυνος περιοδικοῦ

Φ. Κ. ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙΔΗΣ: Γραμματεὺς συντάξεως

ΕΤΗΣΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗ (συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ταχυδρομικῶν):

Ἐσωτερικοῦ Δρχ. 80 Ἐξωτερικοῦ Δολ. 6

Διὰ Συλλόγους, Σχολεῖα καὶ Ἐπιχειρήσεις Δρχ. 120

Δι' Ὀργανισμούς, Τραπέζας, Δήμους καὶ Κοινότητας Δρχ. 200

Τιμὴ ἑκάστου τεύχους Δρχ. 20

Ἐμβάσματα ἀποστέλλονται ἐπ' ὀνόματι Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσός»

Χειρόγραφα δημοσιευόμενα ἢ μὴ δὲν ἐπιστρέφονται.

Διευθύνσεις συμφώνως τῷ Νόμῳ 1092/1938 Ἄρθρ. 6 § 1:

Ὑπευθύνου περιοδικοῦ, Γ. Θ. ΖΩΡΑ: Πολυτεχνείου 5α Ἀθῆναι.

Προϊσταμένου τυπογραφείου, Ι. Δ. ΜΥΡΤΙΔΗ: Σεϊζάνη 5 Ἀθῆναι.

ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΕΦΟΡΕΙΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ «ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ»

Πρόεδρος	ΘΡΑΣΥΒΟΥΛΟΣ ΒΛΗΣΙΔΗΣ
Αντιπρόεδρος	ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΛΙΤΣΟΥΝΑΚΗΣ
»	ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΖΩΡΑΣ
»	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΑΤΑΛΑΣ
Γενικός Γραμματεύς	ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ
Ειδικός Γραμματεύς	ΠΑΡΙΣ ΚΟΚΚΙΝΗΣ
» »	ΒΛΑΔΙΜΗΡΟΣ Θ. ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ
Ταμίας	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ
Κοσμήτωρ	ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΣ
Έφορος Βιβλιοθήκης	ΑΓΗΣΙΛΑΟΣ ΓΑΛΑΝΟΠΟΥΛΟΣ
» Καταστήματος	ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ
» Σχολών	ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ
Σύμβουλος	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΗΣ
»	ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΚΟΡΡΕΣ
»	ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΟΥΤΣΟΧΕΡΑΣ
»	Γ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ - ΝΟΥΑΡΟΣ

ΚΟΣΜΗΤΕΙΑ ΣΧΟΛΩΝ

Κοσμήτωρ Γραμματεύς: Φ. Κ. ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙΔΗΣ

Κοσμήτορες: Ιω. ΑΛΕΞΑΚΗΣ — Σπ. Φ. ΑΡΓΥΡΟΣ — Τιμ. ΒΟΥΚΥΔΗΣ — Π. ΔΡΕΤΤΑΣ — Θ. ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ — Ευ. ΣΤΑΜΑΤΗΣ — Γερ. ΛΙΒΑΘΥΝΟΠΟΥΛΟΣ — Μ. ΜΙΧΑΛΑΚΟΠΟΥΛΟΣ — Χρ. ΠΑΠΑΣ — Π. ΠΑΡΡΗΣ — Π. ΠΑΤΡΑΣ — Χ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ — Ν. ΣΤΑΘΑΤΟΣ — Θ. ΦΙΝΤΙΚΛΗΣ

ΠΡΟΕΔΡΕΙΟΝ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΥ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ

Πρόεδρος	ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΖΩΡΑΣ
Αντιπρόεδρος	Σπ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ
Γραμματεύς	Φ. Κ. ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙΔΗΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΟΥΣΑ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ

ΘΡΑΣΥΒΟΥΛΟΣ ΒΛΗΣΙΔΗΣ	Πρόεδρος Παρνασσοῦ
ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ	Γεν. Γραμματεὺς Παρνασσοῦ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΖΩΡΑΣ	Πρόεδρος Φιλολογικοῦ Τμήματος Παρνασσοῦ, Ὑπεύθυνος περιοδικοῦ
ΦΑΙΔΩΝ Κ. ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙΔΗΣ	Γραμματεὺς συντάξεως

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ
ΚΑΤΑ ΤΡΙΜΗΝΙΑΝ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΕΥΤΕΡΑ
ΤΟΜΟΣ Ϛ'

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ ΑΔΕΛΦΩΝ ΜΥΡΤΙΔΗ
1964

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΤΟΜΟΣ Ϛ'	ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΜΑΡΤΙΟΣ 1964	ΑΡΙΘ. 1

Γ. ΣΕΦΕΡΗ

ΕΚΛΟΓΗ ΑΠΟ ΤΟ ΠΟΙΗΤΙΚΟΝ ΤΟΥ ΕΡΓΟΝ

['Επὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς ἀπονομῆς τοῦ βραβείου Nobel εἰς τὸν ποιητὴν Γ. Σεφέρην — πρῶτον Ἕλληνα λογοτέχνην τιμηθέντα διὰ τῆς ἐν λόγῳ ἀνωτάτης παγκοσμίου τιμητικῆς διακρίσεως — δημοσιεύεται εἰς τὸν «Παρνασσὸν» ἀνθολογία ἀπὸ τὰ πλέον γνωστὰ καὶ χαρακτηριστικὰ ποιήματά του].

Ἐρωτικὸς λόγος

Ἔστι δὲ φῦλον ἐν ἀνθρώποισι ματαιότατον,
ὅστις αἰσχύνων ἐπιχώρια παπταίνει τὰ πόρσω,
μεταμώνια θηρεύων ἀκράντοις ἐλπίσιν.
ΠΙΝΔΑΡΟΣ

Α'

Ρόδο τῆς μοίρας, γύρευες νὰ βρῇς νὰ μᾶς πληγώσῃς,
μὰ ἔσκυβες σὰν τὸ μυστικὸ ποὺ πάει νὰ λυτρωθῇ
κ' ἦταν ὡραῖο τὸ πρόσταγμα ποὺ δέχτηκες νὰ δώσῃς
κ' ἦταν τὸ χαμογέλιο σου σὰν ἕτοιμο σπαθί.

Τοῦ κύκλου σου τὸ ἀνέβασμα ζωντάνευε τὴ χτίσι,
ἀπ' τἀγκάθι σου ἔφευγε τοῦ δρόμου ὁ στοχασμός,
ἡ ὁρμή μας γλυκοχάραζε γυμνὴ νὰ σ' ἀποχτήσῃ,
ὁ κόσμος ἦταν εὔκολος· ἕνας ἁπλὸς παλμός.

Β'

Τὰ μυστικὰ τῆς θάλασσας ξεχνιοῦνται 'ς τἀκρογιάλια
ἡ σκοτεινάγρα τοῦ βυθοῦ ξεχνιέται 'ς τὸν ἀφρό·
λάμπουνε ξάφνου πορφυρὰ τῆς μνήμης τὰ κοράλλια...
Ὦ μὴν ταράξῃς... πρόσεξε ν' ἀκούσῃς τἀλαφρὸ

ξεκίνημά της... Τἄγγιξες τὸ δέντρο μὲ τὰ μῆλα,
τὸ χέρι ἁπλώθη κ' ἡ κλωστὴ δείχνει καὶ σὲ ὁδηγεῖ...

Ὢ σκοτεινὸ ἀνατρίχιασμα ’ς τὴ ρίζα καὶ ’ς τὰ φύλλα
νά ’σουν ἐσὺ ποὺ θά ’φερνες τὴν ξεχασμένη αὐγή!

’Στὸν κάμπο τοῦ ἀποχωρισμοῦ νὰ ξαναθίζουν κρίνα,
μέρες ν’ ἀνοίγουνται ὥριμες, οἱ ἀγκάλες τοὐρανοῦ
νὰ φέγγουν ’ς τὸ ἀντιλάρισμα τὰ μάτια μόνο ἐκεῖνα,
ἁγνὴ ἡ ψυχὴ νὰ γράφεται σὰν τὸ τραγούδι αὐλοῦ...

Ἡ νύχτα νά ’ταν ποὺ ἔκλεισε τὰ μάτια; Μένει ἀθάλη,
σὰν ἀπὸ δοξαριοῦ νευρὰ μένει πνιχτὸ βουητό,
μιὰ στάχτη κι ἕνας ἴλιγγος ’ς τὸ μαῦρο γυρογιάλι
κι ἕνα πυκνὸ φτερούγισμα ’ς τὴν εἰκασία κλειστό.

Ρόδο τοῦ ἀνέμου, γνώριζες μὰ ἀνέγνωρους μᾶς πῆρες
τὴν ὥρα ποὺ θεμέλιωνε γιοφύρια ὁ λογισμὸς
νὰ πλέξουνε τὰ δάχτυλα καὶ νὰ διαβοῦν δυὸ μοῖρες
καὶ νὰ χυθοῦν ’ς τὸ χαμηλὸ κι ἀναπαμένο φῶς.

Γ′

Ὢ σκοτεινὸ ἀνατρίχιασμα ’ς τὴ ρίζα καὶ ’ς τὰ φύλλα!
Πρόβαλε ἀνάστημα ἄγρυπνο ’ς τὸ πλῆθος τῆς σιωπῆς,
σήκωσε τὸ κεφάλι ἀπὸ τὰ χέρια τὰ καμπύλα
τὸ θέλημά σου νὰ γενῇ καὶ νὰ μοῦ ξαναπῇς

τὰ λόγια ποὺ ἄγγιζαν καὶ σμίγαν τὸ αἷμα σὰν ἀγκάλη·
κι ἄς γύρῃ ὁ πόθος σου βαθὺς σὰν ἥσκιος καρυδιᾶς
καὶ νὰ μᾶς πλημμυράῃ μὲ τῶν μαλλιῶν σου τὴ σπατάλη
ἀπὸ τὸ χνούδι τοῦ φιλιοῦ ’ς τὰ φύλλα τῆς καρδιᾶς.

Χαμήλωναν τὰ μάτια σου κι εἶχες τὸ χαμογέλιο
ποὺ ἀνιστοροῦσαν ταπεινὰ ζωγράφοι ἀλλοτινοί.
Λησμονημένο ἀνάγνωσμα σ’ ἕνα παλιὸ εὐαγγέλιο
τὸ μίλημά σου ἀνάσαινε κι’ ἡ ἀνάλαφρη φωνή:

«Εἶναι τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου σιγαλὸ κι ἀπόκοσμο
κι ὁ πόνος ἁπαλὰ μὲς ’ς τὴν ψυχή μου λάμνει
χαράζει ἡ αὐγὴ τὸν οὐρανό, τὄνειρο μένει ἀπόντιστο
κ’ εἶναι σὰ νὰ διαβαίνουν μυρωμένοι θάμνοι.

»Μὲ τοῦ ματιοῦ τἀλάφιασμα, μὲ τοῦ κορμιοῦ τὸ ρόδισμα
ξυπνοῦν καὶ κατεβαίνουν σμάρι περιστέρια,
μὲ περιπλέκει χαμηλὸ τὸ κυκλωτὸ φτερούγισμα
ἀνθρώπινο ἄγγιγμα ’ς τὸν κόρφο μου τἀστέρια.

»Τὴν ἀκοή μου ὡς νά 'σμιξε κοχύλι βουίζει ὁ ἀντίδικος
μακρινὸς κι ἀξεδιάλυτος τοῦ κόσμου ὁ θρῆνος,
μὰ εἶναι στιγμὲς καὶ σβήνουνται καὶ βασιλεύει δίκλωνος
ὁ λογισμὸς τοῦ πόθου μου, μόνος ἐκεῖνος.

»Λὲς κι εἶχα ἀναστηθῆ γυμνὴ σὲ μιὰ παρμένη θύμισι
σὰν ἦρθες γνώριμος καὶ ξένος, ἀκριβέ μου,
νὰ μοῦ χαρίσῃς γέρνοντας τὴν ἀπέραντη λύτρωσι
ποὺ γύρευα ἀπὸ τὰ γοργὰ σεῖστρα τοῦ ἀνέμου...»

Τὸ ραγισμένο ἡλιόγερμα λιγόστεψε κ' ἐχάθη
κι ἔμοιαζε πλάνη νὰ ζητᾷς τὰ δῶρα τοὐρανοῦ.
Χαμήλωναν τὰ μάτια σου. Τοῦ φεγγαριοῦ τἀγκάθι
βλάστησε καὶ φοβήθηκε τοὺς ἤσκιους τοῦ βουνοῦ.

...Μέσ' 'ς τὸν καθρέφτη ἡ ἀγάπη μας πῶς πάει καὶ λιγοστεύει
μέσα 'ς τὸν ὕπνο τὰ ὄνειρα, σκολειὸ τῆς λησμονιᾶς
μέσα 'ς τὰ βάθη τοῦ καιροῦ, πῶς ἡ καρδιὰ στενεύει
καὶ χάνεται 'ς τὸ λίκνισμα μιᾶς ξένης ἀγκαλιᾶς...

Δ'

Δυὸ φίδια ὡραῖα κι ἀλαργινά, τοῦ χωρισμοῦ πλοκάμια
σέρνουνται καὶ γυρεύουνται 'ς τὴ νύχτα τῶν δεντρῶν,
γιὰ μιὰν ἀγάπη μυστικὴ σ' ἀνεύρετα θολάμια
ἀκοίμητα γυρεύουνται δὲν πίνουν καὶ δὲν τρῶν.

Μὲ γύρους, μὲ λυγίσματα κι ἡ ἀχόρταγή τους γνώμη
κλώθει, πληθαίνει, στρίβει, ἁπλώνει κρίκους 'ς τὸ κορμί,
ποὺ κυβερνοῦν ἀμίλητοι τοῦ ἔναστρου θόλου οἱ νόμοι
καὶ τοῦ ἀναδεύουν τὴν πυρὴ κι ἀσίγαστη ἀφορμή.

Τὸ δάσος στέκει ριγηλὸ τῆς νύχτας ἀντιστύλι
κ' εἶναι ἡ σιγὴ τάσι ἀργυρό, ὅπου πέφτουν οἱ στιγμὲς
ἀντίχτυποι ξεχωρισμένοι, ὁλόκληροι, μιὰ σμίλη
προσεχτικὴ ποὺ δέχουνται πελεκητὲς γραμμές...

Αὐγάζει ξάφνου τὸ ἄγαλμα. Μὰ τὰ κορμιὰ ἔχουν σβήσει
'ς τὴ θάλασσα 'ς τὸν ἄνεμο 'ς τὸν ἥλιο 'ς στὴ βροχή.
Ἔτσι γεννιοῦνται οἱ ὀμορφιές, ποὺ μᾶς χαρίζει ἡ φύσι
μὰ ποιὸς νὰ ξέρῃ ἂν πέθανε 'ς τὸν κόσμο μιὰ ψυχή.

'Σ τὴ φαντασία θὰ γύριζαν τὰ χωρισμένα φίδια,
(Τὸ δάσος λάμπει μὲ πουλιὰ βλαστοὺς καὶ ροδαμοὺς)

μένουν ἀκόμη τὰ σγουρὰ γυρέματά τους, ἴδια
τοῦ κύκλου τὰ γυρίσματα ποὺ φέρνουν τοὺς καημούς.

Ε'

Ποῦ πῆγε ἡ μέρα ἡ δίκοπη, ποὺ εἶχε τὰ πάντα ἀλλάξει;
Δὲ θὰ βρεθῇ ἕνας ποταμὸς νά 'ναι γιὰ μᾶς πλωτός;
Δὲ θὰ βρεθῇ ἕνας οὐρανὸς τὴ δρόσο νὰ σταλάξῃ
γιὰ τὴν ψυχὴ ποὺ νάρκωσε κι ἀνάθρεψε ὁ λωτός;

'Σ τὴν πέτρα τῆς ὑπομονῆς προσμένουμε τὸ θάμα
ποὺ ἀνοίγει τὰ ἐπουράνια κι εἶν' ὅλα βολετά,
προσμένουμε τὸν ἄγγελο σὰν τὸ πανάρχαιο δρᾶμα
τὴν ὥρα ποὺ τοῦ δειλινοῦ χάνουνται τἀνοιχτὰ

τριαντάφυλλα... Ρόδο ἄλικο τοῦ ἀνέμου καὶ τῆς μοίρας,
μόνο 'ς τὴ μνήμη ἀπόμεινες, ἕνας βαρὺς ρυθμὸς
ρόδο τῆς νύχτας πέρασες, τρικύμισμα πορφύρας
τρικύμισμα τῆς θάλασσας... Ὁ κόσμος εἶναι ἁπλός.

Μυθιστόρημα

[Ἀποσπάσματα]

Si j'ai du goût, ce n'est guère
que pour la terre et les pierres.
ARTHUR RIMBAUD

Γ'

Ὁ τόπος μας εἶναι κλειστός, ὅλο βουνὰ
ποὺ ἔχουν σκεπὴ τὸ χαμηλὸ οὐρανὸ μέρα καὶ νύχτα.
Δὲν ἔχουμε ποτάμια, δὲν ἔχουμε πηγάδια, δὲν ἔχουμε πηγές,
μονάχα λίγες στέρνες, ἄδειες κι αὐτές, ποὺ ἠχοῦν καὶ
[ποὺ τὶς προσκυνοῦμε.
Ἦχος στεκάμενος κούφιος, ἴδιος μὲ τὴ μοναξιά μας,
ἴδιος μὲ τὴν ἀγάπη μας, ἴδιος μὲ τὰ σώματά μας.
Μᾶς φαίνεται παράξενο, ποὺ κάποτε μπορέσαμε νὰ χτίσουμε
τὰ σπίτια, τὰ καλύβια καὶ τὶς στάνες μας.
Κι οἱ γάμοι μας, τὰ δροσερὰ στεφάνια καὶ τὰ δάχτυλα
γίνουνται αἰνίγματα ἀνεξήγητα γιὰ τὴν ψυχή μας.
Πῶς γεννηθήκαν, πῶς δυναμώσανε τὰ παιδιά μας;

Ὁ τόπος μας εἶναι κλειστός. Τὸν κλείνουν
οἱ δυὸ μαῦρες Συμπληγάδες. 'Σ τὰ λιμάνια

τὴν Κυριακὴ σὰν κατεβοῦμε ν' ἀνασάνουμε
βλέπουμε νὰ φωτίζουνται 'ς τὸ ἡλιόγερμα
σπασμένα ξύλα ἀπὸ ταξίδια ποὺ δὲν τέλειωσαν,
σώματα ποὺ δὲν ξέρουν πιὰ πῶς ν' ἀγαπήσουν.

ΙΗ'

Λυποῦμαι γιατὶ ἄφησα νὰ περάσῃ ἕνα πλατὺ ποτάμι
[μέσα ἀπὸ τὰ δάχτυλά μου
χωρὶς νὰ πιῶ οὔτε μιὰ στάλα.
Τώρα βυθίζομαι 'ς τὴν πέτρα.
Ἕνα μικρὸ πεῦκο 'ς τὸ κόκκινο χῶμα,
δὲν ἔχω ἄλλη συντροφιά.
Ὅ,τι ἀγάπησα χάθηκε μαζὶ μὲ τὰ σπίτια,
ποὺ ἦταν καινούργια τὸ περασμένο καλοκαίρι
καὶ γκρέμισαν μὲ τὸν ἀγέρα τοῦ φθινοπώρου.

ΑΠΟ ΤΟ «ΤΕΤΡΑΔΙΟ ΓΥΜΝΑΣΜΑΤΩΝ»

Μὲ τὸν τρόπο τοῦ Γ. Σ.

Ὅπου καὶ νὰ ταξιδέψω ἡ Ἑλλάδα μὲ πληγώνει.
'Σ τὸ Πήλιο μέσα 'ς τὶς καστανιὲς τὸ πουκάμισο τοῦ
[Κενταύρου
γλιστροῦσε μέσα 'ς τὰ φύλλα γιὰ νὰ τυλιχθῇ 'ς τὸ κορμί μου,
καθὼς ἀνέβαινα τὴν ἀνηφόρα κ' ἡ θάλασσα μ' ἀκολουθοῦσε
ἀνεβαίνοντας κι αὐτὴ σὰν τὸν ὑδράργυρο θερμομέτρου,
ὡς ποὺ νὰ βροῦμε τὰ νερὰ τοῦ βουνοῦ.
'Σ τὴ Σαντορίνη ἀγγίζοντας νησιὰ ποὺ βουλιάζαν,
ἀκούγοντας νὰ παίζῃ ἕνα σουραύλι κάπου 'ς τὶς ἀλαφρόπετρες
μοῦ κάρφωσε τὸ χέρι 'ς τὴν κουπαστὴ
μιὰ σαΐττα τιναγμένη ξαφνικὰ
ἀπὸ τὰ πέρατα μιᾶς νιότης βασιλεμένης.
'Σ τὶς Μυκῆνες σήκωσα τὶς μεγάλες πέτρες καὶ τοὺς
[θησαυροὺς τῶν Ἀτρειδῶν
καὶ πλάγιασα μαζί τους 'ς τὸ ξενοδοχεῖο τῆς «Ὡραίας
[Ἑλένης τοῦ Μενελάου»·
χάθηκαν μόνο τὴν αὐγὴ ποὺ λάλησε ἡ Κασσάντρα
μ' ἕναν κόκορα κρεμασμένο 'ς τὸ μαῦρο λαιμό της.

'Σ τὶς Σπέτσες, 'ς τὸν Πόρο καὶ 'ς τὴ Μύκονο
μὲ χτίκιασαν οἱ βαρκαρόλες.
Τί θέλουν ὅλοι αὐτοὶ ποὺ λένε
πὼς βρίσκουνται 'ς τὴν 'Αθήνα ἢ 'ς τὸν Πειραιᾶ;
'Ο ἕνας ἔρχεται ἀπὸ τὴν Σαλαμῖνα καὶ ρωτάει τὸν ἄλλο
[μήπως «ἔρχεται ἐξ 'Ομονοίας».
«"Οχι, ἔρχομαι ἐκ Συντάγματος» ἀπαντᾷ κι εἶν' εὐχαριστημένος.
«Βρῆκα τὸ Γιάννη καὶ μὲ κέρασε ἕνα παγωτό».
'Σ τὸ μεταξὺ ἡ 'Ελλάδα ταξιδεύει·
δὲν ξέρουμε τίποτε, δὲν ξέρουμε πὼς εἴμαστε ξέμπαρκοι ὅλοι ἐμεῖς,
δὲν ξέρουμε τὴν πίκρα τοῦ λιμανιοῦ σὰν ταξιδεύουν ὅλα τὰ καράβια·
περιγελᾶμε ἐκείνους ποὺ τὴ νιώθουν.

Παράξενος κόσμος ποὺ λέει πὼς βρίσκεται 'ς τὴν 'Αττικὴ
[καὶ δὲ βρίσκεται πουθενά·
ἀγοράζουν κουφέτα γιὰ νὰ παντρευτοῦνε
κρατοῦν «σωσίτριχα», φωτογραφίζουνται·
ὁ ἄνθρωπος, ποὺ εἶδα σήμερα, καθισμένος σ' ἕνα φόντο
[μὲ πιτσούνια καὶ μὲ λουλούδια
δέχουνταν τὸ χέρι τοῦ γέρο φωτογράφου νὰ τοῦ στρώνῃ τὶς ρυτίδες
ποὺ εἶχαν ἀφήσει 'ς τὸ πρόσωπό του
ὅλα τὰ πετεινὰ τοὐρανοῦ.

'Σ τὸ μεταξὺ ἡ 'Ελλάδα ταξιδεύει, ὁλοένα ταξιδεύει·
κι ἂν «ὁρῶμεν ἀνθοῦν πέλαγος Αἰγαῖον νεκροῖς»
εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ θέλησαν νὰ πιάσουν τὸ μεγάλο καράβι
[μὲ τὸ κολύμπι,
ἐκεῖνοι ποὺ βαρέθηκαν νὰ περιμένουν τὰ καράβια,
[ποὺ δὲν μποροῦν νὰ κινήσουν,
τὴν ΕΛΣΗ τὴ ΣΑΜΟΘΡΑΚΗ τὸν ΑΜΒΡΑΚΙΚΟ.
Σφυρίζουν τὰ καράβια τώρα ποὺ βραδυάζει 'ς τὸν Πειραιᾶ,
σφυρίζουν, ὁλοένα σφυρίζουν, μὰ δὲν κουνιέται κανένας ἀργάτης,
καμμιὰ ἁλυσίδα δὲν ἔλαμψε βρεμένη 'ς τὸ στερνὸ φῶς ποὺ βασιλεύει,
ὁ καπετάνιος μένει μαρμαρωμένος μὲς 'ς τἄσπρα καὶ 'ς τὰ χρυσᾶ.

"Οπου καὶ νὰ ταξιδέψω ἡ 'Ελλάδα μὲ πληγώνει·
παραπετάσματα βουνῶν, ἀρχιπέλαγα, γυμνοὶ γρανίτες...
Τὸ καράβι ποὺ ταξιδεύει τὸ λένε ΑΓΩΝΙΑ 937.

ΑΠΟ ΤΟ «ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ ΚΑΤΑΣΤΡΩΜΑΤΟΣ, Α'»

Ὁ γυρισμὸς τοῦ ξενιτεμένου

— Παλιέ μου φίλε, τί γυρεύεις;
Χρόνια ξενιτεμένος ἦρθες
μὲ εἰκόνες ποὺ ἔχεις ἀναθρέψει
κάτω ἀπὸ ξένους οὐρανούς,
μακριὰ ἀπ' τὸν τόπο τὸ δικό σου.

— Γυρεύω τὸν παλιό μου κῆπο·
τὰ δέντρα μοῦ ἔρχουνται ὡς τὴ μέση
κ' οἱ λόφοι μοιάζουν μὲ πεζούλια·
κι ὅμως, σὰν ἤμουνα παιδί,
ἔπαιζα πάνω 'ς τὸ χορτάρι,
κάτω ἀπὸ τοὺς μεγάλους ἥσκιους
κι ἔτρεχα πάνω σὲ πλαγιὲς
ὥρα πολλὴ λαχανιασμένος.

— Παλιέ μου φίλε, ξεκουράσου,
σιγὰ - σιγὰ θὰ συνηθίσῃς·
θ' ἀνηφορίσουμε μαζὶ
'ς τὰ γνώριμά σου μονοπάτια,
θὰ ξαποστάσουμε μαζὶ
κάτω ἀπ' τὸ θόλο τῶν πλατάνων,
σιγὰ - σιγὰ θὰ ρθοῦν κοντά σου
τὸ περιβόλι κ' οἱ πλαγιές σου.

— Γυρεύω τὸ παλιό μου σπίτι
μὲ τἄψηλὰ τὰ παραθύρια
σκοτεινιασμένα ἀπ' τὸν κισσό,
γυρεύω τὴν ἀρχαία κολόνα
ποὺ κοίταζε ὁ θαλασσινός.
Πῶς θὲ νὰ μπῶ 'ς αὐτὴ τὴ στάνη;
Οἱ στέγες μοῦ ἔρχουνται ὥς τοὺς ὤμους
κι ὅσο μακριὰ καὶ νὰ κοιτάξω
βλέπω γονατιστοὺς ἀνθρώπους,
λὲς κάνουνε τὴν προσευχή τους.

— Παλιέ μου φίλε, δὲ μ' ἀκοῦς;
Σιγὰ - σιγὰ θὰ συνηθίσῃς·

τὸ σπίτι σου εἶναι αὐτὸ ποὺ βλέπεις
κι αὐτὴ τὴν πόρτα θὰ χτυπήσουν
σὲ λίγο οἱ φίλοι κι οἱ δικοί σου
γλυκὰ νὰ σὲ καλωσορίσουν.

— Γιατί εἶναι ἀπόμακρη ἡ φωνή σου;
Σήκωσε λίγο τὸ κεφάλι
νὰ καταλάβω τί μοῦ λές·
ὅσο μιλᾷς, τἀνάστημά σου
ὁλοένα πάει καὶ λιγοστεύει,
λὲς καὶ βυθίζεσαι 'ς τὸ χῶμα.

— Παλιέ μου φίλε, συλλογίσου·
σιγὰ - σιγὰ θὰ συνηθίσῃς·
ἡ νοσταλγία σοῦ ἔχει πλάσει
μιὰ χώρα ἀνύπαρχτη μὲ νόμους
ἔξω ἀπ' τὴ γῆς κι ἀπ' τοὺς ἀνθρώπους.

— Πιὰ δὲν ἀκούω τσιμουδιά·
βούλιαξε κι ὁ στερνός μου φίλος.
Παράξενο πῶς χαμηλώνουν
ὅλα τριγύρω κάθε τόσο·
ἐδῶ διαβαίνουν καὶ θερίζουν
χιλιάδες ἅρματα δρεπανηφόρα.

ΑΠΟ ΤΗΝ «ΚΙΧΛΗ»

Δαίμονος ἐπιπόνου καὶ τύχης χαλεπῆς
ἐφήμερον σπέρμα, τί με βιάζεσθε λέγειν,
ἃ ὑμῖν ἄρειον μὴ γνῶναι.
'Ο Σειληνὸς 'ς τὸν Μίδα

Τὸ σπίτι κοντὰ στὴ θάλασσα

Τὰ σπίτια ποὺ εἶχα μοῦ τὰ πῆραν. Ἔτυχε
νά 'ναι τὰ χρόνια δίσεχτα· πολέμοι, χαλασμοί, ξενιτεμοί·
κάποτε ὁ κυνηγὸς βρίσκει τὰ διαβατάρικα πουλιὰ
κάποτε δὲν τὰ βρίσκει· τὸ κυνήγι
ἦταν καλὸ 'ς τὰ χρόνια μου, πῆραν πολλοὺς τὰ σκάγια·
οἱ ἄλλοι γυρίζουν ἢ τρελλαίνουνται 'ς τὰ καταφύγια.

Μὴ μοῦ μιλᾶς γιὰ τἀηδόνι, μήτε γιὰ τὸν κορυδαλό,
μήτε γιὰ τὴ μικρούλα σουσουράδα
ποὺ γράφει νούμερα 'ς τὸ φῶς μὲ τὴν οὐρά της·
δὲν ξέρω πολλὰ πράγματα ἀπὸ σπίτια,
ξέρω πὼς ἔχουν τὴ φυλή τους, τίποτε ἄλλο.
Καινούργια 'ς τὴν ἀρχή, σὰν τὰ μωρὰ
ποὺ παίζουν 'ς τὰ περβόλια μὲ τὰ κρόσια τοῦ ἥλιου,
κεντοῦν παραθυρόφυλλα χρωματιστὰ καὶ πόρτες
γυαλιστερὲς πάνω 'ς τὴ μέρα·
ὅταν τελειώση ὁ ἀρχιτέκτονας, ἀλλάζουν,
ζαρώνουν ἢ χαμογελοῦν ἢ ἀκόμη πεισματώνουν
μ' ἐκείνους ποὺ ἔμειναν, μ' ἐκείνους ποὺ ἔφυγαν,
μ' ἄλλους ποὺ θὰ γυρίζανε, ἂν μποροῦσαν,
ἢ ποὺ χαθῆκαν, τώρα ποὺ ἔγινε
ὁ κόσμος ἕνα ἀπέραντο ξενοδοχεῖο.

Δὲν ξέρω πολλὰ πράγματα ἀπὸ σπίτια,
θυμᾶμαι τὴ χαρά τους καὶ τὴ λύπη τους
καμμιὰ φορά, σὰ σταματήσω·
ἀκόμη
καμμιὰ φορά, κοντὰ 'ς τὴ θάλασσα, σὲ κάμαρες γυμνὲς
μ' ἕνα κρεββάτι σιδερένιο, χωρὶς τίποτε δικό μου,
κοιτάζοντας τὴ βραδυνὴν ἀράχνη συλλογιέμαι
πὼς κάποιος ἑτοιμάζεται νὰ ρθῇ, πὼς τὸν στολίζουν
μ' ἄσπρα καὶ μαῦρα ροῦχα, μὲ πολύχρωμα κοσμήματα
καὶ γύρω του μιλοῦν σιγὰ σεβάσμιες δέσποινες
γκρίζα μαλλιὰ καὶ σκοτεινὲς δαντέλες,
πὼς ἑτοιμάζεται νὰ ρθῇ νὰ μ' ἀποχαιρετίσῃ·
ἤ, μιὰ γυναῖκα ἑλικοβλέφαρη βαθύζωνη
γυρίζοντας ἀπὸ λιμάνια μεσημβρινά,
Σμύρνη - Ρόδο - Συρακοῦσες - 'Αλεξάντρεια,
ἀπὸ κλειστὲς πολιτεῖες σὰν τὰ ζεστὰ παραθυρόφυλλα,
μὲ ἀρώματα χρυσῶν καρπῶν καὶ βότανα,
πὼς ἀνεβαίνει τὰ σκαλιὰ χωρὶς νὰ βλέπῃ
ἐκείνους ποὺ κοιμήθηκαν κάτω ἀπ' τὴ σκάλα.

Ξέρεις, τὰ σπίτια πεισματώνουν εὔκολα, σὰν τὰ γυμνώσῃς.

ΑΠΟ ΤΟ « ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ ΚΑΤΑΣΤΡΩΜΑΤΟΣ, Γ' »

...Κύπρον, οὗ μ' ἐθέσπισεν...

Ἑλένη

Τεῦκρος
...ἐς γῆν ἐναλίαν Κύπρον, οὗ μ' ἐθέσπισεν
οἰκεῖν Ἀπόλλων, ὄνομα νησιωτικὸν
Σαλαμῖνα θέμενον τῆς ἐκεῖ χάριν πάτρας.
. . . .
Ἑλένη
Οὐκ ἦλθον ἐς γῆν Τρῳάδ', ἀλλ' εἴδωλον ἦν.
. . . .
Ἄγγελος
Τί φής ;
Νεφέλης ἄρ' ἄλλως εἴχομεν πόνους πέρι ;
ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ, « Ἑλένη »

«Τἀηδόνια δὲ σ' ἀφίνουνε νὰ κοιμηθῇς 'ς τὶς Πλάτρες».

Ἀηδόνι ντροπαλό, μέσ' 'ς τὸν ἀνασασμὸ τῶν φύλλων,
σὺ ποὺ δωρίζεις τὴ μουσικὴ δροσιὰ τοῦ δάσους
'ς τὰ χωρισμένα σώματα καὶ 'ς τὶς ψυχὲς
αὐτῶν ποὺ ξέρουν πὼς δὲ θὰ γυρίσουν.
Τυφλὴ φωνή, ποὺ ψηλαφεῖς μέσα 'ς τὴ νυχτωμένη μνήμη
βήματα καὶ χειρονομίες· δὲ θὰ τολμοῦσα νὰ πῶ φιλήματα·
καὶ τὸ πικρὸ τρικύμισμα τῆς ξαγριεμένης σκλάβας.

«Τἀηδόνια δὲ σ' ἀφίνουνε νὰ κοιμηθῇς 'ς τὶς Πλάτρες».

Ποιὲς εἶναι οἱ Πλάτρες ; Ποιὸς τὸ γνωρίζει τοῦτο τὸ νησί ;
Ἔζησα τὴ ζωή μου ἀκούγοντας ὀνόματα πρωτάκουστα :
καινούργιους τόπους, καινούργιες τρέλλες τῶν ἀνθρώπων
ἢ τῶν θεῶν·
ἡ μοῖρα μου, ποὺ κυματίζει
ἀνάμεσα 'ς τὸ στερνὸ σπαθὶ ἑνὸς Αἴαντα
καὶ μιὰν ἄλλη Σαλαμῖνα,
μ' ἔφερε ἐδῶ σ' αὐτὸ τὸ γυρογιάλι.
Τὸ φεγγάρι
βγῆκε ἀπ' τὸ πέλαγο σὰν Ἀφροδίτη·
σκέπασε τἄστρα τοῦ Τοξότη, τώρα πάει νά 'βρῃ
τὴν Καρδιὰ τοῦ Σκορπιοῦ, κι ὅλα τἀλλάζει.
Ποῦ εἶν' ἡ ἀλήθεια ;

Ἤμουν κι ἐγὼ 'ς τὸν πόλεμο τοξότης·
τὸ ριζικό μου, ἑνὸς ἀνθρώπου ποὺ ξαστόχησε.

Ἀηδόνι ποιητάρη,
σὰν καὶ μιὰ τέτοια νύχτα 'ς τἀκροθαλάσσι τοῦ Πρωτέα
σ' ἄκουσαν οἱ σκλάβες Σπαρτιάτισσες κι ἔσυραν τὸ θρῆνο,
κι ἀνάμεσό τους — ποιός θὰ τό 'λεγε; — ἡ Ἑλένη!
Αὐτὴ ποὺ κυνηγούσαμε χρόνια 'ς τὸ Σκάμαντρο.
Ἦταν ἐκεῖ, 'ς τὰ χείλια τῆς ἐρήμου· τὴν ἄγγιξα, μοῦ μίλησε:
«Δὲν εἶν' ἀλήθεια, δὲν εἶν' ἀλήθεια», φώναζε.
«Δὲν μπῆκα 'ς τὸ γαλαζόπλωρο καράβι.
Ποτὲ δὲν πάτησα τὴν ἀντρειωμένη Τροία».

Μὲ τὸ βαθὺ στηθόδεσμο, τὸν ἥλιο 'ς τὰ μαλλιά, κι αὐτὸ
[τὸ ἀνάστημα
ἤσκιοι καὶ χαμόγελα παντοῦ,
'ς τοὺς ὤμους, 'ς τοὺς μηρούς, 'ς τὰ γόνατα·
ζωντανὸ δέρμα, καὶ τὰ μάτια
μὲ τὰ μεγάλα βλέφαρα,
ἦταν ἐκεῖ, 'ς τὴν ὄχθη ἑνὸς Δέλτα.
Καὶ 'ς τὴν Τροία;
Τίποτε 'ς τὴν Τροία — ἕνα εἴδωλο.
Ἔτσι τὸ 'θέλαν οἱ θεοί.
Κι ὁ Πάρης, μ' ἕναν ἴσκιο πλάγιαζε σὰ νὰ ἦταν πλάσμα ἀτόφιο·
κι ἐμεῖς σφαζόμασταν γιὰ τὴν Ἑλένη δέκα χρόνια.

Μεγάλος πόνος εἶχε πέσει στὴν Ἑλλάδα.
Τόσα κορμιὰ ριγμένα
'ς τὰ σαγόνια τῆς θάλασσας, 'ς τὰ σαγόνια τῆς γῆς·
τόσες ψυχὲς
δοσμένες 'ς τὶς μυλόπετρες, σὰν τὸ σιτάρι.
Κι οἱ ποταμοὶ φουσκώναν μέσ' 'ς τὴ λάσπη τὸ αἷμα
γιὰ ἕνα λινὸ κυμάτισμα, γιὰ μιὰ νεφέλη,
μιᾶς πεταλούδας τίναγμα, τὸ πούπουλο ἑνὸς κύκνου,
γιὰ ἕνα πουκάμισο ἀδειανό, γιὰ μιὰν Ἑλένη.
Κι ὁ ἀδελφός μου;
Ἀηδόνι, ἀηδόνι, ἀηδόνι,
τί 'ναι θεός; τί μὴ θεός; καὶ τί τἀνάμεσό τους;

«Τἀηδόνια δὲ σ' ἀφίνουνε νὰ κοιμηθῇς 'ς τὶς Πλάτρες».

Δακρυσμένο πουλί,
'ς τὴν Κύπρο τὴ θαλασσοφίλητη

πού έταξαν γιά νά μού θυμίζη τήν πατρίδα,
άραξα μοναχός μ' αυτό τό παραμύθι,
άν είναι αλήθεια πώς αυτό είναι παραμύθι,
άν είναι αλήθεια πώς οί άνθρώποι δέ θά ξαναπιάσουν
τόν παλιό δόλο τών θεών·
άν είναι αλήθεια
πώς κάποιος άλλος Τεύκρος, ύστερα από χρόνια,
ή κάποιος Αίαντας, ή Πρίαμος, ή Εκάβη,
ή κάποιος άγνωστος, ανώνυμος, πού ωστόσο
είδε ένα Σκάμαντρο νά ξεχειλάη κουφάρια,
δέν τό 'χει μέσ' 'ς τή μοίρα του ν' ακούση
μαντατοφόρους πού έρχουνται νά πούνε
πώς τόσος πόνος, τόση ζωή,
πήγαν 'ς τήν άβυσσο
γιά ένα πουκάμισο αδειανό, γιά μιάν Ελένη.

Κ. Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ
Ἐκτ. Καθηγητοῦ Ψυχιατρικῆς καὶ Νευρολογίας
τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Ο ΝΕΥΡΩΤΙΚΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΕΠΟΧΗΣ

Ἑκάστη ἐποχὴ ἔχει, ὡς γνωστόν, τὸ ἴδιον αὐτῆς ὕφος, τὸν ἴδιον ρυθμόν. Νοοτροπία, ἤθη καὶ ἔθιμα, θεσμοί, συνήθειαι ποικίλλουν ἑκάστοτε. Διάφορον εἶναι τὸ κοινωνικόν, πνευματικὸν καὶ πολιτιστικὸν ἐν γένει περιεχόμενον τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων ἑκάστης ἐποχῆς. Οὕτω καὶ ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος ἄλλως πως ζῇ ἀπὸ τῆς παιδικῆς ἤδη ἡλικίας μέχρι τῆς γεροντικῆς καὶ ἄλλον ἐν γένει τρόπον ζωῆς ἔχει διαμορφώσει ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἄνθρωπον ἄλλης τινὸς ἐποχῆς·

Ἡ διαμόρφωσις τῆς ζωῆς καθόλου εἰς ἴδιον τύπον συντελεῖται συμφώνως πρὸς τὸ κρατοῦν γενικὸν πνεῦμα, τὰς ἀνάγκας τῆς ζωῆς καὶ τὰ μέσα, κυρίως τὰ τεχνικὰ καὶ μηχανικά, τὰ ὁποῖα παρέχει ἡ ἐπιστήμη καὶ γενικῶς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον καλοῦμεν τεχνικὸν πολιτισμόν, ὅστις ἀπορρέει ἐκ τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν εἰς ἴδιον τύπον διαμόρφωσιν τῆς ζωῆς ἑκάστης ἐποχῆς, διαπιστοῦται, ὅτι καὶ ἡ νοσηρότης παραλλάσσει ἀπὸ ἐποχῆς εἰς ἐποχήν. Διατὶ τοῦτο γίνεται, δὲν εἶναι εὔκολον νὰ καθορισθῇ ὡς πρὸς τὰς παντοίας παθήσεις π.χ. ὡς πρὸς τὰς λοιμώδεις νόσους. Δι' ἄλλας ὅμως δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν ὡρισμένους παράγοντας γενεσιουργοὺς τῆς νοσηρότητος. Τοιοῦτόν τι διαπιστοῦται σχετικῶς πρὸς ὡρισμένας ψυχονευρικὰς παθήσεις τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς ἡμῶν, τῶν ὁποίων (ψυχονευρικῶν παθήσεων) ἡ αἰτία γενέσεως ἀπορρέει, ὡς θέλομεν ἴδει, ἀπὸ παράγοντας ἐγκειμένους εἰς τὴν ἀλλαγὴν καὶ τὸν ἄλλον τρόπον ζωῆς τῶν σημερινῶν ἀνθρώπων, τὸν ὁποῖον δημιουργεῖ, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη ὁ πολιτισμός. Ὁ ἄλλος οὗτος τρόπος ζωῆς ἐπηρεάζει τὰς λειτουργίας τῶν ὀργάνων τοῦ σώματος, ἐν τῷ προκειμένῳ κυρίως εἰπεῖν τὸ νευρικὸν σύστημα καὶ διαταράσσει ταύτας, οὕτως ὥστε τελικῶς ἔχομεν βλάβην τῆς ὑγείας λόγῳ τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ ἀλλαγὴ τοῦ τρόπου ζωῆς συνεπάγεται πιθανῶς καὶ ἀλλαγὴν καὶ αὐτῆς τῆς ἰδιοσυστασίας τῶν ἀνθρώπων.

Πράγματι ἡ σχετικὴ ἔρευνα τοῦ βίου τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου φέρει εἰς φῶς, ὅτι ὁ ἄνθρωπος σήμερον ζῇ ὑπὸ ἰδιάζοντας ὅρους περιβάλλοντος

καὶ ὑφίσταται τὴν ἐπίδρασιν διαφόρου εἴδους ἐν σχέσει πρὸς ἄλλας ἐποχάς, ἐρεθισμάτων προκυπτόντων ἐκ τῆς ἀλλοίας, ὡς ἐλέχθη, διαμορφώσεως τῶν ὅρων τῆς ζωῆς. Μεταξὺ τῶν ὅρων τούτων τῆς ζωῆς ὑπάρχουν ὡρισμένοι ἀποτελοῦντες βλαπτικὰ διὰ τὸν ὀργανισμὸν ἐρεθίσματα. Ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου καθορίζεται ἡ ὑπὸ ὡρισμένην ἔννοιαν μετατροπὴ τῆς νοσηρότητος τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου, ὥστε νὰ δυνάμεθα νὰ ὁμιλῶμεν περὶ νοσηρότητος χαρακτηριστικῆς τῆς ἐποχῆς ἡμῶν.

Ὅτι ἡ καθ' οἱονδήποτε τρόπον ἐπερχομένη ἀλλαγὴ τοῦ τρόπου τῆς ζωῆς δημιουργεῖ ἐκ παραλλήλου ἀλλαγὴν τῆς νοσηρότητος, ἀποδεικνύεται πειραματικῶς τρόπον τινὰ ἀπὸ τὰς σχετικὰς παρατηρήσεις τῆς ἀλλαγῆς τῆς ζωῆς τῶν φυσικῶς ζώντων πρωτογόνων κατόπιν «ἐκπολιτισμοῦ» τούτων. Ἐπίσης ἀπὸ τὰς παρατηρήσεις ἐν καιρῷ πολέμου ἢ μετ' αὐτόν, καθ' ἃς ἄλλαι μὲν νόσοι ἐξαφανίζονται, ἄλλαι καθίστανται συχνότεραι. Ὡσαύτως ἡ ἀλλαγὴ τῆς ζωῆς λόγῳ τῆς ἐκβιομηχανίσεως ἐπέφερε διαφορὰν τῆς νοσηρότητος. Ἡ σημερινὴ ἐποχὴ τῆς συσσωρεύσεως τῶν ἀνθρώπων εἰς τὰς μεγαλουπόλεις, τῆς μαζοποιήσεως καὶ τοῦ αὐτοματισμοῦ παρέχει ἐπίσης δεδομένα πρὸς ἀναλόγους διαπιστώσεις.

Αἱ ἀλλαγαὶ αὗται τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων εἶναι βεβαίως μορφαὶ ἐξελίξεως τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ δημιουργία νέας μορφῆς πολιτισμοῦ ἐπιφέρει συγκρούσεις τῆς φυσικῆς καταστάσεως καὶ «τοῦ πολιτισμοῦ» ἐκ τῆς ὁποίας (συγκρούσεως) προκύπτουν τόσον ἀγαθὰ ἐπακόλουθα π.χ. ἀποτελεσματικωτέρα καταπολέμησις τῶν νόσων, παράτασις τῆς ζωῆς κ.ο.κ., ὅσον καὶ κακὰ π.χ. συχνοτέρα ἐμφάνισις ὡρισμένων νόσων (τῶν αἱμοφόρων ἀγγείων, τῆς καρδίας, τοῦ νευρικοῦ συστήματος κ.ο.κ.). Οὕτω ἀπὸ ἀπόψεως ὑγείας τοῦ ἀνθρώπου ὁ πολιτισμὸς δὲν εἶναι ἀμέτοχος βλάβης τῆς ὑγείας αὐτοῦ.

Ἐν τῷ προκειμένῳ, ἡ ἐκ τοῦ εἴδους τῆς ζωῆς τῶν σημερινῶν ἀνθρώπων νοσηρότης ἐξετάζεται ἀπὸ ἀπόψεως τῶν ψυχονευρικῶν παθήσεων καὶ δὴ ὡρισμένης ἐξ αὐτῶν, τὴν ὁποίαν κατωτέρω θὰ καθορίσωμεν. Πράγματι ὡρισμέναι νευροψυχικαὶ ἀνωμαλίαι, περὶ τῶν ὁποίων ἐν συνεχείᾳ ὁ λόγος, χαρακτηρίζουν καὶ ἀποτελοῦν ἓν μέρος τῆς εἰκόνος τῆς καθόλου νοσηρότητος τῆς ἐποχῆς ἡμῶν. Συχνότερον σήμερον ἢ ἄλλοτε αἰτιᾶται ὁ ἄνθρωπος νευρικὰ ἐνοχλήματα[1].

Ἐὰν τὰ ἀνωτέρω περὶ ἐπιβλαβοῦς ἐπιδράσεως ὡρισμένων ὅρων διαβιώσεως τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου λεχθέντα θελήσωμεν νὰ σκεφθῶμεν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς φυσιολογίας τοῦ ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ καὶ τῶν δεδομένων τῆς ἰατρικῆς, πρέπει νὰ ὑπενθυμίσωμεν, ὅτι ὁ ὀργανισμὸς τοῦ ἀνθρώ-

---

1. Ὑπενθυμίζομεν ὅτι μόνον ἀπὸ δεκαετηρίδων τινῶν γίγνεται μνεία ἐν τῇ ἰατρικῇ περὶ τῶν ἐν λόγῳ νευροψυχικῶν ἀνωμαλιῶν. Πρῶτος ἰατρὸς περιγράψας τοιαύτας νοσηρὰς καταστάσεις ὑπῆρξεν ὁ Ἀμερικανὸς Beard.

που ἀντιδρᾷ εἰς τοὺς ποικίλους ἐξωτερικοὺς ἐρεθισμοὺς διὰ τοῦ νευρικοῦ συστήματος.

Ἡ ἑκάστοτε ἀντίδρασις τοῦ νευρικοῦ συστήματος εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὸ εἶδος καὶ τὴν ἔντασιν τοῦ ἐρεθίσματος. Λέγομεν δ' ὅτι ἡ ἀντίδρασις εὑρίσκεται εἰς τὰ πλαίσια τοῦ ὁμαλοῦ, ὅταν εἶναι σκόπιμος καὶ ὠφέλιμος διὰ τὸν ὀργανισμόν, δοθέντος ὅτι ἡ ἀντίδρασις σκοπὸν ἔχει τὴν διατήρησιν τοῦ ὀργανισμοῦ εἰς ὁμαλὴν κατάστασιν (εἰς τὴν διατήρησιν τῆς λεγομένης ὁμοιοστασίας) καὶ τὴν προσαρμογὴν αὐτοῦ εἰς τὸ περιβάλλον.

Ἀλλ' αἱ ἀντιδράσεις τοῦ ὀργανισμοῦ, ἄλλως εἰπεῖν τοῦ νευρικοῦ συστήματος, δύνανται ὑφ' ὡρισμένας προϋποθέσεις νὰ κεῖνται ἔξω τοῦ πλαισίου τῆς ὁμαλῆς καὶ σκοπίμου ἀντιδράσεως, νὰ εἶναι μὴ ὁμαλαί, ἐν ἄλλοις λόγοις ἀνώμαλοι, παθολογικαί, ὁπότε κατ' οὐσίαν δὲν εἶναι ἐξυπηρετικαὶ διὰ τὸν ὀργανισμὸν καὶ ἀποτελοῦν περιεχόμενον παθολογικῆς καταστάσεως.

Ἵνα τὸ νευρικὸν σύστημα ἀντιδράσῃ ἀνωμάλως πρέπει τὰ ἐρεθίσματα νὰ εἶναι λίαν ἔντονα καὶ δυσβάστακτα διὰ τὴν φυσιολογικὴν αὐτοῦ ἀντοχὴν καὶ νὰ ἐπενεργοῦν συνεχῶς ἢ κατ' ἐπανάληψιν ἐπὶ μακρὸν χρόνον. Διὰ νὰ περιέλθῃ δὲ εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ἀνωμάλου ἀντιδράσεως πρέπει νὰ διαταραχθῇ ἐν τῇ λειτουργίᾳ του. Τοῦτο συμβαίνει ὅταν λόγῳ ἐντόνων καὶ συχνῶν ἐρεθισμῶν ὑποστῇ κόπωσιν καὶ ἐξάντλησιν. Τότε διαταράσσεται ἡ ὁμαλὴ λειτουργία αὐτοῦ καὶ χάνεται ἡ ἱκανότης πρὸς ὁμαλὴν ἀντίδρασιν.

Τὸ νευρικὸν σύστημα ἀνθρώπου ἔχει ἐξ ἰδιοσυστασίας τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἱκανότητα πρὸς λειτουργικὴν ἀντίδρασιν, ἥτις παραλλάσσει ἀπὸ ἀνθρώπου εἰς ἄνθρωπον — ποικίλλει εἰς τὰς διαφόρους ἡλικίας, εἶναι διάφορος εἰς τὴν γυναῖκα ἢ τὸν ἄνδρα, διάφορος εἰς τοὺς νοτίους ἢ τοὺς βορείους λαούς. Ἀποτελεῖ σταθερὸν ποσὸν καὶ μέγεθος, διακυμαίνεται ὅμως ἐντὸς ὡρισμένου εὔρους ἀρκούντως μεγάλου, ὥστε εἶναι δυνατὴ ἡ λειτουργικὴ προσαρμογὴ εἰς ποικιλίαν διαφορετικῶν ἑκάστοτε ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων καὶ ἐρεθισμῶν.

Ἀναφέρομεν παράδειγμα ἀντιδράσεως τοῦ ὀργανισμοῦ εἰς ἓν ἐξωτερικὸν ἐρέθισμα καὶ λαμβάνομεν ὡς τοιοῦτον τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐν θερμοκρασίᾳ ἀπὸ 15 ὑπὲρ τὸ μηδὲν μέχρι 30 ὑπὲρ τὸ μηδὲν ἀντιδρᾷ κατὰ ὁμαλὸν τρόπον. Πέραν τῶν ὁρίων τούτων π.χ. εἰς ψῦχος 20 ὑπὸ τὸ μηδέν, τὴν μεγάλην θερμοκρασίαν (50^0), ἀντιδρᾷ ἀνωμάλως (εἰς τὸ ψῦχος διὰ ρίγους, τρόμου τῶν μελῶν τοῦ σώματος κ.τ.τ.), πέρα δὲ τῶν ὁρίων τούτων χάνει πλέον τὴν ἱκανότητα ἀντιδράσεως καὶ καταστρέφεται. Εἰς τὸ παράδειγμα τοῦτο βλέπει τις μίαν φάσιν ὁμαλῆς ἀντιδράσεως τοῦ νευρικοῦ συστήματος καὶ προσαρμογῆς, μίαν φάσιν λειτουργικῆς διαταραχῆς καὶ ἀνωμάλου ἀντιδράσεως καὶ τελικῶς μίαν φάσιν, εἰς ἣν εἶναι ἀδύνατος πλέον ἡ ἀντίδρασις καὶ ἐπέρχεται ἡ καταστροφὴ τοῦ ὀργανισμοῦ.

Ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ ζωῇ ὑφίσταται συνεχῶς τὴν ἐπίδρασιν ποικίλων

καὶ συνεχῶν ἐρεθισμῶν, οἵτινες εἶναι ἐσωτερικοὶ καὶ ἐξωτερικοί, εἶναι φυσικοὶ καὶ κοινωνικοί, εἶναι ἀσθενοῦς ἢ ἰσχυρᾶς ἐντάσεως, εἶναι τοιαύτης ἢ ἐκείνης τῆς ποιότητος καὶ οἱ ὁποῖοι δύνανται νὰ εἶναι τοιοῦτοι, ὥστε νὰ προκαλοῦν ὁμαλὴν ἀντίδρασιν τοῦ ὀργανισμοῦ, εἰδικῶς τοῦ νευρικοῦ συστήματος (ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὁμιλοῦμεν περὶ ὁμαλῶν ἐρεθισμῶν καὶ ὅρων ζωῆς) ἢ εἶναι ἔντονοι καὶ καταθλιπτικοί, ὥστε νὰ συνεπάγωνται ἀνωμάλους ἀντιδράσεις τοῦ ὀργανισμοῦ καὶ εἰδικῶς τοῦ νευρικοῦ συστήματος (τότε ὁμιλοῦμεν περὶ μὴ ὁμαλῶν, παθογόνων ἐρεθισμῶν καὶ ὅρων ζωῆς). Οἱ τελευταῖοι οὗτοι (παθογόνοι) ἐρεθισμοὶ ὑπερφορτίζουν λειτουργικῶς τὸ νευρικὸν σύστημα. Ἐπὶ μακρὸν δὲ παρατεινόμενοι ἐξαντλοῦν τὴν λειτουργικὴν αὐτοῦ ἀντοχὴν καὶ δημιουργοῦν κόπωσιν καὶ ἐξασθένησιν. Τελικῶς διαταράσσουν τὴν λειτουργίαν του καί, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, καθιστοῦν αὐτὸ ἀνίκανον νὰ ἀντιδρᾷ ὁμαλῶς μὲ προσαρμοστικὴν ἱκανότητα.

Θεωρεῖται βέβαιον, ὅτι ἐν τῇ ἐποχῇ ἡμῶν ὑπάρχουν πολλοὶ παράγοντες, οἵτινες ὡς λίαν ἔντονοι καὶ καταθλιπτικοὶ ἀποτελοῦν παθογόνους ἐρεθισμοὺς καὶ ὁδηγοῦν εἰς διαταραχὰς τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος καὶ τοῦ νευροφυτικοῦ συστήματος. Οὗτοι δημιουργοῦν τὴν κατάστασιν ἐκείνην τοῦ ὀργανισμοῦ, ἥτις φέρεται νῦν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ὑπὸ τὸν ὅρον Stress (Shelye) καὶ ἐπιφέρουν τὰς ἀρχικῶς λειτουργικὰς καὶ μετέπειτα ὀργανικὰς ἐκείνας διαταραχὰς τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος καὶ τοῦ νευροφυτικοῦ συστήματος, αἵτινες περιλαμβάνονται ὑπὸ τὸν τίτλον τῆς νευρώσεως, περὶ ἧς ἐνταῦθα ὁ λόγος καὶ τῆς ὁποίας διακρίνομεν διαφόρους μορφὰς ἀναλόγως τῆς προεχούσης διαταραχῆς. Ὅταν προέχῃ τὸ ἄγχος ὁμιλοῦμεν περὶ ἀγχώδους νευρώσεως. Ὅταν πλεονάζουν αἱ νευροφυτικαὶ διαταραχαὶ ὁμιλοῦμεν περὶ νευροφυτικῆς δυστονίας. Παρεμφερεῖς ἐπίσης εἶναι οἱ ὅροι νευρικότης, νευρασθένεια, νευροπάθεια[1].

Ἴδωμεν κατ' ἀρχὰς ποῖα εἶναι τὰ σχετικὰ συμπτώματα, ἅτινα ἀπαρτίζουν τὴν εἰκόνα τῆς νευρώσεως. Ταῦτα, ὑποκειμενικὰ ἢ ἀντικειμενικά, εἶναι τὰ ἀκόλουθα: αἴσθημα καμάτου καὶ ἀδυναμίας μὲ κεκμηκυῖαν ἔκφρασιν καὶ ὠχρότητα προσώπου (ὁ κάματος εἶναι σωματικὸς καὶ διανοητικὸς καὶ εἶναι ἢ μόνιμος ἢ ἐγκαθίσταται μετὰ μικρὰν ἐργασίαν), κεφαλαλγία καὶ καρηβαρία, κατάθλιψις (συναίσθημα μελαγχολικὸν — ἔλλειψις χαρᾶς καὶ εὐχαριστήσεως), ἄγχος, ἀνησυχία, δυσφορία, εὐερεθιστότης, μείωσις τῆς αὐτοβουλίας καὶ ζωτικότητος (σωματικῆς καὶ διανοητικῆς), ἔλλειψις διανοητικῆς συγκεν-

1. Εἰς τὸν ὅρον νεύρωσις περιλαμβάνονται ἐπίσης αἱ σωματικαὶ καὶ ψυχικαὶ ἐκεῖναι διαταραχαί, αἵτινες προκύπτουν ἐκ τῆς μὴ ὁμαλῆς ἐπεξεργασίας ὡρισμένου εἴδους βιωμάτων, συνειδητῶν ἢ ἀσυνειδήτων. Αὗται ἀποκαλοῦνται ἐπίσης διὰ τοῦ ὅρου ψυχονεύρωσις, δὲν ἀποτελοῦν ὅμως περιεχόμενον τῆς προκειμένης μελέτης, ἂν καὶ ἀπὸ ἀπόψεως γενέσεως δὲν εἶναι καὶ αὗται ἄσχετοι πρὸς τοὺς ὅρους καὶ τὰς ἐπιδράσεις τῆς διὰ τοῦ πολιτισμοῦ διαμορφουμένης ζωῆς.

τρώσεως καὶ ἀφομοιώσεως, δυσμνησία, ὑπνηλία ἢ ἀντιθέτως διαταραχὴ τοῦ ὕπνου ὑπὸ μορφὴν ἀγρυπνίας, καρδιακὰ ἐνοχλήματα ὑπὸ μορφὴν ταχυκαρδίας ἢ βραδυκαρδίας, ἐκτακτοσυστολῶν, αἰσθήσεως τῶν καρδιακῶν παλμῶν, ἀναπνευστικῆς ἀρρυθμίας τῆς καρδίας, αἰσθήματος ἄλγους, πιέσεως καὶ συσφίξεως κατὰ τὴν καρδιακὴν χώραν, ἀνορεξία ἢ ἀντιθέτως βουλιμία, διαταραχαὶ τῆς γενετησίου σφαίρας (ὑπερερεθισμὸς ἢ μείωσις τῆς γενετησίου ὁρμῆς), δύσπνοια νευρικῆς αἰτιολογίας, αἴσθημα ψύχους καὶ ρίγους, δυσκοιλιότης (σπαστικὴ ἢ ἀτονική), ἢ διάρροια, διαταραχαὶ ἐμμήνου ρύσεως, ψυχρὰ ἄκρα λόγῳ διαταραχῶν τῆς αἱματώσεως ἐξ ἀγγειοκινητικῶν διαταραχῶν, ἀρτηριακὴ ὑπότασις μὲ τάσιν πρὸς λιποθυμίαν, διακύμανσις τῆς ἀρτηριακῆς πιέσεως, ἀρτηριακὴ ὑπέρτασις, ἴλιγγος (ἀγγειοκινητικός, οὐχὶ λαβυρινθικός), ναυτία, ἔμετοι, μελανὴ ἅλως περὶ τοὺς ὀφθαλμούς, ηὐξημένα ἢ μειωμένα ἀντανακλαστικά, ἀπίσχνανσις, τρόμος τῶν ἄκρων, ἐφίδρωσις, δερμογραφισμός, ὠχρότης ἢ ἐρυθρότης τοῦ προσώπου, μείωσις τοῦ μυϊκοῦ τόνου, πλαδαρότης τῶν ἱστῶν, αὔξησις τοῦ βασικοῦ μεταβολισμοῦ, τριβὴ τῶν ὀνύχων, ὑπεργλυχαιμία ἢ ὑπογλυχαιμία κ.ἄ.

Τὰ συμπτώματα ταῦτα εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς διαταραχῆς τῆς λειτουργίας τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος καὶ τοῦ νευροφυτικοῦ συστήματος, εἶναι δ' εἴτε συνεχῆ καὶ μόνιμα εἴτε ὑφιέμενα καὶ ἐναλλασσόμενα. Πολλάκις ἐμφανίζονται ὑπὸ μορφὴν κρίσεων. Δὲν ἀνευρίσκονται δὲ ὅλα ὁμοῦ, ἀλλὰ συνθέτουν ποικιλίαν εἰκόνων μετ' ἄλλου ἑκάστοτε περιεχομένου.

Τὰς διαταραχὰς ταύτας τῶν νευρικοῦ συστήματος, περιλαμβάνομεν, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐλέχθη ὑπὸ τὸν ὅρον νεύρωσις. Ἐκ τοῦ ὅρου νεύρωσις χαρακτηρίζεται ὁ ἐξ αὐτῆς πάσχων ὡς νευρωτικὸς ἢ ἐκ τῶν ἄλλων ὅρων ὡς νευρασθενικός, νευροπαθής, νευρικός, ὡς πάσχων «ἐκ τῶν νεύρων του» [1].

Γενικῶς ὁμιλοῦμεν περὶ νευρώσεως καὶ νευρωτικοῦ ἀτόμου καὶ νοοῦμεν τὸν ταλαιπωρημένον τὸ νευρικὸν σύστημα ἔχοντα ἄνθρωπον τῆς σημερινῆς ἐποχῆς, τοῦ ὁποίου ἡ ζωὴ ἔχει προσλάβει τοιαύτην διαμόρφωσιν, ὥστε νὰ ταλαιπωρῇ πράγματι αὐτὸν ἐν πολλοῖς.

Ἐξετάσωμεν νῦν ποῖοι οἱ παράγοντες, οἵτινες πλήττουν τὸ νευρικὸν σύστημα καὶ συνεργοῦν εἰς τὴν παθογένειαν τῆς νευρώσεως. Οὗτοι δύνανται νὰ διακριθοῦν εἰς ὁμαδικοὺς καὶ ἀτομικούς. Οἱ ὁμαδικοὶ ἀναφέρονται εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἀπορρέουν ἀπὸ τὸ εἶδος τῆς ζωῆς καθόλου τῆς συγχρόνου ἐποχῆς. Οἱ ἀτομικοὶ ἰσχύουν διὰ τὸ μεμονωμένον ἄτομον καὶ προκύπτουν ἀπὸ τοὺς ἰδίους ἐντὸς τοῦ γενικωτέρου πλαισίου ὅρους ζωῆς ἑκάστου ἀνθρώπου. Ἂς τονισθῇ ὅτι τὰ περὶ τῶν παραγόντων τούτων ἰσχύουν κυρίως διὰ τοὺς διαβιοῦντας εἰς τὰς μεγαλοπόλεις, ὅπου ἡ ζωὴ

---

1. Εὐνόητον, ὅτι δὲν ὑπονοοῦνται ἐνταῦθα αἱ βαρεῖαι ψυχικαὶ ἀνωμαλίαι καὶ παθήσεις, τουτέστιν αἱ ψυχικαὶ νόσοι (αἱ ψυχώσεις).

καθορίζεται ἐντόνως ὑπὸ τῶν τεχνικῶν καὶ μηχανικῶν μέσων τοῦ πολιτισμοῦ, ὀλιγώτερον δὲ διὰ τοὺς ἐν ἐπαρχίᾳ.

Μνημονεύομεν κατ' ἀρχὰς τοὺς ὁμαδικοὺς παράγοντας.

Ἐκ τούτων ἀναφέρομεν πρῶτον τὴν *διατάραξιν τοῦ βιολογικοῦ ρυθμοῦ τῆς ζωῆς*. Ὡς γνωστὸν ἅπασαι αἱ βιολογικαὶ λειτουργίαι τοῦ ὀργανισμοῦ τελοῦνται κατὰ ρυθμόν. Οὕτω ἔχομεν ρυθμὸν λειτουργίας τῆς καρδίας, τῆς ἀναπνοῆς, τοῦ ἥπατος, τῶν πεπτικῶν ὀργάνων κ.ο.κ., ἔχομεν ρυθμὸν ὕπνου καὶ ἐγρηγόρσεως, πείνης καὶ κόρου, κινήσεως καὶ ἀναπαύσεως. Πολλῶν τούτων ὁ ρυθμὸς συμβαδίζει καὶ ἀντιστοιχεῖ εἰς περιοδικὰς κοσμικὰς ἐναλλαγὰς π.χ. τὴν ἡμέραν καὶ τὴν νύκτα, τὰς πρωϊνὰς καὶ ἀπογευματινὰς ὥρας, τὰς ἐποχὰς τοῦ ἔτους, καθ' ἃς (ἐναλλαγὰς) διάφορος εἶναι ἡ λειτουργία τοῦ ὀργανισμοῦ. Κατὰ τὴν ἐγρήγορσιν (τὴν ἡμέραν) ἔχομεν κατανάλωσιν ἐνεργείας διὰ τῆς λειτουργίας τοῦ συμπαθητικοῦ συστήματος, τοῦ καλουμένου ἐργοτρόπου, κατὰ τὸν ὕπνον (τὴν νύκτα) ἔχομεν σύνθεσιν ἐνεργείας διὰ τοῦ παρασυμπαθητικοῦ, τοῦ καλουμένου τροφοτρόπου συστήματος. Τὴν ἡμέραν δηλαδὴ λειτουργεῖ ἐντονώτερον τὸ συμπαθητικὸν νευρικὸν σύστημα, κατὰ τὴν νύκτα τὸ παρασυμπαθητικόν. Ἐν γένει αἱ ποικίλαι λειτουργίαι τοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου ὑπόκεινται εἰς αὐστηρὸν βιολογικὸν ρυθμόν.

Ὁ ρυθμὸς οὗτος ἔχει πολλαπλῶς παραβιασθῆ καὶ ἀνατραπῆ ὑπὸ τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου. Ἐπὶ παραδείγματι, ὡς πρὸς τὴν λειτουργίαν τοῦ ὕπνου, ὁ ἄνθρωπος συνηθίζει διὰ ποικίλας αἰτίας νὰ ἀγρυπνῇ μέχρι βαθείας νυκτός, καὶ οὕτως ἐπιμηκύνει τὴν φάσιν τῆς ἐγρηγόρσεως καὶ σμικρύνει τὴν φάσιν τοῦ ὕπνου. Ἐν ἄλλοις λόγοις ὑποβάλλει πέραν τοῦ δέοντος εἰς λειτουργίαν τὸ συμπαθητικὸν σύστημα καὶ ἐμποδίζει τὴν λειτουργίαν συνθέσεως ἐνεργείας τοῦ παρασυμπαθητικοῦ. Τοῦτο δὲν εἶναι ἐπ' ἀγαθῷ τῆς οἰκονομίας τοῦ ὀργανισμοῦ (ὁ ὕπνος εἶναι, ὡς λέγει ὁ Σαίξπηρ, τὸ καλύτερον δῶρον εἰς τὸ συμπόσιον τῆς φύσεως).

Ὡς ἄλλο παράδειγμα ἀναφέρω, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀναγκάζεται νὰ ἐργάζηται καθ' ὥρας, καθ' ἃς ὁ ὀργανισμὸς αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην ἀναπαύσεως. Εἶναι πολὺ ἀμφίβολον ἐὰν τὸ συνεχὲς ὀκτάωρον ἐργασίας ἀνταποκρίνεται εἰς τὸν ρυθμὸν λειτουργίας τοῦ ὀργανισμοῦ. Ἐπίσης τρώγει καθ' ὃν χρόνον δὲν πρέπει νὰ τρώγῃ, μὴ ρυθμίζων τὴν λῆψιν φαγητοῦ πρὸς τὴν ἀνάγκην τοῦ ὀργανισμοῦ. Ἐν γένει ὁ ἄνθρωπος ὡς πρὸς πλεῖστα δὲν παρακολουθεῖ τὸν βασικὸν βιολογικὸν ρυθμὸν τοῦ ὀργανισμοῦ του καὶ δὲν συμβαδίζει, οὐδὲ ρυθμίζει τὴν ζωήν του ἀναλόγως πρὸς τὰς βιολογικάς, ὑποσυνειδήτους ἢ καὶ συνειδητὰς σωματικὰς καὶ ψυχικὰς λειτουργίας τοῦ ὀργανισμοῦ του. Τούτου ἐπακόλουθον εἶναι ὅτι θᾶττον ἢ βράδιον ἐπακολουθεῖ διαταραχὴ τῆς λειτουργίας τοῦ νευρικοῦ συστήματος (κεντρικοῦ καὶ νευροφυτικοῦ συστήματος) καὶ τοῦ ὀργανισμοῦ καθόλου. Εἶναι συχνὸν τὸ φαινόμενον, ὅτι πλεῖστοι ἄνθρωποι ἐγείρονται τὴν πρωΐαν μὲ αἴσθημα κοπώσεως καὶ μὴ ἀναζωογο-

νημένοι λόγῳ ἀνεπαρκοῦς ἢ διατεταραγμένου ὕπνου. Ὁ διατεταραγμένος ὕπνος (συχνὸν σύμπτωμα τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἐποχῆς ἡμῶν) προέρχεται πλὴν τῶν ἄλλων καὶ ἐκ τῆς ἐπὶ μακρὸν παραμονῆς κατὰ τὴν νύκτα ἐν ἐγρηγόρσει καὶ τῆς ἐκ τούτου ἐμποδίσεως τῆς κανονικῆς ἐνάρξεως τοῦ ρυθμοῦ τῆς λειτουργίας ταύτης. Τὰ αὐτὰ ἰσχύουν διὰ τὸν τρόπον ἐργασίας, λήψεως φαγητοῦ καὶ πολλὰ ἄλλα.

Ἡ παραβίασις τοῦ βιολογικοῦ ρυθμοῦ τοῦ ὀργανισμοῦ ὑπὸ τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀναντίρρητον γεγονός. Ὅσον δὲ καὶ ἂν ὁ ὀργανισμὸς ἔχει ἀρκετὴν ἱκανότητα προσαρμογῆς εἰς νέους ὅρους ζωῆς, τελικῶς πληρώνει τὸν φόρον τῆς ἐκβιαζομένης ταύτης προσαρμογῆς.

Ἄλλος ὁμαδικὸς παθογόνος παράγων εἶναι ὁ *ταχὺς ρυθμὸς τῆς σημερινῆς ζωῆς.*

Χαρακτηριστικὸν τῆς ζωῆς ἐν τῇ ἐποχῇ ταύτῃ εἶναι ἡ σπουδή, ἡ βιασύνη, ἡ ταχύτης, ἡ γοργὴ ἐναλλαγὴ καταστάσεων. Σήμερον ὅλοι καὶ ὅλα κινοῦνται μὲ ταχὺν ρυθμόν. Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει ἄνεσιν, δὲν σπεύδει βραδέως, σπεύδει συνεχῶς καὶ ταχέως.

Ὁ γοργὸς ρυθμὸς εἶναι ἀποτέλεσμα οὐ μόνον τῶν ταχέως κινουμένων μηχανικῶν μέσων, ἀλλὰ καὶ τῶν πολλῶν προβλημάτων, σημαντικῶν καὶ ἀσημάντων, ἅτινα ἔχει ἐπισσωρεύσει ὁ ἄνθρωπος ἐφ' ἑαυτοῦ, λόγῳ τῶν πολλῶν ἀπαιτήσεων τῆς περιπλόκως διεμορφωμένης σημερινῆς ζωῆς καὶ τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ διευθετήσῃ. Διὰ τὴν διευθέτησιν τούτων πρέπει νὰ σπεύδῃ συνεχῶς.

Ἡ τοιαύτη ὅμως κατάστασις τῶν πραγμάτων συνεπάγεται συνεχῆ καὶ βεβιασμένην κινητοποίησιν τῶν λειτουργιῶν τοῦ ὀργανισμοῦ, συνεχῆ διέγερσιν τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος καὶ τοῦ νευροφυτικοῦ συστήματος. Ἡ κατάστασις αὕτη τῆς συνεχοῦς δραστηριότητος τοῦ νευρικοῦ συστήματος καταλήγει εἰς κόπωσιν καὶ ἐξάντλησιν αὐτοῦ καὶ τελικῶς εἰς νευρωτικὰς διαταραχάς.

Ἕτερος ὁμαδικὸς παράγων εἶναι ἡ *ἔντονος προσπάθεια πρὸς μεγίστην ἀπόδοσιν μεγίστου ἔργου.* Ἔχει θεσπισθῇ ἐν τῇ σημερινῇ ἐποχῇ ἡ ἀντίληψις, ὅτι ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἀναπτύξῃ τὸ μέγιστον δυνατὸν τῶν δυνάμεών του, ἵνα ἀποδώσῃ τὸ μέγιστον δυνατὸν εἰς ἔργον εἴτε κατὰ τὰς ὁμαδικὰς ἐργασίας π.χ. εἰς τὰ ἐργοστάσια, εἴτε εἰς τὸ ἀτομικόν του ἐπάγγελμα. Παραγωγικότης εἰς μέγιστον βαθμόν, record εἰς ὅλα μὲ καταβολὴν ὅλων τῶν δυνάμεων εἶναι τὸ ἔμβλημα τῆς ζωῆς. Οὕτως ὁ ἄνθρωπος προσπαθεῖ νὰ ὑπερβῇ ἑαυτόν, οἰστρηλατεῖται εἰς ταχεῖαν καὶ μεγάλην ἀπόδοσιν, διότι τὸ δόγμα τοῦτο διέπει τὴν καθόλου ζωὴν καὶ τοιοῦτόν τι ἀπαιτεῖ ἡ σημερινὴ διαμόρφωσις τῆς ζωῆς μὲ τὰς πολλαπλᾶς ἀπαιτήσεις της. Ζῶν ὅμως ὑπὸ τοιαύτας προϋποθέσεις, ἐργάζεται ὑπὸ ἔντασιν καὶ ἐκβιάζει τὸ νευρικὸν σύστημα εἰς ὑπέρμετρον λειτουργίαν, ὁδηγεῖ αὐτὸ εἰς καταπόνησιν καὶ ἐξάντλησιν καὶ ὁ ἴδιος γίνεται νευρωτικός.

'Αξιόλογος παράγων χαρακτηριστικὸς τῆς σημερινῆς ἐποχῆς εἶναι ἡ *ηὐξημένη ἀγωνία τῆς ζωῆς.*

Τὸν ἄνθρωπον χαρακτηρίζει, ὡς γνωστόν, ἡ λεγομένη βιομέριμνα, δηλαδὴ ἡ φροντὶς καὶ ἀγωνία διὰ τὰ τοῦ βίου παντοειδῆ προβλήματα[1]. 'Η ζωὴ καθ' ἑαυτὴν ἐνέχει τὸ ἄγχος (ἄγχος τῆς ζωῆς, ἄγχος τῆς ὑπάρξεως). «'Αρκετὸν τῇ ἡμέρᾳ ἡ κακία αὐτῆς» λέγεται ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ. 'Ο σημερινὸς ὅμως ἄνθρωπος διέρχεται τὴν ἐποχὴν τοῦ ηὐξημένου ἄγχους καὶ τῶν μεγάλων ἀγωνιῶν.

Τὸ ἄγχος εἶναι ζωϊκὸν συναίσθημα ἐκ τῶν πλέον πρωτογόνων καὶ συγκλονιστικῶν καὶ τὸ ὀδυνηρότερον ἐξ ὅλων τῶν δυσαρέστων συναισθημάτων. Ἤδη τὸ βρέφος ἀγωνιᾷ ἐνστικτωδῶς. 'Ο ἄνθρωπος ἐν ἄγχει διακείμενος, αἰσθάνεται ἑαυτὸν πλήρως ἐκμηδενισμένον καὶ ἐξουθενωμένον[2].

Τὸ ἄγχος τῆς ἐποχῆς ἡμῶν ἔχει καλύψει τὴν συνήθη ἀγωνίαν τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως λόγῳ ἐπαυξήσεως αὐτοῦ ἐκ προσθήκης ἄγχους ἀπὸ πολλὰς νέας πηγάς.

Κατὰ πρῶτον λόγον ἀναφέρομεν ὡς τὴν πλέον σημαντικὴν τὴν διὰ πολλοὺς λόγους φυγάδευσιν τοῦ αἰσθήματος ἀσφαλείας τῆς ζωῆς.

'Η ἐποχὴ ἡμῶν μὲ τὰς ἀποτόμους κοινωνικὰς μεταβολὰς καὶ τοὺς ἀλληλλήλους πολέμους κατέστησεν ἀσταθὲς καὶ ἀβέβαιον τὸ θεμέλιον τῆς ζωῆς. Δὲν βασιλεύει νῦν ἠρεμία εἰς τὸν κόσμον, ἀλλὰ συχνάκις συμβαίνουν ἀναταρακτικὰ γεγονότα (διαμάχη μεταξὺ τῶν λαῶν, ἐπιβούλευσις καὶ ὑποδούλωσις τοῦ ἑνὸς παρὰ τοῦ ἄλλου, κοινωνικαὶ ἀνατροπαὶ) γεγονότα ἐν γένει, τὰ ὁποῖα γεννοῦν καὶ προσαυξάνουν τὴν ἀγωνίαν. Ἄλλως τε τὰ συμβαίνοντα νῦν ἐν τῷ κόσμῳ ἔχουν ἄμεσον ἀπήχησιν καὶ ἀντανάκλασιν ἐφ' ὅλης τῆς ἀνθρωπότητος π.χ. πόλεμος εἰς σημεῖον τι τῆς γῆς διαχέεται εὐθὺς εἰς ὅλας τὰς χώρας. Οὕτω τὰ συμβαίνοντα δονοῦν τὰς ψυχὰς ὅλων τῶν ἀνθρώπων ὑπὸ τὴν ἔννοιαν μιᾶς ὁμαδικῆς καθολικῆς, πανανθρωπίνης, θὰ ἔλεγέ τις, ἀγωνίας.

Εἶτα τὰ τεχνικὰ μέσα ἐξασφαλίζουν ἐξ ἑνὸς ἄνεσιν καὶ διευκολύνουν τὸν ἄνθρωπον, ἐξ ἑτέρου ὅμως κατέστησαν πηγὴ ἀπροσμετρήτου ἀγωνίας ὑπὸ τὴν μορφὴν τῶν νέων πολεμικῶν ὅπλων.

'Εν συνεχείᾳ ἄλλη πηγὴ ἀγωνίας καὶ ἀπογοητεύσεως εἶναι ἡ μὴ ἐπανάπαυσις τῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν ἠθικὴν ἀξίαν τῶν ἰθυνόντων προσώπων καὶ ὀργανώσεων. 'Ο ἄνθρωπος δὲν βασίζεται εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ σωφροσύνην τῶν ἡγετῶν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἀγωνιᾷ διὰ τὰς ἀνευθύνους καὶ ἀκα-

---

1. 'Η ἀγωνία ἀποτελεῖ ὡς γνωστὸν τὸ ὀντολογικὸν περιεχόμενον τῆς ὑπαρξικῆς φιλοσοφίας.

2. Διακρίνομεν μεταξὺ ἄγχους καὶ φόβου. Τὸ ἄγχος εἶναι συναίσθημα, τὸ ὁποῖον δὲν ἀναφέρεται, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, εἰς συγκεκριμένην αἰτίαν. Διὸ ἔχοντες ἄγχος δὲν γνωρίζομεν πολλάκις νὰ καθορίσωμεν τὴν αἰτίαν αὐτοῦ. Κατὰ τὸν φόβον ἔχομεν σαφῆ γνῶσιν τοῦ αἰτίου. 'Ο φόβος ἀναφέρεται εἰς συγκεκριμένον τι.

ταλογίστους ἀποφάσεις αὐτῶν, π.χ. ἀποφάσεις δημιουργίας πολέμων κ.τ.τ. Γενικώτερον ὁ ἄνθρωπος ἀγωνιᾷ ἐκ τῶν πράξεων τῶν συνανθρώπων του, εἰς τοὺς ὁποίους καταλογίζει ἀνειλικρίνειαν, ἀνεντιμότητα, κακίαν, σκληρότητα, καταστρεπτικότητα καὶ τὸ ἀνεύθυνον καὶ ἀκαταλόγιστον. Οὐδέποτε ἐθεώρησεν ὁ ἄνθρωπος τὸν συνάνθρωπόν του ὡς πηγὴν κακοῦ καὶ κινδύνου καὶ οὐδέποτε ἔχασε τὴν ἐμπιστοσύνην διὰ τὸν συνάνθρωπόν του ὅσον κατὰ τὴν σημερινὴν ἐποχήν.

Δι' ὅλους τοὺς ἀνωτέρω λόγους δὲν ὑπάρχει σήμερον προοπτικὴ ἀσφαλοῦς ζωῆς διὰ μακρὸν χρόνον. Δὲν γνωρίζομεν ἂν αὔριον θὰ ἔχωμεν εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν τὰς οἰκίας, τὰ χρήματα, τὴν ἰδιοκτησίαν, τὰ τέκνα, τὴν ζωὴν ἡμῶν. Διὰ πάντα καὶ ἐκ πάντων αἰσθάνεται ἀνασφάλειαν καὶ ἀγωνίαν ὁ ἄνθρωπος.

Ἄλλην πηγὴν ἀγωνίας ἀπεργάζονται τὰ σήμερον κυριαρχοῦντα φιλοσοφικὰ ρεύματα, δι' ὧν ἔχει ἀφαιρεθῆ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον ἡ ἐλπὶς καὶ ἡ ἐπανάπαυσις καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ ἠρέμησις τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. Τὰ ρεύματα ταῦτα εἶναι ἡ ὑπαρξικὴ φιλοσοφία, ὁ μηδενισμὸς τοῦ Nietsche, ἡ Μαρξιστικὴ κοσμοθεωρία, ὁ πραγματισμός, ὁ λογικισμὸς καὶ ὁ νεοθετικισμός.

Σημειωτέον ὅτι ὁ σημερινὸς προηγμένος ἄνθρωπος ἔχει ἀξιοποιήσει συνειδητῶς καὶ ποικιλοτρόπως τὴν ζωὴν αὐτοῦ καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀγωνιᾷ περισσότερον, διότι ἔχει ἐπίγνωσιν τῶν πολλῶν πηγῶν κινδύνων ἐν τῇ ζωῇ. Ἐνῷ ὁ μὴ μορφωμένος ἀγωνιᾷ μόνον, ὅταν πραγματοποιῆται τὸ κακόν, ὁ μορφωμένος ἀγωνιᾷ ἤδη ἐπὶ τῇ προοπτικῇ τῆς γενέσεως τοῦ κακοῦ (ὁ γνῶσιν λαβὼν ἄλγημα προστίθησιν) π.χ. ὁ μορφωμένος ἀγωνιᾷ μὴ γίνῃ πόλεμος, ὁ ἀμόρφωτος ἀγωνιᾷ, ὅταν πραγματοποιηθῇ ὁ πόλεμος — ὁ μορφωμένος ἀγωνιᾷ, μὴ τυχὸν ἀσθενήσῃ, ὁ ἀμόρφωτος, ὅταν ἀσθενήσῃ.

Δι' ὅλα τὰ ἀνωτέρω ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος εἶναι περισσότερον πάσης ἄλλης ἐποχῆς ἀνέστιος καὶ ἀνασφαλής. Δι' ὃ ἀγωνιᾷ εἰς τὸν ὑπέρτατον βαθμόν. Ἡ ἀγωνία ὡς ἔντονος συγκίνησις καταλαμβάνει τὸν ὅλον ἄνθρωπον, διεγείρει τὸ νευρικὸν σύστημα, ἰδίως τὸ νευροφυτικὸν καὶ προκαλεῖ ἐντόνους σωματικὰς καὶ νευροφυτικὰς διαταραχὰς (ταχυκαρδίαν, ὠχρότητα προσώπου, ἱδρῶτας, ἀρτηριακὴν ὑπέρτασιν, ηὐξημένην περισταλτικότητα τῶν ἐντέρων, τρόμον τῶν χειρῶν, ὑπερκινητικότητα). Τελικῶς ἄγει εἰς τὴν ἀγχώδη νεύρωσιν.

Ἡ θεραπεία τῆς ἀγωνίας εἶναι ἡ κατάργησις τῶν αἰτίων αὐτῆς. Ὡς εἶναι προφανὲς τοῦτο εἶναι ἀδύνατον. «Ἀταραξία καὶ ἡσυχιότης τῆς ψυχῆς», τὸ στωϊκὸν τοῦτο παράγγελμα, δύνανται ν' ἀντιταχθοῦν ἔναντι τῆς ἀγωνίας, ὡς καὶ πρὸς πολλὰ ἄλλα τῆς ζωῆς.

Αἱ συνήθεις ἄλλαι θεραπεῖαι τῆς ἀγωνίας (διὰ τῆς παρηγορίας, τῆς λογικῆς, τῆς προσωρινῆς συγκαλύψεως διὰ μέθης, διὰ τῆς ἀποσπάσεως τῆς προσοχῆς, διὰ τῶν κοινωνικῶν ἀσφαλίσεων τῆς ζωῆς ἔναντι τυχαίων γεγονότων

(δυστυχήματος, νόσου), δὲν εἶναι ἐπαρκῆ μέσα καταπολεμήσεως τῆς ἀγωνίας.

Πέρα ὅλων αὐτῶν τῶν συνήθων μέσων προφυλάξεως καὶ καταπολεμήσεως τῆς ἀγωνίας μέσον πραγματικῆς προστασίας καὶ ἀπαλλαγῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν ἀγωνίαν εἶναι ὁ θρησκευτικὸς δεσμὸς καὶ τὸ θρησκευτικὸν βίωμα. Δὲν ὑπάρχει ἐπὶ τῆς γῆς τόπος, ἀντικείμενον ἢ ἄνθρωπος ὅπου θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἐναποθέσῃ ἐν ἀσφαλείᾳ καὶ ἄνευ ἄγχους τὸν ἑαυτόν του. Ἡ μόνη δυνατὴ ἀσφαλὴς καὶ κεκαθαρμένη ἄγχους ἐναπόθεσις εἶναι ἡ ἐναπόθεσις εἰς τὸν Θεόν.

Ὡς ὁμαδικὸν παράγοντα ἰσχύοντα διὰ τοὺς εἰς τὰς πόλεις κατοικοῦντας πρέπει νὰ προσθέσωμεν ἐπίσης τοὺς ἐντόνους καὶ συχνοὺς ἐρεθισμοὺς τῶν αἰσθητηρίων τῆς ὁράσεως καὶ ἀκοῆς, τῆς ὁράσεως μὲν τοὺς ἐρεθισμοὺς λόγῳ τῶν ἐκτυφλωτικῶν διαφημιστικῶν ἐπιγραφῶν καὶ ἐν γένει τῶν ἰσχυρῶν φωτισμῶν, τῆς ἀκοῆς δὲ λόγῳ τῶν ὀξέων θορύβων. Τὰ ἐρεθίσματα ταῦτα τραυματίζουν ἐπίσης τὸ νευρικὸν σύστημα.

Δυσμενεῖς κλιματολογικοὶ ὅροι, π.χ. οἱ κλιματολογικοὶ ὅροι τῶν τροπικῶν κλιμάτων, ἀποτελοῦν ἐπίσης παράγοντα δυσμενοῦς ἐπιδράσεως ἐπὶ τοῦ νευρικοῦ συστήματος.

Ταῦτα περὶ τῶν ὁμαδικῶν παραγόντων.

Οἱ δ' ἀτομικοὶ παράγοντες ἔχουν ὡς ἀκολούθως:

Ἀναφέρομεν ἐν πρώτοις τὸν *ὑπέρμετρον μόχθον πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν ἀναγκῶν τῆς ζωῆς.*

Πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν ἀναγκῶν τῆς σημερινῆς περιπλόκου, ἀσταθοῦς καὶ πλήρους ἀπαιτήσεων ζωῆς ἀπαιτεῖται ἔντονος ἐργασία καὶ προσπάθεια. Αὕτη συνοδευομένη ὑπὸ τῆς τάσεως τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἀπόκτησιν ὅσον τὸ δυνατὸν περισσοτέρων ὑλικῶν ἀγαθῶν καθίσταται καταναγκασμὸς ὑπερμέτρου προσπαθείας καὶ συνεπάγεται ἔντονον καταβολὴν νευρικῆς ἐνεργείας, ἔντασιν νευρικήν, κατατριβήν, κόπωσιν καὶ ἐξάντλησιν τοῦ νευρικοῦ συστήματος μὲ ἐπακόλουθον νευρωτικὰς διαταραχάς.

Σημαντικὸν ἀτομικὸν παράγοντα ἀποτελοῦν αἱ *πολλαπλαῖ ψυχικαὶ συγκρούσεις* τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου.

Εἶναι εὔλογον ὅτι εἰς μίαν ζωὴν οὐχὶ ἁπλῆν, ἀλλὰ πολυσύνθετον καὶ περίπλοκον, εἰς μίαν ζωὴν ἄνευ μέτρου, αἱ ψυχικαὶ συγκρούσεις εἶναι πολλαὶ καὶ παντοειδεῖς, διότι τὰ ποικίλα προβλήματα δὲν εὑρίσκουν εὔκολον λύσιν καὶ ἱκανοποίησιν. Ἔχει δὲ ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος πλεῖστα προβλήματα ἐκ τῆς παιδικῆς ἡλικίας, τῆς ἐνεργοῦ οἰκογενειακῆς ζωῆς, τῆς ἐπαγγελματικῆς, τῆς ἐρωτικῆς καὶ ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς καθ' ἡμέραν ζωῆς.

Τὰ προβλήματα ταῦτα ὡς ψυχοδυναμικοὶ παράγοντες συνειδητοὶ ἢ ἀσυνείδητοι δημιουργοῦν ψυχικὰς συγκρούσεις μὲ ἀποτέλεσμα τὴν διερέθισιν τοῦ νευροφυτικοῦ συστήματος, διατάραξιν τῆς λειτουργίας αὐτοῦ καὶ δημιουργίαν νευρωτικῶν διαταραχῶν (ψυχοσωματικὴ ἰατρική).

῾Ως ἰδιαιτέραν δὲ πηγὴν ψυχικῶν συγκρούσεων τονίζομεν τὴν *ἀνώμαλον συζυγικὴν καὶ οἰκογενειακὴν ζωήν*.

Εἶναι βέβαιον, ὅτι ἡ οἰκογενειακὴ ζωὴ τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἤρεμος καὶ γαλήνιος, διότι εἶναι συχναὶ αἱ προστριβαὶ καὶ συγκρούσεις μεταξὺ τῶν συζύγων, μεταξὺ γονέων καὶ τέκνων καὶ τέκνων πρὸς ἄλληλα. Δὲν ἐξετάζω ἐνταῦθα τὰς αἰτίας τοῦ φαινομένου τούτου, εἶναι ὅμως βέβαιον ὅτι εἶναι συχνὸν τὸ φαινόμενον τῆς τοιαύτης οἰκογενειακῆς ζωῆς καὶ ὅτι τοιαύτη ζωὴ πλήρης ἐκνευρισμῶν, στερουμένη γαλήνης, δημιουργεῖ ψυχικὴν ἀναταραχὴν καὶ διαταραχὰς τοῦ νευρικοῦ συστήματος.

῾Η εἰς πολλὰς χώρας χαλάρωσις τοῦ οἰκογενειακοῦ δεσμοῦ, ἡ πρόωρος ἔξοδος τῶν νεαρῶν ἀτόμων εἰς τὴν ἐνεργὸν ζωὴν καὶ ἡ στέρησις αὐτῶν τῆς οἰκογενειακῆς προστασίας, δημιουργεῖ δι᾽ αὐτὰ προϋποθέσεις ψυχικῶν συγκρούσεων καὶ νευρωτικῶν ἐνοχλημάτων, ὡς καὶ ἀντικοινωνικῶν ἐκδηλώσεων.

᾽Αξιοσημείωτος παράγων ἐκ τῶν ἀτομικῶν εἶναι ἡ *στέρησις τῆς ἐλευθερίας τῶν ἀτόμων*, ἥτις ἀποτελεῖ συχνὸν φαινόμενον τῆς σημερινῆς ἐποχῆς.

῾Η στέρησις τῆς ἐλευθερίας ὑπὸ τὴν ἐπιβολὴν τῆς βίας, εἴτε τῶν ὁλοκληρωτικῶν καθεστώτων (στρατόπεδα συγκεντρώσεως) εἴτε κατακτήσεως τοῦ ἑνὸς λαοῦ ὑπὸ ἄλλου, ἤσκησε βαρεῖαν ψυχοτραυματικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ μεγάλου ἀριθμοῦ ἀνθρώπων ὑποστάντων τὴν στέρησιν τῆς ἐλευθερίας των. ῾Η τὴν στέρησιν τῆς ἐλευθερίας συνοδεύουσα μαζοποίησις τῶν ἀνθρώπων, ἡ ἐκμηδένισις καὶ ὁ μὴ σεβασμὸς τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος καὶ ἀξίας εἶναι συναφῆ ἄλλα ψυχοτραυματικὰ ἐπακόλουθα γεγονότα. ῾Ο ἑλληνικὸς λαὸς π.χ. ὑπέστη ἀπὸ τοὺς κατακτητὰς καὶ τοὺς συμμορίτας κομμουνιστὰς τὴν στέρησιν τῆς ἐλευθερίας του καὶ τὴν μείωσιν τῆς προσωπικότητός του μαζὺ μὲ τὰ ἄλλα δεινὰ (ἀγωνίαν ζωῆς, στερήσεις, πεῖναν κ.λ.π.). Πολλοὶ λαοὶ ζοῦν σήμερον ὑπὸ καθεστῶτα ἀπολύτου στερήσεως ἐλευθερίας, ὅπου ἔχει ἐκμηδενισθῆ ἡ ἀνθρωπίνη προσωπικότης. ῾Η ζωὴ ὑπὸ τοιαύτας προϋποθέσεις καταθλίβει καὶ κατατρίβει τὸ νευρικὸν σύστημα μὲ κατὰ κανόνα ἀποτελέσματα πολλὰς βαρείας νευρωτικὰς διαταραχὰς τύπου ἀγχώδους νευρώσεως.

῎Αξιον σημειώσεως εἶναι, ὅτι αἱ διαταραχαὶ ἀναφαίνονται πολλάκις μετὰ τὴν πάροδον τῆς ἐποχῆς τῶν δεινοπαθημάτων, δηλαδὴ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν.

Εἰς τὰ ἀνωτέρω δὲν κρίνομεν ἄσκοπον νὰ προσθέσωμεν καὶ τὸν συναφῆ οὐχὶ ὅμως ταυτόσημον παράγοντα τῆς *καταθλιπτικῆς ἐπιδράσεως τοῦ κράτους* ἐπὶ τῶν ἀτόμων διὰ τῆς νομοθετικῶς λίαν περιπλόκως καθοριζομένης κοινωνικῆς ζωῆς (παντοειδεῖς περιορισμοί, φορολογία πέραν τοῦ ἀνεκτοῦ, γραφειοκρατικὸς περίπλοκος μηχανισμὸς ἐν τῇ διεκπεραιώσει τῶν ὑποθέσεων, ὑποχρεώσεις τοῦ ἀτόμου χάριν τοῦ συνόλου), ὥστε τὸ ἄτομον νὰ καταβάλῃ προσπάθειαν νὰ ἀνταπεξέλθῃ εἰς αὐτὴν καὶ νὰ ἔχῃ τὸ αἴσθημα τῆς καταπιέσεως τῆς ἐλευθερίας του. Ταῦτα ἰσχύουν ὡς γνωστὸν δι᾽ ὅλα τὰ σημε-

ρινὰ κράτη καὶ ἀποτελοῦν νόμιμον οὕτως εἰπεῖν μείωσιν τῆς ἐλευθερίας τῶν ἀτόμων. Ὡς εὔλογον δὲν ἐξετάζομεν ἐνταῦθα τὸ σκόπιμον καὶ τὸ ἀναγκαῖον ἢ μὴ τοῦ πράγματος, τὸ ὁποῖον φαίνεται δικαιολογημένον, διότι ἄλλως πως δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ συγκρατηθῇ ἡ τόσον πολυσύνθετος Κοινωνικὴ συμβίωσις τῶν σημερινῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐξετάζομεν τὸ θέμα μόνον ἀπὸ ἀπόψεως ὑγείας τῶν ἀνθρώπων.

Κοινωνικὸν φαινόμενον τῆς σημερινῆς ἐποχῆς εἶναι ἡ *χειραφέτησις τῆς γυναικὸς* καὶ ἡ ἀνάμιξις αὐτῆς εἰς τὴν ἐνεργὸν ἔξω τοῦ οἴκου ζωὴν (κυρίως τὴν ἐπαγγελματικήν).

Ἡ χειραφέτησις τῆς γυναικὸς συνετέλεσε πιθανῶς εἰς τὴν κατά τινα τρόπον ἐξύψωσιν τῆς προσωπικότητος αὐτῆς, συνεπέφερεν ὅμως ἔκθεσιν αὐτῆς εἰς τοὺς παράγοντας ἐκείνους τῆς ζωῆς, οἵτινες βλάπτουν τὸ νευρικὸν σύστημα. Δι' ὃ συχναὶ αἱ νευρωτικαὶ διαταραχαὶ τῶν γυναικῶν, ὡς δὲ κατωτέρω ἐκ στατιστικῆς τινὸς θὰ ἴδωμεν εἶναι αὗται εἰς ὡρισμένην ἡλικίαν συχνότεραι τῶν τοῦ ἀνδρός. Τοῦτο συμβαίνει λόγῳ τῆς εὐαισθητοτέρας καὶ ἀσθενεστέρας κατασκευῆς τοῦ νευρικοῦ συστήματος τῆς γυναικός. Ἡ οὕτω πως δημιουργουμένη νευρικότης τῆς γυναικὸς ἐπιδρᾷ ἐν συνεχείᾳ δυσμενῶς ἐπὶ τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς, τῆς ζωῆς τοῦ συζύγου καὶ τῶν τέκνων.

Δὲν πρέπει ἐν συνεχείᾳ νὰ παραλείψωμεν τὴν μνείαν ἑνὸς παράγοντος, ὅστις ἐκτιμώμενος ἐν τῇ πραγματικῇ του σημασίᾳ δὲν εἶναι ἀμέτοχος τῆς νευρικότητος τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου. Οὗτος εἶναι ἡ *μὴ θρησκευτικὴ διαβίωσις αὐτοῦ*. Ἡ θρησκευτικότης μειωμένη οὖσα σήμερον καὶ συνοδευομένη ὑπὸ τῆς στροφῆς τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὰ ὑλικὰ ἀγαθὰ ἀποτελεῖ ἐπίσης παθογόνον παράγοντα διὰ τὸ νευρικὸν σύστημα καὶ τὴν ψυχικὴν ὑγείαν τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι γεγονὸς ὅτι ἡ ἱκανοποίησις τῶν ὑλικῶν μόνον ἀναγκῶν, ἐφ' ὅσον δὲν συνοδεύεται καὶ ὑπὸ ἱκανοποιήσεως τῶν πνευματικῶν, ὁδηγεῖ εἰς ἀνίαν, δυσφορίαν, ἀπογοήτευσιν, εὐερεθιστότητα καὶ νευρικότητα. Διὰ τὴν γαλήνευσιν τῆς ψυχῆς καὶ ἠρέμησιν τοῦ νευρικοῦ συστήματος εἶναι ἐν τῷ προκειμένῳ ἐνδεδειγμένος ὁ προσανατολισμὸς τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὰς πνευματικὰς ἀξίας καὶ ἰδίως τὴν θρησκευτικότητα, ἐν τῇ ὁποίᾳ, ὡς γνωστόν, εὑρίσκει τὴν ἀπόλυτον ἐπανάπαυσιν ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου.

Ἕτερος ἀτομικὸς παράγων ἐν τῷ προκειμένῳ σωματικὸς εἶναι αἱ *λοιμώξεις* καὶ *τοξικαὶ βλάβαι* τοῦ σώματος.

Λοιμώδεις καὶ τοξικαὶ οὐσίαι ὡς ἐρεθίσματα κυρίως ὅταν εἶναι ἔντονα καὶ διαρκοῦν ἐπὶ μακρὸν ἔχουν δυσμενῆ ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ νευρικοῦ συστήματος καὶ νευροφυτικοῦ καὶ δύνανται νὰ μειώσουν τὴν ἀντίστασιν αὐτοῦ καὶ νὰ διαταράξουν τὴν λειτουργίαν του (χρόνιαι λοιμώξεις, δηλητηριάσεις δι' ἀλκοόλ, διὰ ναρκωτικῶν εἶναι οἱ τοιοῦτοι παράγοντες).

Συναφεῖς εἶναι ἐπίσης αἱ *ἑστίαι λοιμώξεως* ἐν τῷ ὀργανισμῷ ὡς εἶναι

αἱ χρόνιαι ἀμυγδαλίτιδες, αἱ τερηδόνες ὀδόντων, αἱ χρόνιαι σκωληκοειδίτιδες, ἐν γένει βακτηριδιακή τις ἑστία (ἥπατος, χοληδόχου κύστεως κ.λ.π.). Διὰ τῶν ἐξ αὐτῶν τοξινῶν βλάπτεται τὸ νευροφυτικὸν σύστημα, ὥστε διὰ τῆς μειώσεως τῆς ἀντιστάσεως αὐτοῦ καὶ τῆς προσθήκης καὶ ἄλλων παθογόνων αἰτίων (νόσου τινός, ψυχικῆς καταπονήσεως, σωματικῆς κοπώσεως, ψύξεως), δημιουργοῦνται νευρικαὶ διαταραχαί.

Εἰς ὡρισμένας περιπτώσεις *τραύματα κρανίου* μετὰ διασείσεως τοῦ ἐγκεφάλου ἐπιφέρουν μόνιμον μείωσιν τῆς ἀντοχῆς τοῦ νευρικοῦ καὶ νευροφυτικοῦ συστήματος, βλάβην τοῦ διεγκεφάλου καὶ λειτουργικὰς διαταραχὰς αὐτοῦ ὥστε τελικῶς τὸ νευρικὸν σύστημα καθίσταται ἀνεπαρκὲς εἰς τὰς καθ' ἡμέραν ἀπαιτήσεις τῆς ἐργασίας, τῶν μεταβολῶν τοῦ κλίματος, τῶν ψυχικῶν καὶ σωματικῶν καταπονήσεων.

Εἰς τὴν νεύρωσιν ὑπάγεται καὶ ἡ *νόσος τῶν ἰθυνόντων* (διευθυνόντων μεγάλας ἐπιχειρήσεις, ὀργανώσεις) ἢ ἐν γένει τῶν ἐχόντων τὴν ἡγεσίαν *(ἡ νόσος τῶν manager)*. Οὗτοι ζοῦν ἐν διαρκεῖ ἐντάσει ψυχῆς καὶ νεύρων, ὑποβάλλονται εἰς ὑπερκόπωσιν χάριν μεγαλυτέρας ἀξιοποιήσεως καὶ ἀποδόσεως ἔργου, ἐκτελοῦν ταχέως καὶ βεβιασμένως τὴν ἐργασίαν των, ζοῦν ὑπὸ τὸ κράτος πολλῶν φροντίδων καὶ εὐθυνῶν καὶ δὲν ἀναπαύονται ἐπαρκῶς.

Ἀποτέλεσμα ἐν τῷ προκειμένῳ εἶναι ἡ νευρικὴ ἐξάντλησις καὶ ἡ νεύρωσις αὐτῶν.

Οὕτως ἔχουν οἱ κυριώτεροι παράγοντες ὁμαδικοὶ καὶ ἀτομικοὶ τῆς σημερινῆς ἐποχῆς μεταξὺ πολλῶν ἄλλων μικροτέρας σημασίας καὶ περιωρισμένης ἀπηχήσεως, ὡς αἰτίων βλάβης καὶ παθήσεως τοῦ νευρικοῦ συστήματος, τοὐτέστιν τῆς νευρώσεως.

Ἕκαστον ἄτομον ἔχει τοὺς ἰδιαιτέρους ἀτομικοὺς παθογόνους παράγοντας (ἀτομικὰς περιπετείας καὶ ἀντιξοότητας, ἀνεργίαν κ.τ.τ.). Ἡ ζωὴ ὅμως τοῦ πλείστου τῶν ἀνθρώπων χαρακτηρίζεται, ὡς ἀνωτέρω εἴδομεν, ὑπὸ πολλῶν φροντίδων, ψυχικῶν καταπονήσεων, ἐλλείψεως ψυχικῆς γαλήνης καὶ διασφαλίσεως τῆς ὑπάρξεως καὶ πρὸ παντὸς γέμει ἀγωνίας.

Ὁ ἄνθρωπος ζῇ σήμερον ζωὴν μαζοποιημένην χωρὶς νὰ ἔχῃ τὴν κατ' ἰδίαν ζωήν του. Εἰδικῶς ὁ ἄνθρωπος τῶν μεγαλοπόλεων ζῇ μακρὰν τῆς φύσεως σωματικῶς καὶ κυρίως ψυχικῶς. Δὲν ζῇ ἐν τῇ φύσει, διότι ζῇ μακρὰν τῆς φύσεως, δὲν ζῇ ὁμαλῶς ἐν τῷ κοινωνικῷ περιβάλλοντι, διότι εὑρίσκεται ἐν δυσαρμονίᾳ πρὸς τοὺς συνανθρώπους του εἴτε τοῦ στενοῦ οἰκογενειακοῦ κύκλου εἴτε τοῦ εὐρυτέρου (τοῦ ἐπαγγέλματος) εἴτε τῆς κοινωνίας (ταξικὸς ἀγὼν) εἴτε τῶν Ἐθνῶν (διαφοραὶ καὶ πόλεμοι μεταξὺ αὐτῶν). Ἂς προστεθῇ εἰς πάντα τὰ ἀνωτέρω ἡ ἐν πολλοῖς ἐσφαλμένη διατροφή, ἡ κατάχρησις οἰνοπνεύματος καὶ νικοτίνης, ἵνα ἀπαρτισθῇ ὁ συναστερισμὸς τῶν παθογόνων παραγόντων.

Οἱ πλεῖστοι τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων παραγόντων ἀποτελοῦν ἐρε-

θίσματα ἀπηχοῦντα ἐπὶ τῆς ψυχῆς καὶ προκαλοῦντα συγκινήσεις. Εἶναι τοῦτέστιν ἐρεθίσματα συναισθηματικά, ἐρεθίσματα συγκινήσεων.

Εἶναι γνωστόν, ὅτι αἱ συγκινήσεις ἐρεθίζουν τὸ νευροφυτικὸν σύστημα καὶ μετατρέπονται μέσῳ αὐτοῦ εἰς σωματικὰς ἐκδηλώσεις π.χ. τὸ ἄγχος μετατρέπεται εἰς τρόμον τοῦ σώματος, ταχυκαρδίαν, ὠχρότητα προσώπου κ.τ.τ. Ὅταν αἱ συγκινήσεις εἶναι ἰσχυραὶ καὶ συνεχεῖς ἐρεθίζουν ἐντόνως τὸ κεντρικὸν νευρικὸν σύστημα καὶ τὸ νευροφυτικὸν σύστημα καὶ ἀναγκάζουν αὐτὸ νὰ ὑπερλειτουργῇ καὶ νὰ ἐργάζηται ὑπὸ ἔντασιν, δημιουργουμένου οὕτω ηὐξημένου τόνου (συμπαθητικοτονίας, παρασυμπαθητικοτονίας, ἀμφοτονίας). Οὕτως ἐπιτυγχάνεται ἀντιρρόπισις τῶν ἐρεθισμάτων καὶ διατήρησις τῆς ὁμοιοσυστασίας τοῦ ὀργανισμοῦ. Ἀλλὰ τοῦτο γιγνόμενον ἐπὶ μακρὸν ἄγει, ὡς ἤδη ἐλέχθη, εἰς κόπωσιν καὶ ἐξάντλησιν τοῦ νευρικοῦ συστήματος, μείωσιν τῆς ἱκανότητος αὐτοῦ πρὸς περαιτέρω ὁμαλὴν ἀντίδρασιν, διαταραχὴν τῆς λειτουργίας του καὶ δημιουργίαν παθολογικῶν σωματικῶν ἐκδηλώσεων, ἐπιφέρουν δηλαδὴ διαταραχὴν τῆς λειτουργίας τῶν ποικίλων ὀργάνων, οἵας ὡς συμπτώματα ἐγνωρίσαμεν ἀνωτέρω καὶ τὰς ὁποίας ἀπεκαλέσαμεν νεύρωσιν ἢ νευροφυτικὴν δυστονίαν. Ἐν ἄλλοις λόγοις αἱ ἰσχυραὶ μακρᾶς διαρκείας συγκινήσεις μετατρέπονται τελικῶς εἰς νευρικὰς καὶ σωματικὰς ἀνωμαλίας καὶ ἐνοχλήματα.

Ἡ μετατροπὴ τῶν συγκινήσεων εἰς σωματικὰς ἀνωμαλίας εἶναι ἤδη ἀποδεδειγμένη καὶ ἀποτελεῖ τὸ περιεχόμενον τῆς λεγομένης ψυχοσωματικῆς ἰατρικῆς, ἡ ὁποία περιλαμβάνει κυρίως ἐκείνας τὰς ἀνωμαλίας τῶν ὀργάνων τοῦ σώματος, αἵτινες προκύπτουν ἐκ τῶν διαταραχῶν τοῦ νευροφυτικοῦ συστήματος ἐπιτελοῦντος ὡς γνωστὸν ὅλας τὰς ἔξω τῆς ἑκουσίας θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου λειτουργίας π.χ. τὴν λειτουργίαν τῆς καρδίας, τῆς ἀναπνοῆς, τοῦ ἀγγειοκινητικοῦ συστήματος, τοῦ στομάχου καὶ ἐντέρων, τῆς ἀνταλλαγῆς τῆς ὕλης, τῶν ἐνδοκρινικῶν ἀδένων, τῆς θερμοκρασίας κ.ἄ. Αἱ σχετικαὶ διαταραχαὶ τῶν ὀργάνων φέρονται ὑπὸ τὸν ὅρον νεύρωσις τῶν ὀργάνων π.χ. νεύρωσις τῆς καρδίας, νεύρωσις τοῦ στομάχου, νεύρωσις τοῦ ἀγγειακοῦ συστήματος κ.ο.κ.

Αἱ νευρικαὶ διαταραχαὶ εἶναι κατ' ἀρχὰς λειτουργικαί, δύνανται ὅμως ἐν τέλει νὰ ἐπιφέρουν μονίμους ὀργανικὰς ἀλλοιώσεις, ἀνεξαρτήτους πλέον καὶ αὐθυποστάτους, ἀφ' ἑαυτῶν περαιτέρω ἐξελισσομένας.

Ἡ κλινικὴ καὶ ἐργαστηριακὴ ἔρευνα ἀποδεικνύει οὕτω πως δημιουργηθείσας ὀργανικὰς σωματικὰς διαταραχάς, π.χ. τῆς καρδίας, τοῦ στομάχου, τῶν ἐνδοκρινικῶν ἀδένων καὶ ἐκ τούτων κυρίως τῶν ἐπινεφριδίων καὶ τῆς ὑποφύσεως, ἐπίσης τοῦ διεγκεφάλου. Ἡ καρδία καὶ τὸ ἀγγειακὸν σύστημα ὑφίστανται κατ' ἐξοχὴν τὴν περισσότερον δυσμενῆ ἀπήχησιν. Δι' ὃ ἡ μεγάλη συχνότης τῶν παθήσεων καὶ βλαβῶν τῆς καρδίας καὶ τῶν ἀρτηριῶν μὲ τὰ συνεπαγόμενα τῆς ἐγκεφαλικῆς αἱμορραγίας, τῶν ἐμφράκτων τῆς καρδίας καὶ τῶν θανάτων ἐξ αὐτῶν.

Τοιουτοτρόπως οἱ ἀνωτέρω μνημονευθέντες ὁμαδικοὶ καὶ ἀτομικοὶ παράγοντες ἀποτελοῦντες οἱ πλεῖστοι στοιχεῖα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου καὶ ὄντες κατὰ τὸ εἶδος καὶ τὸ ἀποτέλεσμα παράγοντες συγκινήσεως ἀπεργάζονται τραυματικοὺς διὰ τὸ νευρικὸν σύστημα ἐρεθισμοὺς συνεπαγομένους τὰ νευροψυχικὰ συμπτώματα τῆς νευρώσεως.

Ὡς γνωστὸν τὸ κεντρικὸν νευρικὸν σύστημα ἔχει τὴν ἰδιότητα τοῦ σχηματισμοῦ τῶν λεγομένων *ἐξηρτημένων ἀντανακλαστικῶν*, εἰς τὴν δημιουργίαν καὶ ἐξωτερίκευσιν τῶν ὁποίων συμμετέχει καὶ τὸ νευροφυτικὸν σύστημα, ἐφ' ὅσον ἄλλως τε καὶ τοῦτο ὑφίσταται τὰς ἐπανειλημμένας ἐπιδράσεις τῶν ἐρεθισμῶν τοῦ περιβάλλοντος εἴτε ὑπὸ ἔννοιαν εὐοδώσεως ἢ ἀναστολῆς τῶν λειτουργιῶν αὐτοῦ.

Ἔντονοι ἐρεθισμοί, τοιούτους οἵους παρέχει ἡ σημερινὴ ζωή, συνεχῶς ἐπαναλαμβανόμενοι δημιουργοῦν ὡς εἶναι ἑπόμενον ἐξηρτημένα ἀντανακλαστικά. Ἀλλὰ τὰ ἐξηρτημένα ταῦτα ἀντανακλαστικὰ εἶναι τοιαῦτα, ὥστε ἐπιδροῦν δυσμενῶς π.χ. διεγερτικῶς εἰς τὴν λειτουργίαν αὐτοῦ τούτου τοῦ νευρικοῦ συστήματος καὶ τὰς λειτουργίας τῶν ἐξ αὐτοῦ ἐξαρτωμένων ὀργάνων π.χ. τῆς καρδίας, τῶν αἱμοφόρων ἀγγείων κ.ο.κ. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς δυσμενοῦς ἐπιδράσεως τῶν τοιούτων ἐξηρτημένων ἀντανακλαστικῶν εἶναι ἡ διαταραχὴ καὶ ἡ βλάβη τῆς σωματικῆς καὶ ψυχικῆς ὑγείας τοῦ ἀνθρώπου.

Σχετικῶς πρὸς τὴν διατάραξιν τοῦ νευροφυτικοῦ συστήματος δέον νὰ ἀναφέρωμεν, ὅτι αὕτη ἄρχεται ἀπὸ τοῦ συμπαθητικοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖον ἐρεθίζεται κατὰ πρῶτον, ἐπειδὴ εἶναι τὸ νευρικὸν σύστημα τὸ δημιουργοῦν ἐνέργειαν καὶ ἔργον (ἐργοτρόπον σύστημα). Ὁ ἐρεθισμὸς ὅμως ὅταν εἶναι ἔντονος δὲν περιορίζεται μόνον εἰς αὐτό, ἀλλὰ διαχέεται περαιτέρω καὶ εἰς ἄλλας νευρικὰς περιοχὰς π.χ. τὸ παρασυμπαθητικὸν ἢ ἄλλα νευρικὰ κέντρα καὶ νεῦρα ἄσχετα πρὸς τὴν λειτουργίαν τοῦ πρώτου, ὥστε τελικῶς ἔχομεν διαταραχὰς καὶ τῶν δευτεροπαθῶς κατ' οὐσίαν ἀσκόπως ἐρεθιζομένων νευρικῶν τούτων στοιχείων. Τελικῶς ὅλον τὸ νευρικὸν σύστημα ἐν τῇ ὁλότητί του ἐρεθίζεται, διεγείρεται καὶ καταπονεῖται.

Εἶναι δ' ἀξία σημειώσεως ἡ ἀκόλουθος ἰδιότης τοῦ νευρικοῦ συστήματος, βάσει τῆς ὁποίας γίνονται νοηταὶ πολλαὶ διαταραχαὶ αὐτοῦ, ἐπακόλουθοι τῆς διεγέρσεως καὶ καταπονήσεως αὐτοῦ. Ὅταν ἓν νευρικὸν κέντρον κατόπιν ἐρεθισμοῦ τίθηται εἰς λειτουργίαν π.χ. ὁ ἰνιακὸς λοβὸς ὡς κέντρον τῆς ὁράσεως κατόπιν ἐρεθισμοῦ τοῦ ὀπτικοῦ νεύρου, ἡ λειτουργία τοῦ κέντρου δὲν καταπαύει ἀμέσως μετὰ τὴν κατάπαυσιν τοῦ ἐρεθισμοῦ τοῦ ὀπτικοῦ νεύρου, ἀλλὰ ἐξακολουθεῖ καὶ διατηρεῖται, αὐτομάτως οὕτως εἰπεῖν, ἐπί τι χρονικὸν διάστημα. Εὐνόητον ὅτι ὅσῳ ἐντονώτερος καὶ διαρκέστερος εἶναι ὁ ἐρεθισμός, τοσούτῳ ἐντονωτέρα καὶ διαρκεστέρα ἡ συνέχισις τῆς διεγέρσεως τοῦ νευρικοῦ κέντρου μετὰ τὴν κατάπαυσιν τοῦ ἐρεθισμοῦ.

Βάσει τῆς λειτουργικῆς ταύτης ἰδιότητος τοῦ νευρικοῦ συστήματος συμ-

βαίνει, ὥστε τὸ ἐντόνως ἐρεθιζόμενον νευρικὸν σύστημα μεταπῖπτον εἰς κατάστασιν διεγέρσεως δὲν ἠρεμεῖ ἀμέσως, ἀλλ' εὑρίσκεται ἐπὶ μακρὸν ἐν διεγέρσει, δηλαδὴ καὶ κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀναπαύσεως καὶ ἠρεμίας.

Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἵνα ἠρεμήσῃ τὸ ἐντόνως διεγερθὲν νευρικὸν κέντρον ἀπαιτεῖται μακρὸς χρόνος ἀναπαύσεως. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἀφίνομεν λόγῳ ἀσχολιῶν τῆς ζωῆς ἤρεμον τὸ νευρικὸν σύστημα, τοῦτο καταλήγει νὰ εὑρίσκηται εἰς συνεχῆ διέγερσιν. Δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ νευρικὸν σύστημα τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου εὑρίσκεται εἰς συνεχῆ δόνησιν. Οὕτω γεννᾶται ἡ κινητικὴ ἀνησυχία τῶν σημερινῶν ἀνθρώπων, μικρῶν καὶ μεγάλων, ἡ νευρικότης, ἡ εὐερεθιστότης αὐτῶν, αἱ συχνόταται ἀϋπνίαι, ἡ μὴ ἀναζωογόνησις μετὰ ἀνάπαυσιν καὶ μικρὰν διακοπὴν τῆς ἐργασίας.

Ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω τὰς ποικίλας νευρωτικὰς διαταραχάς. Παραθέτομεν ἐν συνεχείᾳ στατιστικά τινα δεδομένα κατὰ ἡλικίας. Συμφώνως τῇ στατιστικῇ τοῦ Birkmayer, αἱ περιπτώσεις ἀτόμων μὲ νευρωτικὰς διαταραχάς, ἡλικίας ἀπὸ τοῦ 20 - 30 ἔτους εἶναι 17 % γυναῖκες καὶ 14 % ἄνδρες, ἀπὸ τοῦ 30 - 40 ἔτους 35 % γυναῖκες καὶ 18 % ἄνδρες, ἀπὸ τοῦ 40 - 50 ἔτους 32 % γυναῖκες καὶ 38 % ἄνδρες, ἀπὸ τοῦ 50 - 60 ἔτους 16 % γυναῖκες καὶ 30 % ἄνδρες. Ἐκ τοῦ πίνακος τούτου βλέπει τις πρῶτον, ὅτι σχεδὸν τὸ 1/3 τῶν ἀνθρώπων παρουσιάζει νευρωτικὰς διαταραχὰς ἐλαφρὰς ἢ ἐντόνους καὶ δεύτερον, ὅτι κατὰ τὴν ἡλικίαν 20 - 40 ἐτῶν αἱ γυναῖκες ὑπερτεροῦν εἰς συμμετοχὴν εἰς τὴν νεύρωσιν. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς ἄλλας ἡλικίας συμμετέχουν σημαντικῶς. Τὴν ἐξήγησιν τῆς ηὐξημένης ταύτης ἀναλογίας τῶν γυναικῶν, δέον νὰ ἀναζητήσωμεν εἰς τὴν ἐνεργοτέραν συμμετοχὴν τῶν γυναικῶν εἰς τὴν ζωὴν καθόλου καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὴν ἔξω τοῦ οἴκου ἐργασίαν. Ἡ γυναῖκα ἔχει τὸ νευρικὸν σύστημα, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ εἴπομεν, πλέον εὐαίσθητον, λεπτόν, ἀσταθὲς καὶ εὐκόλως χάνον τὴν ἰσορροπίαν του. Διὰ τοῦτο αἱ γυναῖκες παρουσιάζουν ταχυτέραν καὶ συχνοτέραν τὴν διατάραξιν τοῦ νευρικοῦ συστήματος ἢ οἱ ἄνδρες.

Βάσει στατιστικῆς τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως (Birkmayer) κατὰ ἐπαγγέλματα ἡ κατανομὴ ἔχει ὡς ἑξῆς: ἐργάται 6 %, ὑπάλληλοι 35 %, ἄτομα ἐλευθέρων ἐπαγγελμάτων 30,5 %, οἰκιακὰ 28,5 %. Ἐκ ταύτης προκύπτει, ὅτι οἱ ἐκτελοῦντες χειρωνακτικὰς ἐργασίας παρουσιάζουν ὀλιγώτερον ποσοστὸν νευρικῶν ἀνωμαλιῶν, ἀντιθέτως, ἐπαγγέματα ἀπαιτοῦντα διανοητικὴν προσπάθειαν, ἐνέχουσαν εὐθύνην καὶ πολλὰς φροντίδας συμμετέχουν περισσότερον (ἰατροί, δικηγόροι, ἐμπορευόμενοι, πολιτικοί, διευθυνταὶ ἐπιχειρήσεων κ.ο.κ.).

Οὕτως ἔχουν αἱ νευρωτικαὶ διαταραχαί, αἵτινες πολλαπλῶς παρατηροῦνται εἰς τὸν σημερινὸν ἄνθρωπον, ἐξ οὗ χαρακτηρισμὸς αὐτοῦ ὡς νευρωτικοῦ.

Λέγοντες ὅτι ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος εἶναι νευρωτικός, δὲν νοοῦμεν ὅτι πᾶς ἄνθρωπος εἶναι νευρωτικός, ἀλλ' ὅτι κατ' ἀναλογίαν ὑπάρχουν πολλοὶ ἐκδήλως νευρωτικοί, ἄλλοι μὲ διαταραχὰς τινὰς νευρωτικὰς καὶ ἄλλοι κατὰ

τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐλαφρῶς νευρωτικοί. Ἂς τονισθῇ καὶ πάλιν, ὅτι ὁ νευρωτικὸς εἶναι κυρίως ὁ ἄνθρωπος τῶν μεγαλοπόλεων, ὀλιγώτερον δὲ τῶν ἐπαρχιῶν.

Τὸ γεγονὸς τῆς αὐξήσεως τῶν διαταραχῶν τοῦ κεντρικοῦ συστήματος εἰς τὸν σημερινὸν ἄνθρωπον σημαίνει, ὅτι οὗτος ζῇ ὑπὸ ὅρους καταθλιπτικοὺς διὰ τὸ νευρικόν του σύστημα, δημιουργοῦντας ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν συνεχὲς stress τοῦ ὀργανισμοῦ καὶ τοῦ νευρικοῦ συστήματος καὶ τὸ νευρωτικὸν ἄτομον ὡς τύπον τῆς καθ' ἡμᾶς ἐποχῆς.

Ἐν ἀρχῇ ἐλέχθη, ὅτι ἑκάστη ἐποχὴ ἔχει τὴν ἰδίαν αὐτῆς μορφὴν καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὸν ἴδιον τύπον ἀνθρώπου. Ἡ ἀρχαία Ἑλληνικὴ ἐποχὴ εἶχε τὸν τύπον τοῦ φιλοσοφοῦντος καὶ καλλιτεχνοῦντος ἀνθρώπου, ἡ ρωμαϊκὴ τὸν πρακτικόν, ὀργανωτικὸν καὶ κυβερνητικὸν τύπον, ὁ μεσαίων τὸν θρησκευτικὸν ἄνθρωπον, ἡ ἐποχὴ τῆς διαφωτίσεως τὸν ὀρθολογιστήν, ἡ σημερινὴ τὸν τεχνικὸν καὶ μηχανικὸν ἄνθρωπον. Ἂς προστεθῇ ὡς γνώρισμα τῆς συγχρόνου ἐποχῆς καὶ ὁ νευρωτικὸς τύπος ἀνθρώπου.

ΔΙΑΛΕΧΤΗΣ ΖΕΥΓΩΛΗ - ΓΛΕΖΟΥ

ΠΑΛΙΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ

Λησμονιὰ

Τότε ποὺ ὁ ἔρωτάς μας ἐκοιμήθη
τὸν ἀξύπνητον ὕπνο τοῦ θανάτου,
τὰ λόγια μας, ποὺ ἐσκόρπισεν ἡ λήθη,
τὰ σήκωσε ὁ ἀγέρας 'ς τὰ φτερά του
καὶ τά 'φερε 'ς τὰ χάη μιᾶς ἀβύσσου.
Καὶ δὲν θυμᾶσαι λόγο πιὰ δικό μου
καὶ ξέχασα τὸν ἦχο τῆς φωνῆς σου,
ξέχασες τὸν ρυθμὸ τῶν τραγουδιῶν μου.
Τότε ποὺ ὁ ἔρωτάς μας ἐκοιμήθη
τὰ λόγια μας τὰ σκόρπισεν ἡ λήθη.

Δειλινὸ

Ἄκου τἀγέρι ἀγάλια πῶς φυσᾶ,
μοιάζει πικρὸ παράπονο καὶ χάδι,
καθὼς φιλεῖ τὰ στάχυα τὰ χρυσᾶ
'ς τὸ ἀπέραντο, 'ς τὸ ἀθέριστο λιβάδι.

Γιὰ κοίταξε τἀστέρια ἐκεῖ ψηλά,
διαμάντια σκορπισμένα 'ς τὸν αἰθέρα,
δειλὰ καὶ λυπημένα κι ἁπαλά,
πῶς τρέμουνε σὰ φύλλα 'ς τὸν ἀγέρα.

ΠΑΝΑΓ. Δ. ΜΑΣΤΡΟΔΗΜΗΤΡΗ

ΥΠΟΔΕΙΓΜΑΤΑ ΤΙΝΑ ΤΟΥ «ΚΑΛΟΥ ΚΑΓΑΘΟΥ» ΑΝΔΡΟΣ ΕΙΣ ΤΟΝ ΞΕΝΟΦΩΝΤΑ

I

Ὁ ἐπιθετικὸς τύπος *καλοκάγαθος* (πρβλ. καὶ πλημμελεῖς γραφάς: *καλοκἀγαθὸς* ἢ *καλοκἄγαθος*) προερχόμενος, προφανῶς, ἐκ τοῦ οὐσιαστικοῦ *καλοκαγαθία* (= ἡ ἀρετή, ἡ διαγωγὴ τοῦ καλοῦ κἀγαθοῦ) εἶναι νεώτερος[1]. Εἰς τοὺς δοκίμους συγγραφεῖς ἀπαντᾷ κεχωρισμένως, κατὰ κρᾶσιν, *«διὰ τὸ πολύχρηστον»*: *καλὸς κἀγαθὸς* (οὐχί: *καλὸς καὶ ἀγαθός*). *«Καλὸς κἀγαθὸς λέγεται κατὰ συναλοιφήν, οὐχὶ καλὸς καὶ ἀγαθός»* (Σουΐδας, Φώτιος)· ἐξ ἄλλου οὐδέποτε μετεβάλλετο ἡ σειρὰ τῶν συζευγνυομένων ἐπιθέτων: *«καλὸς κἀγαθὸς οἱ Ἀττικοὶ λέγοντες, ἀγαθὸς καὶ καλὸς οὐ λέγουσι»* (Ἑλλάδιος, παρὰ Φωτίῳ).

Τὸ ἐπίθετον *καλὸς* ἀναφέρεται εἰς τὴν διὰ γυμναστικῆς παίδευσιν τοῦ σώματος, τὸ δὲ *ἀγαθὸς* εἰς τὴν διὰ τῆς μουσικῆς παίδευσιν τῆς ψυχῆς[2].

Τὰ *«καλὸς κἀγαθός»* - *«καλοὶ κἀγαθοί»* δὲν εἶχον ἐξ ἀρχῆς τὴν αὐτὴν σημασίαν. Κατὰ πρῶτον αἱ ὡς ἄνω φράσεις ἐλέγοντο περὶ ἀνδρῶν ἐπιφανῶν καὶ ὀνομαστῶν, περὶ τῶν εὐπατριδῶν καὶ τῶν ἀριστοκρατικῶν (*«βελτίστων»*)[3]. Τοῦτο ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῶν ἑπομένων χωρίων:

Ὁ Ὁμηρικὸς *«ἀφνειός τ' ἀγαθός τε»*[4] εἶναι ὁ πλούσιος καὶ εὐγενὴς (= εὐγενοῦς καταγωγῆς). Εἰς τὸν γνωστὸν διάλογον Κροίσου καὶ Σόλωνος, ὁ σοφὸς νομοθέτης θὰ θεωρήσῃ Τέλλον τὸν Ἀθηναῖον *«ὀλβιώτατον πάν-*

1. (Περὶ τοῦ ἐπιθέτου *καλοκάγαθος* ἔγραψε «πολλὰ καὶ καλά», ὡς παρατηρεῖ ὁ Βερναρδάκης, ὁ Schmidt, ἐν τῇ Ἠθικῇ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, μετάφρ. Δ. Ὀλυμπίου, σσ. 405-411).

2. Διὰ τὰ ἀνωτέρω πρβλ. καὶ Liddell-Scott-Κωνσταντινίδου, Μέγα Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης, τόμ. 2, σ. 587b, Γρηγ. Ν. Βερναρδάκη, Λεξικὸν Ἑρμηνευτικόν, ἐν Ἀθήναις 1918, σσ. 612a-b καὶ 4b.

3. Πρβλ. καὶ τά: *optimates* (Λατ.), *Prudhommes* (Ἀρχ. Γαλλ.), *gute Männer* (Γερμ.).

4. Ν, 664.

των», διότι: «*...Τέλλῳ τοῦτο μὲν τῆς πόλιος εὖ ἡκούσης παῖδες ἦσαν καλοί τε κἀγαθοί...*» [1]. «*...Μῶν ἐκ καλῶν εἶ κἀγαθῶν;*», ἐρωτᾷ ὁ Δημοσθένης (οἰκέτης) τὸν Ἀλλαντοπώλην καὶ ἐκεῖνος ἀπαντᾷ: «*μὰ τοὺς θεοὺς εἰ μὴ 'κ πονηρῶν γ'.*» [2]. Τὴν αὐτὴν σημασίαν ἔχει καὶ τό: «*...εἰ οἱ τεθνεῶτες αὐτῶν καλοὶ κἀγαθοί*» τοῦ Θουκυδίδου [3]. «*...Πολλοὶ δὲ αὐτῷ* (Ἀγησιπόλιδι) *καὶ τῶν περιοίκων ἐθελονταὶ καλοὶ κἀγαθοὶ ἠκολούθουν...*» [4]. «*...Καὶ πανσώμεθα δημοτικοὺς εἶναι νομίζοντες τοὺς συκοφάντας, ὀλιγαρχικοὺς δὲ τοὺς καλοὺς κἀγαθοὺς τῶν ἀνδρῶν*» [5]. «*...Ἴσασι γὰρ σφᾶς αὐτοὺς ἐν μὲν τοῖς τοιούτοις δυναστεύοντας, ὑπὸ δὲ τῶν καλῶν κἀγαθῶν καὶ νοῦν ἐχόντων ἀπολλυμένους, ὁπόταν ληφθῶσιν*» [6]. «*...τοῖς μὲν καλοῖς κἀγαθοῖς τῶν ἀνδρῶν καὶ μεγάλην τὴν πόλιν ποιήσασιν διὰ τὰς δυναστείας ἐφθόνησαν, πονηρῶν δ' ἀνθρώπων καὶ μεστῶν θρασύτητος ἐπεθύμησαν*» [7].

Βραδύτερον τὸ «*καλὸς κἀγαθὸς*» ἐσήμαινεν ἐπιπροσθέτως τὸν τυχόντα ἀρτίας παιδεύσεως, τὸν εὐπαίδευτον, τὸν καλῶς ἀνατεθραμμένον, τὸν τέλειον καὶ εὐγενῆ ἄνθρωπον, τὸν «*τελέως σπουδαῖον*» (= χρηστόν, σοβαρόν, ἔξοχον) κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη [8], τὸν ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς τέλειον ἄνθρωπον, τὸν ἰδεώδη [9].

Ἄξια προσοχῆς, ὅσα, θεωρητικά, περὶ τοῦ «*καλὸς κἀγαθὸς*» μαρτυρεῖ ὁ Σταγ(ε)ιρίτης φιλόσοφος: «*...Ἔστι μὲν οὖν οὐ κακῶς λεγόμενον τοὔνομα ἐπὶ τοῦ τελέως σπουδαίου, ἡ καλοκαγαθία. Καλὸς κἀγαθὸς γάρ, φησίν, ὅταν τελέως σπουδαῖος. Ἐπὶ γὰρ τῆς ἀρετῆς τὸ καλὸν καὶ ἀγαθὸν λέγουσιν· οἷον τὸν δίκαιον καλὸν καὶ ἀγαθόν φασι, τὸν ἀνδρεῖον τὸν σώφρονα· ὅλως ἐπὶ τῶν ἀρετῶν. Ἐπειδὴ οὖν εἰς δύο διαιροῦμεν, καὶ τὰ μέν φαμεν εἶναι καλά, τὰ δὲ καὶ ἀγαθά· καὶ τῶν ἀγαθῶν, τὰ μὲν ἁπλῶς ἀγαθά, τὰ δὲ οὔ· καὶ καλὰ μὲν οἷον τὰς ἀρετάς, καὶ τὰς ἀπ' ἀρετῆς πράξεις· ἀγαθὰ δέ, ἀρχήν, πλοῦτον, δόξαν, τιμήν, τὰ τοιαῦτα· ἔστιν οὖν ὁ καλὸς καὶ ἀγαθός, ᾧ τὰ ἁπλῶς ἀγαθά ἐστιν ἀγαθά, καὶ τὰ ἁπλῶς καλά, καλά ἐστιν. Ὁ τοιοῦτος γὰρ καλὸς καὶ ἀγαθός. Ὧ δὲ τὰ ἁπλῶς ἀγαθά, μή ἐστιν ἀγαθά, οὐκ ἔστι καλὸς καὶ ἀγαθός... Εἰ γὰρ ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ἀρχὴ παραγιγνόμενα, τινὰ βλάπτοιεν, οὐκ ἂν αἱρετὰ εἴη, ἀλλὰ τὰ τοιαῦτα ὅσα ἂν αὐτὸν μὴ βλάψῃ, βουλήσεται αὐτῷ εἶναι. Ὁ δὲ τοιαῦτος*

---

1. Ἡροδότου, Α', 30.
2. Ἀριστοφάνους, Ἱππῆς, 185 - 186.
3. Θουκυδίδου, Δ', 40, 2 (ὅρα καὶ Η', 48, 6).
4. Ξενοφῶντος, Ἑλληνικά, Ε, 111, 9.
5. Ἰσοκράτους, Περὶ Εἰρήνης, μγ' (133).
6. Ἰσοκράτους, Περὶ Ἀντιδόσεως, 241.
7. Ἰσοκράτους, ἔνθ' ἀνωτ., 316.
8. Ἀριστοτέλους, Μεγάλα Ἠθικά, 11, 9.
9. Πρβλ. καὶ τὴν Εἰσαγωγὴν (σ. 49 καὶ 134) εἰς τὴν Β' ἔκδ. (1950) τοῦ « Συμποσίου » τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἰω. Συκουτρῆ.

ὤν, οἷος ὑποστελλόμενος τῶν ἀγαθῶν, πρὸς τὸ μὴ εἶναι αὐτῷ, οὐκ ἂν δόξειε καλὸς καὶ ἀγαθὸς εἶναι· ἀλλ' ᾧ τἀγαθὰ πάντα ὄντα ἀγαθά ἐστι, καὶ ὑπὸ πλούτου καὶ ἀρχῆς, ὁ τοιοῦτος καλὸς καὶ ἀγαθός» [1].

Παρέθηκα ὁλόκληρον τὸ χωρίον, διότι τὰ ἐν αὐτῷ λεγόμενα ἐκφράζουν τὴν εὐρυτέραν σημασιολογικὴν βάσιν, τὴν ὁποίαν ἀποκτᾷ ἤδη ὁ ὅρος: δὲν ἀναφέρεται πλέον μόνον καὶ ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν κοινωνικὴν προβολήν, ἀλλὰ εὐρύνεται. Τὸ πρᾶγμα τίθεται ὑπὸ τοῦ 'Αριστοτέλους καὶ ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ πεδίου.

Κατὰ ταῦτα, ἐκ τῆς ὅλης ἀναδρομῆς εἰς τὰ χωρία τῶν ἀρχαίων κειμένων, γίνεται ἢ θὰ γίνῃ, καταφανὲς ὅτι τὸ «*καλὸς κἀγαθὸς*» ἐν ἀρχῇ εἶχεν τὴν ἔννοιαν τῆς καλῆς, εὐγενοῦς, καταγωγῆς. 'Εν συνεχείᾳ δὲ δὲν μετέπεσεν εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ εὐπαιδεύτου κ.τ.λ., ἀλλ' ἡ πρώτη σημασία παρέμεινε, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι αὕτη ηὐρύνθη. Περιπίπτει, δηλαδή, εἰς ἓν δεύτερον στάδιον, ὅπου ἡ σημασιολογικὴ βάσις τοῦ ὅρου εὐρύνεται, χωρὶς νὰ λαμβάνῃ μίαν δευτέραν, ἀνεξάρτητον, σημασίαν.

'Η «εὐγένεια», ἑπομένως, ἦτο διὰ τοὺς ἀρχαίους ἀπαραίτητον στοιχεῖον ἰδεώδους προσωπικότητος. 'Ακόμη καὶ διὰ τοὺς δημοκρατικοὺς 'Αθηναίους. Παράδειγμα ὁ Πλάτων, ὁ ὁποῖος κατήγετο ἀπὸ «ἀρχοντογενιά».

II

'Ο 'Αθηναῖος ἱστορικὸς παρέχει ὑποδείγματα «καλοκαγαθίας» εἰς τὰ ὁποῖα ἐξαίρεται τὸ ἓν ἢ τὸ ἄλλο ἐκ τῶν δύο θεμελιωδῶν στοιχείων τῆς ἐννοίας (ἡ εὐγένεια, καὶ ἡ πνευματικὴ καλλιέργεια) ἢ ὅπου τὰ δύο αὐτὰ ὑπάρχουν σύμμετρα.

'Ο Ξενοφῶν, ὡς γνωστόν, ἦτο μαθητὴς τοῦ φιλοσόφου Σωκράτους, τοῦ ὁποίου ἡ διδασκαλία παρεσκεύαζε ἄνδρας «*καλοὺς κἀγαθούς*». 'Η ἐπὶ τὸν Ξενοφῶντα ἐπίδρασις τοῦ Σωκράτους ὑπῆρξε μεγάλη καὶ βαθεῖα. Τὰ κατ' ἐξοχὴν φιλοσοφικὰ συγγράμματα τοῦ Ξενοφῶντος (τὰ '*Απομνημονεύματα*, ἅτινα συνέγραψεν ἐκ τῶν προσωπικῶν του ἀναμνήσεων ἢ ἐξ ἐκείνων, τὰ ὁποῖα παρ' ἄλλων ἤκουσε περὶ τοῦ Σωκράτους, ἡ '*Απολογία Σωκράτους*, τὸ *Συμπόσιον Φιλοσόφων*, ὁ *Οἰκονομικὸς*) ἀποπνέουν τὸ φιλοσοφικὸν ἄρωμα τῆς σωκρατικῆς διδασκαλίας.

Εἰς τὸ φιλοσοφικόν του, λοιπόν, ἔργον ὑπάρχουν ἀτελεῖς πως ἢ ὡλοκληρωμέναι εἰκόνες τοῦ «*καλοῦ κἀγαθοῦ*» ἀνθρώπου, δι' ὧν ἐννοοῦμεν τί ἀκριβῶς ἤθελε νὰ εἴπῃ ὁ Ἕλλην τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς μὲ τὸ «*καλὸς κἀγαθός*».

Τοιουτοτρόπως, εἰς τὰ '*Απομνημονεύματά* του, ὁ 'Αθηναῖος ἱστορικός, ὁμιλῶν περὶ τοῦ ὑπάτου τῶν φιλοσόφων, γράφει: «...*αὐτὸς δὲ* (ὁ Σωκράτης)

---

1. Μεγάλα 'Ηθικά, ἔνθ' ἀνωτέρω.

περὶ τῶν ἀνθρωπείων ἀεὶ διελέγετο σκοπῶν τί εὐσεβές, τί ἀσεβές, τί καλόν, τί αἰσχρόν, τί δίκαιον, τί ἄδικον, τί σωφροσύνη, τί μανία, τί ἀνδρεία, τί δειλία, τί πόλις, τί πολιτικός, τί ἀρχὴ ἀνθρώπων, τί ἀρχικὸς ἀνθρώπων, καὶ περὶ τῶν ἄλλων, ἃ τοὺς μὲν εἰδότας ἡγεῖτο καλοὺς κἀγαθοὺς εἶναι, τοὺς δ' ἀγνοοῦντας ἀνδραποδώδεις ἂν δικαίως κεκλῆσθαι» [1].

Ὥστε ὁ Σωκράτης τοῦ Ξενοφῶντος τοὺς γνωρίζοντας τὰ ἀνωτέρω ἐθεώρει *«καλοὺς κἀγαθούς»*, δηλονότι μορφωμένους, πεπαιδευμένους ἀνθρώπους, ἐνῷ τοὺς ἀγνοοῦντας ἀνδράποδα, δηλαδὴ δουλόφρονας. Συνδιαλεγόμενος, ἑπομένως περὶ τῶν ἀνθρωπίνων καὶ ἐξετάζων τὰ ὡς ἄνω θέματα, γνωρίζων δὲ ἄριστα ταῦτα ὁ ἴδιος, ἀπέβαινε τὸ πρότυπον τοῦ *«καλοῦ κἀγαθοῦ»* ἀνθρώπου καὶ συγχρόνως καθίστατο ὁ ἀπαράμιλλος διδάσκαλος τῶν νέων εἰς τὸ γενέσθαι αὐτοὺς *«καλοὺς κἀγαθούς»*.

Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ Ξενοφῶντα: *«...Κρίτων τε Σωκράτους ἦν ὁμιλητὴς καὶ Χαιρεφῶν καὶ Χαιρεκράτης καὶ Ἑρμογένης καὶ Σιμμίας καὶ Κέβης καὶ Φαιδώνδας καὶ ἄλλοι, οἳ ἐκείνῳ συνῆσαν, οὐχ ἵνα δημηγορικοὶ ἢ δικανικοὶ γένοιντο, ἀλλ' ἵνα καλοί τε κἀγαθοὶ γενόμενοι καὶ οἴκῳ καὶ οἰκέταις καὶ οἰκείοις καὶ φίλοις καὶ πόλει καὶ πολίταις δύναιντο καλῶς χρῆσθαι. Καὶ τούτων οὐδεὶς οὔτε νεώτερος οὔτε πρεσβύτερος ὢν οὔτ' ἐποίησε κακὸν οὐδὲν οὔτ' αἰτίαν ἔσχεν»* [2].

Οἱ νέοι αὐτοὶ τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἐπήγαινον εἰς τὸν Σωκράτη διὰ νὰ γίνουν ῥήτορες λόγων δημηγορικῶν (ἐκφωνουμένων εἰς τὰς συνελεύσεις) ἢ δικανικῶν (ἐκφωνουμένων εἰς τὰ δικαστήρια τῆς ἐποχῆς ἐκείνης), ἀλλὰ τὸν συνανεστρέφοντο, διαρκῶς βελτιούμενοι καὶ γινόμενοι *«καλοὶ κἀγαθοί»*, διὰ νὰ μάθουν πῶς νὰ φέρωνται εἰς τὰς οἰκογενείας των καὶ τοὺς ὑπηρέτας των, εἰς τοὺς συγγενεῖς καὶ τοὺς φίλους των. Τοιούτου εἴδους ἄνθρωποι ἦσαν ὁ Ξενοφῶν καὶ οἱ φίλοι του.

Ἰδιαιτέρως δὲ *«Ὁ Ξενοφῶν εἶναι τὸ τέλειον δεῖγμα τοῦ καλοῦ κἀγαθοῦ»* τοῦ «ἀκεραίου ἀνθρώπου» [3], *«ὡς ἀντελαμβάνετο αὐτὸν τὸ ἀθηναϊκὸν πνεῦμα κατὰ τὰ τέλη τοῦ 5ου αἰῶνος»* [4].

Σημαντικωτάτην εἰκόνα τοῦ *«καλοῦ κἀγαθοῦ»* παρέχει ὁ Ξενοφῶν εἰς τὸν « Οἰκονομικόν » του. Τὸν τύπον τοῦτον ἐκπροσωπεῖ Ἀθηναῖος τις πλούσιος ὀνόματι Ἰσχόμαχος. Ὁ Σωκράτης, περιερχόμενος εἰς τὴν θέσιν τοῦ διδασκομένου — ἀκροατοῦ — λέγει εἰς τὸν Ἰσχόμαχον: *«Ἐγὼ γάρ τοι πάνυ βούλομαί σου πυθέσθαι τί ποτε πράττων καλός τε κἀγαθὸς κέκλησαι...»* [5].

1. Α, Ι, 16.
2. Ἀπομνημονευμάτων, Α', 11, 48-49.
3. Ὑπογραμμίζω ἐγώ.
4. Ab. καὶ M. Croiset, Ἱστορία τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς λογοτεχνίας, μετάφρ. Ἀ. Πουρνάρα, τόμ. Δ', σ. 631.
5. Ξενοφῶντος, Οἰκονομικός, Κεφ. VII, 2.

Καὶ ἀκούει παρ' αὐτοῦ, τὸν ὁποῖον ὅλοι ἀνεγνώριζον ὡς *«καλὸν κἀγαθόν»*, ὡς ἕνα ἰδεώδη «νοικοκύρη» τῆς ἐποχῆς του, τὸν τρόπον τῆς ζωῆς του, τὰς μεθόδους πλουτισμοῦ, τὸν τρόπον ἐνασκήσεως τῶν καθηκόντων του ὡς πολίτου, τὸν τρόπον χρησιμοποιήσεως τῶν δούλων του — τοὺς ὁποίους ἔχει καταστήσει ἐργατικοὺς καὶ πειθηνίους — τὸν τρόπον ἐκτελέσεως διαφόρων γεωργικῶν ὑπηρεσιῶν, διάφορα περὶ τῆς γεωργικῆς τέχνης, ἥτις πρέπει νὰ ἀσκῆται μὲ ἀγάπην, κ.λ.π.

Παρουσιάζεται δὲ γενικῶς ὁ Ἰσχόμαχος ὡς εἷς πλούσιος ἄνθρωπος, μὲ σωματικὴν (ρωμαλέος) καὶ ψυχικὴν ὑγείαν, ἀγαπώμενος καὶ ἐκτιμώμενος ἀπὸ ὅλους, ἔχων φίλους καλούς, φροντίζων διὰ τὴν πνευματικὴν μόρφωσίν του (ἔχει καὶ εὐχέρειαν λόγου)· εἶναι ὡσαύτως καλὸς καὶ εὐσεβὴς πολίτης, καλὸς στρατιώτης κ.λ.π.

Εἰς μελέτην του σχετικὴν μὲ τὸν «Οἰκονομικὸν» τοῦ Ξενοφῶντος γράφει ὁ Ἰωάν. Συκουτρῆς: «Προσέξατε μὲ πόσην ἐπιμέλειαν καὶ μὲ πόσην αἰσιοδοξίαν μᾶς ζωγραφίζει ὁ Ξενοφῶν τὴν εἰκόνα τοῦ ἰδεώδους (*καλὸς κἀγαθὸς* ἔτσι πρέπει νὰ μεταφρασθῇ εἰς τὴν γλῶσσαν μας) Ἀθηναίου πολίτου... Εἶναι πρωτοφανές, ὅτι ἐδῶ ὁμιλεῖ περισσότερον ἡ φαντασία παρ' ὅσον ἡ ἄμεσος παρατήρησις τῆς ἀθηναϊκῆς πραγματικότητος, ὅπως τὴν γνωρίζομεν ἀπὸ ἄλλας πηγάς. Ὁ Ξενοφῶν (τὸ βλέπει κανεὶς) ζωγραφίζει ἕνα ἰδεῶδες· ἕνα ἰδεῶδες, — ὄχι πάντως οὐτοπιστικὸν — τὸ ὁποῖον προβάλλει εἰς τοὺς συγχρόνους του εἰς διδασκαλίαν καὶ μίμησιν, ὅπως ὁ Σωκράτης εἰς τὸν Κριτόβουλον.

»Ἀλλ' ἡ εἰκὼν αὕτη εἶναι μὲ τόσην ἀγάπην καὶ μὲ τόσην θερμότητα ζωγραφισμένη, χωρὶς σκιὰς καὶ χωρὶς νέφη, ποὺ αἰσθάνεσαι ἀμέσως ὅτι ὁ συγγραφεὺς εἰς τὴν μορφὴν τοῦ Ἰσχομάχου δὲν προβάλλει μόνον ἓν ἀντικειμενικὸν ἰδεῶδες πρότυπον· προβάλλει ταυτοχρόνως ἐνσαρκωμένους καὶ τοὺς ἰδικούς του πόθους καὶ τὰ ἰδικά του ὄνειρα. Ἡ ἀδιατάρακτος εὐτυχία, ἐντὸς τῆς ὁποίας ζῇ ὁ Ἰσχόμαχος μὲ τοὺς ἰδικούς του, εἶναι — τὸ αἰσθάνεσαι — ἡ εὐτυχία, τὴν ὁποίαν δὲν ἐπραγματοποίησε (ἂν καὶ τόσον ἐπόθησεν) εἰς τὴν ζωήν του ὁ ἴδιος ὁ Ξενοφῶν»[1].

Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ «Συμπόσιόν» του ὁ Ξενοφῶν μᾶς δίδει μίαν ἄλλην ἀληθῆ εἰκόνα τοῦ *«καλοῦ κἀγαθοῦ»*. Ὁ Ἑρμογένης, ὁ υἱὸς τοῦ Ἱππονίκου καὶ μαθητὴς τοῦ Σωκράτους, ἀποτελεῖ δι' ἡμᾶς ἰδιάζουσαν προσωπογραφίαν τοῦ ἐναρέτου νέου, τοῦ ἔχοντος τὴν ἰδιότητα τοῦ *«καλοῦ κἀγαθοῦ* — τῆς ἀρετῆς: *«...Ἑρμογένη γε μήν, τίς ἡμῶν οὐκ οἶδεν ὡς, ὅ,τι πότ' ἐστὶν ἡ καλοκἀγαθία* (= ἡ ἀρετή, ὑφ' οἱανδήποτε μορφὴν παρουσιάζεται αὕτη), *τῷ ταύτης ἔρωτι κατατήκεται; οὐχ ὁρᾶτε ὡς σπουδαῖαι μὲν αὐτοῦ αἱ ὀφρύες, ἀτρε-*

---

1. Ἰω. Συκουτρῆ, Ὁ «Οἰκονομικὸς» τοῦ Ξενοφῶντος, εἰς τὸν τόμον «Μελέται καὶ ἄρθρα», Ἀθῆναι 1956, σσ. 203-209 (ἰδίᾳ εἰς τὰς σσ. 207-208).

μὲς δὲ τὸ ὄμμα, μέτριοι δὲ οἱ λόγοι, πραεῖα δὲ ἡ φωνή, ἱλαρὸν δὲ τὸ ἦθος; Τοῖς δὲ σεμνοτάτοις θεοῖς φίλοις χρώμενος οὐδὲν ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους ὑπερορᾷ» [1].

Ὁ Ἑρμογένης, συμφώνως πρὸς ταῦτα, διακατέχεται ἀπὸ τὸ πάθος τῆς ἀρετῆς, εἰς ὅλας αὐτῆς τὰς ἐκδηλώσεις, «λιώνει» (τήκεται), κατὰ κυριολεξίαν, ἀπὸ τὸν ἔρωτα τῆς ἀρετῆς. Ἡ σοβαρότης τῶν ὀφρύων, τὸ ἀτενὲς βλέμμα, οἱ φρόνιμοι (μετρημένοι, συγκρατημένοι) λόγοι του, ἡ ἤρεμος (ἠπία) φωνή του καὶ τὸ «χαρούμενο», τὸ εὔχαρι, ὕ φ ο ς του, συνθέτουν μίαν λίαν ἐνδιαφέρουσαν προσωπογραφίαν τοῦ *«καλοῦ κἀγαθοῦ»*. Καίτοι οὗτος (ὁ Ἑρμογένης) ἔχει φίλους καὶ συναναστρέφεται μὲ τοὺς πλέον σοβαροὺς ἐκ τῶν θεῶν, δὲν καταφρονεῖ τοὺς συνανθρώπους του.

Αὐτὸς ἐν ὀλίγοις ὁ τύπος τοῦ *«καλοῦ κἀγαθοῦ»*, ὅπως τοὐλάχιστον παρουσιάζεται ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος. Εἶναι ὁ «κ α λ ὸ ς τ ἄ ν δ ο θ ε ν» [2] τῆς προσευχῆς — τοῦ Σωκράτους πρὸς τὸν Πᾶνα — τοῦ Πλατωνικοῦ Φαίδρου, εἰς τὸν ὁποῖον ἡ ἐσωτερικὴ τελειότης — ἀ π ο τ έ λ ε σ μ α μ ι ᾶ ς ε ὐ γ ε ν ο ῦ ς κ α τ α γ ω γ ῆ ς σ υ ν δ ε δ υ α σ μ έ ν η ς π ρ ὸ ς μ ί α ν ὑ ψ η λ ὴ ν ψ υ χ ο σ ω μ α τ ι κ ὴ ν κ α λ λ ι έ ρ γ ε ι α ν —, ρυθμίζει τὰς ἐξωτερικὰς ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο ὁ *«καλὸς κἀγαθὸς»* ἦτο τὸ ἀνθρωπιστικὸν ἰδεῶδες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης [3], ἐποχῆς εἰς τὴν ὁποίαν, παρὰ τὰς κατακτήσεις τοῦ δ ή μ ο υ, ἡ ἀ ρ ι σ τ ο κ ρ α τ ί α ἔμενε σταθερῶς ἀποφασιστικὸς παράγων τῆς πολιτικῆς ζωῆς. Τοῦτο ἄλλωστε δὲν ἠδύνατο νὰ παρίδῃ καὶ ὁ φανατικῶς ἀριστοκρατικὸς Ξενοφῶν, ὁ τόσον ἀγαπήσας διὰ τοῦτο τὴν Σπάρτην καὶ τόσον συγκρουσθεὶς μὲ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ πατρίδα.

---

1. VIII, 3-4.

2. Π λ ά τ ω ν ο ς, Φαῖδρος, 279b *(: «Ὦ φίλε Πάν τε καὶ ἄλλοι ὅσοι τῇδε θεοὶ — δοίητέ μοι καλῷ γενέσθαι τἄνδοθεν· ἔξωθεν δὲ ὅσα ἔχω, τοῖς ἐντὸς εἶναί μοι φίλια. Πλούσιον δὲ νομίζοιμι τὸν σοφόν· τὸ δὲ χρυσοῦ πλῆθος εἴη μοι ὅσον μήτε φέρειν μήτε ἄγειν δύναιτο ἄλλος ἢ ὁ σώφρων»).*

3. Πρβλ. σχετικῶς καὶ P. L i v i n g s t o n e, Τὸ Ἑλληνικὸ Πνεῦμα καὶ ἡ σημασία του γιὰ μᾶς, μετάφρ. Β. Ν. Τ α τ ά κ η, εἰς τὴν σειρὰν «100 Ἀθάνατα ἔργα», ἀρ. 1, καὶ ἰδίᾳ ἐν τῷ Δ' Κεφαλαίῳ («Τὸ γνώρισμα τοῦ ἀνθρωπισμοῦ»), σσ. 122 - 151.

ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ ΜΑΡΚΙΑΝΟΥ
Καθηγητοῦ Κολλεγίου Ἀθηνῶν

ΑΡΧΑΙΟΝ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΟΝ ΘΕΑΤΡΟΝ

Τὸ θέατρον εἶναι ἀσφαλῶς ἡ συνθετωτέρα μορφὴ τέχνης, διότι δὲν δανείζεται μόνον στοιχεῖα ἀπὸ τὰς ἄλλας τέχνας, αἱ ὁποῖαι τὸ συνθέτουν, ἀλλὰ ἀφομοιώνει αὐτὰς αὐτουσίας, ὡς τὴν λογοτεχνίαν, ζωγραφικὴν καὶ μουσικήν, διὰ νὰ τὰς ἐναρμονίσῃ εἰς ἓν σύνολον καὶ νὰ τὰς ὑποτάξῃ εἰς τὸν ἰδικόν του χαρακτῆρα κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ἡ σωστὴ θεατρική των παρουσίασις νὰ ἀπαμβλύνῃ τὴν προσωπικότητά των προκειμένου νὰ προβάλῃ τὸ ἰδικόν του περιεχόμενον, τὴν εἰκόνα δηλαδὴ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καὶ τὰ προβλήματα αὐτοῦ. Εἰς τὸ θέατρον κατὰ συνέπειαν ἀπεικονίζονται πιστότερον τὰ πνευματικὰ καὶ ἠθικὰ ἐπιτεύγματα μιᾶς ἐποχῆς, διότι τοῦτο ἀφ' ἑνὸς μὲν καθρεπτίζει τὸ περιεχόμενον τῆς ἐποχῆς του, ἀφ' ἑτέρου δὲ φωτίζει, διαπαιδαγωγεῖ τὸ εὐρύτερον κοινόν, τὸ ὁποῖον δέχεται τὴν ἐπίδρασίν του, ὅσον καὶ ἂν πολλοὶ σύγχρονοι δραματουργοὶ ἐπιθυμοῦν νὰ ἀρνηθοῦν αὐτὴν τὴν ἀποστολήν του. Ἐφ' ὅσον ὑπάρχουν θεαταί, τὸ θέατρον θὰ διαπαιδαγωγῇ.

Ἐὰν ἐμβαθύνωμεν εἰς τὴν θεατρικὴν παραγωγὴν μιᾶς ἐποχῆς εὑρισκόμεθα εἰς ἄμεσον ἐπαφὴν μὲ τὸν πνευματικὸν καὶ ἠθικὸν πολιτισμὸν τῶν ἀνθρώπων, ὁ ὁποῖος καταξιώνει τὴν ζωήν των καὶ συγχρόνως θέτει τὴν σφραγῖδά του εἰς τὰ ἀνθρώπινα δημιουργήματα, εἰς τρόπον ὥστε ἐπὶ τῶν δημιουργημάτων τούτων νὰ εἶναι σαφῆ τὰ ἀποτυπώματα τῶν πνευματικῶν ἀξιῶν. Διὰ τοῦ θεάτρου λοιπὸν θὰ προσπαθήσωμεν νὰ προσεγγίσωμεν τὴν ἔνδοξον ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν κατάφασιν τῶν αἰωνίων ἀξιῶν, καὶ τὴν σύγχρονον ἐποχήν, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν ἄρνησιν αὐτῶν.

Ἡ διείσδυσις εἰς τὴν ἀρχαιότητα μᾶς κάνει νὰ στρέφωμεν τὸ βλέμμα εἰς τοὺς χρόνους τῆς ὑψίστης ἀκμῆς τῶν Ἀθηνῶν, εἰς τὸν χρυσοῦν αἰῶνα τοῦ Περικλέους, κατὰ τὸν ὁποῖον τὸ κράτος καὶ ἡ θρησκεία ἐπεδίωκον τὴν ἐξύψωσιν τοῦ πολίτου, τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικήν του τελείωσιν. Ἡ θρησκεία ἦτο συνειδητὴ πίστις εἰς θεούς, οἱ ὁποῖοι ἀντεπροσώπευον ἀκαταλύτους ἠθικὰς δυνάμεις, καὶ τὸ κράτος ἡ ἰδία ἡ ἰσχὺς τῶν πολιτῶν, ἡ ὁποία διὰ τῆς δημοκρατίας παρεῖχεν ἰσονομίαν, ἰσοπολιτείαν καὶ ἰσηγορίαν. Τὸ κλῖμα τοῦτο τῶν Ἀθηνῶν ἦτο κατάλληλον διὰ τὴν καλλιέργειαν τῶν τεχνῶν καὶ μάλιστα τοῦ θεάτρου, τὸ ὁποῖον ἀπετέλει ὀργανικὸν τμῆμα τῆς πολιτείας τοῦ «δή-

μου». Τὰ ἔργα τοῦ Αἰσχύλου, τοῦ Σοφοκλέους, τοῦ Εὐριπίδου καὶ τοῦ Ἀριστοφάνους τρέφονται ἀπὸ τοὺς χυμοὺς τῆς ὑψηλῆς αὐτῆς κοινωνίας καὶ ἀνατρέφουν τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς των.

***

Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἡ σχέσις τοῦ θεάτρου πρὸς τὴν πολιτείαν ἦτο ὀργανική. Τὸ θέατρον ὑπετάσσετο εἰς τοὺς ὑψηλοὺς σκοποὺς τῆς πολιτείας, ἐνῷ συγχρόνως ἀπεκαθαίρετο ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τὰ ἀντιτιθέμενα εἰς τὰ ἰδανικά της. Οἱ Ἀθηναῖοι ἄρχοντες, εἰς τοὺς ὁποίους ὑπεβάλλοντο τὰ ἔργα τῶν ποιητῶν πρὸς κρίσιν, ἤλεγχον μὲ πολλὴν προσοχὴν τὸ περιεχόμενόν των[1] καὶ ἀπέρριπτον ὅσα ἐθεώρουν προσβλητικὰ ἢ ἱκανὰ νὰ προκαλέσουν κατάθλιψιν εἰς τὸ πλῆθος ἢ ἀκόμη νὰ προβάλουν ἰδέας ἀντικειμένας εἰς τοὺς σκοποὺς τῆς πόλεως. Εἰς τὴν ὑγιᾶ αὐτὴν ἐπίδρασιν τῆς κωμῳδίας καὶ τραγῳδίας ἀποδίδει ὁ Πλάτων τὴν διαμόρφωσιν τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως τῶν πολιτῶν λέγων· «τὸ δ' αἴτιον ἄρ' οὐ τοῦτ' ἔστι, τὸ μηδένα ἄλλως λέγειν αὐτά, ἀλλ' εὐθὺς γενόμενον ἡμῶν ἕκαστον ἀκούειν τε λεγόντων ἀεὶ καὶ πανταχοῦ ταῦτα, ἔν γελοίοις τε ἅμα ἐν πάσῃ τε σπουδῇ τραγικῇ λεγόμενα πολλάκις, ὅταν ἢ Θυέστας ἤ τινας Οἰδίποδας εἰσάγωσιν, ἢ Μακαρέας τινὰς ἀδελφαῖς μιχθέντας λαθραίως, ὀφθέντας δὲ ἑτοίμως θάνατον αὐτοῖς ἐπιτιθέντας δίκην τῆς ἁμαρτίας;»[2].

Παρὰ τὴν ὑποταγὴν τοῦ θεάτρου εἰς τὴν πολιτείαν, τὸ θέατρον δὲν ὑπηρέτει αὐτὴν δουλικῶς οὔτε παρημποδίζετο ἡ δημιουργικὴ ἀνάπτυξις τῆς τέχνης ὑποτεταγμένης εἰς ἄλλον ἐκτὸς τοῦ κάλλους σκοπόν, ἀλλ' ἀντιθέτως ἐβλάστανεν ἄνευ περιορισμῶν, διότι οἱ ποιηταί της ἠδύναντο νὰ δημιουργοῦν ἐλευθέρως ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς πολιτείας, ἡ ὁποία εἶχεν ἐκθρέψει αὐτούς. Οἱ ποιηταὶ ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας εἶχον ἐκτραφῆ ὑπὸ τῶν νόμων τῆς πόλεως καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς συνειδήσεώς των ἦτο σύμφωνον πρὸς αὐτούς, ἡ δὲ δημιουργικὴ φαντασία περιωρίζετο ἐντὸς τούτων τῶν πλαισίων. Ἀλλ' ὅτε ποτὲ συνέβαινε τὰ μέλλοντα νὰ παρουσιασθοῦν ἐνώπιον τοῦ λαοῦ νὰ εἶναι τολμηραὶ ἐκτὸς χρόνου καὶ τόπου ἰδέαι, καὶ πάλιν οἱ ἄρχοντες οἱ προνοοῦντες ὑπὲρ τῶν πολιτῶν ἀπέρριπτον τὴν ἐνώπιον τοῦ κοινοῦ παρουσίασιν καὶ ἐπέτρεπον μόνον ὅ,τι ἠδύνατο νὰ συντελέσῃ ἐποικοδομητικῶς διὰ τὸ σύνολον καὶ τὸ ἄτομον. «Πρὸ πάντων ἴσχυεν ἐνταῦθα ὡς ἀλήθεια ὁμολογουμένη παρὰ πάντων, ὅτι ἡ πολιτεία διὰ τοῦ ἔθους καὶ τῶν θεσμῶν αὐτῆς ἀναπτύσσει τὰς παραστάσεις περὶ τοῦ τί ἐστι δίκαιον καὶ τί ἄδικον»[3]. Ἀλλὰ καὶ ὁ

1. Πλάτωνος, Νόμοι 817d.
2. Πλάτωνος, Νόμοι 838c.
3. Schmidt L., Ἡ ἠθικὴ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, μετ. Ἰωαννίδου Ὀλυμπίου, Ἀθῆναι, 1917 τ. 1, σ. 246.

σκοπὸς τοῦ νόμου ἦτο « ἐν μέρει νὰ παραγάγῃ ἕξεις ἀγαθὰς ἄνευ συνειδήσεως τοῦ καλοῦ τοσοῦτον ἰσχυράς, ὥστε μηδέποτε νὰ διανοηθῶσιν οἱ ἔχοντες αὐτὰς νὰ ἐναντιωθῶσιν ταύτας »[1]. Τοῦτο ἐμφαίνεται καὶ εἰς τὸν ὁμώνυμον τοῦ Πρωταγόρου διάλογον τοῦ Πλάτωνος· « ἐπειδὰν ἐκ διδασκάλων ἀπαλλαγῶσιν, ἡ πόλις αὖ τούς τε νόμους ἀναγκάζει μανθάνειν καὶ κατὰ τούτους ζῆν κατὰ παράδειγμα, ἵνα μὴ αὐτοὶ ἐφ' αὑτῶν εἰκῇ πράττωσιν, ἀλλ' ἀτεχνῶς ὥσπερ οἱ γραμματισταὶ τοῖς μήπω δεινοῖς γράφειν τῶν παίδων ὑπογράψαντες γραμμὰς τῇ γραφίδι οὕτω τὸ γραμματεῖον διδόασι καὶ ἀναγκάζουσι γράφειν κατὰ τὴν ὑφήγησιν τῶν γραμμῶν, ὡς δὲ καὶ ἡ πόλις νόμους ὑπογράψασα, ἀγαθῶν καὶ παλαιῶν νομοθετῶν εὑρήματα, κατὰ τούτους ἀναγκάζει καὶ ἄρχειν καὶ ἄρχεσθαι »[2]. 'Αλλ' αἱ πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τοὺς νόμους αὐτῆς σχέσεις τοῦ πολίτου ἦσαν τοιαῦται, ὥστε ἐπέτρεπον τὴν ἀγαθοεργὸν τῶν νόμων ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν πολιτῶν. « Βιάζεσθαι δὲ οὐχ ὅσιον οὔτε μητέρα οὔτε πατέρα, πολὺ δὲ τούτων ἔτι ἧττον τὴν πατρίδα »[3]. Στοργικὴ σχέσις γονέων πρὸς τέκνα ἦτο ἡ σχέσις τῆς πόλεως πρὸς τοὺς πολίτας.

Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅμως ὅτι οἱ ποιηταὶ εἴτε ἐνσυνειδήτως εἴτε ἀσυνειδήτως ἐκινοῦντο ἐντὸς τῶν πλαισίων, τὰ ὁποῖα ἡ πολιτεία καθώριζε διὰ τῶν ἐθῶν καὶ θεσμῶν, ἐν τούτοις τὰ ὅρια ταῦτα οὔτε στενὰ ἦσαν οὔτε πιεστικὰ ὑπὸ ἰδεωδῶν, τὰ ὁποῖα ἦσαν κατώτερα οἱουδήποτε θνητοῦ, ὅσον καὶ ἂν αὐτὸς ἠδύνατο νὰ αἴρεται ὑπεράνω κοινωνικῶν ἢ πολιτειακῶν πλαισίων, διότι ὁ δῆμος μὲ τὴν ὑγιᾶ του ἀντίληψιν εἶχε θέσει ὑψηλὰ ἰδανικὰ ὡς ἐπιδιώξεις τῆς πολιτείας. Εὑρίσκονται δὲ τὰ ἰδανικὰ αὐτὰ συγκεντρωμένα εἰς τὸ ἔργον τοῦ Πλάτωνος « Πολιτεία » καὶ φαίνονται ὑπερτεροῦντα μὲν τὰς δυνάμεις τῶν θνητῶν, προσεγγίζοντα δὲ τὴν τελειότητα: «... ἐν οὐρανῷ ἴσως παράδειγμα ἀνάκειται τῷ βουλομένῳ ὁρᾶν καὶ ὁρῶντι ἑαυτὸν κατοικίζειν »[4]. Εἶναι τὰ ἰδεώδη, τὰ ὁποῖα προβάλλονται εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο ὑπερχρονικά, ἀξίαι αἰώνιαι χωρὶς φθοράν. 'Η ἰδέα τοῦ « ἀγαθοῦ » διὰ τῆς ὁποίας ὅλα τὰ ἄλλα « χρήσιμα καὶ ὠφέλιμα γίγνεται »[5] εἶναι τὸ ὁρικὸν σημεῖον πρὸς τὸ ὁποῖον κατευθύνεται ἡ πόλις ὡς σύνολον καὶ ὡς ἄτομα, ἐπὶ τῇ βάσει δὲ αὐτοῦ ρυθμίζουν τὰς ἐπὶ μέρους ἐκδηλώσεις, διότι αὐτὸ ἔχει ἀπόλυτον ἀξίαν καὶ ἀποτελεῖ τὸν ἀντικειμενικὸν σκοπόν. Εἶναι τὸ ἀγαθόν, κατὰ τὴν εἰκονικὴν παράστασιν τοῦ Σωκράτους, ὁ ἥλιος εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλουν τὴν ὕπαρξίν των καὶ αἱ ἄλλαι ἰδέαι.

'Εντὸς λοιπὸν τοῦ « παιδαγωγικοῦ ἱδρύματος » τῆς πολιτείας, τοῦ ὁποίου

---

1. 'Ενθ' ἀνωτ., σ. 246.
2. Πλάτωνος, Πρωταγόρας 326 c-d.
3. Πλάτωνος, Κρίτων 51c.
4. Πλάτωνος, Πολιτεία 592b.
5. Πλάτωνος, Πολιτεία 505a.

αἱ ἀρχαὶ ἀπετέλουν κανόνα ὑπερβατικὸν — «πιστεύω» — διὰ τοὺς πολίτας, οἱ ποιηταὶ δημιουργοῦντες ἐλευθέρως ἔργα τέχνης ἐδίδασκον ἅπαντας τοὺς πολίτας μὲ ἀντικειμενικὸν σκοπὸν νὰ καλλιεργήσουν εἰς αὐτοὺς ἠθικὰς συνειδήσεις. Ὤφειλον μάλιστα οἱ ποιηταὶ νὰ ἐξυμνοῦν τὸν ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως ἄριστον βίον ὡς εὐτυχῆ καὶ εὐδαίμονα [1], διότι εἰς τὰ ἔργα αὐτῶν ἀπέδιδον μεγαλυτέραν ἢ εἰς τοὺς νόμους παιδευτικὴν δύναμιν: «οἱ μὲν γὰρ νόμοι διὰ τὴν συντομίαν οὐ διδάσκουσιν, ἀλλ' ἐπιτάττουσιν, ἃ δεῖ ποιεῖν, οἱ δὲ ποιηταὶ μιμούμενοι τὸν ἀνθρώπινον βίον, τὰ κάλλιστα τῶν ἔργων ἐκλεξάμενοι μετὰ λόγου καὶ ἀποδείξεως τοὺς ἀνθρώπους συμπείθουσιν» [2].

***

Ἐκτὸς ὅμως τῆς ὀργανικῆς σχέσεως τοῦ θεάτρου πρὸς τὴν πολιτείαν, ἄρρηκτος ἦτο καὶ ἡ σύνδεσις αὐτοῦ μὲ τὴν θρησκείαν. Ἡ σχέσις πρὸς αὐτὴν ἦτο τελετουργική, πανηγυρικὴ δηλαδὴ ἱεροτελεστία. Τὰ εἴδη τοῦ δράματος [3], τραγῳδία, κωμῳδία καὶ σατυρικὸν δρᾶμα, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ θέατρον ὡς χῶρος [4] ἐγεννήθησαν ἔκ τινος τῶν ἱεροτελεστιῶν τῆς διονυσιακῆς θρησκείας καὶ συνεδέθησαν ἀρρήκτως καθ' ὅλην τὴν κλασσικὴν περίοδον μὲ τὰς ἑορτὰς τὰς ἑορταζομένας ὑπὸ τῆς πόλεως πρὸς τιμὴν τοῦ Διονύσου. Ὁ ἴδιος ὁ θεός, ὁ προστατεύων τὴν πόλιν καὶ τοὺς πολίτας, ἔθετεν ὑπὸ τὴν προστασίαν του καὶ τὰς θεατρικὰς παραστάσεις, κατὰ τὰς ὁποίας οἱ πολῖται ἔμπλεοι θρησκευτικοῦ συναισθήματος προσήρχοντο εἰς τὸ θέατρον μὲ κατάνυξιν, τὰς τρεῖς τελευταίας ἡμέρας τῶν ἐν ἄστει μεγάλων Διονυσίων, διὰ νὰ παρακολουθήσουν τοὺς δραματικοὺς ἀγῶνας, οἱ ὁποῖοι ἐτελοῦντο κατὰ τὴν ἄνοιξιν καὶ εἶχον καθιερωθῆ ὑπὸ τοῦ Πεισιστράτου [5]. Κατ' αὐτὰς παρηκολούθουν τὰς διδαχθείσας ὑπὸ τῶν ἁμιλλωμένων ποιητῶν τραγῳδίας, κατὰ δὲ τὰ κατ' ἀγροὺς Διονύσια, φαιδρὰν καὶ χαρμόσυνον ἑορτήν, παρηκολούθουν τὰς κωμῳδίας. Αἱ τελεταί, τὰς ὁποίας ἡ πόλις ὠργάνωνε πρὸς τιμὴν τοῦ Θεοῦ, εἶχον σοβαρὸν ἢ φαιδρὸν χαρακτῆρα καὶ οἱ πολῖται προητοιμάζοντο ἀναλόγως διὰ νὰ δεχθοῦν τὴν θείαν κοινωνίαν, τὴν ψυχικὴν «κάθαρσιν». Ἡ δι' «ἐλέου καὶ φόβου» κάθαρσις, ἡ ὁποία συνετελεῖτο διὰ τῶν παραστάσεων τῶν τραγῳδιῶν, ἐπέφερε τὴν «διὰ τῆς συναισθηματικῆς ἐπαναβιώσεως παλαιῶν, ὀδυνηρῶν ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, ἐμπειριῶν, καταπραϋντικὴν ἐκφόρτισιν καὶ ψυχικὴν

---

1. Πρβ. Πλάτωνος, Νόμοι 656c.
2. Λυκούργου, Κατὰ Λεωκράτους § 102 - 103.
3. Ἰδ. Nilsson M. P., Greek Folk Religion, Νέα Ὑόρκη [1961], σ. 36.
4. Ἰδ. Dinsmoor W. B., The Architecture of Ancient Greece, Λονδῖνον, 1950, σ. 119.
5. Hammond N. G. L., A History of Greece to 322 B.C., Ὀξφόρδη, 1959, σ. 182.

λύτρωσιν»[1] τῶν πολιτῶν, προσφέρουσα εὐχαρίστησιν μὲ τὴν προβολὴν τοῦ πόνου[2]. Τὴν ἀντινομίαν αὐτὴν πόνου καὶ εὐχαριστήσεως, τὴν ὁποίαν δημιουργεῖ ἡ τραγῳδία, ἐξηγεῖ ὁ καθηγητὴς Δ. Κουρέτας λέγων: «ἡ πλασματικὴ εἰς τὸ ὄνειρο, συμβολικὴ εἰς τὸ παιχνίδι καὶ εἰκονικὴ στὸ ζωγραφικὸ πίνακα ἀναπαράστασις τοῦ ὀδυνηροῦ ἢ τρομακτικοῦ γεγονότος, ποὺ τὸ ἴδιο τὸ ἄτομο τὴν ρυθμίζει κατὰ τὸ δοκοῦν καὶ μὲ τὸ ἀζημίωτο, εἶναι πηγὴ ἱκανοποιήσεως καὶ ψυχικῆς ἀνακουφίσεως ποὺ μοιάζει, καθὼς ὑποστηρίζω, μὲ τὴν τραγικὴ κάθαρση»[3]. Αὐτὴν τὴν ὑψηλὴν ἀποστολὴν τοῦ ἐξαγνισμοῦ τῆς ψυχῆς τῶν πολιτῶν κατὰ τὰς θρησκευτικὰς τελετὰς εἶχεν ἀναλάβει ἐπαξίως ἡ τραγῳδία, ἡ ὁποία ἔκαμνε τοὺς θεατὰς νὰ συμπάσχουν μὲ τοὺς ἥρωας καὶ τὰς ψυχάς των νὰ ταράσσωνται ἀπὸ τὸν «ἔλεον καὶ τὸν φόβον» μέχρις ὅτου καταπραΰνῃ τὴν ἀγωνίαν των ἡ ἀξιοπρεπὴς ὑποταγὴ τῶν ἡρώων εἰς τοὺς αἰωνίους νόμους τῆς ἠθικῆς τάξεως. Κολυμβήθρα λοιπὸν τῶν ψυχῶν ἀπετέλει τὸ θέατρον καὶ εἰς τὸ ἱερὸν ὕδωρ αὐτῆς ἀνεβαπτίζοντο οἱ πολῖται.

Συμπεραίνομεν λοιπὸν ἐκ τῶν ἀνωτέρω, ὅτι δύο παράγοντες, ἀφ' ἑνὸς ἡ ὀργανικὴ σχέσις τοῦ θεάτρου πρὸς τὴν πολιτείαν καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ τελετουργικὴ πρὸς τὴν θρησκείαν, ἀποτελοῦν δύο ἰσχυρὰς συνιστώσας δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι καθορίζουν τὰ πλαίσια ἐντὸς τῶν ὁποίων κινεῖται ἐλευθέρως ἡ δημιουργικὴ ἱκανότης τοῦ ποιητοῦ. Δύο λοιπὸν βασικὰς προϋποθέσεις ὤφειλε νὰ ἐκπληρώνῃ πᾶν ἔργον, διὰ νὰ καταστῇ ἄξιον νὰ παρουσιασθῇ εἰς τὴν μεγάλην ἑορτὴν τοῦ Θεοῦ: πρῶτον νὰ μὴν ἀντιτίθεται εἰς τὰς δοξασίας τῆς θρησκείας καὶ δεύτερον νὰ ἐξυπηρετῇ τὸν ἀπώτερον σκοπὸν τῆς πολιτείας, τὴν ἰδέαν τοῦ «ἀγαθοῦ».

***

Αἱ τραγῳδίαι, αἱ ὁποῖαι διεσώθησαν, περιέχουν τὰς ὑψηλὰς ἐκείνας ἰδέας διὰ τῶν ὁποίων ἐγαλουχήθη ὁ ἀθηναϊκὸς λαὸς κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἀκμῆς του. Αἱ ἰδέαι αὗται ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν πίστιν εἰς τὴν θρησκείαν καὶ τὴν πολιτείαν, τοὺς ὑπερβατικοὺς τούτους κανόνας τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἀθηναϊκῆς κοινωνίας.

Ὁ Αἰσχύλος εἰς τὸ ἔργον του προβάλλει κυρίως δύο ἀρχὰς ἐπὶ τῇ βάσει δὲ αὐτῶν ρυθμίζεται ἡ πορεία τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ἀρχὴν τῆς τάξεως καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς δικαιοσύνης, ἡ παράβασις τῶν ὁποίων ἔχει συνεπείας διὰ τὸν παραβάτην. Τὰς ἀρχὰς αὐτὰς θεωρεῖ ἰσχυούσας εἰς τὴν πολιτείαν, εἰς τὰ

1. Κουρέτα Δ., Πῶς παράγεται ἡ ψυχοκαθαρτικὴ ἐπίδραση τῆς τραγῳδίας, «Δώδεκα Διαλέξεις» τοῦ Ὀργ. Ἐθν. Θεάτρου, σειρὰ Γ', Ἀθῆναι, 1963, σ. 86.

2. Πρβ. Hamilton Ed., The Greek Way, Νέα Ὑόρκη, 1942, σ. 229.

3. Κουρέτα Δ., Πῶς παράγεται ἡ ψυχοκαθαρτικὴ ἐπίδραση τῆς τραγῳδίας, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 88.

ἔθνη, εἰς τὴν οἰκογένειαν καὶ τὰ ἄτομα. Ἂν καὶ δὲν ἦσαν νέαι ἰδέαι ἀλλὰ παλαιαὶ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις, ἐν τούτοις διὰ τῶν τραγῳδιῶν τοῦ Αἰσχύλου καὶ τῶν παραστάσεων ἐνώπιον τοῦ λαοῦ αἰσθητοποιοῦνται καὶ γίνονται πρᾶξις, κανὼν ἠθικῆς τῶν ἀτόμων καὶ τοῦ δήμου ὁλοκλήρου.

Εἰς τοὺς «Πέρσας», ἔργον τὸ ὁποῖον ἐδιδάχθη τὸ 472 π.Χ., ὁ Αἰσχύλος περιέγραψε τὴν ἧτταν τῶν Περσῶν καὶ τὴν ἀπέδωσεν εἰς τὴν θείαν βούλησιν καὶ ὄχι εἰς τὴν ὑπεροχὴν τῶν Ἑλλήνων. «Ὁ Ξέρξης ἦτο ἔνοχος διὰ δύο προσβολάς. Ἀφ' ἑνὸς ἡ προσπάθειά του νὰ ὑποτάξῃ τὴν Ἑλλάδα ἦτο ἀντίθετος εἰς τὴν μοῖραν, ἡ ὁποία ἦτο ὡρισμένη διὰ τὴν φύλαξιν τῶν Ἐθνῶν, ἀφ' ἑτέρου ἡ προσωπικὴ ὕβρις προεκάλεσε τὴν ὀργὴν τοῦ Διός, τοῦ θεοῦ τῆς δικαιοσύνης. Ἡ πρώτη προσβολὴ προεκάλεσε δεινὰ εἰς ὅλην τὴν οἰκογένειαν τῶν ἐθνῶν, εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς Πέρσας, καὶ ἡ δευτέρα ἔφερε καταστροφὴν εἰς τὸν λαὸν τὸν ὁποῖον ὁ Ξέρξης ἐκυβέρνα, τὴν Περσίαν καὶ τοὺς ὑπηκόους του»[1]. Δι' αὐτῶν προβάλλει τὰς δύο ἀρχὰς τῆς τάξεως καὶ τῆς δικαιοσύνης, κατὰ τὰς ὁποίας πρέπει νὰ ρυθμίζεται ὁ βίος τῶν ἀνθρώπων εἰς τὰς οἰκογενείας, τὰς πόλεις καὶ τὰ ἔθνη.

Τὸ ὅλον ἔργον τοῦ Αἰσχύλου χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὰς βαθείας θρησκευτικὰς καὶ ἠθικὰς ἀρχάς, τὰς ὁποίας ὁ ποιητὴς προβάλλει καὶ διὰ τῶν ὁποίων ὁ λαὸς τῶν Ἀθηνῶν σφυρηλατεῖται.

Ὁ Σοφοκλῆς ἐξ ἄλλου προβάλλει τὸν ἄνθρωπον ὡς πολίτην καὶ ὡς ἄτομον. «Ἐντὸς τοῦ θεϊκοῦ σχεδίου διακυβερνήσεως ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἐλευθέραν βούλησιν, ὄχι διὰ νὰ ρυθμίζῃ, ἀλλὰ διὰ νὰ ἀντιμετωπίζῃ τὴν τύχην του»[2]. Ἡ Ἀντιγόνη εὑρεθεῖσα πρὸ τῶν ὠμῶν διαταγμάτων τοῦ Κρέοντος, τὰ ὁποῖα ἐρρύθμιζον τὴν θέσιν αὐτῆς πρὸς τὸν νεκρὸν ἀδελφόν της, δὲν ὑπακούει εἰς αὐτά, ἀλλὰ δρῶσα κατ' ἐλευθέραν βούλησιν ἀποφασίζει νὰ ἐνταφιάσῃ τὸν «ἀθλίως θανόντα Πολυνείκους νέκυν»[3]. Εἰς τὴν ἀπόφασίν της αὐτὴν ὡδηγήθη, χωρὶς ἐξαναγκασμόν, ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν ὅτι ταῦτα εἶναι προσφιλῆ πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ τὸν νεκρόν· «φίλη μετ' αὐτοῦ κείσομαι, φίλου μέτα, ὅσια πανουργήσασα»[4]. Δὲν ἔπραξε δὲ ὑπὸ τὸ κράτος βίας, ἀλλά, ἂν καὶ εἶχε πρὸ αὐτῆς τὸν χρόνον καὶ τὰ λογικὰ ἐπιχειρήματα τῆς Ἰσμήνης, προέκρινε νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὰς ἐσωτερικὰς παροτρύνσεις, εἰς «τἄγραπτα κἀσφαλῆ θεῶν νόμιμα»[5]. Οἱ θεϊκοὶ ὅμως αὐτοὶ νόμοι, οἱ νόμοι δηλ. τῆς συνειδήσεως, ὁδηγοῦν τὴν ἡρωίδα εἰς τὸν τάφον, διότι συγκρούονται μὲ τὸν ἀνθρώπινον νόμον. «Οἱ νόμοι αὐτοὶ ἀναπαριστοῦν ταυτοχρόνως τὰ ὑπὸ τῶν

---

1. Hammond N. G. L., ἔνθ' ἀνωτ., σ. 276.
2. Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 343.
3. Σοφοκλέους, Ἀντιγόνη, στ. 26.
4. Σοφοκλέους, Ἀντιγόνη, στ. 73 - 74.
5. Σοφοκλέους, Ἀντιγόνη, στ. 454 - 455.

θεῶν καθιερωμένα διὰ τοὺς ἀνθρώπους ἰδεώδη καὶ τὰ ἰδεώδη τὰ παραδεκτὰ ὑπὸ τῶν Ἀθηνῶν τοῦ Περικλέους»[1].

Ἡ τολμηρὰ αὐτὴ σκηνικὴ δημιουργία τοῦ 441 π.Χ., ἡ ὁποία ἀπευθύνεται πρὸς τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων καὶ καθιερώνει τὴν ἀνθρωποθυσίαν χάριν τῶν ὀρθῶν νόμων τῆς συνειδήσεως, εὑρίσκει ἀπήχησιν εἰς τὴν ψυχὴν τῶν θεατῶν καὶ προετοιμάζει τὴν μεγάλην θυσίαν τοῦ Σωκράτους, ὁ ὁποῖος, ἂν καὶ ἠδύνατο νὰ δραπετεύσῃ ἐκ τῶν φυλακῶν, προέκρινε νὰ θυσιασθῇ πιστὸς ὢν εἰς τὰ ὑπ' αὐτοῦ διδασκόμενα. Ἡ Ἀντιγόνη καὶ ὁ Σωκράτης εἶναι δύο μορφαί, αἱ ὁποῖαι εὑρεθεῖσαι πρὸ τῶν ἰδίων καταστάσεων καὶ ὠθούμεναι ὑπὸ ὁμοίων κινήτρων καταλήγουν εἰς τὸ αὐτὸ τραγικὸν τέλος.

Τὸ μήνυμα τοῦ Σοφοκλέους εἰς τὴν Ἀντιγόνην θὰ ἠδύνατο νὰ ἰσχυρισθῇ τις, ἀντιστρατεύεται τοὺς νόμους τῆς πόλεως καὶ διδάσκει τὴν ἀνυπακοὴν εἰς τὰ διατάγματα τῶν ἀρχόντων. Ἐν τούτοις ἡ κατίσχυσις τῶν διαταγμάτων τοῦ Κρέοντος καὶ ἡ ταφὴ τῆς ἡρωΐδος προβάλλουν τὴν δύναμιν τοῦ ἀνθρωπίνου νόμου, διαφαίνεται ὅμως συγχρόνως καὶ ἡ ἀτέλεια αὐτοῦ ἔναντι τῶν θεϊκῶν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὁ Ἀθηναϊκὸς λαὸς ἐγνώριζεν.

Ὁ Εὐριπίδης ἐπηρεασμένος ἀπὸ τοὺς σοφιστὰς καὶ πιστεύων εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ Πρωταγόρου «χρημάτων ἁπάντων μέτρον ἄνθρωπος» ἀναζητεῖ τὰς πηγὰς τῆς τραγῳδίας εἰς τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου. Διδάσκει ὅτι τὰ ἀνθρώπινα, ὅπως ἡ ζήλεια καὶ τὸ μῖσος, ὅταν κατακυριεύουν τὴν λογικὴν ἐπιφέρουν καταστροφήν. Ὁ Εὐριπίδης ἀποτελεῖ τὸν ἐπίλογον τῆς χρυσῆς ἐποχῆς τῆς τραγῳδίας καὶ κλείει ὁ ἴδιος τὴν αὐλαίαν διὰ τῶν λόγων τοὺς ὁποίους θέτει εἰς τὸ στόμα τοῦ χοροῦ τῆς Ἠλέκτρας τὸ 413 π.Χ.: «Λέν, μὰ λίγο τὸ πιστεύω, πὼς ἀνάστρεψε τὸ δρόμο στὸ χρυσόφλογο ἅρμα τοῦ ἥλιου, τοὺς θνητοὺς νὰ τιμωρήσῃ μὲ μιὰ τόση δυστυχία. Τέτοιοι μῦθοι φοβεροὶ γιὰ καλὸ τοῦ ἀνθρώπου βγῆκαν, νὰ λατρεύῃ τοὺς θεούς»[2].

«Ἡ ἡμέρα, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ θέατρον ἀπεχωρίζετο τῆς θρησκείας, ἐπλησίαζε καὶ συγχρόνως ἔφθανε καὶ τὸ τέλος τῆς μεγάλης ἐποχῆς τοῦ Ἀττικοῦ Δράματος»[3].

Ἡ κωμῳδία, συνυφασμένη κυρίως μὲ τὴν φαιδρὰν ἑορτὴν τῶν Διονυσίων, ἀποκτᾷ ἐλευθερίαν εἰς τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ θέμα καὶ θέτει ὡς κύριον σκοπὸν τὴν ψυχαγωγίαν τῶν πολιτῶν. «Μόνον δὲν πρέπει ἐπίσης νὰ ἀρνούμεθα ὅτι ἡ σάτιρα, στρεφομένη κατὰ τῶν προσώπων, ὅταν τὴν χειρίζωνται ἄνθρωποι τολμηροὶ καὶ ἐκ φύσεως φιλοσοφικοῦ πνεύματος, διεγείρει ἀναγκαίως πολλὰς ἰδέας, αἱ ὁποῖαι ὑπερβαίνουν τὰς ἀμέσους αὐτῆς βλέψεις... Ὁ κωμικὸς οἶστρός της εἶναι ἐν πάσῃ εὐκαιρίᾳ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν μιᾶς θέσεως,

1. Hammond N. G. L., ἔνθ' ἀνωτ., σ. 343.
2. Εὐριπίδου, Ἠλέκτρα (Μετ. Ἰ. Πολέμη), στ. 737 - 744.
3. Hammond N. G. L., ἔνθ' ἀνωτ., σ. 426.

μιᾶς ἰδέας»[1]. Ἡ κωμῳδία λοιπὸν δὲν διδάσκει καταφατικῶς, ἀλλὰ ἀντιθέτως ἀρνεῖται τὰ κακῶς ἔχοντα σατιρίζουσα τὰ πολιτικὰ πάθη, τὴν ἀθλιότητα τοῦ πολέμου, τοὺς δημαγωγούς, τὰς νεωτεριστικὰς ἀντιλήψεις, προφυλάσσουσα τοιουτοτρόπως τὸν δῆμον ἀπὸ τὰς ἀκρότητας καὶ συμβάλλουσα εἰς τὸν σκοπὸν τῆς πόλεως.

Καὶ τὰ δύο αὐτὰ εἴδη τοῦ δράματος τῆς ἀρχαιότητος, τὸ ἓν ὡς θέσις καὶ τὸ ἕτερον ὡς ἄρνησις, σμιλεύουν τὴν ψυχὴν τοῦ ἀρχαίου Ἀθηναίου πολίτου.

Κατὰ τὸ τέλος τοῦ Ε΄ αἰῶνος, μετὰ τὸν 27ετῆ ἐμφύλιον πόλεμον τῶν Ἑλλήνων, εἰς τὰς Ἀθήνας παρατηρεῖται ἠθική, πνευματική, κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ κρίσις. Αἱ μετὰ κόπου κατακτηθεῖσαι ἀξίαι τῆς ζωῆς ἀπεμπολήθησαν, ἡ δημοκρατία κατηργήθη καὶ ἀντικατεστάθη ὑπὸ τῆς τυραννίδος, αἱ κοινωνικαὶ τάξεις ἀνετράπησαν καὶ τὰ πνευματικὰ ἀγαθὰ περιεφρονήθησαν. Οἱ ἄνθρωποι ἔπαυσαν νὰ πιστεύουν εἰς τὴν θρησκείαν καὶ τὴν πολιτείαν, τοὺς ὑπερβατικοὺς τούτους κανόνας, οἱ ὁποῖοι ὡδήγουν αὐτούς, χωρὶς νὰ δυνηθοῦν νὰ ἑδραιώσουν νέας πίστεις. Ὁ σκοπὸς τοῦ δράματος ἀπεχωρίσθη ἀπὸ τὸν σκοπὸν τῆς θρησκείας καὶ τῆς πολιτείας καὶ ἡ χρυσῆ ἐποχὴ αὐτοῦ παρῆλθεν δριστικῶς.

***

Εἰς μεγάλην ἀντίθεσιν πρὸς τὴν θεατρικὴν παραγωγὴν τῆς ἀρχαιότητος ἔρχεται τὸ σύγχρονον θέατρον, τὸ ὁποῖον περιλαμβάνει κυρίως τὴν μετὰ τὸ 1939 δραματουργικὴν παραγωγήν. Εἰς τοῦτο ἐντάσσονται τὰ ἔργα τῶν συγγραφέων ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἔγιναν γνωστοὶ κατὰ τοὺς πολεμικοὺς ἢ μεταπολεμικοὺς χρόνους.

Τὰ ἔργα τῶν συγγραφέων τῆς συγχρόνου περιόδου εἶναι γέννημα μιᾶς ἐντελῶς διαφορετικῆς ἐποχῆς, ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ὀξεῖαν ἠθικὴν κρίσιν, φρικτὴν συνέπειαν τῶν δύο παγκοσμίων πολέμων τοῦ αἰῶνός μας. Οἱ δύο πόλεμοι ἄφησαν τὸν ἄνθρωπον γυμνόν, ἀφοῦ κατέκαυσαν τὰ εἴδωλά του καὶ κατέστρεψαν τὰς ἀξίας. «Ἐὰν ἐξαιρέσωμεν τὰς μαρξιστικὰς ἰδέας, ἡ ἀντίληψις αὐτὴ περὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἀνθρωπίνης δράσεως ἐκφράζει ρητῶς ἢ σιωπηρῶς τὰς μεταπολεμικὰς ἀντιλήψεις: ἀπουσία ὑπερβατικοῦ κανόνος, οἱουδήποτε πιστεύω»[2]. Εἰς αὐτὸ τὸ κλῖμα ἀναπτύσσεται τὸ σύγχρονον θέατρον.

Ἡ κακῶς νοουμένη ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου, ἡ ὁποία φθάνει εἰς τὴν στέ-

1. Croiset Alfr. & Maur., Ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας. Μετ. Α. Πουρνάρα. Ἀθῆναι 1938, σ. 522.

2. Crouzet Maur., Παγκόσμιος Ἱστορία τοῦ Πολιτισμοῦ. Μετ. Λ. Κάβουρα. Ἀθῆναι 1959, σ. 1081.

ρησιν τῆς εὐθύνης καὶ τὴν ἀσυδοσίαν, παρέχει εἰς τοὺς συγγραφεῖς διέξοδον διὰ τὴν προβολὴν ὑποκειμενικῶν καταστάσεων, νοσηρῶν ἐνίοτε, αἱ ὁποῖαι δὲν ἀνταποκρίνονται εἰς τὸ ὑγιέστερον αἰσθητήριον τοῦ κοινοῦ καὶ αἱ ὁποῖαι ἔχουν τὴν ἀξίωσιν νὰ συγκινήσουν τοὺς θεατὰς ἐν ὀνόματι τῆς πρωτοτυπίας ἢ τῆς πρωτοπορίας. Πολλάκις μάλιστα μέχρι τοιούτου σημείου χάνουν τὸν ἔλεγχον, ὥστε προβάλλουν ὄχι μόνον ψυχοπαθολογικὰς καταστάσεις, προσωπικὰ ἴσως βιώματα, ἀλλὰ καὶ παραλογισμοὺς προτείνουν, σχήματα ὅλως ἀντίθετα πρὸς αὐτοὺς τοὺς νόμους τῆς λογικῆς. «Σήμερα τὸ Δρᾶμα χαίρεται μίαν ἐλευθερίαν ποὺ ἐλάχιστα ἀπέχει ἀπὸ τὴν ἀσυδοσίαν καὶ πού, σὰ γενικὸ φαινόμενο, παρουσιάζει συχνὰ καταπληκτικὴ ὁμοιότητα μὲ τὴν ἀναρχία»[1].

Ἡ ἀρνητικὴ αὐτὴ φιλοσοφία, ἡ ὁποία ἔχει διαποτίσει τοὺς θεατρικοὺς συγγραφεῖς τῆς ἐποχῆς μας, συντρίβει χωρὶς νὰ δημιουργῇ, κρημνίζει χωρὶς νὰ οἰκοδομῇ, καὶ δηλώνει τοιουτοτρόπως τὴν ἀδυναμίαν της — ὡς καὶ ὁ Sartre — νὰ θεμελιώσῃ μίαν ἠθικήν. Αἱ πληγαὶ τοῦ πολέμου δὲν ἔχουν ἀκόμη ἐπουλωθῆ. Καὶ δὲν ἀρκεῖ αὐτὸ ἀλλὰ δὲν γίνεται καμμία προσπάθεια ἀνοικοδομήσεως τῶν ἐρειπίων, ὡς ἐὰν οἱ πόλεμοι, ἀφοῦ ἐδοκίμασαν εἰς τὸ πῦρ τὰς ἀξίας, ἀπέρριψαν αὐτὰς ὡς ψευδεῖς καὶ κατέδειξαν τὸν δρόμον τῆς ἀληθείας: ἡ τιμιότης, ἡ εἰλικρίνεια, ἡ φιλαλληλία δὲν πρέπει νὰ θεωροῦνται ἀρεταί, ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ πράττῃ ἔχων τὴν πίστιν εἰς τὴν ἀντίληψιν, ὅτι τὸ ἄτομον πρέπει νὰ ἱκανοποιήσῃ τὰς ἐσωτερικάς του παρορμήσεις διὰ νὰ ἐλευθερωθῇ. «Τοιουτοτρόπως, ὅταν αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ προσωπικότητα ἀμφισβητεῖται, σὲ βαθμὸ ποὺ νὰ μὴν εἶναι παρὰ μιὰ λυτὴ δέσμη συγκεχυμένων τάσεων, ὁ ἄνθρωπος ἀντὶ νὰ ἐλευθερώνεται καὶ νὰ οἰκοδομεῖται, θεωρεῖ μοναδικὴ ἀποστολή του τὴν γνωριμία τοῦ ἑαυτοῦ του, ἢ μᾶλλον, τὴν ἀναζήτησιν τοῦ ἑαυτοῦ του..., ὅταν δὲν βρίσκει πιὰ καμμιὰ ἀντίσταση καὶ παίρνει γιὰ σύνθημά του «τὸ πᾶν ἐπιτρέπεται», τέλος, ὅταν δὲν ὑπάρχουν πιὰ ἤθη, δὲν ὑπάρχει πιὰ κωμῳδία, δὲν ὑπάρχει πιὰ τραγῳδία»[2].

Αἱ δύο ἰσχυραὶ συνιστῶσαι δυνάμεις τῆς ἀρχαιότητος διὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ ἀνθρώπου ἔχουν χάσει τὴν δύναμίν των. Ἡ θρησκεία δὲν εἶναι πλέον πίστις συνειδητή, ἀλλὰ ἁπλῆ παράδοσις καὶ μάλιστα ἀναχρονιστική, ἐπειδὴ δὲν καταξιώνει τὴν ζωὴν ἀλλὰ τὸν θάνατον. Ἡ πολιτεία ἔχει μείνει θεωρητικὸν σχῆμα χωρὶς περιεχόμενον, χωρὶς τὴν τάσιν διὰ τὴν πραγμάτωσιν τῆς ἰδέας τοῦ «ἀγαθοῦ», χωρὶς λύσιν τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων. Καὶ εἰς αὐτὰς τὰς δημοκρατίας τῆς Δύσεως παρὰ τὴν πολιτι-

---

1. Τερζάκη Ἀγγ., Τὸ δρᾶμα καὶ ἡ θεωρία του, «Δώδεκα Διαλέξεις», τοῦ Ὀργ. Ἐθν. Θεάτρου, σειρὰ Α', Ἀθῆναι 1963, σ. 157 - 158.

2. Copeau J., Τὸ θέατρο τοῦ λαοῦ καὶ ἡ πραγματικὴ ἀποστολή του, περιοδ. «Θέατρο», μετ. Τάκη Δραγώνα, Ἀθῆναι 1963, τεῦχ. 9, σ. 10.

κὴν καὶ νομικὴν ἰσότητα ὑπάρχει οἰκονομικὴ καὶ εἰς πολλὰς χώρας κοινωνικὴ ἱεράρχησις[1]. Πῶς λοιπὸν δύναται νὰ πιστεύσῃ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν σύγχρονον μορφὴν τῆς Δημοκρατίας, ὅταν αὕτη δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς περιεχόμενον τὸ ὁποῖον τῆς ἀποδίδει, τὴν ἴσην δηλ. μεταχείρησιν ἀτόμων καὶ λαῶν; Παντελὴς λοιπὸν ἔλλειψις «πιστεύω», κανόνος ὑπερβατικοῦ.

Ἀπὸ αὐτὴν τὴν κοινωνίαν ἐμπνέονται οἱ σύγχρονοι δραματουργοὶ καὶ καθρεπτίζουν εἰς τὰ ἔργα των τὴν ἀσχημίαν της, χωρὶς νὰ δίδουν λύσιν εἰς τὰ ἀγχώδη προβλήματα τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἐποχῆς. Ἀντιθέτως ἐπιτείνουν πολλάκις τὴν ἀγωνίαν, τὴν ἀπογοήτευσιν, τὴν ἀπελπισίαν καὶ τὸ ἄγχος καὶ φορτίζουν τὴν ψυχὴν χωρὶς «κάθαρσιν». «Ἡ τραγῳδία», γράφει ὁ Copeau, «δὲν χρειάζεται λύση ἀφοῦ δὲν καταφέρνει οὔτε κὰν νὰ σχηματισθῇ... Τὸ δρᾶμα δὲν εἶναι παρὰ συνεχὴς ροή, πλημμυρὶς χωρὶς ἄμπωτη, ἀγόρευση χωρὶς συμπέρασμα, μὲ τὴν πρόφαση πὼς ἡ ζωὴ δὲν καταλήγει σὲ συμπέρασμα»[2].

Ὁ διάλογος πολλάκις εἶναι ἀνιαρὸς καὶ πληκτικὸς ὄχι μόνον λόγῳ τῆς ἐξελίξεώς του ἐν χρόνῳ ἀλλὰ κυρίως λόγῳ τοῦ περιεχομένου του:

«ΜΠΕΡΑΝΖΕ *(χασμουριέται καὶ ἀμέσως βάζει τὸ χέρι του μπροστὰ στὸ στόμα του)*: Ὦ... συγγνώμην... Ἴσως αὐτὸς ὁ ρινόκερως νὰ τό 'σκασε ἀπὸ τὸν ζωολογικὸ κῆπο!

ΖΑΝ: Κοιμᾶσαι ὄρθιος!

ΜΠΕΡΑΝΖΕ: Κάθομαι.

ΖΑΝ: Ὄρθιος ἢ καθιστὸς εἶναι ἕνα καὶ τὸ αὐτό.

ΜΠΕΡΑΝΖΕ: Κι ὅμως ὑπάρχει κάποια διαφορά.

ΖΑΝ: Δὲν πρόκειται γιὰ τὴ διαφορά.

ΜΠΕΡΑΝΖΕ: Τώρα δὲν εἶπες πὼς εἶναι ἕνα καὶ τὸ αὐτὸ τὸ νᾶσαι ὄρθιος ἢ καθιστός;

ΖΑΝ: Λάθος κατάλαβες. Ὄρθιος ἢ καθιστὸς εἶναι ἕνα καὶ τὸ αὐτό, ὅταν κοιμᾶσαι καὶ βλέπεις ὄνειρα...».

Ὅταν τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ θεατοῦ ἔχει ἀτονήσει ἕνεκα συμπαθείας πρὸς τοὺς χασμωμένους ἥρωας, ἀπαντᾷ ὁ Μπερανζὲ διὰ νὰ ἀποκαλύψῃ τὴν ἀντίληψιν τοῦ συγγραφέως διὰ τὴν ζωήν:

«ΜΠΕΡΑΝΖΕ: Καὶ ἡ ζωὴ τί εἶναι;... Ἕνα ὄνειρο!»[3]

Ἀλλὰ ἡ ἀτονία τοῦ διαλόγου αὐτοῦ ἀπαντᾷ εἰς τὰ ἔργα τῶν περισσοτέρων συγγραφέων, οἱ ὁποῖοι ἀναλύονται εἰς περιγραφάς, παρουσιάζουν εἰκόνας καὶ ἐντυπώσεις χωρὶς πειστικότητα.

---

1. Ἴδ. Crouzet M., ἔνθ' ἀνωτ., σ. 1064.
2. Copeau J., Τὸ θέατρο τοῦ λαοῦ..., ἔνθ' ἀνωτ., σ. 10.
3. Ionesco Eug., Ὁ Ρινόκερως, μετ. Δ. Ροδήμου, «Θέατρο '62», Ἀθῆναι, 1962, σ. 183.

***

Τὰ περισσότερα ἔργα τῶν κυριωτέρων συγχρόνων δραματουργῶν, J. P. Sartre, Jean Anouilh, Arthur Miller, Tennessee Williams, Eugène Ionesco, Samuel Beckett, καταδεικνύουν τὴν μεγάλην κρίσιν τῆς ἐποχῆς μας καὶ τοῦ θεάτρου.

Ὁ Sartre, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ θεμελιωτὴς τοῦ συγχρόνου ὑπαρξισμοῦ, συλλαμβάνει τὰς δραματικὰς σκηνὰς ἀλλὰ προβάλλει περισσότερον τὴν ἀσχημίαν[1], ἐνῷ συγχρόνως διδάσκει τὰς φιλοσοφικάς του ἀντιλήψεις. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐλεύθερος ἀλλὰ καὶ μόνος καὶ πρέπει ὑπολογίζων μόνον εἰς ἑαυτὸν νὰ δράσῃ προκειμένου νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὰς περιστάσεις εἰς τὰς ὁποίας ἀκουσίως εὑρέθη. Ἄλλος τρόπος δὲν ὑπάρχει. Εἰς τὸ ἔργον του «Ὁ διάβολος καὶ ὁ καλὸς θεὸς» ὁ ἥρως τοῦ Sartre τελειώνει λέγων: «Μὴν φοβᾶσαι, δὲν θὰ ὑποχωρήσω. Θὰ τοὺς κάμω νὰ φρίξουν, ἀφοῦ δὲν ἔχω ἄλλο τρόπο νὰ τοὺς ἀγαπήσω, θὰ τοὺς διατάξω, ἀφοῦ δὲν ἔχω ἄλλο τρόπο γιὰ νὰ ὑπακούσουν, θὰ μείνω μόνος μ' αὐτὸν τὸν ἄδειο οὐρανὸ πάνω ἀπ' τὸ κεφάλι μου, ἀφοῦ δὲν ἔχω ἄλλο τρόπο νἆμαι μ' ὅλους. Ἔχω αὐτὸν τὸν πόλεμο νὰ κάμω, καὶ θὰ τὸν κάμω»[2]. Ἀπομόνωσις, ἐλευθερία χωρὶς ὅρια καὶ δρᾶσις διὰ νὰ ἐξέλθῃ τις ἀπὸ τὸ ἀδιέξοδον, εἶναι αἱ ἀρχαὶ τοῦ Sartre.

Ὁ Anouilh ἀρνεῖται τὴν ἀξίαν τῶν γηΐνων καὶ ἀποκαλύπτει κάτω ἀπὸ τὸ «πιστεύω» τοῦ ἀνθρώπου τὴν ὕπαρξιν τῆς ἀσχημίας, κάτω ἀπὸ τὰς πράξεις τὴν ὑποκρισίαν καὶ τὸ ψεῦδος. Δὲν ὑπάρχει καμμία γέφυρα, ἡ ὁποία νὰ ἑνώνῃ τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον τῶν ἡρώων του μὲ τὴν πραγματικότητα, καὶ πρὸ τοῦ ἀδιεξόδου τούτου δὲν μένει εἰμὴ μόνον ὁ θάνατος. Ἡ Ἀντιγόνη, εἰς τὴν ὁμώνυμον τραγῳδίαν του, ὁδηγεῖται πρὸς τὸν θάνατον, ἐπειδὴ ἠδιαφόρησε διὰ τὰ διατάγματα τοῦ Κρέοντος προκειμένου νὰ θάψῃ τὸν ἀδελφόν της, τὸν ὁποῖον ἠγάπα. Ἀλλὰ ἡ δύναμις τῆς ἀγάπης ἐξησθένησε ὅταν ἐπληροφορήθη περὶ τοῦ κακοῦ χαρακτῆρος τῶν ἀδελφῶν της καὶ θὰ ἔζη, ἐὰν εὕρισκε τὴν εὐτυχίαν. Ὅμως:

«ΑΝΤΙΓΟΝΗ: Μ' ἀηδιάζετε ὅλοι μὲ τὴν περίφημη εὐτυχία σας. Μὲ τὴν περίφημη ζωή σας, ποὺ πρέπει νὰ τὴν ἀγαπᾶμε καὶ καλά. Κάνετε σὰν τὰ σκυλιά, ποὺ γλύφουν ὅ,τι βρεθῇ. Μιὰ μικρούλα πιθανότητα εὐτυχίας γιὰ κάθε μέρα, καὶ δὲν ζητᾶμε ἄλλο... Ἐγὼ τὰ θέλω ὅλα, ἀμέσως δίχως παζάρια, εἰδάλλως δὲν δέχομαι τίποτα!... Θέλω νὰ βεβαιωθῶ πὼς εἶναι τόσο ὄμορφα ὅπως καὶ τὸν καιρὸ ποὺ ἤμουν μικρὴ — εἰδάλλως νὰ πεθάνω»[3].

---

1. Πρβ. Nicoll All., World Drama, Λονδῖνον 1951, σ. 906.
2. Sartre J. P., Le Diable et le bon Dieu, Παρίσι 1951, σ. 282.
3. Anouilh J., Ἀντιγόνη, μετ. Μ. Πλωρίτη, «Θεατρικὰ Ἔργα», Ἀθῆναι 1962, σ. 166 - 167.

Τὴν ἀντίληψη αὐτὴν τὴν ἐπιβεβαιώνει καὶ ὁ Κρέων:

«ΚΡΕΩΝ: Τώρα τὸ καταλαβαίνω. ἡ Ἀντιγόνη ἦταν καμωμένη γιὰ νὰ πεθάνῃ. Μπορεῖ κι ἡ ἴδια νὰ μὴν τὸ ἤξερε, ὅμως ὁ Πολυνείκης δὲν ἦταν παρὰ μιὰ πρόφαση. Ὅταν ἀναγκάστηκε νὰ τὸν ἀπαρνηθῇ, βρῆκε ἀμέσως κάτι ἄλλο. Ἐκεῖνο ποὺ εἶχε γι' αὐτὴν σημασίαν ἦταν ἡ ἄρνηση καὶ ὁ θάνατος»[1].

Ὁδηγεῖ λοιπὸν μὲ τὴν ἀντίληψη αὐτὴν εἰς τὴν λατρείαν τοῦ θανάτου[2].

Ὁ Arthur Miller εἰς τὸν «Θάνατον τοῦ Ἐμποράκου» παρουσιάζει ἕνα ἥρωα, τοῦ ὁποίου τὰ ὄνειρα θραύονται ἀνεπανορθώτως εἰς τὸν βράχον τῆς πραγματικότητος. Ἀπελπισία καὶ ἀδυναμία λοιπὸν τοῦ ἀνθρώπου νὰ πραγματοποιήσῃ τὰ εὐγενῆ ὄνειρά του, νὰ ἑδραιώσῃ ἕνα κόσμον μὲ ἀξίας, μὲ σκοπόν.

Ὁ Tennessee Williams προβάλλει καταστάσεις ψυχοπαθολογικάς, μεμονωμένας περιπτώσεις ψυχολογικῶν προβλημάτων, ἀποκεκομμένας ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὸ μόνον συναίσθημα, τὸ ὁποῖον διεγείρουν εἰς τοὺς θεατὰς οἱ ἥρωές του, εἶναι ὁ οἶκτος διὰ τὰ παθήματά των.

Ὁ Eugène Ionesco ἀρνεῖται πᾶσαν μορφὴν συμβιώσεως καὶ εὑρίσκει ἔλλειψιν ψυχικῆς ἐπαφῆς μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Δημιουργεῖ καταστάσεις ἄγχους καὶ ἀγωνίας χωρὶς λύτρωσιν, χωρὶς σκοπόν. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀκόμη ὡς ἀπώτερον σκοπὸν θέτῃ τὴν ἀπεικόνισιν τῆς πραγματικότητος ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς φιλοσοφικῆς του θεωρήσεως, δὲν κατορθώνει νὰ ἐμπνεύσῃ εἰμὴ συναισθήματα ἀπαισιοδοξίας καὶ καταθλίψεως.

Ὁ ἥρως τοῦ ἔργου του «Ρινόκερως» εἰς τὸν ἐπίλογόν του διακηρύσσει τὴν πίστιν του εἰς τὸν ἄνθρωπον λέγων:

«ΜΠΕΡΑΝΖΕ (*Ἀπευθύνεται πρὸς ὅλα τὰ κεφάλια τῶν ρινοκέρων*): Δὲν θὰ σᾶς ἀκολουθήσω... Ὄχι, δὲν θὰ σᾶς ἀκολουθήσω, δὲν σᾶς καταλαβαίνω! Ἐγὼ θὰ μείνω αὐτὸ ποὺ εἶμαι! Ἐγὼ εἶμαι ἄνθρωπος! Ἄνθρωπος!»

Αἴφνης μετανοεῖ καὶ θέλει νὰ γίνῃ ρινόκερως:

«Ἀλλοίμονό μου δὲν θὰ γίνω ποτὲ ρινόκερως! Ποτέ. Ποτέ! Δὲν μπορῶ πιὰ ν' ἀλλάξω. Θὰ τό 'θελα πολύ. Θὰ τό 'θελα τόσο πολύ, ἀλλὰ δὲν μπορῶ»[3].

Καὶ πάλιν ὅμως μεταβάλλεται καὶ ἀποφασίζει νὰ ἀμυνθῇ παραμένων ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος δὲν συνθηκολογεῖ. Καί, ἐνῷ ἀναμένει τις τὴν ἀξιοπρεπῆ ὑποταγήν του εἰς τὸν ἀνθρωπισμόν, ὁ ἥρως τελικῶς ὑποτάσσεται εἰς αὐτὸν ἀπὸ ἀδυναμίαν νὰ ἀκολουθήσῃ τοὺς ρινοκέρους.

Ἐκεῖνος ὅμως ὁ ὁποῖος ὑπερτερεῖ ὅλων εἰς πρωτοτυπίαν, εἶναι ὁ Ἰρλανδογάλλος Samuel Beckett. Εἰς τὸ ἔργον του «Περιμένοντας τὸν Γκοντὸ»[4]

---

1. Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 169.
2. Nicoll All., ἔνθ' ἀνωτ., σ. 917.
3. Ionesco Eug., ἔνθ' ἀνωτ., σ. 211.
4. Beckett S., Περιμένοντας τὸν Γκοντό, μετ. Μ. Κρίσπη, περιοδ. «Θέατρο», Ἀθῆναι, 1962, τεῦχ. 3, σ. 68.

παρουσιάζει μερικοὺς ἀλήτας, οἱ ὁποῖοι μοιρολατρικῶς περιμένουν τὸν Γκοντό, ὁ ὁποῖος θὰ φέρῃ εἰς αὐτοὺς τὴν λύτρωσιν, τὴν ἀλλαγὴν εἰς τὴν ἄχαριν ζωήν των. Ἀλλὰ ὁ Γκοντὸ δὲν ἔρχεται καὶ ἀποφασίζουν νὰ φύγουν τελειώνοντες τὸ ἔργον ὡς ἑξῆς:

« ΕΣΤΡΑΓΚΟΝ: Λὲς ὅτι πρέπει νὰ ξανάρθουμε καὶ αὔριο;

ΒΛΑΔΙΜΗΡΟΣ: Ναί.

ΕΣΤΡΑΓΚΟΝ: Τότε νὰ φέρουμε κι ἕνα καλὸ σχοινί.

ΒΛΑΔΙΜΗΡΟΣ: Ναί. *(Σιωπή).*

ΕΣΤΡΑΓΚΟΝ: Ντιντί!...

ΒΛΑΔΙΜΗΡΟΣ: Ἔλα.

ΕΣΤΡΑΓΚΟΝ: Δὲν μπορῶ πιὰ νὰ συνεχίσω ἔτσι.

ΒΛΑΔΙΜΗΡΟΣ: Ἰδέα σου εἶναι.

ΕΣΤΡΑΓΚΟΝ: Τί λές, χωρίζουμε; Ἴσως νὰ μᾶς ἔβγαινε σὲ καλό.

ΒΛΑΔΙΜΗΡΟΣ: Θὰ κρεμαστοῦμε αὔριο. *(Παύση).* Ἐκτὸς ἂν ἔρθῃ ὁ Γκοντό.

ΕΣΤΡΑΓΚΟΝ: Κι ἂν ἔρθῃ;

ΒΛΑΔΙΜΗΡΟΣ: Θὰ σωθοῦμε.

(Ὁ Βλαδίμηρος βγάζει τὸ καπέλο του — τὸ καπέλο τοῦ Λάκυ — τὸ ἐρευνᾶ ἀπὸ μέσα, τὸ κοιτάζει, τὸ κουνάει, τὸ ξαναβάζει).

ΕΣΤΡΑΓΚΟΝ: Λοιπόν; Φεύγουμε;

ΒΛΑΔΙΜΗΡΟΣ: Βάλε τὸ παντελόνι σου.

ΕΣΤΡΑΓΚΟΝ: Τί;

ΒΛΑΔΙΜΗΡΟΣ: Βάλε τὸ παντελόνι σου.

ΕΣΤΡΑΓΚΟΝ: Νὰ βγάλω τὸν παντελόνι μου;

ΒΛΑΔΙΜΗΡΟΣ: Β ά λ ε τ ὸ π α ν τ ε λ ό ν ι σ ο υ.

ΕΣΤΡΑΓΚΟΝ *(Ἀντιλαμβάνεται ὅτι τὸ παντελόνι του εἶναι πεσμένο)*: Ἔχεις δίκιο. *(Τὸ σηκώνει. Σιωπή).*

ΒΛΑΔΙΜΗΡΟΣ: Τί λές, φεύγουμε;

ΕΣΤΡΑΓΚΟΝ: Καὶ δὲ φεύγουμε; *(Δὲν κουνιέται)* ».

Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν ἐλπίς, κατὰ τὸν Beckett, διὰ τὸν ἄνθρωπον οὔτε διέξοδος καὶ τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν ἰδίαν τὴν ζωὴν καὶ ὄχι εἰς τὸ κοινωνικὸν σύστημα ἢ ἄλλο τι τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ἐπανορθωθῇ. Ὁ ἄνθρωπος περιμένει τὴν λύτρωσιν, ἡ ὁποία δὲν πρόκειται νὰ ἔλθῃ. Οἱ παραλογισμοὶ οὗτοι συνεχίζονται καὶ εἰς τὰ ἄλλα ἔργα του, ὡς τὸ «Τέλος τῆς παρτίδας» καὶ τὸ τελευταῖον, τὸ «Παιχνίδι», εἰς τὸ ὁποῖον οἱ ἥρωές του, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἀποθάνει, εὑρίσκοναι ἐντὸς πίθων, ἐξέχει δὲ μόνον ἡ κεφαλή των. Ἀντιλαμβάνεταί τις πόσον τερατώδης θεατρικὴ παράστασις θὰ πρέπει νὰ εἶναι, ἀλλὰ καὶ πόσον ἐνδιαφέρουσα, ἐφ' ὅσον οἱ νεκροὶ ἐπιμένουν νὰ συμπεριφέρωνται ὡς ζωνταναὶ μούμιαι.

***

Ἡ ἀρχαιότης λοιπόν, κατὰ τὴν περίοδον τῆς ὑψίστης ἀκμῆς, ἡδραίωσε τὴν πίστιν τῶν ἀτόμων εἰς δύο ὑπερβατικοὺς κανόνας, τὴν θρησκείαν καὶ τὴν πολιτείαν, καὶ ἐσφυρηλάτησε τοὺς πολίτας ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἰδεῶν των, δημιουργήσασα οὕτω συνειδήσεις ἀγαθὰς δυναμένας νὰ δροῦν ἐλευθέρως ἐντὸς τῶν ὁρίων τούτων, διὰ νὰ παράγουν ἔργα τέχνης ἀντάξια ἑαυτῶν. Ἡ ἀκμὴ τοῦ θεάτρου ἀποτελεῖ ἐπιβεβαίωσιν τῆς ἐσωτερικῆς δυνάμεως τῆς πολιτείας καὶ τῆς θρησκείας.

Ἀντιθέτως κατὰ τὴν δευτέραν μεταπολεμικὴν περίοδον τοῦ αἰῶνός μας ἡ πίστις τῶν ἀνθρώπων εἰς ὑπερβατικοὺς κανόνας ἐξέλιπεν ἐντελῶς, ἀφοῦ ἡ θρησκεία ἀπέβη ἁπλῆ παράδοσις καὶ ἡ πολιτεία σχῆμα ἄνευ δυνάμεως νὰ πραγματοποιήσῃ τὰ ἰδανικά της. Πρὸ αὐτῆς τῆς καταστάσεως ὁ ἄνθρωπος ἔθεσε μοναδικὸν σκοπὸν τὴν ἀναζήτησιν τοῦ ἑαυτοῦ του. Τὸ θέατρον τῆς ἐποχῆς μας ἐκφράζει αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἔλλειψιν πίστεως καὶ τὴν ἄσκοπον ἐξερεύνησιν.

Θὰ ἀντικαταστήσουν ἄραγε οἱ ἄνθρωποι συντόμως τὴν ἀπολεσθεῖσαν πίστιν των πρὸς τὴν πολιτείαν καὶ τὴν θρησκείαν δι᾽ ἄλλου τινὸς σταθεροῦ σημείου ἱκανοῦ νὰ θέσῃ τάξιν εἰς τὸν βίον των, πνευματικὸν καὶ ἠθικόν, ἢ θὰ ἐξακολουθήσῃ ἡ τραγῳδία χωρὶς λύσιν;

Α. Ν. ΖΟΥΜΠΟΥ Δ.Φ.

Η ΕΝ ΤΗ͂ ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΗ͂ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ͂ «ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟΣ» ΔΙΑΤΥΠΩΣΙΣ «UNIVERSALIA IN REBUS»*

Βεβαίως ἐνταῦθα δὲν προτίθεμαι, ὅπως διαλάβω ἐν ἐκτάσει τὸ εὐρύ, ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν, σχετικὸν κεφάλαιον τῆς μεσαιωνικῆς φιλοσοφίας, διότι τοῦτο ὁμολογουμένως πληροῖ καὶ καλύπτει σημαντικώτατον τμῆμα τῆς περιόδου τῶν σχολαστικῶν φιλοσόφων, ἀλλὰ τοὐναντίον, ἵνα τονίσω καὶ διασαφήσω τήν, οὕτως εἰπεῖν, «ἀριστοτελικὴν» θεωρίαν, ἥτις ἐπροτάθη πρὸς συμβιβασμὸν τῶν δύο ἄκρως καὶ ἀντιμαχομένων Σχολῶν, τῆς Ὀνοματοκρατικῆς (Nominalismus) δηλ. ἀφ' ἑνός, καὶ τῆς Πραγματοκρατικῆς (Realismus) ἀφ' ἑτέρου, διὰ τῆς παρεμβολῆς, ἐν μέσῳ αὐτῶν, τῆς «ἀριστοτελικῆς» διακρίσεως «Universalia in rebus».

Ὡς ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας μαρτυρεῖται μεγάλη ὑπῆρξεν ἡ ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι διάστασις μεταξὺ τῶν ρευμάτων τῆς Ὀνοματοκρατίας καὶ τῆς Πραγματοκρατίας, τῶν ὁποίων οἱ ἐκπρόσωποι ἤριζον, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν θέσιν καὶ τὴν στάσιν τούτων ἔναντι τῶν καθολικῶν ἐννοιῶν (Universalia). Ὡς γνωστόν, ἡ Ὀνοματοκρατία ἀρνεῖται παντάπασιν τὴν ὕπαρξιν τῶν γενικῶν ἐννοιῶν, ὅτι δηλ. αὗται ὑπάρχουσιν ἄνευ τῶν αἰσθητῶν καὶ ἑπομένως ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀναφορᾶς αὐτῶν πρὸς τὰς ἐπὶ μέρους, ὡς ἀκριβῶς ἐδέχετο ὁ Πλάτων τὰς ἰδέας εἰς ἅς, ἀφοῦ ἔθεσε ταύτας ἐν ὑπερβατικῷ τινὶ κόσμῳ καὶ ἀνεξαρτήτως παντὸς αἰσθητοῦ ἀπέδιδε χαρακτῆρα μεταφυσικόν· ἀντιθέτως ἡ ἀνωτέρω θεωρία πρεσβεύει ὅτι γενικαὶ ἔννοιαι δὲν ὑπάρχουσι καὶ ὅτι αὗται τυγχάνουσιν ἁπλῶς Ὀνόματα (Voces, Nomina), οὐδεμίαν προΰπαρξιν ἔχου-

---

* *Βιβλιογραφία*: Πλὴν τῶν ἐν ταῖς ἱστορίαις τῆς φιλοσοφίας καὶ τοῖς οἰκείοις λεξικοῖς καὶ βιβλίοις ἀναφερομένων, πρβ. J. H. Lœwe, Der Kampf zwischen Realismus und Nominalismus, 1876. — Reimers, Der N. in der Frühscholastik, 1910. — E. Grube, Über d. N. in der neuer-engl. und frz. Philos., 1889. — v. Aster, Prinzipien d. Erkenntnislehre, Versuche einer Neubegründung des N., 1913. — Überweg, Gesch. der patrist. u. scholast. Philosophie, 11η ἔκδοσις 1928. — Ostmann, Die Problematik der Universalien seit Kant (ἔνθα καὶ βιβλιογραφία), 1930.

σαι· ὁ Νοῦς, ὅστις συλλαμβάνει καὶ ποιεῖ τὰς γενικὰς ἐννοίας τῶν πραγμάτων, δὲν ἀποδέχεται ταύτας ἄνευ τῶν τελευταίων· ἔπειτα τὰ πράγματα (Res) προϋπάρχουσι τῶν καθολικῶν ἐννοιῶν (Universalia post rem)· εἶναι ἐν ὀλίγαις λέξεσιν αἱ γενικαὶ ἔννοιαι 'Ονόματα κατηγορίας τῶν αἰσθητῶν καὶ ὕπαρξιν μόνον ἔχουσιν αἱ ἐπὶ μέρους ἔννοιαι. 'Οπαδοὶ τῆς ὡς ἄνω θεωρίας δύνανται νὰ καταλεχθῶσι, πλὴν ἄλλων καὶ οἱ κάτωθι ὡς ὁ Roscelinus (1050-1123/25), ὁ Duns Scotus (1270-1308), ὁ Wilhelm von Ockam (1300-1350) καὶ ἄλλοι πολλοί. 'Η Πραγματοκρατία πάλιν θεωρεῖ ὅτι αἱ γενικαὶ ἔννοιαι, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, ὑπάρχουσιν ἐν ἄλλῳ τινὶ κόσμῳ, ἔχουσαι διαρκῆ ἀντικειμενικότητα καὶ παρουσίαν, προϋπάρχουσι δὲ τῶν αἰσθητῶν (Universalia ante rem) καὶ ἀποτελοῦσιν, ὡς εἰκός, τὴν «οὐσίαν» τῶν πραγμάτων.

Εἰς ταύτην καταλεκτέον καὶ οἱ κάτωθι θιασῶται καὶ ἔνθερμοι ἐκπρόσωποι αὐτῆς, ὡς ὁ Anselmus τοῦ Canterbury (1033-1109), ὁ Guillaume de Champeaux (1070-1121) καὶ πλεῖστοι ἔτι ἄλλοι.

'Η Πραγματοκρατία, ἡ ἔχουσα βάσιν τὴν πλατωνικὴν περὶ ἰδεῶν θεωρίαν ἐγένετο ἀρεστή, ὡς γνωστὸν εἰς τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν, διότι δι' αὐτῆς ἠδύνατο αὕτη νὰ στηρίξῃ τὰς ἀληθείας αὐτῆς, ἐνῷ ἡ 'Ονοματοκρατία, ἡ ὁδηγοῦσα εἰς ἀντιδογματικὰς θεωρίας, ὡς κλονίζουσα τὴν πίστιν εἰς τὰς περὶ ἁγ. Τριάδος ἀντιλήψεις καὶ φέρουσα τὸν ὑλισμὸν (Materialismus) ἐπολεμήθη τὰ μέγιστα ὑπ' αὐτῆς. Ἔπειτα κατὰ τὴν θεωρίαν νεωτέρων τινῶν ἡ 'Ονοματοκρατία ἀποτελεῖ τὴν «πρώτην ἔκφρασιν ὑλισμοῦ ἐν πλήρει μέσῳ αἰῶνι». Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἐν μέσῳ τῶν ἀντιθέτων τούτων ρευμάτων, ἐν μέσῳ δηλ. ἰδεοκρατικῶν καὶ ὑλιζουσῶν ἀντιλήψεων, ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἐν μέσῳ «ὑπάρξεως» καὶ «ἀνυπαρξίας» προβάλλει ἐν τῷ μέσῳ ἀμφοτέρων ἡ περίφημος ἔκφρασις «Universalia in rebus», ἥτις ὑπῆρξε, πράγματι, ἐν τῇ τότε κρατούσῃ καταστάσει ὁ «Deux ex machina». Ἡ ἔννοια τοῦ «Universalia in rebus» δηλοῖ ὅτι αἱ γενικαὶ ἔννοιαι ἐνυπάρχουσιν ἐν ταῖς ἐπὶ μέρους, ἤτοι ἡ Ἰδέα μετέχει τοῦ αἰσθητοῦ.

Ἔπειτα, ἐνῷ ἡ πλατωνικὴ Ἰδέα, ἥτις παριστᾶται ἐν τῇ ἀριστοτελικῇ φιλοσοφίᾳ διὰ τοῦ εἴδους, εὑρίσκεται κεχωρισμένη τῶν αἰσθητῶν, ἡ ἀριστοτελικὴ ὅμως θέλει αὐτὴν ἐν τοῖς αἰσθητοῖς καὶ οὕτως ἡ ἔννοια τοῦ εἴδους ἐνυπάρχει ἐν τοῖς πράγμασι καὶ συνεπῶς ἡ ἰδέα μετέχει τῆς ὕλης, τοιουτοτρόπως δὲ ἡ τελευταία μορφοῦται ὑπ' αὐτῆς (ἐντελέχεια).

Ἀλλὰ καὶ ἡ «κινητικὴ δύναμις» τῶν Ἰώνων φιλοσόφων δὲν εἶναι ἢ τὸ «εἶδος» τοῦ Ἀριστοτέλους, διότι τόσον τὸ «πνεῦμα», ὅσον καὶ τὸ «εἶδος» δὲν ἀποτελοῦσιν «οὐσίαν», ἥτις ὑπάρχει ἐκτὸς τῆς ὑλικῆς, ὡς λ.χ. ἡ ὕλη καὶ ὁ κόσμος τῶν Ἰδεῶν παρὰ Πλάτωνι, ἀλλ' ἀντιθέτως ἀμφότερα ἐνυπάρχουσιν ἐν τῇ ὕλῃ.

Τὸ «εἶδος» παρ' Ἀριστοτέλει τελειοῖ καὶ μορφοῖ τὴν ἄμορφον ὕλην,

ὡς ἀκριβῶς τὸ «πνεῦμα» τῶν Ἰώνων κινεῖ καὶ μετασχηματίζει ταύτην· ἑπομένως ἡ μεταβολὴ π.χ. τοῦ ὕδατος, ὡς ὁ Θαλῆς πρεσβεύει, εἰς διαφόρους καταστάσεις, ὀφείλεται τρόπον τινὰ εἰς ἐνυπάρχουσαν ἐν τῷ ὕδατι δύναμιν, ἤτοι τὴν ψυχήν, διότι κατὰ τὸν Ἀναξιμένην «ὁ ἄργυρος οὐκ ἀρκεῖ πρὸς τὸ ἔκπωμα γενέσθαι, ἐὰν μὴ τὸ ποιοῦν ᾖ τουτέστιν ὁ ἀργυροκόπος» (Diels, Dox. Gr. 278).

Διὰ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται σαφές, ὅτι ἡ ἔννοια τῆς «ἐντελεχείας» χωρεῖ εἰς τὰ δόγματα τῶν Ἰώνων, ὡς ἀκριβῶς οἱ Ἴωνες διὰ τῆς «παμψυχιαρχίας» (Hylozoismus) ἐκφράζουσιν ἀριστοτελικὰς ἀντιλήψεις.

Ἐνταῦθα δὲν διαβλέπει τις οὔτε τὴν ἄκραν ἰδεοκρατικήν, ἐξ ἐπόψεως μεταφυσικῆς, Σχολήν, εἰς ἣν ἐπαναπαύονται αἱ τοῦ Πλάτωνος, Πλωτίνου, Leibniz, Berkeley, Schopenhauer θεωρίαι, οὔτε πάλιν ἐκείνην, εἰς ἣν μόνον αἱ αἰσθήσεις (Sensualismus) ἔχουσιν ἀξίαν καὶ σπουδαιότητά τινα, ὡς οἱ Στωϊκοί, Ἐπικούρειοι, Πρωταγόρας, Hume, Condillac κτλ. ἐπρέσβευον.

Ὁμολογουμένως ἡ ἀνωτέρω ἐπιτυχὴς ἔκφρασις, ἥτις διατυποῖ ἀριστοτελείους ἀπόψεις ἐπρόβαλλεν ὡς σύμβολον ἀποκαταστάσεως τῶν δύο ἀντιμαχομένων μερίδων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἔσῳζεν ἔτι μίαν φορὰν τὴν Δύσιν ἐκ τῆς συνεχοῦς τότε πνευματικῆς ταύτης συρράξεως.

Περιττὸν νὰ εἴπω ὅτι ὁ Ἀριστοτελικὸς Θωμᾶς ὁ ἐξ Ἀκουΐνου (1225-1274) θὰ ἀποβῇ ὁ ἐπισημότερος, οὕτως εἰπεῖν, ἐκπρόσωπος τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, ἡ δὲ διδασκαλία αὐτοῦ, πολὺ ἀργότερον, καὶ δὴ διὰ σφραγῖδος τοῦ πάπα Λέοντος τοῦ XIII ἐν ἔτει 1879, θὰ ἀνακηρυχθῇ ὡς ἡ ἐπίσημος φιλοσοφία τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας.

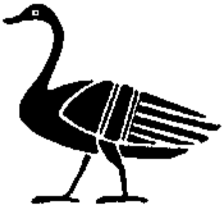

ΑΛΚ. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ

ΒΕΡΕΝΙΚΗ

— Τὸ σπίτι, ὄχι πιὰ σύγχρονο, τριώροφο, μὲ φαρδιὰ παράθυρα, μάρμαρα καὶ βεράντες ἔχει τρία διαμερίσματα. Τὸ ἰσόγειο χρησιμεύει γιὰ ἰατρεῖο στὸ γιατρὸ Κλεάνθη Γιώρα· τὸ μεσαῖο εἶναι κλειστό, ἀνοίκιαστο καὶ στὸ τρίτο, ψηλά, κάθεται ὁ ἰδιοκτήτης. Ὁ γιατρὸς Κλεάνθης Γιώρας δέχεται ἀπ' τὶς τέσσερες ὥς τὶς ἑφτά, σύμφωνα μὲ τὶς διαφημίσεις του στὶς ἐφημερίδες, ὅπου μάλιστα, λέει πὼς ἦταν κάποτε βοηθὸς τοῦ καθηγητὴ Κοῦ τῆς Γκρενόμπλ. Θά 'ναι κοντὰ στὰ σαράντα καὶ δὲν ἔχει μεγάλη πελατεία. Διόλου ἀπίθανο νὰ γράφῃ τ' ἀπομνημονεύματά του: θὰ σοῦ πῶ γιατί. Ὁ ἰδιοκτήτης εἶναι ἄλλου εἴδους ἄνθρωπος. Βγαίνει κάθε πρωῒ νωρίς, κάνει μερικὰ πλάγια βήματα πρὸς τὸ δρόμο, κατεβαίνει ἀπ' τὸ πεζοδρόμιο, στρωμένο ἐκεῖ μὲ μαρμαρένιες πλάκες καὶ στρέφει τέλος πρὸς τὰ πάνω τὸ κεφάλι σέρνοντας τὸ βλέμμα σ' ὅλη τὴν πρόσοψη τοῦ σπιτιοῦ του. Αὐτὰ γίνονται πάντα μὲ τάξη κι ἔχουν ἕναν ὡρισμένο σκοπό· γιατὶ κάποια στιγμὴ προσηλώνει ἀποφασιστικὰ τὴν προσοχή του σ' ἕνα ἀπ' τὰ παράθυρα στὸν τρίτον ὄροφο, κάνει μιὰ κίνηση σὰν ὑπόκλιση καὶ προτοῦ ξεκινήσει, τάχα βιαστικά, χαιρετάει ὑψώνοντας τὸ χέρι. Εἶναι πενῆντα τόσων χρονῶν χοντρός, μετρίου ἀναστήματος, μὲ ὕφος βαρύ. Φοράει ἄσπρα, τώρα τὸ καλοκαῖρι καὶ μοιάζει τοὺς θετικοὺς ἐκείνους τύπους, ποὺ λέγονται ἰσορροπημένοι. Ἀκοῦς;

— Ναί, ἀπήντησα. Ἀκούω.

— Τὸ πῶς καὶ γιατὶ τοῦτος ὁ χαρακτηρισμὸς πρέπει νὰ διακρίνῃ στὴν κοινὴ συνείδηση, ὅσους ἐνδιαφέρονται γιὰ τὶς πραγματικές, χειροπιαστὲς ἀξίες, ἀπ' τοὺς ἄλλους, ποὺ τάχα παιδεύονται γύρω ἀπὸ μεταφυσικὲς ἀμφιβολίες, εἶναι θέμα ἄξιο νὰ συγκινήσῃ τοὺς μέτριους ἀνθρώπους. Γιὰ σένα ὅμως καὶ γιὰ μένα, μιὰ παρόμοια συζήτηση θά 'ταν ἀνιαρὴ κι ἀνώφελη... Σὰ νὰ μαζεύαμε σὲ πλούσιο ἀμπέλι τὶς σάπιες ρόγες ποὺ σκορπιστῆκαν κατὰ γῆς...

Ὡς τοῦτο τὸ σημεῖο ἄφησα τὸ φίλο μου Ἄγγελο νὰ λέῃ κι ἄκουγα σχεδὸν μὲ ἐνδιαφέρον. Ἦταν τόσον ἀφόρητη ἡ ζέστη, ὥστε ἔπρεπε ὁπωσδήποτε σὲ κάτι ν' ἀπασχολοῦμαι. Ἀλλ' ἀκριβῶς ἐδῶ, μὲ τὸ συνηθισμένο κλασσικὸ τρόπο, ποὺ γίνονται οἱ τέτοιες παρεκβάσεις εἶπα:

— Σύμφωνοι. Βλέπω ὅμως νὰ ἔρχεται τὸ κίτρινο λεωφορεῖο τῆς Νέας Σμύρνης.

— Τὸ αὐτοκίνητο — ἀπάντησε ὁ Ἄγγελος ἀφοῦ κοίταξε πρὸς τὴ λεωφόρο — εἶναι κατάμεστο καὶ θ' ἀναγκασθῇς νὰ φτάσῃς ὄρθιος στὸ τέρμα. Ἐξ ἄλλου τόσο νωρὶς καὶ δίχως λόγο, δὲ γυρίζει στὸ σπίτι του κανείς.

Βρισκόμαστε στὴ στάση τοῦ Ἀγνώστου Στρατιώτη κι εἶχεν ἀρχίσει νὰ βραδυάζῃ. Τὸ λεωφορεῖο σταμάτησε κανονικὰ κι ὅσοι περίμεναν μαζεύτηκαν, σὰν ὑπάκουα αὐτόματα πρὸς τὴν πίσω εἴσοδο. Εἶχε δημιουργηθῆ πραγματικὰ τὸ ἀδιαχώρητο.

— Πᾶμε ὥς τὴν Ἀκαδημία; — πρότεινε ὁ Ἄγγελος.

— Πᾶμε — ἀποφάσισα· καὶ ξεκινήσαμε σιγά.

Κοντὰ στὴ μεγάλη κλίμακα, ποὺ δίνει κάτω, στὸν κῆπο καὶ τὴν πλατεῖα, σταματήσαμε πάλι τὴ στιγμή, ποὺ πέρναγε δίπλα μας μιὰ νέα. Μᾶς φάνηκε ξένη. Οἱ χρωματιστές, φωτεινὲς διαφημίσεις ἀναμμένες ἀπὸ τώρα ψηλά, στὶς οἰκοδομές, τοῦ βάθους, μοιάζανε ξέθωρες στὸ σούρουπο καὶ σὰν ἀγουροξυπνημένες.

— Κάθε πρωῒ — ξανάρχισε ὁ Ἄγγελος — ἀναπνέω καθαρὸν ἀέρα κάνοντας μερικὲς ρυθμικὲς ἀσκήσεις μπρὸς στ' ἀνοιχτὸ παράθυρο. Τὸ σπίτι, ὅπου κάθομαι, βρίσκεται κατάντικρυ στὸ τριώροφο, ποὺ σοῦ εἶπα. Ὁ ἥλιος μοῦ χαρίζει μιὰν εὐχάριστη διάθεση. Μὲ τὴν ἴδια πάντοτε χαρὰ ἀνακαλύπτω τὴ μοναδικὴ κάτω ἀπ' τὸ παράθυρό μου ἀκακία, τὸ στύλο μὲ τὸν ἠλεκτρικὸ λαμπτῆρα, τὶς περικοκλάδες στὰ κιγκλιδώματα, τὶς γλάστρες μὲ τὰ γεράνια στὰ πεζούλια... Ἀρκετὲς μέρες ἔβλεπα καὶ τὸ χοντρὸν ἰδιοκτήτη, δίχως ὅμως νὰ ἐπισημαίνω τὶς περίεργες κινήσεις του. Μόνον κάποιο πρωΐ, ποὺ χωρὶς τὴν παραμικρὴ πρόθεση εἰρωνείας, σκέφτηκα πὼς ὁ κύριος μὲ τ' ἄσπρα ἦταν ἀσφαλῶς ἀπ' τοὺς γνωστοὺς τακτοποιημένους τύπους, ἐνδιαφέρθηκα γι' αὐτόν. Ξέρεις ἀπ' τὶς ἰδέες μου γενικά, πὼς θεωρῶ τοὺς τέτοιους ἀνθρώπους χρήσιμους πρὸ πάντων σὲ μᾶς, ποὺ ἔχουμε ἀνάγκη νὰ στηριζώμεθα κάπου γιὰ νὰ κοιτᾶμε πρὸς τὰ πάνω. Τώρα (καὶ σὲ παρακαλῶ νὰ σημειώσῃς τὸ παράξενο τῆς σύμπτωσης), τὴν ἴδια ἐκείνη ἡμέρα, σὰν βαλμένος ἀπὸ τὴ μοῖρα ἐπίτηδες καὶ δίχως βέβαια νὰ ὑποπτεύεται τὴν ὕπαρξή μου, μ' ὡδήγησε ὁ χοντρὸς ἰδιοκτήτης στὸ δρόμο, ποὺ φέρνει ὥς τὶς φωτισμένες πύλες τοῦ οὐρανοῦ. Γιατί, ἀκολουθῶντας κι ἐγὼ τὴν κατεύθυνση τῆς ἐπιθεώρησής του στὴν πρόσοψη τῆς τριώροφης οἰκοδομῆς, ἔρριξα τὸ βλέμμα ἐκεῖ, ὅπου, τόσον καιρό, προσήλωνε τὸ δικό του. Καὶ ξαφνικὰ... ἀνακάλυψα ἐκείνην.

Ἀκολούθησε, ὅπως κι ἔπρεπε, μιὰ μικρὴ σιωπή.

— Τὴν ὀνόμασα Βερενίκη — συνέχισε σὲ λίγο ὁ Ἄγγελος — Δὲν ἀρνοῦμαι πὼς τὸ περιστατικὸ θυμίζει Πόε ἤ, ἂν θέλεις, τὸ δικό μας Γιάννη Σκαρίμπα· ἀλλὰ εἶναι ἀπόδειξη συνάμα, πὼς γενικὰ ἡ λογοτεχνία, πάντοτε καὶ παντοῦ, ἀντέγραψε κι ὁλοένα ἀντιγράφει τὴ ζωή. Γι' αὐτὸν τὸ λόγο, ἄλλωστε, δὲν ἔχει τίποτε, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἑαυτό της, νὰ μᾶς δώσῃ ἢ νὰ μᾶς διδάξῃ.

Ὁ χοντρὸς ἰδιοκτήτης χαιρετοῦσε, λοιπόν, ὑψώνοντας τὸ χέρι, τὴ Βερε-

νίκη, δὲν χωροῦσε ἀμφιβολία, ἤτανε κόρη του... Δὲν εἶναι ἀνεξιχνίαστο μυστήριο πῶς μιὰ ὡρισμένη μορφή, καὶ μονάχα αὐτή, προϋπάρχει πάντα στὴ φαντασία καὶ τὶς αἰσθήσεις μας. Ἔχουμε πλαστῆ μὲ τὰ ἰδανικά μας: αὐτὰ μᾶς συμπληρώνουν καὶ μᾶς κάνουν ἄξιους νὰ συμβάλλουμε στὴν τάξη τῆς οἰκουμένης. Ἀλλ' ἂν τὰ ἰδανικὰ αὐτά, γιὰ μᾶς τοὐλάχιστον τοὺς ἀνήσυχους κι ἀνικανοποίητους, μένουν σχεδὸν πάντα ἀκαθόριστα ἢ διάχυτα στὸ εἶναι μας, ἡ ἀμόλυντη κι ἀνέγγιχτη, ἡ χρυσωμένη ἰδανικὴ μορφή, ποὺ λέω, σπάει κάποτε τὰ δίχτυα τῆς φαντασίας καὶ γίνεται πραγματική, μὲ γαλανὰ ἢ μαῦρα μάτια ποὺ χαμογελοῦνε. Ἡ Βερενίκη ἔπρεπε νά 'χη μάτια γαλανά. Χαμογελοῦσε ἀπ' τὸ παράθυρο στὸν πατέρα της κι ὁ πατέρας αὐτός, ἰδιοκτήτης τῆς ἀντικρυνῆς οἰκοδομῆς, ἦταν καὶ τὸν ἔβλεπα, ἄνθρωπος μὲ σάρκα καὶ ὀστᾶ. Κοντολογῆς ἡ Βερενίκη ὑπῆρχε. Δὲν πιστεύω βέβαια νὰ σκεφτῇς πὼς ἡ κάπως ὑλιστικὴ διαπίστωσή μου γιὰ τὴν ἰδιότητα τοῦ πατέρα, μποροῦσε νά 'χῃ τὴν ἐλάχιστην ἐπίδραση στὴ φυσικὴ συμπάθεια, ποὺ μὲ κίνησε νὰ τὴν ἀναγνωρίσω. Μήτε πὼς τὴν τόσον ξαφνικὴν ἀναγνώριση, τὴν ἐπέβαλα ἐγὼ ὁ ἴδιος στὸν ἑαυτό μου. Εἶδα τὴ Βερενίκη σὲ μιὰν ἀχτίνα ἥλιου, ὅπως τὴν ἔβλεπα ὡς τότε κάτω ἀπ' τὰ κλειστά μου βλέφαρα...

Ὄχι: καμμιὰ παρατήρηση δὲν εἶχε θέση γύρω ἀπ' τὶς ἰδιότητες τοῦ πατέρα. Τὸν βεβαίωσα μ' ἕνα, δυὸ νεύματα, εἰλικρινά.

— Σοῦ διηγήθηκα νομίζω — συνέχισε ὁ Ἄγγελος — πῶς ἔτυχε νὰ συναντηθοῦνε κάποτε μιὰ νέα γυναῖκα κι ἕνας ἄντρας ὄχι στὴν πρώτη του βέβαια περιπέτεια. Ἄγνωστοι μεταξύ τους, ἀλλ' ὡσὰν ἀπὸ χρόνια ἀμέτρητα νά 'ψαχναν ν' ἀνταμώσουν μέσα στὸ κατοικημένο σύμπαν, ἀγαπήθηκαν μὲ τὴν πρώτη ματιά. Καὶ τόσον τέλεια, τόσον ὁριστικὴ ἦταν ἡ ἀγάπη τους, ὥστε τὸ ἴδιο βράδυ, χωρὶς κὰν νὰ ξέρουν τὰ ὀνόματά τους, ἐξαίσιοι ἐραστές, ἀπέθαναν. Τοὺς βρῆκαν στὸ φιλόξενο δωμάτιο ὅπου εἶχαν καταφύγει, πλαγιασμένους, μὲ μιὰν ἔκφραση ἀνείπωτης εὐτυχίας στὰ νεκρωμένα πρόσωπά τους. Ἡ ὑπόθεση αὐτή, ποὺ δὲ θυμᾶμαι ἂν τὴν ἄκουσα ἢ τὴ διάβασα, σοῦ λέει πολλά: τίποτε τὸ χυδαῖο καὶ ποταπό. Ἕνας ἄσπιλος, τέλειος κύκλος, ποὺ κλείνει. Δὲν χωράει ὑποψία ἢ σαρκασμός: ἔχεις τὴν ἀληθινὴ ἑρμηνεία, τὴν πιὸ λαμπρὴν ἀπεικόνιση ἀπ' τὸ μοναδικὸ ἐκεῖνο πάθος, ποὺ οἱ συνηθισμένοι ἄνθρωποι ἀποκαλοῦν αἰσθησιασμὸ κι εἶναι ἐν τούτοις, στὴν ἁρμονία τοῦ κόσμου, ἡ μουσικὴ ἔκφραση τῆς ζωῆς. Τὴ στιγμὴ λοιπόν, ποὺ ἐγὼ συναντοῦσα τὴ Βερενίκη, ἡ Βερενίκη γιὰ μένα δὲν μποροῦσε νά 'ναι παρὰ μιὰ ὁλοκλήρωση: λιτὴ κι ἀνεπηρέαστη...

—Ἐπαναλαμβάνω — διέκοψα ἐγὼ — πὼς δὲ βρίσκω τίποτε τὸ ἀξιοκατάκριτο στὶς ἰδιότητες τοῦ πατέρα ἰδιοκτήτη. Ἀπεναντίας δὲ μ' ἀρέσει καθόλου αὐτὸς ὁ συνδυασμὸς τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἀνιδιοτέλειας, ποὺ φτάνει ὡς τὸ θάνατο. Οἱ ἄνθρωποι καὶ μάλιστα ἐκεῖνοι ποὺ ἀγαπιοῦνται, ἔχουν κάθε δικαίωμα νὰ χαίρωνται μὲ ἄνεση τὴ ζωή.

'Αλλ' ὁ 'Άγγελος φαινόταν τώρα σπρωγμένος ἀπὸ μιὰν ἔμμονη ἰδέα.

— Σοῦ χαρίζω — εἶπε — τὴν ἄξηστη εἰρωνεία τῆς ἄνετης ζωῆς καὶ σοῦ θυμίζω ἀκόμη, θέλεις δὲ θέλεις, ἐκεῖνο τὸ περίφημο τοῦ Verlain:

«Si vous voulez mourons ensemble?...»

ὅπου πάλι ἀκοῦς τὴν ἴδια ἐπῳδό, τὴν ἀτάραχη δηλαδή, ἀδιαφορία γιὰ τὰ ἐγκόσμια. Πιστεύω νὰ σοῦ κάνη ἐντύπωση πὼς τίποτε δὲ λέω γιὰ τὸ χαριτωμένο «μαζύ», ποὺ δίνει ὡστόσο περίσσια τὴ βαθειὰ ἔννοια τῆς ἀγάπης. Καὶ στὴν ἀληθινὴ ἢ ψεύτικη ἱστορία, ποὺ σοῦ διηγήθηκα, εἶδες τὴν ἴδια αὐτὴν ὑπέρτατη ἀνάγκη νὰ μὴ χωριστοῦν οἱ ἐραστές, νὰ μὴ ἐκλείψη ὁ ἕνας δίχως τὸν ἄλλον...

'Αρκετὴν ὥρα εἴχαμε σταματήσει στὴν ἄκρη τοῦ πεζοδρομίου, μὴ ἀποφασίζοντας νὰ περάσουμε πέρα. Δυσανασχέτησα καὶ προσπάθησα νὰ ἐλαττώσω τὴ λυρικὴν ἔξαρση τοῦ 'Αγγέλου.

— Σύμφωνα μὲ τὶς καινούργιες θεωρίες... "Αν θέλεις προχωροῦμε. Σύμφωνα μὲ τὶς θεωρίες λέω...

— Οἱ καινούργιες θεωρίες — ἐξακολούθησε ἐκεῖνος — δὲν ἀλλάζουν τίποτε στὴ συναισθηματικὴ ζωή μας. Εἶναι χρήσιμες μονάχα στοὺς ἀνυποψίαστους, ποὺ πληροφοροῦνται τὰ σπουδαῖα διαβάζοντας λαϊκὰ περιοδικά. Γνωρίζω κάποιον ποὺ δὲν ἔχει ἰδέα γιὰ τὴν ψυχανάλυση. "Εμαθε τὰ καθέκαστα σ' ἕνα ἁπλοϊκὸ φύλλο, ποὺ μαζὺ μὲ τ' ἄλλα ἐξηγοῦσε στοὺς ἀναγνῶστες του, γιατί καὶ πῶς γυρίζει ἡ γῆ ἀπ' τὴ δύση στὴν ἀνατολή. Πρέπει νὰ ὁμολογήσης πὼς ὁ ἄνθρωπός μου δὲν ἔγινε σοφώτερος καὶ πὼς ὁπωσδήποτε θὰ βρῆκε στὸ ὑποσυνείδητό του τὸν τρόπο νὰ δικαιολογήση τοὺς λογῆς συμβιβασμούς, ποὺ τὸν εἶχαν ἐμποδίσει νὰ φθάση στὴν πλέρια ἐκείνη κατανόηση, ὅπου ὅλες οἱ θεωρίες, οἱ παληὲς κι οἱ νέες κι ἐκεῖνες ἀκόμα, ποὺ κάποτε θὲ νὰ ρθοῦν, ἀλληλοσυμπληρώνονται. "Ομοιοί του εἶναι ὅσοι κρέμονται σὲ χωνεμένες ἀπὸ ἄλλους σκέψεις, δίχως ποτὲ νὰ παιδέψουν τὸν ἑαυτό τους, ἔστω γιὰ νὰ φτάσουν καὶ σὲ λύσεις σφαλερές. "Ετσι ἀντὶ ν' ἀσχοληθοῦμε αἴφνης μὲ τούτην ἢ τὴν ἄλλην διαπίστωση πάνω στὸ λαίμαργο ψάξιμο τοῦ νήπιου στὴν ἀγκαλιὰ τῆς μάννας του, θὰ προτιμοῦσα νὰ φλυαρήσω, μιὰ ποὺ τό 'φερε ὁ λόγος, γύρω ἀπ' τὸ λαμπρὸ ἐκεῖνο «μαζύ». Θυμᾶμαι τώρα κάτι, πού, ὅσο κι ἂν δὲ σχετίζεται μὲ τὴν ἀγάπη ὅπως ἐμεῖς, ἄνθρωποι νέοι ἀποκλειστικὰ ἀναζητᾶμε, εἶναι ἐντούτοις χαρακτηριστικό. Βλέπω ὅμως πὼς περισσότερο ἐνδιαφέρεσαι γιὰ τὸ κιγκλίδωμα τῆς Μεγάλης Βρεταννίας.

Εἴχαμε φτάσει στὴ γωνία τῆς λεωφόρου. 'Ο ὄγκος τῶν ξενοδοχείων μοῦ 'δωσε ξαφνικὰ τὴ ἴδια αἴσθηση, ποὺ σ' ἕνα ἐξαίσιο τοπίο προκαλεῖ κάποιο ὕψωμα, κάτι ποὺ ξεχωρίζει καὶ δεσπόζει καὶ ποὺ συνυφαίνεται μὲ τὴν πιὸ μύχια διάθεσή σου νὰ παραδοθῇ στὸ μεγάλο κι ἐπιβλητικό. 'Η παρουσία τῶν οἰκοδομῶν βάραινε τόσον ἐκείνην τὴ στιγμὴ στὶς σκέψεις μου, ὥστε συνεπαρ-

μένος καθηλώθηκα κοντὰ στὸ σιδερένιο κιγκλίδωμα, ποὺ προστατεύει ἐκεῖ μερικὲς χαμηλὲς νερατζιές. Ἀλλ' ἡ συνήθεια ν' ἀποκρύβῃ ὁ ἄνθρωπος, ἀπὸ εὐγένεια τάχα, καὶ τὶς πιὸ ἄδολες πράξεις του, μ' ἀνάγκασε ν' ἀπαντήσω.

—Ὄχι: προσέχω.

Κι ὁ Ἄγγελος ἀχάριστος, ἐκμεταλλεύτηκε τὴν εὐκαιρία.

— Τότε θὰ σοῦ πῶ μιὰ σκέψη μου, ὄχι βέβαια γιὰ ν' ἀποδείξω τὴν πιὸ φθαρμένη κοινοτοπία, πὼς δηλαδὴ ἡ ἀγάπη κι ὁ χωρισμὸς εἶναι ἔννοιες ἀντίθετες, ἀλλὰ γιὰ νὰ δώσω μιὰ νέα ὅσο καὶ πρόχειρη δικαίωση στὸ περίφημο «μαζύ», ποὺ σὲ συγκίνησε. Εἶναι, λοιπόν, μερικοὶ ἄνθρωποι, πού, ἀφοῦ ὅλη τους τὴ ζωὴ κατώρθωσαν μὲ χίλιες δυὸ παραχωρήσεις, νὰ παρηγορήσουν τὸν ἑαυτό τους γιὰ τὰ λογῆς ἰδανικά, ποὺ τοὺς ξεγέλασαν, κι ἀφοῦ τέλος ξέχασαν πῶς καὶ πότε συμβιβάστηκαν μὲ τὰ πιὸ ἀλλόκοτα ὁμοιώματα τῆς ἀσύλληπτης γι' αὐτοὺς χίμαιρας, βρίσκονται κάποια στιγμὴ μπρὸς στὴν πιὸ στυγνὴ κι ἀπάνθρωπη ὄψη, ποὺ μπορεῖ νά 'χῃ ὁ θάνατος. Σὰν νιώσουν αἴφνης πὼς ὁ χρόνος συμπληρώθηκε, ἡ βαθειὰ λύπη κι ὁ φόβος γιὰ τὴ ζωή, ποὺ θὰ χαθῇ, τοὺς κάνει πιὸ αἰσθητὴ ἀκόμη τὴν ἐντύπωση πὼς κάτι σπάει καὶ χωρίζεται ὁριστικὰ ἀπ' αὐτούς. Σκέπτονται τότε τὰ ὅσα θὰ ἐξακολουθήσουνε, ὕστερα, νὰ ὑπάρχουν κρατῶντας φυσικὰ σκλαβωμένη τὴν καρδιά τους, ὅπως μ' εὐαγγελικὴ μεταφορὰ ὅλοι μας λέμε. Σκέπτονται τὰ ὁμοιώματα, τὰ πράγματα ποὺ οἱ ἴδιοι ἀγάπησαν καὶ ποὺ τοὺς ἔδωκαν τὴν ψευδαίσθηση μιᾶς ἁγνῆς ἀνταπόδοσης. Τοὺς τοίχους τοῦ σπιτιοῦ, τὰ ἔπιπλα, τὶς παληὲς φωτογραφίες, τὰ βιβλία (ἂν εἶχαν κι ἂν τοὺς μίλησαν), τὰ δέντρα τους, τὰ χαρτιά, τὶς σημειώσεις, τὰ χρήματά τους. Ὁ ὄχλος λέει σαρκάζοντας γιὰ ὅσους πιὸ ἀδέξια φανερώνουν ὑπερβολικὴ στοργὴ γι' αὐτὰ τὰ πράγματα, πὼς «δὲ θὰ τὰ πάρουνε μαζύ τους». Ἐγὼ ὡς τόσο νομίζω πὼς ἀφοῦ πραγματοποιήθηκε ἔστω σὰν ἠχὼ παρμένη ἀπὸ συσκευή, ὁ συντονισμός τους στὴ γενικὴ ἁρμονία, ἡ ὁλοκλήρωσή τους μὲ τὴν ἀγάπη αὐτὴ γιὰ τὰ ποὺ ξέρανε δικά τους, πὼς πιὸ ἀνθρώπινο καὶ δίκαιο, θά 'ταν νὰ τά 'παιρναν μαζύ τους. Βλέπω ὅμως τώρα ὅτι πλανήθηκα σὲ δρόμους σχολιοὺς κι ἀπομακρύνομαι ὁλοένα ἀπ' τὴν ἱστορία, ποὺ μποροῦσε νά 'χῃ κάποιο ἐνδιαφέρον καὶ γιὰ σένα.

Ἡ σκέψη μοῦ φάνηκε ὀρθὴ καὶ συμφώνησα ἀμέσως.

Πλησιάζαμε στὸ καινούργιο μέγαρο τοῦ Μετοχικοῦ Ταμείου καὶ τοῦτο δείχνει πὼς ἡ γοργότητα τῆς ἀφήγησης τοῦ Ἀγγέλου ἦταν ἀπόλυτα προσαρμοσμένη στὸ ρυθμὸ τῆς πορείας μας. Ἐδῶ πάλι, καθὼς εἶχε πιὰ ἀλλάξει τὸ τοπίο, μιὰ νέα συγκίνηση μ' ἀπασχόλησε. Ἡ αἴσθηση πὼς βρισκόμεθα στὴ μεγάλη τούτη πόλη μαζὺ μ' ὅλους τοὺς ἄλλους, ποὺ περνοῦσαν πλάϊ ἢ κι ἔρχονταν ἀντίθετα, μοῦ 'δωσε ξαφνικὰ ἀνάγλυφη τὴν εἰκόνα μιᾶς τεράστιας θεατρικῆς ἀναπαράστασης, ὅπου θεατὲς κι ἠθοποιοὶ εἴχαμε σμίξει γιὰ νὰ παίξουμε ἕνα δικό μας φανταστικὸ ρόλο, ὁ καθένας ὅμως μὲ τὴ δικιά του ἀποκλειστικὰ ἔμπνευση. Ἦταν ἡ λυρικὴ ἔκφραση τῆς Ἀθήνας καθὼς τὴν

πλάσαμε στὸ νοῦ μας. Σκηνοθεσία μεγαλόπρεπη, φτιαγμένη ἀπὸ ἀμέτρητα χρόνια, γιὰ τούτη τὴν παράστασή μας. Ὀπτασία μιᾶς λαμπρῆς περιοχῆς, ὅπου τὸ ἐγώ μας συνταυτίζεται μὲ τὸ κάθε τι ποὺ ὑπάρχει : μὲ τὰ μέγαρα — παράθυρα ἀναρίθμητα — τὶς σιδηροτροχιὲς στὸ δρόμο, τὶς προθῆκες, τὰ περίπτερα, τοὺς ἠλεκτρικοὺς στύλους, τὰ δέντρα, τοὺς διαβάτες. Κι ἡ Ἀθήνα χωροῦσε ἔτσι στὸν παλμὸ μιᾶς μουσικῆς χορδῆς ποὺ δονεῖται... Τὰ κίτρινα αὐτοκίνητα περνοῦσαν ἐπίμονα δεξιά μας κι ἐγὼ ἄκουγα σὰν ἀπὸ μακρυνὸ κι ἀδύνατο ραδιοπομπὸ τὸν Ἄγγελο νὰ λέῃ :

— Πῶς εἶχα βρεῖ τὴ Βερενίκη καὶ πῶς δὲν ὑπῆρχε κανένας λόγος νὰ ἀμφιβάλλω, ἦταν καθὼς σοῦ εἶπα, ἡ πρώτη μου ἐντύπωση. Πιστεύω στὴν εἰλικρίνεια τῆς πρώτης ἐντύπωσης. Ἦρθε ἐξ ἄλλου καὶ τὸ μοναδικὸ ἐκεῖνο περιστατικό, ποὺ θὰ δικαιόμουνα, γιὰ βεβαίωσή μου, ν' ἀναζητήσω... Τὴ νύχτα ἀφήνω ἀνοιχτὸ τὸ παράθυρο σὰν πρόσκληση σὲ μιὰν ὑποθετικὴ δροσιά. Πρὶν πλαγιάσω, δίχως ν' ἀνάψω φῶς, κοιτάω, ποῦ καὶ ποῦ ἀπ' ἐκεῖ, τὸν ἥσυχο κάτω δρόμο. Σκέφτουμαι τὸ φέγγος τοῦ φεγγαριοῦ, παρακολουθῶ τὸ ἄτακτο πέταμα, ὁλόγυρα στὸ λαμπῆρα, κάποιου ἐντόμου. Πρίν, τέτοια πράγματα δὲν μοῦ συνέβαιναν. Μήτε κὰν εἶχα συνείδηση τῆς παρουσίας μου ἐκεῖ : ἀναπαυόμουν μόνον. Λίγο μετὰ τὴν ἀνακάλυψη, ὅμως, τῆς Βερενίκης, τὸ δωμάτιό μου γέμισε φαντασίες. Θυμᾶμαι αἴφνης πὼς τὶς πρῶτες, πρῶτες μέρες, ἕνα περίεργο ἄγχος μειονεκτικότητας ἔπλαθε γύρω μου παράλογες σκιὲς ποὺ μοιάζανε ἐφιάλτες. Ἔβλεπα τότε τὸ γιατρὸ Κλεάνθη Γιώρα ν' ἁπλώνῃ ἁρπαχτικὰ δάχτυλα, πάνω ἀπ' ὅλες τὶς ὀροφές, ποὺ γίνονταν ἔτσι διάφανες καὶ ἄϋλες. Ἄλλοτε μὲ κυρίευε μιὰ παιδιάστικη ἐπιθυμία νὰ γίνουμαι ὁμίχλη, νὰ χάνουμαι ἀόρατος γιὰ νὰ μένουν μόνοι τους, ἀληθινοί, οἱ ἄλλοι. Καὶ τοὺς ἄλλους αὐτούς, τοὺς ἔπλαθα μὲ φυσιογνωμίες ποὺ ἄλλαζαν ὁλοένα. Νομίζω πὼς μιὰ παρόμοια ἐξαφάνιση τῆς πραγματικότητας, κρύβει στὸ βάθος τὴν ἴδια ὑστεροβουλία, ποὺ χαρακτηρίζει τοὺς πόθους τῶν ταπεινῶν καὶ συντριμμένων. Εἶναι ἡ προσμονὴ τῆς ἀνταμοιβῆς ἢ μιᾶς δικαίωσης, ποὺ θά 'ρθῃ νὰ σὲ ράνῃ μὲ δάχτυλα χρυσᾶ. Ταξιδεύεις ἔτσι ἐσύ, ποὺ ὅλα τάχα τὰ ἔδωσες, σ' ἕνα γαλάζιο καὶ ρόδινο κόσμο γεμᾶτο μουσική... Ἄκουσες τὴ λέξη : μουσική. Εἶναι τὸ περιστατικὸ ποὺ εἶπα. Στὴν ἀρχὴ πίστεψα πὼς οἱ ἦχοι ἔφταναν ἀπ' ὅλα τὰ πλάτη τοῦ οὐρανοῦ. Ἔπειτα ἔνοιωσα πὼς ἦταν δημιουργία ἀνθρώπου. Περιέκλεινε ὅλες τὶς φευγαλέες ἔννοιες τῶν στιγμῶν, ποὺ σωρεύονταν. Ρύθμιζε τὸ χορὸ τοῦ ἐντόμου γύρω ἀπ' τὸ λαμπτῆρα, τὴν ἡσυχία τοῦ δρόμου, τὴν ἡσυχία τῶν ἄστρων, ποὺ σὰ σταλαγματιὲς ἰρίδιζαν ἀνάμεσα στὶς βλεφαρίδες μου. Δὲν ἦταν μιὰ ἐγκατάλειψη στὴν ὑπνηλία. Ἦταν ἀντίθετα ἡ ἀπόλυτη συνείδηση τῆς ἐπιστροφῆς στὴν ἀλήθεια, ποὺ ἔχει βέβαια, κι αὐτή, τὴν πηγή της στὴν ἁρμονία ποὺ ρυθμίζει τὰ πάντα, καὶ ποὺ μονάχα μὲ τὴ μουσικὴ δίνει ἀνάγλυφα τὴν ἔκφρασή της. Ἴσως σοῦ φανοῦν τὰ ὅσα λέω ὑπερβολές. Ἀλλὰ γιὰ νὰ μὲ δικαιώσῃς, πρέπει νὰ ἔχῃς πλέξει

ἐντός σου τὴ βεβαιότητα, πὼς ἡ ἀγάπη κι ἡ μουσικὴ εἶναι τὸ ἴδιο πρᾶγμα. Ὁπωσδήποτε, περισσότερο ἴσως θὰ θέλῃς νὰ μάθῃς, πὼς ἡ μουσικὴ αὐτὴ ἐρχόταν ἀπ' τ' ἀνοιχτὸ φωτισμένο παράθυρο τῆς ἀντικρυνῆς οἰκοδομῆς, ὅπου κάθε πρωῒ φαινόταν ἡ Βερενίκη.

Ἐγώ, φυσικά, τὸ εἶχα μαντέψει.

—Ἦταν ἡ χαρὰ κ' ἡ θλίψη τῆς ψυχῆς της, λοιπὸν ποὺ μεταδίδονταν στὴ γαλήνη τῆς νύχτας περνῶντας ἀπ' τὶς χορδὲς ἑνὸς θαυμάσιου κλειδοκυμβάλου — μοῦ ἐξήγησε σὲ λίγο ὁ Ἄγγελος. — Ἔκφραση τοῦ ἑαυτοῦ της ἀλλὰ κι ἔκφραση, μετουσίωση τῆς ὕπαρξής μου. Φανερὸ πὼς εἴχαμε συναντηθῆ ὁριστικά· πὼς ζούσαμε ἑνωμένοι σ' ἕνα ἴδιο κάλλος. Δὲν ὑπῆρχε ἀρχὴ ἀγάπης· ἦταν ἡ ἀγάπη, ἡ μόνη καὶ πλέρια κι ἀπόλυτη ἀγάπη...

Ὄχι, δὲν μοῦ φαινόταν ἐξαιρετικὴ ἡ ἱστορία αὐτή, μήτε ἦταν δυνατὸ νὰ συγχωρέσω τὸ πὼς ἄκουγα τὸν Ἄγγελο. Ἀλλ' εἶναι στιγμές, ποὺ κι ἡ πιὸ κοινὴ ὑπόθεση ἐξαπατῶντας τὴ φαντασία, γίνεται ἀφορμὴ νὰ περιπλανᾶσαι ἴσαμε τὰ ὅρια τοῦ ὀνείρου, ὅπου τὸ συγκεκριμένο κι αἰσθητὸ ἀρχίζουνε ν' ἀλλάζουν κι ὅπου ἡ σκέψη δὲν τολμάει πιὰ νὰ παρεμβάλλῃ τὴ διαλυτική της μοχθηρία. Ὁ Ἄγγελος ἀγαποῦσε μιὰ Βερενίκη, ποὺ μόνος του εἶχε πλάσει καὶ ποὺ ἔπαιζε πιάνο. Ἕνα βὰλς παθητικό, κάποια μελαγχολικὴ φαντασία. Ἡ μουσικὴ εἶναι γνωστή· ἔχει τοὺς τίτλους της.

—Ὥστε πηγαίνει στὸ Ὠδεῖο, ἡ κόρη τοῦ ἰδιοκτήτη; — ρώτησα.

— Αὐτὸ δὲ μ' ἀπασχόλησε — ἀπάντησε ὁ Ἄγγελος. — Δὲν ξέρω ἂν ἡ μουσικὴ μαθαίνεται στὰ Ὠδεῖα.

— Κατάλαβα. Ἔχει, φαίνεται, τελειοποιηθῆ.

— Θὰ ἦταν παράλογο νὰ προσέξω ἂν ἔχῃ τελειοποιηθῆ ἢ ὄχι στὴν τεχνικὴν ἀπόδοση. Ἡ δεξιοτεχνία ἄλλωστε, στὴν περίπτωσή μου, δὲν μὲ ἀπασχόλησε. Ἡ μουσικὴ αὐτὴ ἦταν, ἁπλᾶ, ἡ μουσική.

Εἴχαμε φτάσει στὴν ἀφετηρία τῶν λεωφορείων, ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους, ποὺ περιμένανε. Ἦταν ἕνα πλῆθος ἀπὸ πρόσωπα, ποὺ δὲν μποροῦσαν νὰ ἔχουν συγκεκριμένην ὀντότητα γιὰ μᾶς. Ἄντρες καὶ γυναῖκες κάτω ἀπ' τὴν ἐπίδραση τῆς θερμῆς βραδυᾶς. Μερικοὶ φθόγγοι ὁμιλίας, μιὰ ἀργὴ κίνηση τῶν ὅσων προσπαθοῦσαν νὰ πάρουν τὴν καταλληλότερη θέση γιὰ τὴν ἀναμονή τους.

Ὁ Ἄγγελος εἶχε πιὰ διακόψει τὴν ἀφήγηση κι ἐγὼ προσπαθοῦσα τώρα νὰ παραμείνω στὴν ἀκαθόριστη περιοχή, ὅπου οἱ εἰκόνες ποὺ εἶχαν περάσει μπρὸς στὰ μάτια μου, ἀλληλοπλέκονταν ἡσυχασμένες. Ἀλλὰ δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ διαρκέσῃ ἡ τέτοια αὐταπάτη μου πολύ. Γιατὶ ἄρχισα νὰ νοιώθω πὼς τὸ πλῆθος ποὺ ἀνέμενε, μὲ ὑποχρέωνε μὲ τὴν ἁπτὴ παρουσία του, νὰ λοξοδρομῶ ὁλοένα γιὰ νὰ σταματήσω κάπου.

Μὰ κι ἐκτὸς ἀπ' τὴν ὑλικὴν ὑπόσταση τῶν ἀγκώνων, τῶν ποδιῶν καὶ τῶν κορμιῶν, ποὺ μὲ σχήματα ἀνθρώπων εἶχαν συναθροισθῆ ἐκεῖ, ἔβλεπα

τώρα καὶ τὰ μάτια, ποὺ κοιτοῦσαν γιὰ τὰ ὀχήματα, πρὸς τὴ λεωφόρο. Καὶ στὰ βλέμματα τῶν ἀγνώστων αὐτῶν, ποὺ ὤφειλαν νά 'χουν μονάχα τὴν ἔκφραση μιᾶς ὑπομονητικῆς ἀναμονῆς, θαρρεῖς περνοῦσαν ἀπροσδιόριστες λάμψεις. Δὲν ξέρω γιατί, ἀλλὰ σκέφτηκα τότε πὼς οἱ διάφορες αὐτὲς λάμψεις εἶχαν τὴν πηγή τους σὲ φαντασίες, ποὺ ξεχωριστὰ συγκινοῦσαν τὸν καθένα. Πὼς ὁ ψηλὸς κύριος, αἴφνης, ἀριστερά μου, ἡ ἡλικιωμένη γυναῖκα μὲ τὸ νεαρὸ γιό της πλάϊ, ὁ λαϊκὸς τύπος πιὸ πέρα, ἡ δεσποινίδα μὲ τὰ μαγεμμένα μάτια κεῖθε, ὁ γέρος μὲ τὸ δίχτυ γιὰ τὰ ψώνια, οἱ δυὸ τρεῖς κακομοιριασμένοι ποὺ μὲ κοίταζαν ὡσὰν προσπαθῶντας νὰ μὲ κατατάξουν σὲ σειρὰ ὑποδεέστερη ἀπ' τὴ δική τους, ἡ πολύπλοκη κυρία μὲ τὶς ἐπιδεικτικὲς διακοσμήσεις της, κι ὅλοι ἐμεῖς τέλος, οἱ ξένοι μεταξύ μας, δὲν εἴμεθα παρὰ ξεχωριστὰ θρύψαλλα φαντασίας μαζεμένα ἐδῶ γιὰ νὰ φτιάχνουμε μιὰν οὐσιαστική, τακτοποιημένη πραγματικότητα. Ἔτσι ὑπήρχαμε ὁ ἕνας γιὰ τὸν ἄλλον, κι ἀποτελούσαμε σὰν σύνολο, κάτι περισσότερο ἀπὸ σταγόνες ἤχου στὴ μεγάλην ἐνορχήστρωση τῆς βουῆς τοῦ κόσμου...

Ἦταν σὰ νὰ εἶχε περάσει ἕνα λαμπρὸ μετέωρο στὸν ἀνάστερο οὐρανὸ (δὲν κοίταζα βέβαια ψηλά, ἀλλὰ νομίζω πὼς πάνω ἀπ' τοὺς κεντρικοὺς φωτισμένους δρόμους τῆς Ἀθήνας δὲ φαίνονται, βράδυ, τ' ἀστέρια), τὴ στιγμὴ ἀκριβῶς ποὺ αἰσθάνθηκα πὼς ἀρχὴ κι αἰτία τῆς τέλειας ἁρμονίας γιὰ τὸν καθένα μας, εἶναι ἡ ὕπαρξη τῶν ἄλλων... Μιὰ μονάχα λέξη μποροῦσε νὰ ἐκφράσῃ τὴ βαθειὰ εὐγνωμοσύνη, τὴ χαρὰ ποὺ ἀνάβλυσαν ἔτσι ἀπ' αὐτὴν τὴν τυχαία ἀνακάλυψη. Κ' ἡ λέξη αὐτή, περικλείνοντας ὅλα τ' ἀνθρώπινα αἰσθήματα, ὅλες τὶς θυσίες, ἦταν ἡ ἴδια ἀκριβῶς ποὺ ὅλους μᾶς ἑνώνει, δίνοντάς μας τὴ δυνατότητα νὰ ὑπάρχουμε μαζύ: ἡ ἀγάπη...

Ξαφνικά, στὴν ἀπόλυτη πιὰ ψυχικὴ συμφιλίωσή μου μὲ τοὺς ἄλλους, διαισθάνθηκα πὼς ὁ Ἄγγελος δὲ μὲ ἀκολουθοῦσε. Ἔνοιωσα πὼς σπάζανε οἱ ἀόρατες χορδές, ποὺ καὶ μ' αὐτὸν μᾶς ἕνωναν καὶ πὼς ἕνας ὁλότελα ξεχωριστὸς κόσμος κινιόταν πλάϊ μου. Ἦταν σὰ νά 'χε συντελεστῆ μιὰ καταστροφὴ τεράστια, σὰ τά 'χε θρυμματιστῆ στὸ γαλαξία κάποιος ἥλιος καὶ τὰ θρύψαλλά του, ἰλιγγιωδέστατα, ἀπομακρύνονταν τρέχοντας νὰ φτιάξουν καινούργιους τάχα πλανῆτες. Ἀπ' τὴν ὁμαδικὴν ψυχὴ τοῦ πλήθους ὅπου εἶχα βρῆ δεμένο τὸν ἑαυτό μου, εἶχε χωριστῆ ὁ Ἄγγελος καὶ ταξίδευε τώρα σὲ μιὰ ἀπροσμέτρητα μακρυνὴ περιοχή.

Τὸν κοίταξα, λοιπόν, ἀπορῶντας καὶ τὸν ρώτησα ἀνήσυχος:

— Τί συμβαίνει;

— Βλέπω — ἀπάντησε — ὅτι εἶσαι βιαστικὸς καὶ δὲ μοῦ μένει ὥρα νὰ συμπληρώσω τὴν ἱστορία μου. Δὲν μπορῶ νὰ σοῦ ἐξηγήσω μὲ λεπτομέρειες πώς, ἔπειτα ἀπὸ μῆνα ὁλόκληρο τέλειας ψυχικῆς ἑνότητας μὲ τὴ Βερενίκη, ἕνα μῆνα ποὺ ἔζησα πλέκοντας, τὴ νύχτα, τὶς πιὸ μαγευτικὲς ἐρωτικὲς συνομιλίες μὲ τὴν συμβολὴ τοῦ πιάνου ἐκείνης, ἀποφάσισα τέλος, ἐνδίδοντας στὴν

ἀσυγκράτητη ἕλξη, νὰ πλησιάσω τὸν πατέρα της. Σκέφτηκα, ὅπως φυσικὰ μαντεύεις, νὰ παρουσιαστῶ ἐνοικιαστὴς γιὰ τὸν δεύτερον ὄροφο τῆς οἰκοδομῆς, ποὺ μὲ περίτεχνη πρόνοια, εἶπα κενό, ἀρχίζοντας τὴν ἀφήγησή μου... Ἀλλὰ μιὰ ποὺ δὲ σοῦ ξεφεύγει, ἡ στιγμή, ἀπογοήτευσή μου τώρα, ποὺ ἀναπολῶ τὴν τραγικὴν ἀλήθεια, δὲ θὰ σοῦ ἀποκρύψω πὼς σήμερα ἀλλοίμονο, ὅλα χάθηκαν ὡσὰν παρμένα σ' ἕνα στρόβιλο καταστροφῆς. Βέβαια, καμμιὰ σημασία δὲν ἔχει τὸ πὼς σήμερα μονάχα πληροφορήθηκα πὼς τ' ἀνοίκιαστο μεσαῖο διαμέρισμα, ὅπως καὶ τὸ ἰσόγειο, εἶναι ὁριζόντιες ἰδιοκτησίες τρίτων· τί θὰ πῇς ὅμως ὅταν μάθῃς πὼς ἡ Βερενίκη δὲν μποροῦσε νὰ εἶναι ἡ Βερενίκη;...

— Δὲν μποροῦσε; — ρώτησα.

—Ὄχι — ἀπάντησε. — Γιατὶ στὸ πιάνο, κάθε βράδυ, δὲν ἦταν ἡ Βερενίκη ποὺ ἔπαιζε. Δὲν ἔπλεκε αὐτὴ τὶς θαυμάσιες μουσικὲς συνομιλίες μὲ τὴν παραπλανημένη φαντασία μου. Ἦταν ὁ ἀπερίγραπτος πατέρας της. Ὁ χοντρὸς ἄνθρωπος μὲ τ' ἄσπρα...

Δὲν ἄκουγα πιά. Τὸ λεωφορεῖο εἶχε φτάσει κι ἄδειαζε τ' ἀνθρώπινο φορτίο του. Τὸ πλῆθος ποὺ ἀνέμενε συνωστιζόταν τώρα νευρικό, ταραγμένο, σπρώχνοντας, ἀγκομαχῶντας, ριγμένο μὲ ἐχθρότητα σὲ μιὰ πάλη ὕπουλη, μὲ διάθεση ἀλληλοεξόντωσης, μ' ἔκδηλη τὴν ἔκφραση τῆς ἀπόγνωσης καὶ τῆς ἀγωνίας γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς εἰσόδου. Αἰσθάνθηκα, λοιπόν, κι ἐγὼ τὴν ἀναπόφευκτη ἀνάγκη τῆς μάχης· τὴν ὑποχρέωσή μου νὰ χρησιμοποιήσω ὅλες τὶς πονηρίες κι ὅλες τὶς κακοήθειες, ποὺ ἡ πεῖρα μοῦ ἔχει διδάξει, νὰ πατήσω ἀδέξια, νὰ διώξω τὸ δειλὸ κακομοιριασμένο ἀνθρωπάκο, ποὺ εἶχε βρεθῆ πρὶν ἀπὸ μένα κοντὰ στὸ σκαλοπάτι, νὰ διαμαρτυρηθῶ ἔντονα γιὰ τὴν ἀγένεια τοῦ πλαϊνοῦ μου, νὰ ἐξασφαλίσω τέλος τὴ θέση μου. Κι ἀφοῦ ὅλα αὐτὰ ἔγιναν, ξαφνιάστηκα πάλι ἀπὸ μιὰν περίεργη σκέψη. Σηκώθηκα τότε, ἔσκυψα ἀπ' τὸ πλάγιο παράθυρο, ἐρεύνησα ἀνήσυχος νὰ δῶ ποῦ ἦταν ὁ Ἄγγελος καί...

— Μὰ ὁ γιατρὸς — τοῦ φώναξα — ὁ γιατρὸς Κλεάνθης Γιώρας, γιατί γράφει τ' ἀπομνημονεύματά του;

Εἶδα τὸν Ἄγγελο νὰ σηκώνῃ τὸ χέρι καὶ νὰ προσπαθῇ κάτι νὰ πῇ. Ἀλλὰ τίποτε δὲν ἄκουσα, γιατὶ τὸ κίτρινο αὐτοκίνητο εἶχε πιὰ ξεκινήσει.

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΑΛ. ΦΑΡΜΑΚΙΔΗ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΖΗΝΟΠΟΥΛΟΣ*

Ὁ Γεώργιος Ζηνόπουλος ἐγεννήθη εἰς τὸ πλησίον τοῦ Μεσολογγίου Αἰτωλικὸν κατὰ τὸ ἔτος 1831. Αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν Μεγάλην Ἑλληνικὴν Ἐγκυκλοπαιδείαν καὶ τὰ ἐγκυκλοπαιδικὰ λεξικὰ Ἐλευθερουδάκη καὶ «Ἡλίου» διαφορετικαὶ χρονολογίαι γεννήσεώς του, ἤτοι τὸ ἔτος 1836 εἰς τὴν πρώτην καὶ τὸ δεύτερον καὶ 1828 εἰς τὸ τρίτον, πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἐσφαλμέναι, διότι τὸ 1831 ὡς ἔτος γεννήσεως τοῦ Γεωργίου Ζηνοπούλου ἀναγράφεται εἰς διάφορα πιστοποιητικά, τὰ ὁποῖα κατετέθησαν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου εἰς τὴν Βουλὴν τῆς Ϛ΄ Περιόδου τῆς βασιλείας Γεωργίου τοῦ Α΄, τὴν προελθοῦσαν ἐκ τῶν ἐκλογῶν τῆς 23ης Ἰουνίου 1874, κατὰ τὴν συζήτησιν περὶ τοῦ κύρους τῆς ἐκλογῆς του. Ὡς γνωστόν, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην αἱ ἐκλογαὶ δὲν ἐξηλέγχοντο ὑπὸ εἰδικοῦ ἐκλογοδικείου, ὡς σήμερον, ἀλλ' ὑπ' αὐτῆς τῆς Βουλῆς. Ὁ Γεώργιος Ζηνόπουλος, ὅστις εἶχεν ἐκτεθῆ ὡς ὑποψήφιος βουλευτὴς τῆς ἐπαρχίας Μεσολογγίου κατὰ τὰς προηγηθείσας ἐκλογὰς τῆς 27ης Ἰανουαρίου 1873, ἔτι δὲ καὶ κατ' ἄλλην τινὰ προηγουμένην ἐκλογήν, τὴν ὁποίαν δὲν ἠδυνήθην νὰ ἐξακριβώσω, καὶ εἶχεν ἀποτύχει, ἐξέθεσεν ὑποψηφιότητα ἐν Εὐρυτανίᾳ καὶ ἐξελέγη βουλευτής. Ἀλλὰ τὸ κῦρος τῆς ἐκλογῆς του προσεβλήθη δι' ἐνστάσεως, μὲ τὸ αἰτιολογικὸν ὅτι οὗτος οὔτε κατήγετο ἐξ Εὐρυτανίας οὔτε ἦτο ἐγκατεστημένος ἐν αὐτῇ δύο τοὐλάχιστον ἔτη πρὸ τῶν ἐκλογῶν, ὡς ἀπῄτει τὸ Σύνταγμα καὶ ὁ τότε ἰσχύων ἐκλογικὸς νόμος. Τὸ ἁρμόδιον πρὸς εἰσήγησιν τμῆμα τῆς Βουλῆς, ὡς ἐλέγετο τότε ἡ οἰκεία κοινοβουλευτικὴ ἐπιτροπή, προέτεινε τὴν ἀκύρωσιν τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ζηνοπούλου, διεξήχθη δὲ κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς 31ης Ὀκτωβρίου 1874 μακρὰ συζήτησις ἐπὶ τοῦ θέματος, ἀπολήξασα εἰς τὴν

---

* Διάλεξις γενομένη τὴν 10 Δεκεμβρίου 1963 ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσός». Ὁ Γ. Ζηνόπουλος (1831 - 1886) διακεκριμένος δημόσιος λειτουργός, εἶτα πολιτευτὴς Εὐρυτανίας καὶ λαμπρὸς κοινοβουλευτικὸς ῥήτωρ, ἦτο ὁ πρεσβύτερος τριῶν διαπρεπῶν Εὐρυτάνων πολιτευτῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀλεξ. Κουμουνδούρου, τοῦ Χαριλάου Τρικούπη καὶ τοῦ Θεοδ. Δηλιγιάννη. Οἱ ἕτεροι δύο ἦσαν οἱ Δ. Βουλπιώτης (1841 - 1914) καὶ Δ. Χατσόπουλος (1844 - 1913).

ἀκύρωσιν τῆς ἐκλογῆς διὰ ψήφων 77 ἔναντι 64. Κατὰ τὴν συζήτησιν ἐκείνην, περὶ τῆς ὁποίας θὰ ἐπανέλθωμεν, ὁ Ζηνόπουλος ὡμίλησε διὰ μακρῶν, ὑπεραμυνθείς, φυσικά, τοῦ κύρους τῆς ἐκλογῆς του, κατέθεσε δὲ καὶ τὰ μνημονευθέντα πιστοποιητικά. Σημειωτέον ὅτι οὗτος ὑπηρέτει κατὰ τὸ 1852 εἰς δημοσίαν θέσιν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὁμιλεῖ ὁπωσδήποτε κατὰ τῆς πρώτης ἐκδοχῆς, τοῦ ἔτους δηλ. 1836 ὡς ἔτους γεννήσεώς του.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐγγράφων καὶ ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Ζηνοπούλου λεχθέντων τότε εἰς τὴν Βουλὴν ἀρυόμεθα ὡσαύτως πληροφορίας περὶ τοῦ πατρός του καὶ τῆς οἰκογενείας του ἐν γένει. Ὁ πατὴρ τοῦ Γεωργίου Κωνσταντῖνος Ζηνόπουλος ἢ Τσινόπουλος, γεννηθεὶς εἰς τὸ χωρίον Μαραθιᾶ τοῦ ἄλλοτε δήμου Ἀγραίων τῆς ἐπαρχίας Εὐρυτανίας κατὰ τὸ ἔτος 1796, ἦτο υἱὸς τοῦ ἐπίσης Μαραθιώτου Ἀναγνώστη Τσινοπούλου, ὁ ὁποῖος εἶχε λάβει σύζυγον ἐκ τῆς γνωστῆς οἰκογενείας τῶν Βαλτινῶν, μέλη τῆς ὁποίας ὑπῆρξαν ὁπλαρχηγοὶ κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν, ἄλλα δέ, τῆς ἑπομένης γενεᾶς, ἀνώτατοι ἀξιωματικοὶ τοῦ στρατοῦ ἐπὶ Ὄθωνος καὶ Γεωργίου τοῦ Α΄. Εἷς μάλιστα ἐξ αὐτῶν, ὁ ἀξιωματικὸς τοῦ Σώματος τῶν Ἐπιτελῶν Βλάσιος Βαλτινός, ἐχρημάτισε δὶς ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν, κατὰ τὰ ἔτη 1879 καὶ 1881, εἰς κυβερνήσεις τοῦ Ἀλεξάνδρου Κουμουνδούρου. Οὕτω ὁ Γεώργιος Ζηνόπουλος συνεδέετο διὰ συγγενείας μὲ τὴν σημαντικὴν ταύτην ἀκαρνανικὴν οἰκογένειαν.

Ὁ Κωνσταντῖνος Ζηνόπουλος ἐγκατεστάθη μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν εἰς τὸ Αἰτωλικόν, ἔνθα, ὡς εἴπομεν, ἐγεννήθη καὶ ὁ Γεώργιος· διετήρησεν ὅμως οὗτος, καθὼς ἄλλωστε καὶ ὁ Γεώργιος, τὴν ἐν Μαραθιᾷ ἀκίνητον οἰκογενειακὴν περιουσίαν. Κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν ὁ Κωνσταντῖνος Ζηνόπουλος ἐπολέμησεν ἐν Ἀκαρνανίᾳ, Μεσολογγίῳ καὶ Αἰτωλικῷ ὑπὸ τὸν ὁπλαρχηγὸν τῆς Βονίτσης Γεώργιον Τσόγκαν καὶ ἦτο κατὰ τὸ 1828 ἑκατόνταρχος, μετὰ δὲ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν πραγμάτων ὠνομάσθη ἀρχικῶς μὲν ἀξιωματικὸς τῶν λεγομένων «ἐλαφρῶν ταγμάτων», ἤτοι τῆς Ὀροφυλακῆς, ἀκολούθως δὲ λοχαγὸς τῆς Β. Φάλαγγος. Κατὰ τὸ 1844 διωρίσθη ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, τοῦ ὁποίου ἦτο πολιτικὸς φίλος, οἰκονομικὸς ἐπίτροπος Ἀκαρνανίας.

Δὲν ἔχομεν πληροφορίας εἰς ποῖα σχολεῖα διήκουσε τὰ ἐγκύκλια μαθήματα ὁ Γεώργιος Ζηνόπουλος. Πιθανῶς ὅμως ἐφοίτησεν εἰς τὸ Ἑλληνικὸν σχολεῖον Μεσολογγίου, δεδομένου ὅτι δὲν ὑπῆρχε τοιοῦτον εἰς τὸ Αἰτωλικὸν κατὰ τὴν ἐφηβικὴν ἡλικίαν τοῦ Ζηνοπούλου. Ἐξ ἄλλου, Γυμνάσιον δὲν ἐλειτούργησεν εἰς τὸ Μεσολόγγι πρὸ τοῦ Σεπτεμβρίου 1859. Εἰς βιογραφικὸν περὶ αὐτοῦ ἄρθρον ἀναφέρεται ὅτι ἀπὸ νεαρωτάτης ἡλικίας ἦλθεν εἰς Ἀθήνας, ὅπου καὶ συνεπλήρωσε τὰς ἐγκυκλίους σπουδάς του, ἐγγραφεὶς ἀκολούθως εἰς τὴν Νομικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, κατὰ τὸ ἔτος 1852 ὁ Γεώργιος Ζηνόπουλος, κατ' ἰδίαν του δήλω-

σιν [1], ὑπηρέτει ὡς γραφεὺς εἰς τὴν Διοικητικὴν Ἀστυνομίαν Ἀθηνῶν, τὴν ὁποίαν διηύθυνε τότε ὁ Γεώργιος Καραγιαννόπουλος ἢ Τισσαμενός, ὁ γνωστὸς Ἠπειρώτης ἀγωνιστὴς καὶ λόγιος, ὅστις ὑπῆρξε γραμματεὺς τοῦ Παπαφλέσσα κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν καὶ βραδύτερον δημόσιος ὑπάλληλος, πρόεδρος τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου καὶ ἐπανειλημμένως ὑπουργός. Ὅταν δὲ ὁ ἐν λόγῳ Τισσαμενός, διαρκοῦντος τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου, παρὰ τὴν προχωρημένην ἡλικίαν του καὶ τὴν δημοσίαν ἰδιότητά του, κατήρτισεν ἀνταρτικὸν σῶμα καὶ ἐξῆλθε, κατ' Ἰανουάριον τοῦ 1854, εἰς τὴν Ἤπειρον, ὁ νεαρὸς Ζηνόπουλος τὸν ἠκολούθησεν εἰς τὸ ἐγχείρημα ἐκεῖνο [2].

Τὴν ἐν τῇ Διοικητικῇ Ἀστυνομίᾳ θέσιν του ὁ Γεώργιος Ζηνόπουλος ἐγκατέλειψε κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος 1854, ὁπότε, κατὰ σύστασιν τοῦ Τισσαμενοῦ, προσελήφθη ὡς ἰδιαίτερος γραμματεὺς ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, τοῦ μεγάλου πολιτικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, σχηματίσαντος τότε τὴν τρίτην ἐν τῷ ἐλευθέρῳ κράτει κυβέρνησίν του. Εἴπομεν ἄλλωστε ὅτι ὁ πατὴρ τοῦ Ζηνοπούλου ἦτο φίλος τοῦ Μαυροκορδάτου. Οὗτος, «ἐκτιμήσας ἰδιαιτέρως τὴν ἐξιδιασμένην ἱκανότητά του», ὡς γράφει ὁ ἐκδότης τῆς «Ποικίλης Στοᾶς» Ἰωάννης Ἀρσένης εἰς τὴν συγκινητικὴν νεκρολογίαν, ποὺ ἀφιέρωσεν εἰς τὸν Γεώργιον Ζηνόπουλον [3], τὸν διώρισε κατ' Ἰανουάριον τοῦ 1855 γραμματέα β' τάξεως τοῦ ὑπουργείου Ἐσωτερικῶν, ὑπουργοῦντος τοῦ Κωνσταντίνου Προβελεγγίου. Τοιουτοτρόπως ἤρχιζεν ἡ δημοσιοϋπαλληλικὴ σταδιοδρομία τοῦ Ζηνοπούλου, εἰς τὴν ὁποίαν οὗτος ἔμελλε νὰ διαπρέψῃ τὰ μέγιστα.

Πράγματι ὁ Γεώργιος Ζηνόπουλος τόσον ηὐδοκίμησεν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ ὑπουργείου Ἐσωτερικῶν, ὥστε ἐντὸς ἕνδεκα μόλις ἐτῶν ἀνῆλθε μίαν πρὸς μίαν τὰς βαθμίδας τῆς ἱεραρχίας, προαχθεὶς κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1866 εἰς γενικὸν γραμματέα τοῦ ὑπουργείου τούτου καὶ θεωρούμενος ἀναπόσπαστος σύμβουλος τῶν κατὰ καιροὺς ὑπουργῶν. Ἀλλὰ δι' ὅσους ἐκ προσωπικῆς ἐπαφῆς μὲ τὸν Ζηνόπουλον ἐγνώριζον τὴν μεγίστην νοημοσύνην, τὴν μελετηρότητα καὶ τὴν ἀκαταπόνητον ἐργατικότητα τοῦ ἀνδρός, ἡ ἐξέλιξις αὕτη οὐδὲν εἶχε τὸ ἐκπληκτικόν. Περὶ τῆς ἀστραπηβόλου ἀντιλήψεως καὶ τῆς ἀπολύτου ἐνημερότητος τοῦ Ζηνοπούλου εἰς πάντα τὰ ἐν τῇ Βουλῇ

---

1. Ἐφημερὶς τῶν Συζητήσεων τῆς Βουλῆς, Περίοδος Ϛ', Σύνοδος Α', σελ. 187. Βλέπε καὶ Ἀναργύρου Σιμοπούλου, Λόγος ἐπιτάφιος εἰς τὸν νεκρὸν τοῦ Γεωργίου Ζηνοπούλου ἐν ἐφημερίδι «Ὥρα» τῆς 13 Μαΐου 1886.

2. Ἀ. Σιμόπουλος: «Παρηκολούθησε τὸν Τισσαμενὸν κατὰ τὴν ἐν Ἠπείρῳ ἐπανάστασιν, διανύων τὴν νεαρωτάτην ἡλικίαν καὶ ἐμπνεόμενος ὑπὸ πατριωτικοῦ καὶ ποιητικοῦ οἴστρου».

3. «Ποικίλη Στοὰ» 1887, σελ. 295 - 297. Τὰ ἐν τῇ νεκρολογίᾳ ταύτῃ ἱστορικὰ περὶ τοῦ Ζηνοπούλου στοιχεῖα ἀναφέρονται καὶ ἐν τῷ ἐπιταφίῳ λόγῳ τοῦ Ἀ. Σιμοπούλου.

συζητούμενα θέματα, όταν ἀργότερα ἔγινε βουλευτής, μοῦ ἀνέφερε πολλάκις ὁ πατήρ μου, ὅστις διετέλεσε βουλευτὴς Εὐρυτανίας ὁμοῦ μετὰ τοῦ Ζηνοπούλου εἰς τὴν Βουλὴν τῆς Ι' Περιόδου, τὴν προελθοῦσαν ἐκ τῶν ἐκλογῶν τῆς 7ης Ἀπριλίου 1885. Τὸ τραπέζι του εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κοραῆ ξενοδοχεῖον τῶν «Ἀθηνῶν», ὅπου ὁ Ζηνόπουλος διέμενε κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς του, ἦτο κατάφορτον ἀπὸ συγγράμματα, πολιτικὰ ἰδίως καὶ οἰκονομικά, ἀνοικτὰ συνήθως πολλὰ συγχρόνως ἐνώπιόν του. Ἔγραφε τὴν ἀλληλογραφίαν του πολλάκις εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς Βουλῆς συνεδριαζούσης, ἀλλὰ τοῦτο δὲν τὸν ἠμπόδιζε νὰ παρακολουθῇ τὰς συζητήσεις, νὰ παρεμβαίνῃ ἐπικαίρως εἰς αὐτὰς καὶ νὰ ὁρμᾷ εἰς τὸ βῆμα, ὅταν ἐχρειάζετο. Ἀλλ' ἂς ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν ὑπαλληλικὴν σταδιοδρομίαν τοῦ Ζηνοπούλου.

«Ὅστις ἔβλεπεν αὐτὸν ἐργαζόμενον μέχρι βαθείας νυκτός», εἶπε κατὰ τὸν ἐπιτάφιον εἰς τὸν Ζηνόπουλον λόγον του ὁ συνάδελφός του βουλευτὴς Παρνασσίδος Ἀνάργυρος Σιμόπουλος, ὁ πολὺς μετέπειτα ὑπουργὸς τοῦ Τρικούπη καὶ τοῦ Γεωργίου Θεοτόκη, «δὲν ἠδύνατο ἢ νὰ θαυμάσῃ τὴν χεῖρα αὐτοῦ, ἥτις ἐκράτει τὴν γραφίδα διαρκῶς καὶ σπασμωδικῶς κινουμένην, καὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, ἐξ ἧς, ὡς ἀπὸ μηχανῆς ἀεννάως ἐργαζομένης, ἐξήρχοντο τὰ πολλὰ καὶ σπουδαῖα τοῦ ὑπουργείου Ἐσωτερικῶν ἔγγραφα». «Ὡς ἀνώτερος ὑπάλληλος», εἶπε περαιτέρω ὁ Σιμόπουλος, «ὁ Γεώργιος Ζηνόπουλος δὲν διεκρίθη μόνον διὰ τὴν τυπικὴν διεξαγωγὴν τῆς ἐπιμόχθου αὐτοῦ ἐργασίας, ἀλλ', ὑπεραρκῶν εἰς ταύτην ὡς ἐκ τῆς διακρινούσης αὐτὸν ἱκανότητος καὶ εὐχερείας, διέθετε τὸν ὑπολειπόμενον αὐτῷ χρόνον εἰς βαθυτάτας μελέτας, ἀποβλεπούσας κυρίως τοὺς ὑπὸ τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ αὐτοῦ ὑπουργείου διατελοῦντας κλάδους, ἤτοι τὴν βελτίωσιν τῶν παρ' ἡμῖν φυλακῶν, τὴν προαγωγὴν τῶν δημοσίων ἔργων καὶ τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας. Τὰς μελέτας δὲ ταύτας συνεπλήρου συνεχῶς, μεταβαίνων εἰς τὴν Ἑσπερίαν καὶ εἰς ἄλλας σπουδαιοτάτας ἐρεύνας ἐγκύπτων καὶ οὐκ ὀλίγας κακουχίας ὑφιστάμενος χάριν αὐτῶν, ὡς ἐκ τῶν γλίσχρων ὑλικῶν μέσων, τὰ ὁποῖα διέθετεν». Ἂς προσθέσωμεν ἡμεῖς, ὅτι, ὡς καταφαίνεται ἐκ τῶν ἐν τῇ Βουλῇ ἀγορεύσεών του, ὁ Ζηνόπουλος εἶχε βαθεῖαν οἰκονομολογικὴν καὶ δημοσιονομικὴν κατάρτισιν, ἁμιλλώμενος ἐν τούτῳ πρὸς αὐτὸν τὸν Χαρίλαον Τρικούπην, μετὰ τοῦ ὁποίου πολλάκις συνεκρούετο ἐπὶ τοιούτων θεμάτων ἐν τῇ Βουλῇ. Ἀλλὰ καὶ ἡ νομική του μόρφωσις, εἴτε ἦτο αὕτη προϊὸν τακτικῶν σπουδῶν εἴτε ἀποτέλεσμα ἰδιαιτέρων μελετῶν, ἦτο ἑδραία, ἦτο δὲ οὗτος μοναδικὸς γνώστης τῆς ἑλληνικῆς διοικητικῆς νομοθεσίας. Διαρκούσης τῆς ἐν τῷ ὑπουργείῳ Ἐσωτερικῶν ὑπηρεσίας του ἐδημοσίευσεν, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ Θεοδώρου Δηλιγιάννη, ὅστις πρὶν ἐπιδοθῇ εἰς τὴν πολιτικὴν ἦτο ἐπίσης ἀνώτερος ὑπάλληλος τοῦ αὐτοῦ ὑπουργείου, ἀλλὰ κατὰ πολὺ ἀρχαιότερος τοῦ Ζηνοπούλου, ἑπτάτομον Συλλογὴν τῶν διοικητικῶν νόμων τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἑλληνικὴ Νομοθεσία ἀπὸ τοῦ 1833», τῆς ὁποίας ὁ

πρῶτος τόμος ἐξεδόθη τὸ 1860 καὶ ὁ τελευταῖος τὸ 1876. Ἡ Συλλογὴ αὕτη, γνωστὴ εἰς τοὺς παλαιοτέρους νομικοὺς ὡς «Νομοθεσία Δηλιγιάννη - Ζηνοπούλου», εἶναι κυρίως πολύμοχθον ἔργον τοῦ δευτέρου, ὅστις κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ πρώτου τόμου ἦτο γραμματεὺς α΄ τάξεως τοῦ ὑπουργείου Ἐσωτερικῶν, ἐνῷ ὁ Θεόδωρος Δηλιγιάννης κατεῖχε τότε πλέον τὴν θέσιν τοῦ γενικοῦ γραμματέως, συντόμως δὲ παρῃτήθη τῆς ὑπηρεσίας, ἵνα πολιτευθῇ. Ἱκανὰ ἄλλωστε ἐκ τῶν νομοθετημάτων, διαταγμάτων καὶ ἐγκυκλίων τῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀνεξελίκτου μὲν εἰσέτι, εὐρυτάτης ὅμως καὶ πολυσχιδοῦς ἁρμοδιότητος τοῦ ὑπουργείου Ἐσωτερικῶν ἦσαν, ὡς μᾶς πληροφορεῖ ὁ Κωνστ. Παπαμιχαλόπουλος εἰς τὸν ἐπικήδειον εἰς τὸν Ζηνόπουλον λόγον του[1], ἔργα αὐτοῦ τούτου τοῦ Ζηνοπούλου. Ἡ Συλλογὴ Δηλιγιάννη - Ζηνοπούλου, εὐμέθοδος, πλήρης καὶ περιέχουσα ἀρκετὰς ἱστορικὰς καὶ στατιστικὰς πληροφορίας καὶ ἑρμηνευτικὰς σημειώσεις, ἦτο εἰς τὴν ἐποχήν της ἀπαραίτητον βοήθημα τῶν Ἑλλήνων δημοσίων ὑπαλλήλων, τῶν πολιτικῶν καὶ τῶν νομικῶν ἐν γένει.

Κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1864 ὁ Γεώργιος Ζηνόπουλος, ὅστις εἶχε τότε τὸν βαθμὸν τοῦ τμηματάρχου α΄ τάξεως, ἐπελέγη, ὅπως συνοδεύσῃ εἰς Κέρκυραν τὸν Θρασύβουλον Ζαΐμην, διορισθέντα Ἔκτακτον Ἀπεσταλμένον τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, ἵνα παραλάβῃ παρὰ τοῦ τελευταίου Ἄγγλου Ἁρμοστοῦ Στὸρξ τὰς Ἰονίους Νήσους μετὰ τὴν παραχώρησιν αὐτῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας καὶ ἵνα ἐγκαταστήσῃ τὰς νέας ἀρχάς. Ἡ ἀποστολὴ ἐκείνη διήρκεσε μέχρι τῶν μέσων Ἰουλίου 1864. Ὁ Ζηνόπουλος ἔφερε τὸν τίτλον τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Γραφείου τοῦ Ἐκτάκτου Ἀπεσταλμένου, ὑπὸ τὴν ἰδιότητα δὲ ταύτην ὑπέγραψε τὰ πρωτόκολλα παραδόσεως καὶ παραλαβῆς τῶν Ἀρχείων τῆς Ἰονικῆς Γερουσίας καὶ τῆς Ἰονικῆς Νομοθετικῆς Συνελεύσεως[2]. Ἐπὶ πλέον ὅμως ὁ Ζηνόπουλος, ὡς ὑπάλληλος τοῦ ὑπουργείου Ἐσωτερικῶν, ἐν Κερκύρᾳ εὑρισκόμενος, ὠργάνωσε καὶ διηύθυνε τὰς ἐνεργηθείσας κατὰ τὸ τέλος Ἰουνίου 1864 ἐκλογὰς τῶν πληρεξουσίων τῶν νήσων, οἵτινες, ὀγδοήκοντα τέσσαρες τὸν ἀριθμόν, παρεκάθησαν εἰς τὴν ἐν λειτουργίᾳ τότε Β΄ ἐν Ἀθήναις Ἐθνοσυνέλευσιν. Διὰ Β. Δ/τος ὑπὸ χρονολογίαν 8ης Αὐγούστου 1864 ἐξεφράσθη εἰς τὸν Γεώργιον Ζηνόπουλον βασιλικὴ εὐαρέσκεια «διὰ τὰς μετὰ προθυμίας ἀξιεπαίνου, δραστηριότητος καὶ ἱκανότητος προσενεχθείσας ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὴν ἔκτακτον ἀποστολὴν εἰς τὴν Ἑπτάνησον ὑπηρεσίας», μετὰ τρίμηνον δὲ τοῦ ἀπενεμήθη ὁ Ἀργυροῦς Σταυρὸς τοῦ Σωτῆ-

---

1. Βλ. Κωνστ. Ν. Παπαμιχαλοπούλου, Λόγος ἐπικήδειος εἰς τὸν Γ. Ζηνόπουλον, ἐν «Νέᾳ Ἐφημερίδι» τῆς 17 Μαΐου 1886.

2. Βασιλ. Μυλωνοπούλου, Ἱστορικὰ Μνημεῖα ἀναγόμενα εἰς τὴν Ἕνωσιν τοῦ Ἰονικοῦ Κράτους μετὰ τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, Κέρκυρα, ἔκδοσις Ἀσπιώτη 1914.

ρος. (Βραδύτερον ὁ Ζηνόπουλος ἐπαρασημοφορήθη ἐκ νέου, κατὰ δὲ τὸν χρόνον τοῦ θανάτου του ἔφερεν οὗτος τὸν 'Ανώτερον Ταξιάρχην τοῦ Σωτῆρος).

Εἴπομεν ὅτι ὁ Ζηνόπουλος προήχθη εἰς γενικὸν γραμματέα τοῦ ὑπουργείου 'Εσωτερικῶν κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1866. 'Ητο τότε πρωθυπουργὸς ὁ Μπενιζέλος Ροῦφος καὶ ὑπουργὸς τῶν 'Εσωτερικῶν ὁ Κωνσταντῖνος Προβελέγγιος, αὐτὸς οὗτος ὁ ὁποῖος πρὸ ἕνδεκα ἐτῶν τὸν εἶχε διορίσει γραμματέα β' τάξεως ἐπὶ κυβερνήσεως Μαυροκορδάτου. 'Η θέσις τοῦ γενικοῦ γραμματέως παρέμενε κενὴ ἐπὶ ἔτη μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ Θεοδώρου Δηλιγιάννη, προφανῶς διότι οὐδεὶς τῶν ὑπηρετούντων ἀρχαιοτέρων τμηματαρχῶν ἐκρίνετο κατάλληλος δι' αὐτήν. 'Αλλὰ κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1867 ὁ Ζηνόπουλος παρῃτήθη τῆς θέσεως ταύτης, ἐνῷ, ὡς προκύπτει ἀπὸ σχετικὰ δημοσιεύματα ἐφημερίδων τῆς ἐποχῆς, οὐδεὶς φαίνεται ὅτι τὸν εἶχεν ἐξαναγκάσει εἰς τοῦτο καὶ ἐνῷ ἦγεν ἡλικίαν μόλις 36 ἐτῶν. Εἰς τὰς ἐφημερίδας ταύτας ἀναγράφεται ὡς λόγος παραιτήσεως τοῦ Ζηνοπούλου ἡ ἐπελθοῦσα τότε παραίτησις τοῦ Κουμουνδούρου. Κατὰ τὴν γνώμην δηλ. τοῦ Ζηνοπούλου, ὁ γενικὸς γραμματεύς, μὴ ὢν ἁπλοῦς ὑπάλληλος, ἀλλ' ὁ κύριος μοχλὸς τῆς κινήσεως τῆς ὅλης μηχανῆς τοῦ ὑπουργείου, ἔπρεπε νὰ τυγχάνῃ, ἐκτὸς τῆς πρὸς τὸ πρόσωπόν του ἐκτιμήσεως τῆς κυβερνήσεως, καὶ τῆς πληρεστάτης αὐτῆς ἐμπιστοσύνης ὑπὸ πολιτικὴν ἔποψιν, « ἡ ἀναμφισβήτητος ὕπαρξις τῆς ὁποίας », προσθέτει ἡ γράφουσα ταῦτα ἐφημερίς[1], « δὲν ἦτο δυνατὴ μετὰ τὴν θέσιν, ἣν ὁ κ. Ζηνόπουλος κατέχει εἰς μίαν τῶν πολιτικῶν μερίδων τοῦ τόπου ». Πράγματι, ἐν μέσῳ τοῦ πολιτικοῦ κυκεῶνος τῆς μετὰ τὴν μεταπολίτευσιν τοῦ 1862 ἐποχῆς, οὐδεὶς Ἕλλην ἦτο δυνατὸν νὰ παραμείνῃ ἀπαθὴς καὶ οὐδέτερος θεατὴς τῶν διαδραματιζομένων καὶ οἱ πάντες συνετάσσοντο πρὸς τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην πολιτικὴν μερίδα, ὁ δὲ Ζηνόπουλος εἶχεν ἑλκυσθῆ ἀπὸ τὴν ἰσχυρὰν καὶ συνάμα νηφάλιον προσωπικότητα τοῦ 'Αλεξάνδρου Κουμουνδούρου. Εἰς τὸν πολιτικὸν τοῦτον χρωματισμὸν τοῦ ὑπαλλήλου Ζηνοπούλου συνετέλεσε καὶ ἡ πολυετὴς συνεργασία του μετὰ τοῦ Κουμουνδούρου[2], ὅστις, ὡς πρωθυπουργός, ἐκράτει συνήθως ὁ ἴδιος τὸ ὑπουργεῖον τῶν 'Εσωτερικῶν. Διὰ τῆς παραιτήσεώς του ἐπομένως ἐκείνης ὁ Γεώργιος Ζηνόπουλος προσέδωκε, δύναταί τις νὰ εἴπῃ, εἰς τὴν θέσιν τοῦ γενικοῦ γραμματέως τὸν πολιτικὸν χαρακτῆρα, τὸν ὁποῖον φύσει ἔχει αὕτη, διότι ἕως τότε ὁ γενικὸς γραμματεύς, προερχόμενος συνήθως ἐκ τῆς οἰκείας ἱεραρχίας, ἦτο εἶδος διευθυντοῦ ἢ γενικοῦ διευθυντοῦ ὑπὸ τὴν σημερινὴν ἔννοιαν.

'Η ὑπαλληλικὴ σταδιοδρομία τοῦ Ζηνοπούλου δὲν ἐτερματίσθη διὰ τῆς παραιτήσεως ἐκείνης. 'Επανειλημμένως ἔκτοτε μέχρι τῶν ἐκλογῶν τῆς 23ης Σεπτεμβρίου 1879 ἐπανῆλθεν οὗτος εἰς τὴν δημοσίαν ὑπηρεσίαν, ἀλλ' ὡς

1. « Παλιγγενεσία » τῆς 23 Δεκεμβρίου 1867.
2. 'Α. Σιμοπούλου, Λόγος ἐπιτάφιος.

μετακλητὸς πλέον ἀνώτατος ὑπάλληλος, ἀκολουθῶν τὰς ἐναλλασσομένας τύχας τοῦ Κουμουνδουρικοῦ κόμματος καὶ τῶν ἑκάστοτε συμπραττουσῶν μετὰ τούτου πολιτικῶν ὁμάδων καὶ ἔχων ἀμείλικτον διώκτην τὸν Ἐπαμεινώνδαν Δεληγεώργην, ἡ ἔλευσις τοῦ ὁποίου εἰς τὴν ἐξουσίαν συνεπήγετο, οἱονεὶ αὐτομάτως, τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Ζηνοπούλου ἐκ τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας. Οὕτω ὁ Ζηνόπουλος διωρίσθη τὸ 1870 γενικὸς πρόξενος τῆς Ἑλλάδος εἰς τὰ Ἰωάννινα, τὸ 1872 νομάρχης Κυκλάδων καὶ τρὶς ἐκ νέου γενικὸς γραμματεὺς τοῦ ὑπουργείου Ἐσωτερικῶν. Ὁριστικῶς ὁ Ζηνόπουλος ἀπεχώρησε τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας ὡς γενικὸς γραμματεὺς τοῦ ὑπουργείου Ἐσωτερικῶν τὴν 13ην Αὐγούστου 1879, προκειμένου νὰ μετάσχῃ τῶν ἐπικειμένων τότε ἐκλογῶν.

Ἂς προσθέσωμεν ἐνταῦθα ὅτι αἱ ἀθηναϊκαὶ ἐφημερίδες, ἀναγγέλλουσαι διορισμόν τινα ἢ προαγωγὴν τοῦ Ζηνοπούλου ἢ ἀνάθεσιν εἰς αὐτὸν ἐκτάκτου τινὸς ὑπηρεσίας, δὲν παρέλειπον συνήθως νὰ ἐγκωμιάσουν τὴν ἀνεγνωρισμένην ἱκανότητά του ὡς δημοσίου λειτουργοῦ. Κατὰ τὴν τελικὴν ἀποχώρησίν του ἐκ τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας ἀπενεμήθη εἰς τὸν Ζηνόπουλον μηνιαία σύνταξις δραχμῶν 218.

Ἡ ἀνάμιξις τοῦ Ζηνοπούλου εἰς τὴν πολιτικήν, εἰς τὴν ὁποίαν τὸν ὤθουν ἡ μεγάλη εὐφυΐα του, ἡ εὐρύτης τῆς μορφώσεώς του, ἡ περὶ τὰς ὑποθέσεις τοῦ κράτους ἐμπειρία καὶ ἡ ἔμφυτος εὐγλωττία του, χρονολογεῖται μετὰ τὴν πρώτην παραίτησίν του ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ γενικοῦ γραμματέως. Ἀλλὰ πότε ἀκριβῶς ἐσημειώθη αὕτη τὸ πρῶτον; Εἴπομεν ἤδη ὅτι κατὰ τὰς βουλευτικὰς ἐκλογὰς τῆς 27ης Ἰανουαρίου 1873, μετὰ τὴν βραχεῖαν θητείαν του ὡς νομάρχου Κυκλάδων, ὑπῆρξεν ὑποψήφιος ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Μεσολογγίου καὶ ἀπέτυχεν, ἐλθὼν πέμπτος μεταξὺ ἑπτὰ ὑποψηφίων καὶ εὐθὺς μετὰ τοὺς ὑποψηφίους τῶν δύο ἰσχυρῶν συνδυασμῶν Δεληγεώργη καὶ Τρικούπη. Ἀλλ' ἐκ τῶν λεχθέντων ἐν τῇ Βουλῇ τοῦ 1874 κατὰ τὴν συζήτησιν περὶ τοῦ κύρους τῆς ἐκλογῆς του προκύπτει ὅτι εἰς τὴν ἐπαρχίαν Μεσολογγίου εἶχε πολιτευθῆ δίς. Ὡς ἤδη ἀνέφερα, δὲν ἠδυνήθην νὰ ἐξακριβώσω εἰς ποίας ἐκλογάς, προηγουμένας τοῦ 1873, μετέσχεν, ἐπειδὴ ὅμως κατ' ἐκείνας τῆς 26ης Φεβρουαρίου 1872 διετέλει νομάρχης Κυκλάδων, ἕπεται ὅτι ἡ πρώτη φορά, καθ' ἣν ἐξετέθη καὶ ἀπέτυχεν ἐπίσης, ἦσαν αἱ ἐκλογαὶ τοῦ 1868 ἢ 1869.

Ἀλλ' εἰς τὴν ἐπαρχίαν Μεσολογγίου, ἐκλέγουσαν δύο μόνον βουλευτάς, ὁ Ζηνόπουλος εἶχε ν' ἀντιπαλαίσῃ πρὸς τὸν Ἐπαμεινώνδαν Δεληγεώργην, ἀρχηγὸν κόμματος, ἐπανειλημμένως γενόμενον πρωθυπουργόν, καὶ πρὸς τὸν Χαρίλαον Τρικούπην, τὸν ἀνατέλλοντα ἀστέρα, ὅστις καὶ οὗτος εἶχεν ἤδη γίνει ὑπουργός. Δι' ὃ καὶ κατὰ τὰς ἑπομένας ἐκλογὰς τῆς 23ης Ἰουνίου 1874, παρακινηθεὶς ὑπὸ πολλῶν Μαραθιωτῶν καὶ ἄλλων Εὐρυτάνων, ἐξέθεσεν ὑποψηφιότητα ἐν Εὐρυτανίᾳ. Κατὰ τὰς ἐκλογὰς ἐκείνας ὁ

Ζηνόπουλος ἐξελέγη βουλευτὴς μὲ ἱκανὴν πλειοψηφίαν, ἀλλ', ὡς εἶπον, ἡ ἐκλογή του ἠκυρώθη ὑπὸ τῆς Βουλῆς, μὲ τὴν αἰτιολογίαν ὅτι οὗτος δὲν ἦτο ἐγκατεστημένος ἐν Εὐρυτανίᾳ ἀπὸ διετίας, οὔτε κατήγετο ἐκ τῆς ἐπαρχίας ταύτης, ὅπως ἀπῄτει τὸ Σύνταγμα τοῦ 1864 καὶ ὁ ἰσχύων τότε νόμος περὶ ἐκλογῆς βουλευτῶν. Ἂς μοῦ ἐπιτραπῇ ὅμως νὰ ἐπιμείνω περισσότερον ἐπὶ τοῦ περιστατικοῦ τούτου, θὰ ἐξηγήσω δὲ τὸν λόγον καὶ τώρα καὶ εἰς ἄλλο σημεῖον τῆς ὁμιλίας μου.

Κατὰ τὴν σχετικὴν συζήτησιν ὡμίλησαν κατὰ τοῦ κύρους τῆς ἐκλογῆς του ὁ νέος τότε βουλευτὴς Λεβαδείας Νικόλαος Μπουφίδης καὶ ὁ ἐκ Λακωνίας Ἀναστάσιος Βαλασσόπουλος, ἀμφότεροι τοῦ κόμματος τοῦ Δ. Βούλγαρη, ὑπὲρ αὐτοῦ δὲ κυρίως ὁ βουλευτὴς Λακωνίας Δημήτριος Σαράβας, διακεκριμένος νομικὸς καὶ ἐπανειλημμένως κατὰ τὸ παρελθὸν χρηματίσας ὑπουργός, οὐδέτερος δὲ ἐν τῇ ὑποθέσει ταύτῃ, καθ' ὃ ὀπαδὸς τοῦ Θρασυβούλου Ζαΐμη. Ἀλλ' ἡ βουλγαρικὴ πλειοψηφία ἠκύρωσε τὴν ἐκλογὴν τοῦ Ζηνοπούλου. Ἐὰν τώρα θελήσωμεν ἡμεῖς πλέον νὰ κρίνωμεν τὴν ὀρθότητα τῆς ἀποφάσεως ἐκείνης, θὰ καταλήξωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι αὕτη ἐστερεῖτο νομιμότητος, ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐκδοθῇ ὑπὸ δικαστηρίου καὶ ὅτι ὑπηγορεύθη ἁπλῶς ἐκ τῆς ἐχθρότητος τῆς πλειοψηφίας πρὸς ἓν διακεκριμένον, δι' ὃ καὶ ἐπίφοβον στέλεχος τοῦ Κουμουνδουρικοῦ κόμματος. Διότι ναὶ μὲν ὁ Ζηνόπουλος δὲν ἦτο ἐγκατεστημένος πρὸ διετίας ἐν Εὐρυτανίᾳ, συνέτρεχεν ὅμως ὑπὲρ αὐτοῦ ὁ ἕτερος ὅρος, τῆς καταγωγῆς του δηλαδὴ ἐκ τῆς ἐπαρχίας ταύτης· τὰς δύο δὲ ταύτας προϋποθέσεις τὸ Σύνταγμα τοῦ 1864 ἐν ἄρθρῳ 70 καὶ ὁ περὶ ἐκλογῆς βουλευτῶν νόμος ΗΓ' ἐν ἄρθρῳ 5 καθώριζον διαζευκτικῶς. Τέλος συνέτρεχεν ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ ὁ ἐπιπροσθέτως ὑπὸ τοῦ νόμου τούτου ἀπαιτούμενος ὅρος τοῦ «νὰ κέκτηται ὁ βουλευτὴς ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ, ἀφ' ἐκλέγεται, ἀκίνητόν τινα ἰδιοκτησίαν», περὶ οὗ ὁ Ζηνόπουλος προσήγαγε σχετικὸν πιστοποιητικόν. Ἀλλ' ἡ πλειοψηφία ἀπεφάνθη ὅτι ἡ καταγωγὴ ταυτίζεται πρὸς τὴν γέννησιν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ, ἐνῷ ὄχι μόνον κατὰ τὴν κοινὴν ἀντίληψιν ἡ καταγωγὴ εἶναι ἔννοια εὐρυτέρα, περιλαμβάνουσα καὶ τὴν προέλευσιν τῶν γονέων ἔκ τινος τόπου, ἀλλὰ καὶ εἰς προηγουμένας ὁμοίας περιπτώσεις εἶχε γίνει δεκτὴ ὑπὸ τῆς Βουλῆς ἡ ἔννοια αὕτη τοῦ ὅρου «καταγωγή». Ὡς παράδειγμα δὲ φέρω αὐτὸ τοῦτο τὸ ὑπὸ τοῦ Ζηνοπούλου ἐπικαλεσθὲν προηγούμενον, ὅτι κατὰ τῆς πρώτης, ἐν ἔτει 1873, ἐκλογῆς τοῦ Δημητρίου Βουλπιώτη, μὴ ὄντος καὶ τούτου ἐγκατεστημένου ἐν Εὐρυτανίᾳ, εἶχε προβληθῇ ἡ αὐτὴ ἔνστασις, ἥτις ὅμως ἀπερρίφθη ὑπὸ τῆς φιλικῆς αὐτῷ πλειοψηφίας, ἂν καὶ ὁ Βουλπιώτης εἶχε γεννηθῇ ἐν Μεσολογγίῳ. Ἔγινε τότε δεκτὸν ὅτι ὑφίστατο τὸ στοιχεῖον τῆς ἐξ Εὐρυτανίας καταγωγῆς του, λόγῳ τῆς γεννήσεως τοῦ πατρός του Σπύρου Βουλπιώτη ἐν Βούλπῃ τοῦ δήμου Ἀγραίων τῆς Εὐρυτανίας, καὶ μάλιστα χωρὶς νὰ προσαχθῇ ἄλλη περὶ τούτου ἀπόδειξις πλὴν τῆς προφορικῆς ἐνώπιον τοῦ τμήμα-

τος τῆς Βουλῆς διαβεβαιώσεως τοῦ Δημητρίου Βουλπιώτη ὅτι ὁ πατήρ του ἐγεννήθη ἐν Βούλπῃ.

Ἂν ἐξετάθην τόσον πολὺ ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς κατὰ τὸ ἔτος 1874 ἀκυρώσεως τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ζηνοπούλου, τὸ ἔπραξα, διότι πιστεύω ὅτι ἡ ἄδικος ἐκείνη ἀκύρωσις, εἰς τὴν ὁποίαν ἀτυχῶς συνείργησαν διὰ τῆς στάσεώς των καί τινες τῶν ἐξ Εὐρυτανίας βουλευτῶν τῆς Βουλῆς ἐκείνης, κατέφερε καίριον πλῆγμα κατὰ τῆς πολιτικῆς σταδιοδρομίας τοῦ Ζηνοπούλου, παρέβλαψε δὲ πιθανῶς καὶ τὰ γενικώτερα κρατικὰ συμφέροντα, ὡς θὰ δειχθῇ ἐξ ὅσων θὰ εἴπωμεν περαιτέρω.

Κατὰ τὰς ἑπομένας ἐκλογὰς τῆς 17ης Ἰουλίου 1875[1] ὁ Γεώργιος Ζηνόπουλος ἀπέτυχε καὶ μόλις κατὰ τὰς ἐκλογὰς τῆς 23ης Σεπτεμβρίου 1879, ἤτοι μετὰ πενταετίαν ὅλην ἀπὸ τῆς ἀκυρωθείσης ἐκλογῆς, ἐξελέγη καὶ πάλιν βουλευτὴς Εὐρυτανίας καὶ ἤρχισεν ἔκτοτε ἡ λαμπρά, ἀλλὰ σύντομος κοινοβουλευτικὴ σταδιοδρομία του. Ἦτο τότε ἡλικίας τεσσαράκοντα ὀκτὼ ἐτῶν.

Κατὰ τὴν τελευταίαν γενικὴν γραμματείαν τοῦ Ζηνοπούλου (1875 - 79) σημειοῦται μία ἀξιομνημόνευτος, ἂν καὶ ἐκ προσωπικῆς του πρωτοβουλίας καὶ ἄσχετος πρὸς τὴν ὑπηρεσιακὴν ταύτην ἰδιότητά του, ἐνέργεια αὐτοῦ[2], ἡ ὁποία μαρτυρεῖ περὶ τῆς θετικῆς πολιτικῆς σκέψεως, περὶ τῆς ἱκανότητος νὰ ἀντιλαμβάνεται ὀρθῶς τὰ μεγάλα ἐθνικὰ ζητήματα τῆς τότε Ἑλλάδος, περὶ τῆς ἀδρότητος καὶ τῆς σοβαρότητος τῆς ἐπιχειρηματολογίας καὶ ἐπὶ πᾶσι περὶ τῆς ἄκρας φιλοπατρίας τοῦ ἀειμνήστου Εὐρυτᾶνος πολιτευτοῦ.

Εἴμεθα εἰς τὸν μῆνα Ἰούνιον τοῦ 1878, τὸν μῆνα τοῦ Βερολινείου Συνεδρίου. Ὁ Βίσμαρκ καὶ ὁ Δισραέλι ἑτοιμάζονται ν' ἀνατρέψουν τὴν καταπληκτικὴν Συνθήκην τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, διὰ τῆς ὁποίας ἐδημιουργεῖτο μία ὑπερτροφικὴ Βουλγαρία καὶ ἐν γένει συνετελεῖτο ἡ ἀποθέωσις τοῦ Σλαυϊσμοῦ ἐν τῇ Βαλκανικῇ. Ἡ Ἑλλὰς ἔχει κληθῆ καὶ αὐτὴ εἰς τὸ Συνέδριον διὰ νὰ ἐκθέσῃ τὰς ἰδικάς της ἀπαιτήσεις καὶ ἡ ὑπὸ τὸν Θεόδωρον Δηλιγιάννην Ἑλληνικὴ ἀντιπροσωπεία εὑρίσκεται εἰς τὸ Βερολῖνον.

Τὸν ἴδιον αὐτὸν μῆνα ὁ Γεώργιος Ζηνόπουλος διατρίβει ἐν Παρισίοις, ὅπου μετέβη «διὰ νὰ ὑποβληθῇ εἰς θεραπείαν τῆς πασχούσης ὑγείας του». Ἀλλὰ κατὰ τὰς κρισίμους ἐκείνας διὰ τὴν Ἑλλάδα στιγμὰς ὁ Εὐρυτὰν πολιτικὸς αἰσθάνεται ὅτι δὲν δύναται νὰ παραμείνῃ ἀδρανής. Ὀφείλει νὰ συμβάλῃ μὲ τὸ κῦρός του ὡς Ἕλληνος δημοσίου ἀνδρὸς εἰς τὴν διαφώτισιν τῆς γαλλικῆς κοινῆς γνώμης, καὶ ἰδίως τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς

---

1. Ταύτας ἐνήργησεν ὁ Χαρίλαος Τρικούπης, κληθεὶς τὸ πρῶτον εἰς τὴν πρωθυπουργίαν (25 Ἀπριλίου 1875) μετὰ τὰ περίφημα ἄρθρα του «Τίς πταίει;».

2. Οὕτω κατὰ τὸ ἐκδοθὲν ὑπὸ τοῦ Ζηνοπούλου σχετικὸν φυλλάδιον, περὶ οὗ κατωτέρω· κατ' ἄλλην ἐν τούτοις πηγὴν ἐπρόκειτο περὶ κεκαλυμμένης διπλωματικῆς ἀποστολῆς του εἰς Παρισίους.

χώρας ταύτης, περὶ τῶν ἑλληνικῶν δικαίων. Γνωρίζει προσωπικῶς τὸν περίφημον ρήτορα καὶ πολιτικὸν Λέοντα Γαμβέτταν, ἀρχηγὸν τοῦ Δημοκρατικοῦ κόμματος, μέγαν φιλέλληνα καὶ ἐπηρεάζοντα τὸν Γουλιέλμον Βάδδιγκτων, τὸν τότε ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ ἀρχηγὸν τῆς Γαλλικῆς ἀντιπροσωπείας εἰς τὸ Συνέδριον τοῦ Βερολίνου, θερμὸν φιλέλληνα καὶ τοῦτον [1].

Ὅθεν, «εἰ καὶ νοσῶν καὶ ὑπὸ πολλῶν ἄλλων στενοχωριῶν ἐνοχλούμενος», ὡς ἀναγινώσκομεν εἰς ἐκδοθὲν σχετικὸν μὲ τὴν ἐνέργειάν του ἐκείνην φυλλάδιον, ὁ Ζηνόπουλος συντάσσει καὶ ἀπευθύνει τὴν 16ην Ἰουνίου 1878 πρὸς τὸν Λέοντα Γαμβέτταν ὑπὸ τύπον ἐπιστολῆς πολυσέλιδον ὑπόμνημα ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ Ἑλλὰς ἐνώπιον τοῦ Συνεδρίου».

Εἰς τὸ ὑπόμνημα τοῦτο ὁ ἀναγνώστης, ἐνῷ ἐντρυφᾷ εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν ὄντως πυκνότητα καὶ συνάμα διαύγειαν τοῦ ὕφους, θαυμάζει τὴν βαθύτητα καὶ τὸν ρεαλισμὸν τῆς σκέψεως τοῦ Ζηνοπούλου ἐν τῇ συλλήψει τῆς οὐσίας τοῦ τότε Ἀνατολικοῦ ζητήματος καὶ τὴν πληθὺν καὶ μεθοδικότημα τῶν ἐπιχειρημάτων, διὰ μέσου τῶν ὁποίων ὑποδεικνύει ὡς μόνην λύσιν τοῦ προβλήματος τὴν ἐν ἰσορροπίᾳ ἱκανοποίησιν τῶν ἐθνικῶν πόθων τῶν πληθυσμῶν τοῦ Αἵμου, καταλήγων εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι, ὁσονδήποτε καὶ ἂν ἱκανοποιήθησαν ἡ Σερβία, ἡ Ρωμουνία καὶ τὸ Μαυροβούνιον, τελευταῖον δὲ καὶ ἡ Βουλγαρία, οὐδὲν ἐπετεύχθη, ἐφ' ὅσον δὲν ἀποδίδονται εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ ὑπὸ Ἑλλήνων κατοικούμενα ἐδάφη. Ὁ συγγραφεὺς προβαίνει εἰς ἱστορικὰς παρατηρήσεις καὶ παραθέτει στατιστικὰ στοιχεῖα διὰ νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἄποψιν ὅτι «οἱ Ἕλληνες, λαὸς κατ' ἐξοχὴν φιλελεύθερος, θυσιάσας ἔτη παραγωγικῆς ἐργασίας εἰς τοὺς ἀγῶνας πρὸς θεμελίωσιν τοῦ συνταγματικοῦ του πολιτεύματος, ἐπετέλεσεν ἕως τότε σοβαρωτάτας προόδους, αἱ ὁποῖαι ἐδικαιολόγησαν τὴν ἀρχήν, ἐφ' ἧς ἐστηρίχθη τὸ 1830 ἡ ἵδρυσις τοῦ μικροῦ βασιλείου. Τὸ βασίλειον τοῦτο, λέγει, ἦτο τὸ κέντρον τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπὸ τῆς Εὐρώπης παρουσιαζόμενον ὑπόδειγμα εἰς πάσας τὰς λοιπὰς φυλὰς τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἵμου καὶ ἡ ἀφετηρία τῆς φυσικῆς λύσεως τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος». Καὶ περαιτέρω: «Ἡ ἀνίδρυσις τῆς γωνίας τῆς Ἑλλάδος εἰς βασίλειον ἀνεξάρτητον δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ἄλλον σκοπόν, εἰμὴ τὴν δημιουργίαν πυρῆνος, περὶ ὃν νὰ συσσωματωθῇ ἐν τῷ μέλλοντι ἡ ἑλληνικὴ φυλή. Ἄλλωστε τὸν αὐτὸν προέθετο σκοπὸν καθύπερθεν τοῦ Αἵμου ἡ Εὐρώπη, ἀλληλοδιαδόχως βελτιώσασα, ἐνισχύσασα καὶ ἐξασφαλίσασα τὴν ὕπαρξιν τῆς Ρωμουνίας, τῆς Σερβίας καὶ τοῦ Μαυροβουνίου».

---

1. Ὁ Βάδδιγκτων, ὅστις ἐγένετο τὸ ἑπόμενον ἔτος 1879 καὶ πρωθυπουργὸς τῆς Γαλλίας, ἦτο ἀγγλικῆς καταγωγῆς, υἱὸς πλουσίου Ἄγγλου βιομηχάνου, ἐγκατεστημένου ἐν Γαλλίᾳ πρὸ τοῦ 1800, ἐσπούδασε ἀρχαιολογίαν, ἦλθεν ἐπανειλημμένως εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὴν ὁποίαν καὶ περιηγήθη, συνέγραψε δὲ καὶ διάφορα συγγράμματα ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας.

Οὕτω ὁ Ζηνόπουλος παρίστα τὴν ἀνάγκην τῆς ἱκανοποιήσεως τῶν ἐδαφικῶν βλέψεων τῆς Ἑλλάδος ὡς τὴν ἀναγκαστικῶς ἐφαρμοστέαν πολιτικὴν τῆς Εὐρώπης ἐν τῇ Βαλκανικῇ Χερσονήσῳ, ἥτις θὰ ἐδημιούργει πολιτικὴν ἰσορροπίαν, ἐξασφαλίζουσαν καὶ τὴν εἰρήνην τῆς Εὐρώπης διὰ τῆς ἄρσεως τῶν αἰτίων τῆς διηνεκοῦς καὶ ἐπικινδύνου ἀναταραχῆς ἐν τῇ περιοχῇ ταύτῃ τῆς εὐρωπαϊκῆς ἠπείρου.

Ἐν συνεχείᾳ ὁ Ζηνόπουλος ἐπέρριπτεν εἰς τὰς Δυτικὰς Δυνάμεις τὰ αἴτια καὶ τὴν εὐθύνην τῆς ψυχικῆς ροπῆς τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ πρὸς τὴν Ρωσίαν, ἀφοῦ αὗται, ἀνακηρύξασαι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου εἰς δόγμα τὴν διατήρησιν τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ὡς προπυργίου κατὰ τοῦ Σλαυϊσμοῦ, ἀντὶ ν' ἀντιτάξουν κατὰ τούτου τὸ ἑλληνικὸν κυρίως στοιχεῖον, «ὡς ἦτο τὸ σχέδιον τοῦ διὰ τὴν ἀτυχίαν τῆς Ἑλλάδος προώρως ἐκλιπόντος Γεωργίου Κάνιγγος», ἀφῆκαν εἰς μόνην τὴν Ρωσίαν τὸν ρόλον καὶ τὴν πρωτοβουλίαν τῆς προστασίας ὅλων ἐν γένει τῶν χριστιανικῶν λαῶν τοῦ Αἵμου. Ἤδη ὅμως, ὅτε ἡ Ἑλλάς, πεισθεῖσα εἰς τὰς δηλώσεις τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων ὅτι θὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν τὰ δίκαιά της, δὲν ἐκινήθη (διαρκοῦντος τοῦ Ρωσσοτουρκικοῦ πολέμου), ὤφειλον αὗται νὰ ἐκπληρώσουν τὰς ἐπαγγελίας των.

Ἡ ἀνωτέρω ἐπιστολὴ - ὑπόμνημα ἐδημοσιεύθη ἀμέσως τότε ἐν Παρισίοις, μὲ τὴν ἔγκρισιν τοῦ Λέοντος Γαμβέττα, εἰς φυλλάδιον, ἀνωνύμως ὅμως, κατ' ἐπιθυμίαν τοῦ Ζηνοπούλου λόγῳ τῶν περιστάσεων, ὑπὸ τοῦ Ἀλφρέδου Φιρμίνου Διδότου, τῆς γνωστῆς φιλελληνικῆς οἰκογενείας τῶν ἐκδοτῶν καὶ λογίων, προτάξαντος εἰσαγωγικὸν σημείωμα, εἰς τὸ ὁποῖον οὗτος παρατηρεῖ ὅτι «ἡ ἐπιστολὴ αὕτη περιέχει σπουδαίας εἰδήσεις περὶ τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τοῦ βασιλείου μέχρι σήμερον καὶ ἐξηγεῖ δι' ἀκριβῶν καὶ βαθυβούλων παρατηρήσεων τὰς δυσχερείας, καθ' ὧν ἐκλήθη νὰ παλαίσῃ ἡ ἐλευθέρα Ἑλλάς, ἐξετάζει δὲ ἐν συνόλῳ τὸ Ἀνατολικὸν ζήτημα ὑπὸ ἐπόψεις ὑψηλάς, ποτὲ μὴ μακρυνομένας τοῦ καλῶς ἐννοουμένου συμφέροντος τῆς Εὐρώπης».

Συγχρόνως τὸ ὑπόμνημα τοῦ Ζηνοπούλου ἐσχολιάσθη καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Λέοντος Γαμβέττα εἰς μακρὸν ἄρθρον του, δημοσιευθὲν εἰς τὴν ἐφημερίδα του «Γαλλικὴ Δημοκρατία», εἰς τὸ ὁποῖον οὗτος, ἐκφραζόμενος εὐνοϊκώτατα ὑπὲρ τοῦ συγγραφέως καὶ τῆς ὑπὲρ ἧς οὗτος συνηγόρει πατρίδος του Ἑλλάδος, υἱοθέτει ἐξ ὁλοκλήρου τὰ ἐπιχειρήματα καὶ τὰς ὑποδείξεις τοῦ Ἕλληνος πολιτευτοῦ.

Ἐὰν τώρα ἔχωμεν ὑπ' ὄψει ὅτι τὸ 24ον ἄρθρον τῆς Βερολινείου Συνθήκης καὶ τὸ προσαρτηθὲν αὐτῇ 13ον Πρωτόκολλον, διὰ τῶν ὁποίων ἐκαλεῖτο ἡ Τουρκία νὰ συνεννοηθῇ μετὰ τῆς Ἑλλάδος πρὸς διαρρύθμισιν τῶν συνόρων των ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Ἠπείρῳ, ὑποδεικνυομένης συγχρόνως ὡς καταλλήλου μεθορίου τῆς γραμμῆς Πηνειοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Θυάμιδος

(Καλαμᾶ), βορείως τῶν Ἰωαννίνων, ἐν Ἠπείρῳ, συνάμα δὲ προετείνετο εἰς τὰς δύο χώρας, ἐν περιπτώσει ἀσυμφωνίας, ἡ προσφυγὴ εἰς τὴν μεσολάβησιν τῶν Δυνάμεων, ὑπῆρξαν κυρίως ἔργον τοῦ Βάδδιγκτων, ἐάν, λέγω, ἔχωμεν τοῦτο ὑπ' ὄψει, διατί νὰ μὴ δεχθῶμεν ὅτι ἡ ἐπίκαιρος ἐκείνη ἐνέργεια τοῦ Ζηνοπούλου παρὰ τῷ Γαμβέττᾳ συνετέλεσε καὶ αὐτὴ εἰς τὸ ἐπιτευχθὲν ἀποτέλεσμα; Ἄλλωστε τοῦτο παρεδέχθη καὶ ἡ ἐφημερὶς τοῦ Τρικούπη «Ὥρα», γράφουσα περὶ τοῦ Ζηνοπούλου κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ θανάτου του.

Ἡ διὰ τὴν Ἑλλάδα ἀπόφασις τοῦ Βερολινείου Συνεδρίου δὲν ἱκανοποίησεν, ὡς γνωστόν, τότε τὸν Ἑλληνισμόν, διότι, ἐνῷ προσεδοκᾶτο τοὐλάχιστον ἡ ἄμεσος προσάρτησις τῆς Ἠπειροθεσσαλίας καὶ τῆς Κρήτης, περὶ ταύτης μὲν οὐδεὶς ἐγένετο λόγος, ἡ δὲ περὶ Ἠπειροθεσσαλίας ἀπόφασις ἐδημιούργει θέμα διαπραγματεύσεων μετὰ τῆς Πύλης, ὀρθῶς δὲ προεβλέποντο αἱ ἐκ τῆς τουρκικῆς κακοπιστίας μέλλουσαι νὰ προκύψουν δυσχέρειαι. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ζηνόπουλος, εὑρισκόμενος ἀκόμη ἐν Παρισίοις κατὰ τὴν λῆξιν τοῦ Συνεδρίου, ἔγραψε δευτέραν ἐπιστολήν, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 27 Ἰουνίου 1878, ἥτις ἐδημοσιεύθη ἐπωνύμως πλέον εἰς τὴν ἐφημερίδα «Γαλλικὴ Δημοκρατία». Διὰ τῆς ἐπιστολῆς του ἐκείνης ἀφ' ἑνὸς μὲν ηὐχαρίστει τὴν φιλελληνικὴν Γαλλίαν καὶ τοὺς ἐν τῷ Συνεδρίῳ ἀντιπροσώπους της δι' ὅσα ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἔπραξαν, ἀφ' ἑτέρου ὅμως ἔψεγε καὶ ἀπεδοκίμαζεν ἐντόνως τὴν ληφθεῖσαν ἀπόφασιν.

Τέλος ὁ Γεώργιος Ζηνόπουλος, ἐπανελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀπέστειλε, διαρκοῦντος τοῦ θέρους τοῦ 1878, πρὸς τὴν αὐτὴν ἐφημερίδα «Γαλλικὴ Δημοκρατία» καὶ τρίτην ἐπιστολήν, μακρὰν καὶ σπουδαιοτάτην, διὰ τῆς ὁποίας οὗτος ἀνεσκεύαζε καὶ ἀνῄρει, δι' ἐπιχειρημάτων προκυπτόντων ἐξ αὐτοῦ τοῦ κειμένου τῆς Βερολινείου Συνθήκης καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχῶν τοῦ διεθνοῦς δικαίου, τὸν περιεχόμενον ἐν ὑπομνήματι, ὑποβληθέντι τότε ὑπὸ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως πρὸς τὰς Δυνάμεις, ἰσχυρισμόν, καθ' ὃν αἱ σχετικαὶ πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἀποφάσεις τοῦ Συνεδρίου ἦσαν δῆθεν ἁπλαῖ συστάσεις, μὴ δεσμεύουσαι τὴν Πύλην, ἥτις ἐπὶ πλέον δὲν εἶχε δῆθεν ἀποδεχθῆ αὐτάς.

Αἱ τρεῖς αὗται ἐπιστολαὶ τοῦ Ζηνοπούλου ἐδημοσιεύθησαν ἐν Ἀθήναις ἑλληνιστὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος εἰς τεῦχος ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ Ἑλλὰς ἐνώπιον τοῦ Συνεδρίου καὶ ἡ Ἑλλὰς μετὰ τὴν ἀπόφασιν τοῦ Συνεδρίου», ὁμοῦ μετὰ τοῦ μνημονευθέντος εἰσαγωγικοῦ σημειώματος τοῦ Ἀλφρέδου Φιρμίνου Διδότου, τοῦ κριτικοῦ ἄρθρου τοῦ Γαμβέττα καὶ σχετικῶν σχολίων ἰταλικῶν τινων ἐφημερίδων. Ἐκ τῆς μεταφράσεως δὲ ταύτης παρελάβομεν καὶ ἡμεῖς τὰς παρατεθείσας προηγουμένως αὐτουσίας περικοπὰς τῶν εἰρημένων ἐπιστολῶν καὶ λοιπῶν δημοσιευμάτων.

Περαίνοντες τὸ κεφάλαιον τοῦτο τῆς πατριωτικῆς δράσεως τοῦ Γεωρ-

γίου Ζηνοπούλου (ὁ ὁποῖος, ὡς εἴπομεν, ἦτο τότε γενικὸς γραμματεὺς τοῦ ὑπουργείου Ἐσωτερικῶν) προσθέτομεν ὅτι ἡ Κυβέρνησις Κουμουνδούρου διώρισε τοῦτον μέλος τῆς μεταβάσης εἰς Πρέβεζαν κατ' Ἰανουάριον τοῦ 1879 τριμελοῦς ἑλληνικῆς ἀντιπροσωπείας, ἵνα συζητήσῃ μετὰ τῶν Τούρκων ἀντιπροσώπων τὰ τῆς ἐκτελέσεως τῶν βερολινείων ἀποφάσεων. Ἀλλ' ἡ δῆθεν διάσκεψις ἐκείνη εἰς οὐδὲν ἀποτέλεσμα κατέληξε, λόγῳ τῶν ὑπεκφυγῶν καὶ τῆς κακοπιστίας τῶν Τούρκων, ὁ δὲ Ζηνόπουλος, μετὰ πεντηκονθήμερον ματαίαν ἐν Πρεβέζῃ παραμονήν, ἐπέστρεψεν ἤ, ἀκριβέστερον, διεκομίσθη εἰς Ἀθήνας, διότι ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε σοβαρῶς ἀσθενήσει.

***

Κατὰ τοῦ κύρους τῆς ἐκλογῆς του τὸ 1879, ὁπότε μάλιστα ὁ Ζηνόπουλος ὑπερτέρησεν εἰς ἀριθμὸν ψήφων πάντας τοὺς μετ' αὐτοῦ συνεκλεγέντας βουλευτὰς Εὐρυτανίας Δημήτριον Χατσόπουλον, Δημήτριον Βουλπιώτην καὶ Σπῦρον Γεωργίου Καραϊσκάκην, ἐλθὼν πρῶτος κατὰ σειρὰν ἐπιτυχίας, ὑπεβλήθη καὶ πάλιν ἔνστασις ὑπό τινος ἐκλογέως, λόγῳ μὴ ἐγκαταστάσεώς του, ἥτις ὅμως ἀπερρίφθη, διότι ὁ Ζηνόπουλος μετὰ τὴν ἀκύρωσιν τῆς ἐκλογῆς του τὸ 1874 εἶχε μεταφέρει τὰ πολιτικά του δικαιώματα εἰς τὴν Εὐρυτανίαν.

Ἡ ἐκ τῶν ἐκλογῶν τοῦ 1879 προελθοῦσα Βουλὴ τῆς Η΄ Περιόδου, ἐν τῇ ὁποίᾳ τὸ κόμμα τοῦ Ἀλεξάνδρου Κουμουνδούρου διέθετε σχετικὴν καὶ διὰ τοῦτο ἐπισφαλῆ πλειοψηφίαν, ἔσχε μόνον δύο Συνόδους, τὴν πρώτην ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου 1879 μέχρι τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1880 καὶ τὴν δευτέραν ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου 1880 μέχρι 12ης Μαρτίου 1881. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἡ Κυβέρνησις Κουμουνδούρου συνέχισε τὰς ἐνεργείας της πρὸς ἐφαρμογὴν τῶν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος διατάξεων τῆς Βερολινείου Συνθήκης, κατεψηφίσθη ὅμως αὕτη κατὰ Μάρτιον 1880 καὶ ἀνῆλθεν εἰς τὴν ἀρχὴν ὁ Χαρίλαος Τρικούπης, ὅστις πάλιν ἀνετράπη κατ' Ὀκτώβριον 1880 καὶ ἐπανῆλθεν ὁ Κουμουνδοῦρος, μὴ συγκαλέσας πλέον τὴν Βουλὴν μετὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀποδοχήν, κατὰ τὸ τέλος Μαρτίου 1881, τῆς νέας ἐν Κωνσταντινουπόλει ληφθείσης ἀποφάσεως τῶν Δυνάμεων, δι' ἧς παρεχωρεῖτο εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ Θεσσαλία καὶ ἐκ τῆς Ἠπείρου μόνον ἡ λωρὶς τῆς Ἄρτης.

Εὐεξήγητον εἶναι ἑπομένως, ἐκ τῆς τοιαύτης ἐξελίξεως τῆς Βουλῆς ἐκείνης καὶ δεδομένου ὅτι τὸ εἰς ὃ ἀνῆκε κόμμα εὑρίσκετο εἰς τὴν ἀρχὴν τὸ πλεῖστον τῆς περιόδου, ὅτι δὲν ἐδόθησαν εἰς τὸν Ζηνόπουλον πολλαὶ εὐκαιρίαι πρὸς ἀνάπτυξιν ἐντόνου κοινοβουλευτικῆς δραστηριότητος, ὡς ἔπραξεν οὗτος κατὰ τὴν ἑπομένην βουλευτικὴν περίοδον, ὁπότε τὸ Κουμουνδουρικὸν κόμμα εὑρέθη εἰς τὴν ἀντιπολίτευσιν. Οὐχ ἧττον, μετὰ τὴν κυβερνητικὴν μεταβολὴν τῆς 13ης Μαρτίου 1880, ὁ Ζηνόπουλος ἔλαβεν, ὡς ἀντιπολιτευόμενος, ἐνεργὸν μέρος εἰς τὰς συζητήσεις τὰς προκληθείσας ἐκ τῆς

ὑπὸ τῆς νέας κυβερνήσεως καταθέσεως διαφόρων νομοσχεδίων, καταπολεμήσας σφοδρῶς, διὰ μακρῶν ἀγορεύσεων, ἰδίᾳ τὸ νομοσχέδιον περὶ φορολογίας τῶν ἀροτριώντων κτηνῶν, τὸ πρῶτον εἰσαχθείσης τότε ὑπὸ τοῦ Χαριλάου Τρικούπη εἰς ἀντικατάστασιν τῆς προτέρας φορολογίας τῆς Δεκάτης, ἐν μέρει δὲ καὶ τὸ περὶ ὀργανισμοῦ τοῦ στρατοῦ νομοσχέδιον, τὸ ὁποῖον, ψηφισθέν, ἐγένετο ὁ νόμος ΩΛΗ' τῆς 29ης Ἀπριλίου 1880.

Τὸ νομοσχέδιον περὶ φορολογίας τῶν ἀροτριώντων κτηνῶν κατεπολέμησεν ὁ Ζηνόπουλος κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς 3ης Ἀπριλίου 1880, εἰπὼν ὅτι «τοῦτο παραβιάζει τὴν ἀρχὴν τῆς ἰσότητος, ἐγκαταλιμπάνον τὸ φορολογητέον ἀντικείμενον, τὴν πρόσοδον, καὶ καταφεῦγον εἰς τὸ μέσον, εἰς τὸ ὄργανον τῆς παραγωγῆς, τὸ ὁποῖον εἶναι τὰ ἀροτριῶντα κτήνη. Δὲν λαμβάνει ὑπ' ὄψιν οὔτε τὴν διαφορὰν τῆς ποιότητος τῶν γαιῶν, τὰς ὁποίας ταῦτα καλλιεργοῦσι, οὔτε τὴν οὐχὶ ἀναξίαν προσοχῆς διαφορὰν τῆς ἱκανότητος τῶν κτηνῶν, οὐχὶ μόνον ἐν τῇ ποικιλίᾳ τῶν εἰδῶν, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ εὐεξίᾳ τῶν ζῴων ἑκάστου εἴδους». Συγκρίνων δὲ τὰς πεδινὰς εὐφόρους περιοχὰς μὲ τὰς ὀρεινὰς καὶ ἀγόνους καὶ φέρων ὡς παράδειγμα τῶν πρώτων μὲν τὴν ἐπαρχίαν Θηβῶν, τῶν δευτέρων δὲ τὴν Εὐρυτανίαν, ἀπεδείκνυε δι' ἀριθμῶν ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ νέου φορολογικοῦ συστήματος θὰ ἦτο ἀφ' ἑνὸς μὲν σοβαρὰ μείωσις τῶν δημοσίων ἐσόδων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐλάττωσις τῶν βαρῶν τῶν πλουσίων περιοχῶν καὶ μεγαλυτέρα ἐπιβάρυνσις τῶν πτωχῶν τοιούτων. Ἀμφότερα ταῦτα ἐπηλήθευσαν.

Δὲν περιωρίσθη δὲ εἰς ταῦτα ὁ Ζηνόπουλος. Κατὰ τὴν ἀγόρευσιν ἐκείνην προέβη εἰς πλήρη ἀνάπτυξιν τῶν διαφόρων συστημάτων φορολογίας τῆς ἐγγείου παραγωγῆς, χαρακτηρίσας τὴν διὰ τῶν κτηνῶν φορολογίαν ὡς ἁρμόζουσαν εἰς κοινωνίας «ἀρτιγενεῖς» καὶ δεχθεὶς ἁπλῶς ὅτι αὕτη ἀποτελεῖ πρόοδόν τινα μόνον ἔναντι τοῦ ἀκόμη περισσότερον πρωτογόνου στρεμματικοῦ φόρου. «Ἀλλὰ θὰ μ' ἐρωτήσῃ τις», εἶπε. «Εἶσαι λοιπὸν ὑπὲρ τῆς δεκάτης; Καὶ ἀπαντῶ: Ἡ δεκάτη, ἐφαρμοζομένη χωρὶς νὰ λαμβάνωνται ὑπ' ὄψιν αἱ παραγωγικαὶ δαπάναι τῶν διαφόρων προϊόντων, εἶναι βεβαίως ἐπαχθὴς καὶ ἄδικος. Βελτιουμένη ὅμως μέχρι τοῦ σημείου τῆς ὅσον οἷόν τε ἀκριβοῦς ἀφαιρέσεως τῶν ἐξόδων πρὸς εὕρεσιν τοῦ καθαροῦ εἰσοδήματος, εἶναι ὁ μόνος ἐπιστημονικὸς τρόπος φορολογίας. Δικαία φορολογία εἶναι ἡ παρακολουθοῦσα τὴν καθαρὰν παραγωγὴν καὶ συνελαττουμένη ἢ συναυξανομένη μετ' αὐτῆς». Ἐν τέλει δὲ ἐκάλεσε τὸν Τρικούπην ν' ἀποσύρῃ τὸ νομοσχέδιόν του καί, μελετῶν βαθύτερον τὸ θέμα, νὰ καταρτίσῃ ἕτερον, ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὰς ὡς ἄνω ἀρχάς, ἔστω καὶ ἂν τοῦτο θὰ ἴσχυεν ἀπὸ τοῦ ἑπομένου φορολογικοῦ ἔτους.

Εἶναι περιττὸν νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ γνώμη τοῦ Ζηνοπούλου ἦτο ὀρθή, ἡ Ἑλλὰς ὅμως, χάρις εἰς τὸ ἐσπευσμένως κατατεθὲν τότε τρικουπικὸν νομοσχέδιον, ἔζησεν ἐπὶ μακρὸν ὑπὸ τὸ πρωτόγονον σύστημα τοῦ φόρου τῶν

ἀροτριώντων ζῴων, μέχρις οὗ οὗτος κατηργήθη ἐπὶ Ἐλευθερίου Βενιζέλου διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς φορολογίας τῶν καθαρῶν προσόδων.

Σημαντικὴ εἶναι ἐπίσης ἡ ἀγόρευσις τοῦ Ζηνοπούλου ἐπὶ τοῦ νομοσχεδίου περὶ ὀργανισμοῦ τοῦ στρατοῦ, κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς 21ης Μαρτίου 1880. Δηλώσας ὅτι, ἐλλείψει εἰδικότητος ἐπὶ τῶν στρατιωτικῶν, δὲν θὰ ἠσχολεῖτο μὲ τὰς τεχνικὰς λεπτομερείας τῶν προτεινομένων ὀργανωτικῶν μέτρων, ἔψεξε δριμύτατα τὴν εἰσαγομένην διὰ τοῦ νομοσχεδίου διάκρισιν τοῦ στρατοῦ εἰς «στρατὸν ἐκπαιδεύσεως» καὶ «στρατὸν ὑπηρεσίας», ὡς στρατοῦ ἐκπαιδεύσεως ἐννοουμένου τοῦ διὰ πολεμικὰς ἐνεργείας κατὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐχθροῦ προοριζομένου, ὡς στρατοῦ δὲ ὑπηρεσίας τῶν πρὸς τήρησιν τῆς ἐσωτερικῆς τάξεως χρησιμοποιουμένων σωμάτων πέραν τῆς ἀστυνομίας καὶ τῆς χωροφυλακῆς, τονίσας ἰδιαιτέρως τὴν δυσαναλογίαν μεταξὺ τῶν δύο τούτων στρατῶν, ἐξ ὧν ὁ δεύτερος καθωρίζετο διὰ τοῦ νομοσχεδίου ἀριθμητικῶς ὑπέρτερος τοῦ πρώτου. Διότι, ὡς εἶπεν, αἱ ὀργανούμεναι μονάδες τοῦ στρατοῦ ὑπηρεσίας οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ στρατὸς ἀστυνομικός, στρατὸς ἐθελοντῶν, μὲ ἀποστολὴν νὰ ἐνισχύῃ τὴν τακτικὴν ἀστυνομίαν, ὁ ὁποῖος ὅμως θὰ ἀπέβαινε βαθμηδόν, ἀλλ' ἀναποτρέπτως, ὄργανον τῆς κυβερνήσεως πρὸς ἐπιδίωξιν καὶ ἄλλων σκοπῶν, ἀσυμβιβάστων πρὸς τὸ Σύνταγμα καὶ ἐπικινδύνων διὰ τὸ πολίτευμα.

Ἀκούων ταῦτα ὁ Δημοσθένης Στάϊκος, ἀξιωματικός, τρικουπικὸς βουλευτὴς Μεσολογγίου, ἐκραύγασε:

— Τί ἰδέαι σατανικαὶ εἶναι αὐταί; Κύριε Πρόεδρε, αὐτὰ δὲν εἶναι καλὸν νὰ λέγωνται ἐντὸς τοῦ Κοινοβουλίου.

Ἀλλ' ὁ Ζηνόπουλος ἀπήντησε: «Κύριε Στάϊκε, δὲν ἐννοεῖτε δυστυχῶς τὸ πρᾶγμα. Αἱ διακοπαὶ αὗται δὲν μὲ ταράσσουν παντάπασιν, ἐστὲ βέβαιοι· συμβαίνει μάλιστα τὸ ἐναντίον, βλέπω ὅτι ταράσσεσθε ὑμεῖς οἱ ἀκούοντες τῶν λόγων μου καὶ λυποῦμαι, ἀλλ' ἐκπληρῶ τὸ ἐμὸν καθῆκον». Καὶ ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν Τρικούπην: «Σεῖς δέ, κύριε Πρωθυπουργέ, εἶπεν, ἔχετε ἀνάγκην περισσοτέρων ἐξηγήσεων; Βεβαίως μὲ ἐννοεῖ ὁ κ. Πρωθυπουργός, καὶ ἔχω μάλιστα τὴν πεποίθησιν ὅτι ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ἐξεταζόμενον τὸ ζήτημα ὑπ' αὐτοῦ τούτου, ὅστις τὸ ἔφερε, θέλει κριθῆ ἄξιον μελέτης, διότι ἐπιθυμῶ νὰ πιστεύω εἰς τὴν φιλοπατρίαν αὐτοῦ καὶ εἰς τὴν εἰλικρινῆ προσήλωσίν του πρὸς τὸ συνταγματικὸν πολίτευμα... Ὁ στρατὸς ὑπηρεσίας εἶναι στρατὸς ἀστυνομικός, εἶναι ἔνοπλος ἀστυνομικὴ δύναμις. Ἑπομένως αὐτὸς ὁ στρατὸς ἀνήκει καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τὴν κυβέρνησιν, προσκολλᾶται εἰς αὐτήν, οἱ ἀποτελοῦντες αὐτὸν ἄνδρες μένουσιν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ ἐπὶ χρόνον πολύν, ἐπὶ χρόνον μακρότατον, καὶ οἱ ἄνδρες οὗτοι, καίπερ Ἕλληνες, καίπερ ἐντίμως προσποριζόμενοι τὰ πρὸς τὸ ζῆν διὰ τῆς ὑπὸ τὰ ὅπλα ὑπηρεσίας αὐτῶν, ἀπομανθάνουσιν ὅμως τὰ καθήκοντα τοῦ πολίτου καὶ μεταβάλλονται ἀναγκαίως εἰς ὄργανα τῆς κυβερνήσεως... Τὸ στρα-

τιωτικὸν σύστημα τοῦ κ. Τρικούπη δὲν συμβιβάζεται οὔτε μὲ τοὺς θεσμοὺς τοῦ κράτους οὔτε μὲ τὸν προορισμὸν τοῦ ἔθνους».

Νομίζει κανεὶς ὅτι ἀκούει συζητούμενα σύγχρονα προβλήματα, mutatis mutandis!

Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἐπίσης ἡ κατὰ τὰς συνεδριάσεις τῆς 26ης καὶ 27ης Νοεμβρίου 1880 τῆς Β' Συνόδου τῆς αὐτῆς Βουλῆς μακρὰ ἀγόρευσίς του ἐπὶ τοῦ νομοσχεδίου περὶ κυρώσεως συμβάσεως μεταξὺ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως καὶ τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης. Διὰ τῆς συμβάσεως ταύτης ἡ πρώτη ἐδανείσθη παρὰ τῆς δευτέρας 62 ἑκατομμύρια δραχμῶν, ἀντιπαρέχουσα, ἐκτὸς τοῦ τόκου, φορολογικὰς ἀπαλλαγὰς ὑπὲρ τῆς Τραπέζης, μείωσιν τοῦ τόκου τῶν κατατιθεμένων εἰς αὐτὴν τελωνειακῶν εἰσπράξεων τοῦ Δημοσίου, ἔτι δὲ καὶ παράτασιν τοῦ ἐκδοτικοῦ αὐτῆς προνομίου ἐπὶ 25 ἔτη. Τὴν ἐν λόγῳ σύμβασιν εἶχε συνάψει κατὰ Μάϊον 1880, ἀπούσης τῆς Βουλῆς, ὁ Χαρίλαος Τρικούπης, κυρίως πρὸς κάλυψιν τῶν δαπανῶν τῆς ἐπιχειρηθείσης ὑπ' αὐτοῦ «ἐπιστρατεύσεως», ἤτοι τῆς προσκλήσεως ἡλικιῶν τινων ἀγυμνάστων ἐν ὄψει στρατιωτικῆς ἐνεργείας τῆς Ἑλλάδος πρὸς κατάληψιν τῆς Βερολινείου γραμμῆς, χωρὶς ἐν τούτοις καὶ ν' ἀποτολμήσῃ τὴν ἐνέργειαν ταύτην, ὁ δὲ Κουμουνδοῦρος, ὅστις ἀκόμη ὀλιγώτερον ἀπέβλεπεν εἰς τοιαύτην δρᾶσιν, ἀπορῶν χρημάτων καὶ διὰ τὰς ἀμέσους ἀνάγκας τοῦ Κράτους, τὴν υἱοθέτησε καὶ τὴν ἔφερε πρὸς κύρωσιν εἰς τὴν Βουλήν. Ἀλλ' ὁ Ζηνόπουλος, ἂν καὶ συμπολιτευόμενος, ἐπέκρινε τὴν σύμβασιν, ὡς ἔπραξαν καί τινες ἄλλοι ἐκ τῶν ἐν τῇ Βουλῇ λογάδων ἀμφοτέρων τῶν παρατάξεων. Τονίσας τοὺς κινδύνους, τοὺς ὁποίους συνεπήγετο διὰ τὴν σταθερότητα τοῦ νομίσματος ἡ συμφωνηθεῖσα καταβολὴ τοῦ δανείου ἐκ τοῦ εἰς μεταλλικὸν «καλύμματος» τῆς Τραπέζης, προέβη εἰς λεπτομερῆ ἀνάλυσιν τῶν κερδῶν, ἅτινα ἀπεκόμισεν ἡ Τράπεζα ἀπὸ τῆς ἱδρύσεώς της ἐκ τῆς ἀσκήσεως τοῦ ἐκδοτικοῦ προνομίου, διὰ νὰ καταλήξῃ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ μὲν Τράπεζα ὤφειλε νὰ βοηθήσῃ τὴν Κυβέρνησιν ἄνευ ἰδιαιτέρων ἀνταλλαγμάτων πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν παρουσῶν ἀναγκῶν, τὸ δὲ Κράτος ἔδει ν' ἀποβλέψῃ εἰς τὴν σύναψιν μεγάλου ἐξωτερικοῦ δανείου, τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀνάγκην. Καὶ ἡ μὲν σύμβασις ἐψηφίσθη βεβαίως λόγῳ τῶν ἐπειγουσῶν οἰκονομικῶν ἀναγκῶν, ἡ ἐντύπωσις ὅμως τοῦ μελετῶντος τὰ πρακτικὰ τῆς συζητήσεως ἐκείνης εἶναι ὅτι ὁ Ζηνόπουλος, ὅστις ἀπεδείχθη ἄριστος γνώστης τοῦ συστήματος καὶ τῶν οἰκονομικῶν ἀποτελεσμάτων τῆς λειτουργίας τοῦ ἐκδοτικοῦ προνομίου ὄχι μόνον ἐν Ἑλλάδι, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας, ἐπεβλήθη, δι' ὅσων εἶπεν ἐν τῇ Βουλῇ ἐπὶ τοῦ εἰδικοῦ τούτου θέματος, τῶν ἀντιθέτους γνώμας ἐκφρασάντων ῥητόρων, ἐν οἷς ὁ παλαιὸς ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν καὶ ὑποδιοικητὴς τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης Εὐθύμιος Κεχαγιᾶς, ὁ νομοδιδάσκαλος καὶ μετέπειτα ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν Παῦλος Καλλιγᾶς καὶ αὐτὸς ὁ Χαρίλαος Τρικούπης.

Ὅ,τι δὲ συνίστα ὁ Ζηνόπουλος, τοῦτο καὶ ἐγένετο. Ἡ Κυβέρνησις Κουμουνδούρου συνῆψεν ἀμέσως τότε ἐν Γαλλίᾳ τὸ δάνειον τῶν 120 ἑκατομμυρίων, τὸ ὁποῖον ἔμελλε νὰ παράσχῃ καὶ εἰς τὸν Ζηνόπουλον τὴν δυνατότητα καὶ τὰ μέσα, ὅπως προσφέρῃ εἰς τὴν Εὐρυτανίαν τὴν μεγάλην ἐκείνην ὑπηρεσίαν, ἡ ὁποία διαιώνισε τὸ ὄνομά του μεταξὺ τῶν Εὐρυτάνων καὶ ἐδημιούργησεν ὑπὲρ αὐτοῦ περισσοτέρους τίτλους ἐπὶ τῆς εὐγνωμοσύνης των, παρ' ὅσον δύναται νὰ λεχθῇ τοῦτο δι' οἱονδήποτε ἄλλον Εὐρυτᾶνα πολιτευτήν. Ἐννοῶ τὴν κατασκευὴν τῆς ἁμαξιτῆς ὁδοῦ Καρπενησίου - Λαμίας ἐν ἔτει 1881, τῆς ὁποίας ἡ ἱστορία ἔχει ὡς ἑξῆς:

Ἡ Κυβέρνησις Κουμουνδούρου, ἐνῷ δὲν ἐπεθύμει νὰ ἐμπλέξῃ τὴν Ἑλλάδα εἰς πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας διὰ τὸ ζήτημα τῆς Βερολινείου γραμμῆς ἐναντίον τῆς θελήσεως τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, προσπαθοῦσα νὰ ἐπιτύχῃ τὴν λύσιν τούτου διὰ διπλωματικῶν ἐνεργειῶν, ἐξηκολούθησεν οὐχ ἧττον τὰς λεγομένας «στρατιωτικὰς παρασκευὰς» τοῦ Τρικούπη, ἤτοι τὴν συγκρότησιν νέων τινῶν στρατιωτικῶν μονάδων, τὰς ὁποίας ἀπέστελλεν εἰς τὰς συνορευούσας μετὰ τῆς Θεσσαλίας Φθιώτιδα καὶ Εὐρυτανίαν. Συγχρόνως ἀπεφάσισε, κατὰ Δεκέμβριον 1880, τὴν κατασκευήν, χάριν τῶν μετακινήσεων καὶ τῶν μεταφορῶν τοῦ στρατοῦ τούτου, ἁμαξιτῆς ὁδοῦ ἀπὸ Λαμίας εἰς Βαρυμπόπην (τὴν σημερινὴν Μακρακώμην) καὶ ἐκεῖθεν πρὸς τὸ ἐπὶ τῶν συνόρων Κούρνοβον, καὶ ἀνέθεσε τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῆς, χαρακτηρισθείσης ὡς στρατιωτικῆς καὶ ἔργου ἄκρως ἐπείγοντος, εἰς τὸν μηχανικὸν τοῦ Δημοσίου Ξ. Βλαχόπουλον. Τότε καὶ ὁ Ζηνόπουλος ἐζήτησε καὶ ἐπέτυχεν, ὅπως ἡ ὁδὸς αὕτη ἐπεκταθῇ ἀπὸ Βαρυμπόπης πρὸς τὴν Εὐρυτανίαν, δι' ἣν ἐπέκτασιν συνέτρεχον ἐπίσης στρατιωτικοὶ λόγοι, ἕνεκα τῆς στρατηγικῆς θέσεως τῆς ἡμετέρας ἐπαρχίας, καταλλήλου πρὸς συγκέντρωσιν στρατοῦ καὶ πρὸς ἐπιθετικὰς καὶ ἀμυντικὰς ἐκεῖθεν ἐνεργείας κατ' ἐχθρικῶν δυνάμεων, κατεχουσῶν τὴν Θεσσαλίαν. Ἀλλ' ὅπως οὐδεμία ἴσως ὁδὸς ἐν τῷ κράτει ἔχει στρατιωτικὴν μόνον σημασίαν, διότι ἐξυπηρετεῖ καὶ τὰς λοιπὰς ἀνάγκας τῶν δι' ὧν διέρχεται περιοχῶν, οὕτω καὶ ἡ «στρατιωτικὴ» ὁδὸς Λαμίας - Καρπενησίου ἔμελλε ν' ἀποβῇ σπουδαιότατον ἔργον προόδου, πρωταρχικὸν μέσον κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς προαγωγῆς τῆς ἐπαρχίας ἡμῶν, ἥτις μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐπεκοινώνει μὲ τὴν Φθιώτιδα μὲ ἡμιονικὰς ὁδούς. Σημειωτέον ὅτι ἡ ἐθνικὴ ὁδὸς Λαμίας - Καρπενησίου ἀπὸ τριακονταετίας ἤδη ἀνεγράφετο ἑκάστοτε μεταξὺ τῶν ἐκτελεστέων δημοσίων ἔργων, χωρὶς ὅμως νὰ γίνῃ ποτὲ οὔτε ἔναρξις κατασκευῆς αὐτῆς.

Ἅμα τῇ λήψει τῆς ἱστορικῆς δι' ἡμᾶς τοὺς Εὐρυτᾶνας ἐκείνης ἀποφάσεως ὁ ἁρμόδιος τότε ἐπὶ τῶν Δημοσίων ἔργων ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν Νικόλαος Παπαμιχαλόπουλος ἀπηύθυνε πρὸς τὸν ἔπαρχον Εὐρυτανίας τὸ ὑπ' ἀριθ. 535 ὑπὸ χρονολογίαν 22ας Ἰανουαρίου 1881 ἔγγραφον, διὰ τοῦ ὁποίου, ἀναγγέλλων εἰς αὐτὸν τὴν ἀπόφασιν τῆς Κυβερνήσεως περὶ τῆς κατα-

σκευῆς τῆς ὁδοῦ, ἐτόνιζε τὴν διὰ τὴν Εὐρυτανίαν κοινωνικὴν καὶ οἰκονομικὴν σημασίαν τοῦ ἔργου. Τὸ ἔγγραφον τοῦτο εἶναι μακρὸν καὶ ἐνδιαφέρον, δὲν δύναμαι ὅμως ν' ἀναφέρω ἐνταῦθα ὁλόκληρον τὸ περιεχόμενόν του.

Ἡ ὁδὸς ἐπερατώθη ταχέως, παρὰ τὰς δυσκολίας ποὺ παρουσίαζεν ἡ ἐργασία εἰς τὸ ὀρεινὸν τμῆμά της καὶ εἰς τὴν ὑπὸ χειμάρρων διασχιζομένην περιοχὴν τῶν ἀνατολικῶν προσβάσεων τοῦ Τυμφρηστοῦ. Εἰργάζοντο δὲ τὰ συνεργεῖα ὑπὸ τὰς ἀμέσους ὁδηγίας ἀπὸ μὲν Βαρυμπόπης πρὸς Καρπενήσιον τοῦ μνημονευθέντος ἤδη Ξ. Βλαχοπούλου, νομομηχανικοῦ Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας, ἀπὸ δὲ Καρπενησίου πρὸς Βαρυμπόπην τοῦ νομομηχανικοῦ Σύρου Ἀ. Τριανταφυλλίδη.

Ἀγγέλλουσα τὴν ἀπόφασιν περὶ ἐπεκτάσεως τῆς ὁδοῦ Βαρυμπόπης εἰς Καρπενήσιον ἡ ἐν Λαμίᾳ ἐκδιδομένη τότε ἐφημερὶς « Φάρος τῆς Ὄθρυος », ἔγραφεν εἰς τὸ φύλλον της τῆς 31ης Ἰανουαρίου 1881 : « Διὰ τὸ προκείμενον σπουδαῖον καὶ λίαν ὠφέλιμον ἔργον ἐπαινοῦντες τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐσωτερικῶν κ. Παπαμιχαλόπουλον, δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ ὁμολογήσωμεν, ὅτι πρὸς τοῦτο συνετέλεσε τὰ μέγιστα καὶ ἡ δραστηρία ἐνέργεια τοῦ βουλευτοῦ Εὐρυτανίας κ. Ζηνοπούλου, ὅστις οὐδέποτε ἐπαύσατο μεριμνῶν περὶ δημοσίων ἔργων καὶ ἐν γένει περὶ γενικῶν συμφερόντων τῆς εἰρημένης ἐπαρχίας, ἣν ἐπαξίως ἀντιπροσωπεύει ».

***

Ἐνῷ ὅμως τὸ ἔτος 1881, ἀνατέλλον, ἔφερεν εἰς μὲν τὴν Εὐρυτανίαν τὴν ἀνέλπιστον διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην λύσιν τοῦ συγκοινωνιακοῦ της προβλήματος, εἰς δὲ τὸν Γεώργιον Ζηνόπουλον τὴν ἱκανοποίησιν ὅτι οὕτω τὸ ὄνομά του θ' ἀπηθανατίζετο εἰς τὴν μνήμην τοῦ λαοῦ αὐτῆς, κατὰ τὴν λῆξιν τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἐδημιουργοῦντο αἱ προϋποθέσεις πρὸς ἀνάσχεσιν τῆς πολιτικῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀειμνήστου ἀνδρός, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἐπίσπευσιν τοῦ φυσικοῦ τέλους του. Ἀμφότερα, πράγματι, τὰ θλιβερὰ ταῦτα γεγονότα δύνανται ν' ἀποδοθοῦν ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει εἰς τὴν ἀποτυχίαν τοῦ Κουμουνδουρικοῦ κόμματος κατὰ τὰς ἐκλογὰς τῆς 20ῆς Δεκεμβρίου 1881.

Ἡ ἐκ τοῦ περιορισμοῦ τῆς παραχωρουμένης χώρας προκληθεῖσα παρὰ τῷ λαῷ δυσφορία, καταλλήλως ὑποδαυλιζομένη ὑπὸ τῆς τρικουπικῆς ἀντιπολιτεύσεως, ἥτις ἐπὶ πλέον κατηγόρει τὸν Κουμουνδοῦρον, διότι δὲν συνεκάλεσε τὴν Βουλήν, ἵνα θέσῃ ὑπ' ὄψιν της τὰς νέας ἀποφάσεις τῶν Δυνάμεων, ἔτι δὲ καὶ ἵνα ψηφίσῃ αὕτη τὰ ἀπαιτούμενα νομοθετήματα πρὸς διοίκησιν τῶν νέων ἐπαρχιῶν καὶ διενέργειαν ἐκλογῶν ἐν αὐταῖς, προβὰς ἀντὶ τούτου εἰς ἔκδοσιν νομοθετικῶν διαταγμάτων, προεκάλεσε τὴν δυσμενῆ διὰ τὸν Κουμουνδοῦρον ἔκβασιν τῶν ἐκλογῶν ἐκείνων. Κατὰ τὴν ἐπὶ τῇ ἐκλογῇ προέδρου ἀναμέτρησιν τῶν κομματικῶν δυνάμεων ἐν τῇ Βουλῇ ὁ κυβερνητικὸς

ὑποψήφιος ἔλαβεν 76 ψήφους ἔναντι 127 τοῦ ὑποψηφίου τοῦ Τρικουπικοῦ κόμματος, εἰς ὅ εἶχον προσχωρήσει καὶ αὐτοὶ οἱ βουλευταὶ τῆς ἐπὶ Κουμουνδούρου ἀπελευθερωθείσης Θεσσαλίας, ἐπὶ τῇ προφάσει μὲν ὅτι δὲν ἀπηλευθέρωσεν οὗτος καὶ τὴν Ἤπειρον, πράγματι ὅμως διότι ἔβλεπον ἀνερχόμενον τὸν Τρικούπην. Ὁ Κουμουνδοῦρος τότε ἀπεχώρησε καὶ ἐσχημάτισε κυβέρνησιν ὁ Τρικούπης τὴν 3ην Μαρτίου 1882. Οὕτως ἤρχιζεν ἡ τρίτη κατὰ σειράν, πρώτη δὲ ἐπὶ ἰδίας εὐρείας πλειοψηφίας ἐρειδομένη καὶ μακρᾶς διαρκείας κυβέρνησις τοῦ Χαριλάου Τρικούπη, ὅστις παρέμεινεν εἰς τὴν ἀρχὴν μέχρι τοῦ Ἀπριλίου 1885. Τὴν πτῶσιν τοῦ Κουμουνδούρου ἐπηκολούθησε μετὰ ἓν περίπου ἔτος ὁ θάνατος αὐτοῦ, εἰς ἡλικίαν 66 ἐτῶν. Κατήρχετο δὲ ὁ Κουμουνδοῦρος εἰς τὸν τάφον πλήρης πικρίας διὰ τὴν ἄδικον ὑπὸ τοῦ λαοῦ καταδίκην τῆς πολιτικῆς του, τὴν ὁποίαν σήμερον ἡ ἀδέκαστος ἱστορία ἐπιδοκιμάζει ἀνεπιφυλάκτως, ἐν ὄψει μάλιστα τῶν γεγονότων τοῦ 1886 καὶ τοῦ 1897, τὰ ὁποῖα ἀπέδειξαν τὴν πλήρη στρατιωτικὴν ἀδυναμίαν τοῦ τότε ἑλληνικοῦ κράτους. Τὴν αὐτὴν ἄλλωστε κρίσιν ἐξέφερε καὶ ὁ πρὸ τοῦ θλιβεροῦ πειράματος τοῦ 1897 γράψας ἔγκριτος ἱστορικὸς Ἐπαμεινώνδας Κυριακίδης, ὅστις δὲν παρέλειψε καὶ νὰ στηλιτεύσῃ τὴν στάσιν τῶν Θεσσαλῶν βουλευτῶν ὡς ἄτοπον καὶ ἀπρεπῆ. «Οἱ ἐκ Θεσσαλίας βουλευταί», γράφει ὁ Κυριακίδης, «τὸ πρῶτον προσερχόμενοι εἰς τὸ ἑλληνικὸν βουλευτήριον, ἥκιστα ἔπρεπε, ἅμα τῇ ἐμφανίσει αὐτῶν, ν' ἀναλάβωσι τὸ ἔργον τιμητοῦ».

Ὁ Ζηνόπουλος, ὅστις κατὰ τὰς ἐκλογὰς ταύτας ἐξελέγη δεύτερος βουλευτὴς Εὐρυτανίας, πρᾶγμα ἀξιοσημείωτον καὶ μαρτυροῦν τὸ στρεπτὸν τῆς ἐκλογικῆς ψυχολογίας, διότι ἡ πτῶσίς του ἐν τῇ σειρᾷ ἐπιτυχίας ἔναντι τῆς ἐκλογῆς τοῦ 1879, καθ' ἣν εἶχε καταλάβει τὴν πρώτην θέσιν, ἐπῆλθεν ἀμέσως μετὰ τὴν μεγάλην του ὑπηρεσίαν τῆς κατασκευῆς τῆς ἁμαξιτῆς ὁδοῦ Καρπενησίου - Λαμίας, πιστὸς εἰς τὸν ἀρχηγόν του, πεπεισμένος περὶ τῆς ὀρθότητος τῆς πολιτικῆς του καὶ ἀποφασισμένος νὰ τὴν ὑπερασπίσῃ, ἀνέπτυξεν ἀπὸ τῆς πρώτης Συνόδου τῆς νέας βουλευτικῆς Περιόδου ἔντονον κοινοβουλευτικὴν δρᾶσιν, ἥτις παρέμεινεν ἀμείωτος καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κουμουνδούρου. Εἶχεν ἤδη δώσει κατὰ τὴν προηγουμένην Βουλὴν δείγματα τῶν προσόντων του ὡς κοινοβουλευτικοῦ ἀγορητοῦ· κατὰ τὴν περίοδον ὅμως ταύτην ἐπρωτοστάτησεν εἰς τὰς συζητήσεις, λαμβάνων τὸν λόγον ἐπὶ πάντων τῶν σοβαρῶν ζητημάτων καὶ ἀποδειχθεὶς βαθὺς καὶ ἀκαταπόνητος μελετητὴς τῶν θεμάτων, δεινὸς δὲ διαλεκτικός. Ἐνόσῳ μάλιστα ἔζη ὁ ἀρχηγός του, εἶχεν ἀναγνωρισθῆ σιωπηρῶς ὡς ὑπαρχηγὸς τοῦ κόμματος, καταλαμβάνων καὶ τὴν θέσιν του ἐν τῇ Βουλῇ, ὅταν ἐκεῖνος ἀπουσίαζεν. Ὑπὲρ τὰς ὀγδοήκοντα ἀγορεύσεις, κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκτεταμέναι, καὶ ἄλλαι παρεμβάσεις του ἔχουν καταχωρηθῆ εἰς τοὺς τόμους τῆς Ἐφημερίδος τῶν Συζητήσεων τῆς Βουλῆς κατὰ τὴν Θ' Περίοδον, ἀναφερόμεναι εἰς τὰ ποικιλώτατα πολιτικά, διοικητικά, στρατιωτικὰ καὶ οἰκονομικὰ θέματα.

Οὕτω βλέπομεν τὸν Ζηνόπουλον ἀγορεύοντα ἐπὶ τοῦ Προϋπολογισμοῦ τοῦ Κράτους, ἐπὶ νομοσχεδίων περὶ φορολογίας τῶν ζώων, τῆς ἐγγείου παραγωγῆς, τῆς καταναλώσεως τοῦ καπνοῦ, τοῦ οἴνου καὶ τοῦ ζύθου, περὶ τοῦ μονοπωλίου σιγαροχάρτου, ἐπὶ νομοσχεδίων περὶ ὀργανισμοῦ τοῦ στρατοῦ, περὶ στρατολογίας, περὶ καταστάσεως ἀξιωματικῶν, περὶ ἐφεδρείας τοῦ ἐνεργοῦ στρατοῦ, ἐπὶ τῶν συμβάσεων περὶ κατασκευῆς τοῦ σιδηροδρόμου Πελοποννήσου καὶ περὶ ἀποξηράνσεως τῆς Κωπαΐδος, ἐπὶ τῆς ἐμπορικῆς συμβάσεως μετὰ τῆς Γαλλίας, ἐπὶ τῆς ἐμπορικῆς καὶ ναυτιλιακῆς συμβάσεως μετὰ τῆς Γερμανίας, ἐπὶ νομοσχεδίων περὶ τελῶν χαρτοσήμου, περὶ εἰσαγωγῆς τοῦ νέου νομισματικοῦ συστήματος καὶ περὶ ἐξοφλήσεως τῶν χρεῶν εἰς νέας δραχμάς, περὶ νομικῶν συμβούλων τοῦ κράτους καὶ περὶ ἐπιθεωρήσεως δικαστικῶν γραφείων, περὶ διορισμοῦ καὶ παύσεως δημαστυνόμων, περὶ εἰσαγωγῆς τῆς ἑλληνικῆς νομοθεσίας ἐν ταῖς νέαις ἐπαρχίαις, ἐπὶ τῆς συνάψεως τοῦ ἐξωτερικοῦ δανείου τῶν 170 ἑκατομμυρίων καὶ τῆς ἄρσεως τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, ἐπὶ νομοσχεδίων περὶ ταμείου δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, περὶ δημαιρεσιῶν ἐν ταῖς νέαις ἐπαρχίαις κλπ. κλπ.

Συνάμα ἦτο μαχητικώτατος, ἐπιθετικὸς μάλιστα ὅπου ἐχρειάζετο, εἶχε δὲ ἄμεσον καὶ πνευματώδη καὶ πολλάκις δηκτικήν, οὐδέποτε ὅμως ὠμήν, τὴν ἀπάντησιν, ὁσάκις ἐθίγετο ἀπὸ διακόπτοντας αὐτὸν κατὰ τὰς ἀγορεύσεις του. Κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς 25ης Μαΐου 1882, καθ' ἣν συνεζητεῖτο τὸ νομοσχέδιον περὶ κυρώσεως τῆς συμβάσεως διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ σιδηροδρόμου Πελοποννήσου, εἶπεν, ἀναφερόμενος εἰς προηγουμένην ἀπάντησιν τοῦ πρωθυπουργοῦ Τρικούπη εἰς ἰδικήν του παρατήρησιν, ὅτι οὗτος, ὁ πρωθυπουργός, ἐν ἀγορεύσει του ὑπεστήριξεν ἀντιφατικὰς προτάσεις :

« Ὁ κ. πρωθυπουργὸς καλῶς εἶπεν ὅτι προκειμένου περὶ τοιούτων ζητημάτων δὲν πρέπει νὰ λαμβάνωνται ὑπ' ὄψιν αἱ προσωπικαὶ ἀντιφάσεις, εἶχε δὲ δίκαιον, εἶχε καὶ συμφέρον νὰ τὸ εἴπῃ, διότι ἐξέχει ὡς πρὸς τοῦτο ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε εἰς πᾶσαν στιγμὴν δύναταί τις νὰ συλλαβάνῃ τὸν κ. πρωθυπουργὸν ἀντιφάσκοντα. Διὰ τοῦτο μάλιστα δὲν ἠπόρησα, ὅταν χθὲς εἶπεν ὅτι ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἔχει ὅλας τὰς ἰδέας. Παραδέχεται καὶ τὰς πολλὰς ἑταιρίας (ὡς ἀναδόχους δηλ. τοῦ ἔργου) καὶ τὰς ὀλίγας, καὶ τὴν μίαν, καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ κράτους κατασκευήν, καὶ τοὺς εὐρεῖς καὶ τοὺς στενοὺς σιδηροδρόμους, καὶ τὴν ἐγγύησιν καὶ τὴν ὡρισμένην συνδρομήν, καὶ τὰς προηγουμένας μελέτας καὶ τὸ ἀμελέτητον, καὶ τὸν συναγωνισμὸν καὶ τὰς αὐθαιρέτους συμβάσεις· ἀλλ' ἐξετάζει πάντα ταῦτα σχετικῶς πρὸς τὴν περίστασιν, λησμονήσας νὰ εἴπῃ ὅ,τι ἴσως ἐσκόπει, ὅτι τὰ ἐξετάζει σχετικῶς πρὸς τὸν χρόνον, τουτέστιν, ὁσάκις πρόκειται ὁ κ. πρωθυπουργὸς νὰ λύσῃ αὐτὸς τὰ ζητήματα ταῦτα ὡς κυβέρνησις, παραδέχεται καὶ υἱοθετεῖ πᾶσαν λύσιν· ὁσάκις δὲ ἕτεροι εἶναι κυβέρνησις, ὁ κ. πρωθυπουργὸς οὐδεμίαν λύσιν εὑρίσκει ὀρθὴν καὶ ἀντιτάσσεται ἀμειλίκτως κατὰ πάσης προτάσεως ».

Ὑπηνίσσετο δὲ διὰ τούτων τὴν σφοδρὰν ἀντίδρασιν τοῦ Τρικούπη κατὰ τῶν σχεδίων προηγουμένης κυβερνήσεως τοῦ Κουμουνδούρου περὶ κατασκευῆς τοῦ σιδηροδρόμου Πελοποννήσου.

Ἄλλοτε πάλιν, ἐπιμένοντος τοῦ Τρικούπη ἐπὶ τῆς ἀληθείας ἀνεφερθέντος ὑπ' αὐτοῦ περιστατικοῦ, τὸ ὁποῖον ἠμφεσβήτει ὁ Ζηνόπουλος, τοῦ εἶπεν: « Ἐπλάσατε κἄτι, τὸ ὁποῖον πολεμεῖτε, ἀφοῦ ἄλλο τι σπουδαῖον δὲν ἔχετε νὰ εἴπητε. Οὕτω βεβαίως πᾶς τις νικᾷ ».

Ἄκρως ἐνδιαφέρουσα ὑπῆρξεν ἡ μνημονευθεῖσα ἀγόρευσις τοῦ Ζηνοπούλου· ἐπὶ τοῦ ζητήματος τοῦ σιδηροδρόμου Ἀθηνῶν - Πατρῶν, ὡς ἄλλωστε καὶ ἡ ὅλη σχετικὴ συζήτησις, διότι ἀφεώρα ἀπόφασιν, ἡ ὁποία εἶχε μεγάλας συνεπείας, καὶ σήμερον ἀκόμη αἰσθητάς. Ὁ Ζηνόπουλος, ὁ ὁποῖος μὲ ἓν εἰδικὸν ξένον βιβλίον ἀνὰ χεῖρας ἀνέλυσε τὸ πρόβλημα ἀπὸ οἰκονομικῆς κυρίως ἀπόψεως, ὑπεστήριξε, μὲ πληθὺν ἐπιχειρημάτων, διὰ τὸν σιδηρόδρομον τοῦτον τὸ πλάτος τῶν διεθνῶν γραμμῶν (1.44 μ.), καταπολεμήσας σφοδρῶς τὴν κυβερνητικὴν ἀπόφασιν ὑπὲρ τῆς στενῆς γραμμῆς τοῦ ἑνὸς μέτρου. « Λοιπόν », εἶπεν ὁ Ζηνόπουλος, « θὰ κατασκευάσωμεν στενοὺς σιδηροδρόμους καὶ θὰ ὑποβληθῶμεν εἰς θυσίας μεγάλας, χωρὶς νὰ ἐκπληρώσωμεν τὸν σκοπὸν καὶ θὰ ἀδικήσωμεν καὶ τὸν τόπον ἐν γένει καὶ ἰδίως τὸ λαμπρὸν ἐπίνειον τῆς Ἑλλάδος, τὰς Πάτρας ». Ἐν τέλει δὲ ἔκαμεν ἔκκλησιν πρὸς τοὺς κυβερνητικοὺς βουλευτὰς Πατρῶν, ὅπως ἀσκήσουν πίεσιν ἐπὶ τῆς κυβερνήσεως πρὸς μεταβολὴν τῆς ἀποφάσεώς της.

Πόσον ὀρθὴ ἦτο ἡ γνώμη τοῦ Ζηνοπούλου, ἀλλὰ καὶ ἄλλων ῥητόρων, ὡς ὁ Πετιμεζᾶς καὶ ὁ Λεωνίδας Δεληγεώργης, οἵτινες ἐκηρύχθησαν ὑπὲρ τῆς πλατείας γραμμῆς, δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν σήμερον ἡμεῖς, συγκρίνοντες τὰς δύο κυρίας σιδηροδρομικὰς γραμμὰς τῆς Ἑλλάδος τόσον ἀπὸ ἀπόψεως ἀνέσεων τῶν ἐπιβατῶν, ὅσον καὶ ἀπὸ ἀπόψεως ταχύτητος. Διὰ νὰ μὴ ὁμιλήσωμεν περὶ τοῦ σπουδαιοτέρου, τῆς ἐλλείψεως δηλαδὴ τεχνικῆς ἀνταποκρίσεως μεταξὺ τῶν δύο γραμμῶν.

Ἡ συζήτησις ἐπὶ τοῦ νομοσχεδίου περὶ εἰσαγωγῆς τῆς ἑλληνικῆς νομοθεσίας εἰς τὰς νέας ἐπαρχίας ἔλαβε πολιτικὸν χαρακτῆρα συνεπείᾳ τῆς παρασπονδίας τοῦ ἐν τῇ ἀρχῇ κόμματος, ὅπερ, ἐνῷ εἶχε συμφωνηθῆ μεταξὺ τῆς κυβερνήσεως καὶ τῆς ἀντιπολιτεύσεως νὰ μὴ τεθῇ ζήτημα εὐθυνῶν τῆς προηγουμένης κυβερνήσεως διὰ τὴν ὑπὸ ταύτης ἀποδοχὴν τῆς ἀποφάσεως τῶν Δυνάμεων, ἐπρότεινε, διὰ τῶν βουλευτῶν του Γεωργίου Φιλαρέτου καὶ Στεφάνου Δραγούμη, νὰ ζητηθοῦν τοιαῦται εὐθῦναι ἢ τοὐλάχιστον νὰ ἐκδώσῃ ἡ Βουλὴ ἀπόφασιν ἀποδοκιμάζουσαν τὴν πολιτικὴν τοῦ Κουμουνδούρου. Ὁ Ζηνόπουλος, ἐπιλεγείς, ὅπως ὁμιλήσῃ ἐκ μέρους τῆς ἀντιπολιτεύσεως μετὰ τὸν Ἀλέξανδρον Κουμουνδοῦρον, ἐξεφώνησε μνημειώδη ὄντως λόγον, ἀποδείξας τὸ ἀσύνετον καὶ ἀσύμφορον τῆς ἀπορρίψεως τῆς ἀποφάσεως τῶν Δυνάμεων. Ἰδίως δὲ ἐπετέθη δριμύτατα ὁ Ζηνόπουλος κατὰ τοῦ τρικουπικοῦ

βουλευτοῦ Καρυστίας Ἀλεξάνδρου Κοντοσταύλου, παλαιοῦ δικαστοῦ καὶ διατελέσαντος πρέσβεως τῆς Ἑλλάδος ἐν Λονδίνῳ κατὰ τὴν περίοδον τῶν διαπραγματεύσεων ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς Ἠπειροθεσσαλίας. Ὁ Ζηνόπουλος κατειρωνεύθη τὸν ἐν λόγῳ βουλευτήν, ὅστις διὰ παραδόξων ἐπιχειρημάτων, εἰλημμένων ἐκ τοῦ ἀστικοῦ δικαίου, εἶχεν ὑποστηρίξει ἐν τῇ Βουλῇ ὅτι ἡ κυβέρνησις Κουμουνδούρου ἀπεμπόλησε τὰ δυνάμει δῆθεν συμβάσεως, συναφθείσης μεταξὺ τῆς Εὐρώπης ἀφ' ἑνός, ἐνεργούσης ὡς κηδεμόνος τῆς Τουρκίας καὶ διαχειριζομένης τὰ συμφέροντα ταύτης, καὶ τῆς Ἑλλάδος ἀφ' ἑτέρου κτηθέντα ἑλληνικὰ δικαιώματα. Ἐν γένει δὲ ὁ Ζηνόπουλος κατηγόρησε κατὰ τὴν ἀγόρευσιν ἐκείνην ἐπὶ δημοκοπίᾳ τὸ τέως ἀντιπολιτευόμενον κόμμα. Καὶ πράγματι, δυσκόλως ἠμπορεῖ κανεὶς σήμερον νὰ μὴ χαρακτηρίσῃ τὴν ἀσκηθεῖσαν τότε ὑπὸ τοῦ Τρικούπη ὀξυτάτην κατὰ τοῦ Κουμουνδούρου πολεμικὴν ὡς δημοκοπικὴν καὶ πρὸς τὰς ἰδίας αὐτοῦ πράξεις καὶ ἰδέας ἀνακόλουθον, δεδομένου ὅτι οὗτος κατηγόρει τοῦ Κουμουνδούρου ὅτι δὲν ἔφθασε μέχρι πολέμου κατὰ τῆς Τουρκίας, καὶ δὴ ἐναντίον τῶν συμβουλῶν τῶν Δυνάμεων, χάριν τῆς Βερολινείου γραμμῆς, ἐνῷ ὁ ἴδιος, πρωθυπουργὸς ὢν ὀλίγους μῆνας προηγουμένως, τὴν αὐτὴν ἐτήρησε στάσιν, ὑπὸ διπλωματικὰς μάλιστα περιστάσεις πολὺ εὐνοϊκωτέρας. Ἐτόνιζε τότε ὁ Τρικούπης τὴν ἀνάγκην τῆς ἐνεργοῦ διπλωματικῆς ὑποστηρίξεως μιᾶς τοὐλάχιστον μεγάλης Δυνάμεως, προκειμένου ἡ Ἑλλὰς νὰ δράσῃ στρατιωτικῶς κατὰ τῆς Τουρκίας.

Δὲν ὑπάρχει βεβαίως ἀνάγκη ν' ἀναφερθῶμεν ἐν λεπτομερείᾳ καὶ εἰς τὰς λοιπὰς ἀγορεύσεις τοῦ Ζηνοπούλου κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τῆς ἐντατικῆς κοινοβουλευτικῆς δραστηριότητός του, εἰς τὰς ὁποίας ἁπάσας διαπιστοῦμεν πληρότητα γνώσεως τῶν θεμάτων, βαθύτητα σκέψεως καὶ μέγα ρητορικὸν τάλαντον. Ἂς εἴπω μόνον, κατ' ἐξαίρεσιν καὶ ἐπειδὴ τὸ θέμα ἐσχετίζετο ἀμέσως μὲ τὰ συμφέροντα τοῦ λαοῦ τῆς Εὐρυτανίας, ὅτι κατὰ τὴν συζήτησιν ἐπὶ τοῦ τρικουπικοῦ νομοσχεδίου περὶ αὐξήσεως τῆς φορολογίας τῶν ζῴων ὁ Ζηνόπουλος, παρατηρήσας ὅτι διὰ τούτου ἐπεβάλλετο ἰδιαιτέρως βαρεῖα αὔξησις τοῦ φόρου τῶν αἰγῶν, ἐξηνάγκασε τὸν ὑπουργὸν τῶν Οἰκονομικῶν Καλλιγᾶν νὰ παραδεχθῇ ὅτι σκοπίμως εἶχεν ὁρίσει τὸν ὑψηλὸν ἐκεῖνον φόρον, ἀποβλέπων εἰς τὴν διὰ τοῦ μέσου τούτου ἐξάλειψιν τῆς αἰγοτροφίας ἐν Ἑλλάδι, ὡς ἐπιβλαβοῦς εἰς τὰ δάση κλπ. Ὥστε βλέπομεν ὅτι τὸ ζήτημα τοῦτο δὲν ἀνεκινήθη τὸ πρῶτον ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ τῆς Γεωργίας Κυριακοῦ κατὰ τὴν Δικτατορίαν Μεταξᾶ.

« Ἐγνώριζον, εἶπεν ὁ Ζηνόπουλος, φόρους ἐπὶ τῆς πολυτελείας, ἀποβλέποντας καὶ εἰς τὸν περιορισμὸν τῆς σπατάλης, φόρους προστατευτικοὺς καὶ ἀπαγορευτικούς, ἀποβλέποντας, διὰ τῆς ἐπιβαρύνσεως τῶν ξένων εἰδῶν, εἰς τὴν προστασίαν τῆς ἐγχωρίου παραγωγῆς, ἀλλὰ φόρον ἐξοντώσεως, ὡς ὁ προκείμενος, οὐδέποτε ἤκουσα. Θὰ παραστήσωμεν εἰς τὸν κόσμον τὸ οἰκτρὸν

οἰκονομικῶς, ἅμα καὶ πολιτικῶς, φαινόμενον ὅτι διὰ φορολογίας θέλομεν νὰ καταστρέψωμεν τὸ φορολογούμενον ἀντικείμενον ».

Ἡ ἐπέμβασις αὕτη τοῦ Ζηνοπούλου, ὑποστηριχθεῖσα καὶ ὑπὸ πολλῶν ἄλλων βουλευτῶν ὀρεινῶν περιφερειῶν, ἠνάγκασε τὸν Τρικούπην νὰ δηλώσῃ ὅτι τὸ ζήτημα τῆς καταργήσεως τῆς αἰγοτροφίας ἐν Ἑλλάδι δὲν εἶχεν εἰσέτι ὡριμάσει, ἐφ' ᾧ καὶ ἀπήλειψεν οὗτος ἀπὸ τὸ νομοσχέδιον τὴν ἐξοντωτικὴν ἐκείνην διάταξιν.

Τελευταία ἐν τῇ Βουλῇ τῆς Θ' Περιόδου ἐπέμβασις τοῦ Ζηνοπούλου ὑπῆρξεν ἡ ἐπερώτησίς του ἐπὶ τοῦ ἐπεισοδίου Νίκολσων, τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1885, κατὰ τὴν συζήτησιν τῆς ὁποίας ἤλεγξεν οὗτος δριμέως καὶ εἰς ἐπανειλημμένας συνεδριάσεις τὸν Τρικούπην διὰ τὴν πρόθυμον ὑπ' αὐτοῦ ἀποδοχὴν τῆς ἀξιώσεως τοῦ Ἄγγλου ἐπιτετραμμένου, βαναύσως προσβληθέντος ὑπό τινος χωροφύλακος, πρὸς παροχὴν πανηγυρικῆς ἐν τῇ πλατείᾳ τοῦ Συντάγματος ἱκανοποιήσεως, ὑπερβαινούσης καὶ κατ' αὐτὸν τὸν Τρικούπην τὸ προσῆκον διὰ τὴν περίπτωσιν ἐκείνην μέτρον.

***

Δυστυχῶς οἱ θαυμάσιοι οὗτοι κοινοβουλευτικοὶ ἀγῶνες τοῦ Γεωργίου Ζηνοπούλου, οἱ ὁποῖοι τὸν ἀνέδειξαν ὡς τὸν κορυφαῖον ἐπιτελῆ τοῦ Κουμουνδουρικοῦ κόμματος καὶ ἕνα τῶν ἐξοχωτέρων ἀνδρῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κοινοβουλίου τῆς ἐποχῆς του, ῥήτορα « ἀγάρρουν » καὶ « πρωτοκόρυφον », κατὰ τὸν Βλάσην Γαβριηλίδην[1], δὲν ἀπέφεραν εἰς αὐτὸν τὸ ἔπαθλον ἐκεῖνο, πρὸς τὸ ὁποῖον πᾶς σημαντικὸς κοινοβουλευτικὸς ἀνὴρ δικαίως καὶ φυσικῶς ἀποβλέπει: τὴν κυβερνητικὴν ἐξουσίαν. Ὁ ἀνήρ, ὅστις πανθομολογουμένως ἦτο ἱκανὸς νὰ διευθύνῃ μετ' ἴσης ἐπιτυχίας πλείονας τοῦ ἑνὸς κυβερνητικοὺς τομεῖς, οὐδέποτε ἔγινεν ὑπουργός.

Τοῦτο ὑπῆρξε τὸ φυσικὸν ἐπακολούθημα τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ Θ' Περίοδος, κατὰ τὴν ὁποίαν κυρίως ἀνεδείχθη ἐν τῇ Βουλῇ ὁ Ζηνόπουλος καὶ συνάμα ἀπέκτησε καὶ τὸν ἀπαραίτητον τότε διὰ νὰ καταλάβῃ ὑπουργικὸν ἀξίωμα τίτλον ἀρχαιότητος ἐν τῷ Κουμουνδουρικῷ κόμματι, ἦτο καὶ ἡ τελευταία τῆς ζωῆς τοῦ κόμματος τούτου. Ἀλλὰ κατὰ τὴν Περίοδον ταύτην τὸ Κουμουνδουρικὸν κόμμα εὑρέθη εἰς τὴν ἀντιπολίτευσιν. Διάφορος ὅμως θὰ ἦτο βεβαίως ἡ ἐξέλιξις, ἂν δὲν ἠκυροῦτο ἡ πρώτη ἐκλογὴ τοῦ Ζηνοπούλου. Ἂν δὲν ἐχάνετο δι' αὐτὸν ἡ πενταετία 1874-1879, θὰ εἶχεν οὗτος ἀναδειχθῇ ἐνωρίτερον ἐν τῇ Βουλῇ, ὁπότε καὶ θὰ ἐπελέγετο, πιθανώτατα, ὡς ὑπουργὸς εἰς μίαν ἢ εἰς πλείονας τῶν διαφόρων κυβερνήσεων, τὰς ὁποίας

1. Βλ. ἐν « Ἀκροπόλει » τῆς 7 Μαΐου 1913 ἄρθρον ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Δημ. Χατσοπούλου.

ἐσχημάτισεν ὁ Μεσσήνιος ἀρχηγὸς ἀπὸ τοῦ 1875 μέχρι τοῦ 1880. Ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει ὁ Ζηνόπουλος θὰ ἀπέβαινε τοὐλάχιστον ὁ περιζήτητος συνεργάτης εἰς τὰς ἐπακολουθησάσας κυβερνήσεις τῶν δύο μεγάλων κομμάτων, καὶ ἂν δηλαδὴ δὲν κατώρθωνεν οὗτος ν' ἀναδειχθῇ εἰς αὐτοτελῆ ἡγέτην, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἀπεκλείετο, λαμβανομένης ὑπ' ὄψει τῆς πνευματικῆς του ὑπεροχῆς, τῆς μορφώσεώς του καὶ τῆς κοινοβουλευτικῆς δεινότητός του. Ἰδοὺ διατί εἶπον προηγουμένως ὅτι ἡ ἀκύρωσις τῆς ἐκλογῆς τοῦ 1874 ὑπῆρξε διὰ τὴν πολιτικὴν σταδιοδρομίαν τοῦ Ζηνοπούλου καίριον πλῆγμα.

Κατὰ τὰς ἑπομένας καὶ τελευταίας δι' αὐτὸν ἐκλογὰς τῆς 7ης Ἀπριλίου 1885 ὁ Ζηνόπουλος ἐξελέγη καὶ αὖθις βουλευτής, τὴν φορὰν δὲ αὐτὴν τρίτος κατὰ σειράν, κατελθὼν οὕτω κατὰ μίαν ἀκόμη βαθμίδα τὴν κλίμακα τῆς ἐκλογικῆς ἐπιτυχίας. Τὰς ἐκλογὰς ἐκείνας, διεξαχθείσας ὑπὸ τὰ ἀντιφορολογικὰ συνθήματα τῆς ἀντιπολιτεύσεως, ἐνήργησεν ὁ Τρικούπης, ὅστις καὶ ἐξῆλθεν ἡττημένος ἐξ αὐτῶν, ἀναδειχθέντος πρωθυπουργοῦ τοῦ Θεοδώρου Δηλιγιάννη, ὁ ὁποῖος κατὰ τὰ δύο τελευταῖα ἔτη ἐνεφανίζετο ὡς ἀρχηγὸς τῆς κατὰ τοῦ Τρικούπη ἀντιπολιτεύσεως. Ἀπὸ εἰκοσαετίας πολιτευόμενος ὁ Δηλιγιάννης καὶ ἐπανειλημμένως διατελέσας ὑπουργός, ἐγένετο ἐν τῇ Βουλῇ τοῦ 1875 ἡγέτης ὀλίγων βουλευτῶν καὶ ἀνεγνωρίσθη ὡς πολιτικὸς ἀρχηγός, ὡς τοιοῦτος δὲ μετέσχε καὶ τῆς Οἰκουμενικῆς Κυβερνήσεως κατὰ τὸ 1877. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀρχηγοῦ των μέγα μέρος τῶν κουμουνδουρικῶν βουλευτῶν προσεχώρησεν εἰς τὸν Δηλιγιάννην καὶ οὕτω ἐσχηματίσθη τὸ Δηλιγιαννικὸν κόμμα. Μεταξὺ τούτων ὅμως δὲν ἦτο ὁ Ζηνόπουλος, ὅστις ἠκολούθει ἐφεξῆς πολιτικὴν ἀνεξαρτήτου ἀντιπολιτευομένου. Ὡς τοιοῦτος κατῆλθε καὶ εἰς τὰς ἐκλογὰς τοῦ 1885 καὶ οὕτως ἐπολιτεύθη καὶ ἐν τῇ Βουλῇ ταύτῃ κατὰ τὴν πρώτην Σύνοδον αὐτῆς, ἀπέχων μάλιστα συνήθως ἀπὸ τὰς ὑπὸ τοῦ Δηλιγιάννη προκαλουμένας ψηφοφορίας. Ὅταν δέ, μετὰ ἓν περίπου ἔτος, ὁ Δηλιγιάννης ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ, ὑπὸ τὰς συνεπείας τῆς ἐνεργηθείσης ὑπ' αὐτοῦ ἕνεκα τοῦ βουλγαρικοῦ πραξικοπήματος ἐν Ἀνατολικῇ Ρωμυλίᾳ ἐπιστρατεύσεως καὶ τοῦ ἐπιβληθέντος ὑπὸ τῶν Δυνάμεων ἀποκλεισμοῦ τῆς Ἑλλάδος, ὁ Ζηνόπουλος ἐτάχθη, κατὰ τὴν γενομένην τὴν 8ην Μαΐου 1886 ἐκλογὴν νέου προέδρου τῆς Βουλῆς, ἐναντίον τοῦ Δηλιγιάννη, προβαλλόντος αὐτοπρόσωπον ὑποψηφιότητα, ψηφίσας ὑπὲρ τοῦ τρικουπικοῦ ὑποψηφίου Στενοπούλου, ὅστις καὶ ἐπεκράτησεν[1].

Ὑπῆρξε τότε ἡ πληροφορία, ἡ φήμη, φθάσασα μέχρις ἡμῶν ἐξ ἀφηγήσεων συγχρόνων τοῦ Ζηνοπούλου Εὐρυτάνων, ὅτι οὗτος εἶχε προσχωρήσει ὀλίγον προηγουμένως εἰς τὸν Τρικούπην, παρὰ τοῦ ὁποίου ἔλαβε τὴν ὑπόσχεσιν ὅτι θὰ τοῦ ἀνέθετεν ὑπουργεῖον εἰς τὴν μέλλουσαν κυβέρνησίν του. Ἀλλ' ὅταν τὴν ἑπομένην τῆς προεδρικῆς ἐκλογῆς, ἤτοι τὴν 9ην Μαΐου 1886,

1. Ἰδ. «Νέαν Ἐφημερίδα» τῆς 9 Μαΐου 1886.

ὁ Τρικούπης, κληθεὶς ὑπὸ τοῦ βασιλέως, ἐσχημάτισε κυβέρνησιν, ὁ Ζηνόπουλος δὲν περιλήφθη μεταξὺ τῶν μελῶν αὐτῆς. Ἀντιθέτως, διωρίσθη τότε ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης ὁ καὶ ἄλλοτε χρηματίσας τοιοῦτος Εὐρυτὰν βουλευτὴς Δημήτριος Βουλπιώτης, φίλος γενόμενος τοῦ Τρικούπη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Δεληγεώργη τὸ 1879. Μετὰ δύο ἡμέρας, ἤτοι τὴν νύκτα τῆς 11ης πρὸς τὴν 12ην Μαΐου 1886, ὁ Γεώργιος Ζηνόπουλος προσεβάλλετο ὑπὸ κεραυνοβόλου ἐγκεφαλικῆς συμφορήσεως καὶ ἀπέθνησκεν ἐν τῷ ξενοδοχείῳ τῶν «Ἀθηνῶν», ὅπου κατῴκει. Ὁ θάνατος τὸν εὕρισκεν εἰς ἡλικίαν πεντήκοντα πέντε ἐτῶν.

Ἀπήχησιν ἢ μᾶλλον ἐπιβεβαίωσιν τῆς γνώμης, ἥτις ἐσχηματίσθη τότε περὶ τῶν συνθηκῶν καὶ τῶν συντρεξάντων αἰτίων τοῦ τέλους τοῦ Ζηνοπούλου, ἀποτελεῖ ἡ κάτωθι περικοπὴ ἄρθρου, τὸ ὁποῖον ἔγραψεν εἰς τὴν «Ἀκρόπολιν» ὁ Βλάσης Γαβριηλίδης τὸν Μάϊον τοῦ 1913 ἐπ' ἀφορμῇ τοῦ θανάτου τοῦ Δημητρίου Χατσοπούλου: «Ὁ Γεώργιος Ζηνόπουλος, ὁ πολυμαθέστατος καὶ πολυσχιδέστατος καὶ ῥήτωρ ἀγάρρους, ἐνεφανίσθη μὲ λάμψιν ἐντάσεως μετεώρου, ἀλλὰ καὶ ἔσβησε μὲ ταχύτητα μετεώρου, ὑπὸ συνθήκας τραγικὰς ὁμολογουμένως».

***

Ὁ θάνατος τοῦ Ζηνοπούλου ἐβύθισεν εἰς πένθος τὸν λαὸν τῆς Εὐρυτανίας, ἀλλ' ἐπροξένησε γενικῶς βαθυτάτην λύπην καὶ συγκίνησιν καὶ εἰς τὴν ἀθηναϊκὴν κοινωνίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Ζηνόπουλος ἦτο γνωστότατος καὶ ἀγαπητός. Τοῦτο δὲν εἶναι ἁπλοῦν σχῆμα λόγου καὶ ὑπερβολή. Ἀρκεῖ ν' ἀναγνώσῃ κανεὶς ἄρθρον, ποὺ ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν «Ἀκρόπολιν» τοῦ Γαβριηλίδη τὴν 13ην Μαΐου 1886, ἑπομένην τῆς κηδείας, διὰ ν' ἀντιληφθῇ τὴν προκληθεῖσαν ἐκ τοῦ θλιβεροῦ γεγονότος συγκίνησιν. Εἰς τὸ ἄρθρον αὐτὸ διεκραγῳδοῦνται, ἐξ ἀφορμῆς τοῦ θανάτου τοῦ Ζηνοπούλου, αἱ ἀχάριστοι συνθῆκαι τῆς ζωῆς τῶν πολιτευομένων τῆς τότε Ἑλλάδος καὶ ἀφίνεται νὰ ἐννοηθῇ διὰ μέσου τῶν γραμμῶν ὅτι ὁ πρόωρος θάνατος τοῦ ἐκλεκτοῦ ἀνδρὸς συνεδέετο πράγματι μὲ τὴν δυσμένειαν τῆς πολιτικῆς του τύχης. Ἀλλ' ἐνυπάρχει τόσον ἄφθονον τὸ δραματικὸν στοιχεῖον εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὸν θάνατον τοῦ Γεωργίου Ζηνοπούλου, ὥστε καὶ σήμερον ἀκόμη, διερευνῶντες τὰ κατ' αὐτόν, καταλαμβανόμεθα ἀπὸ λύπην καὶ δέος.

Ὁ βίος αὐτοῦ ὑπῆρξε μία συνεχὴς ἐργώδης προσπάθεια, μία διαρκὴς καὶ κρατερὰ πάλη, βίος πολυστένακτος, ὡς εἶπεν ὁ Ἀνάργυρος Σιμόπουλος εἰς τὸν ἐπιτάφιον λόγον, ποὺ ἐξεφώνησε πρὸ τοῦ νεκροῦ Ζηνοπούλου εἰς τὸ νεκροταφεῖον Ἀθηνῶν. Ὅτι δὲ ὁ βίος του δὲν ἠδύνατο νὰ εἶναι ἄλλο τι, τὸ ἀντιλαμβανόμεθα ἐκ τῶν ἐξιστορηθέντων· διότι ἄνοδος ὑπηρεσιακή, πολιτική, κοινωνική, ὡς ἐκείνη τὴν ὁποίαν ἐπραγματοποίησεν ὁ Γεώργιος Ζηνό-

πουλος, εἶναι τὸ ἐπιστέγασμα μόνον διηνεκοῦς καὶ πολυμόχθου ἐργασίας, προϊὸν βίου ἀναλωθέντος ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῆς πατρίδος, ἐν τῇ ἐξυπηρετήσει τῶν κοινῶν, βίου ἀληθῶς πολυστενάκτου.

Τὸ ἀποκορύφωμα τῆς δραματικότητος τοῦ τέλους τοῦ Ζηνοπούλου, ὁ ὁποῖος παραμείνας ἄγαμος δὲν ἐγνώρισεν ἄλλην οἰκογένειαν πλὴν τῆς πατρικῆς του, εἶναι ὅτι ἡ γηραιὰ μήτηρ του, ζῶσα ἀκόμη τότε, συνώδευσε τὸ ἐκλεκτὸν τέκνον της εἰς τὴν τελευταίαν του κατοικίαν.

Ἂν τώρα, μετὰ τὰ ἐν ἐκτάσει ἱστορηθέντα, θελήσωμεν, περαίνοντες, νὰ παράσχωμεν μίαν οὕτως εἰπεῖν συνοπτικήν, συγκεντρωτικὴν εἰκόνα τοῦ Ζηνοπούλου ὡς πνευματικοῦ καὶ δημοσίου ἀνδρός, δὲν ἔχομεν παρὰ ν' ἀνατρέξωμεν εἰς ὅσα ἐγράφησαν ἐν τῷ ἀθηναϊκῷ τύπῳ κατὰ τὸν θάνατόν του, ἰδίως δὲ εἰς τὰ περὶ αὐτοῦ λεχθέντα ὑπὸ τοῦ στενοῦ φίλου καὶ συναδέλφου του ἔν τε τῇ δημοσίᾳ ὑπηρεσίᾳ καὶ τῷ βουλευτηρίῳ Ἀναργύρου Σιμοπούλου καὶ ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Παπαμιχαλοπούλου.

Ὑπῆρξε διάνοια προνομιοῦχος, νοῦς ὀξύτατος, δημιουργικὸς καὶ συγχρόνως εὐρυμαθέστατος. Ὡς δημόσιος λειτουργὸς διέπρεψεν ὅσον οὐδεὶς ἄλλος. Ἐν τῷ Κοινοβουλίῳ κατέλαβεν ἀμέσως θέσιν ἐγκριτωτάτου μέλους αὐτοῦ, μετ' εὐχερείας καὶ εὐφυΐας πραγματευόμενος πᾶν ζήτημα. Μὲ ἐπιβλητικὸν παράστημα ἐπὶ τοῦ βήματος, κατεκήλει ὁμιλῶν τὰ ὦτα τῶν ἀκροατῶν του. Οἱ πλεῖστοι λόγοι του, πυκνοὶ εἰς νοήματα καὶ ἐπιμεμελημένοι τὴν κατασκευὴν καὶ τὸ ὕφος, δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς διανοητικὰ ἀριστοτεχνήματα, ἄξιοι νὰ ἴδουν μίαν ἡμέραν πλήρεις τὸ φῶς[1]. Ἐγκρατὴς τῆς ἑλληνικῆς νομοθεσίας ὅσον οὐδεὶς τῶν συγχρόνων του πολιτευτῶν, ἐντριβὴς περὶ τὰς ἐν γένει πολιτικὰς ἐπιστήμας, συνεδύαζε τὴν εὐφράδειαν μὲ τὴν γνῶσιν τῶν πραγμάτων καὶ τὴν θεωρητικὴν κατάρτισιν μὲ τὴν πρακτικὴν πεῖραν καὶ κρίσιν.

Ἐκ παραλλήλου ὁ Γεώργιος Ζηνόπουλος ἦτο φιλόστοργος υἱὸς καὶ ἀδελφός, φροντίσας διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν δύο ἀδελφῶν του[2] καὶ τὴν ἀποκα-

---

1. «Ὡς ῥήτωρ», εἶπεν ὁ Κωνστ. Παπαμιχαλόπουλος κατὰ τὸν ἐπικήδειον λόγον του, «ὁ Ζηνόπουλος ἦτο συνθέτης· δὲν ὡμίλει ἀπὸ τοῦ βήματος, συνέθετε. Δὲν ὑπέκυπτεν εἰς κανόνας προηγουμένης μελέτης τοῦ θέματος, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀκολουθήσῃ προδιαγεγραμμένον σχέδιον λόγου, ἀλλὰ ἡ φαντασία του, συλλαμβάνουσα τὰς ἰδέας ὡς μουσικοὺς φθόγγους ἀριστοτεχνικοῦ συνθέτου, ἀπετέλει διὰ τοῦ λόγου σεμνοπρεπῆ καὶ ποικίλην, σοβαρὰν καὶ ὑψιπετῆ, διδακτικὴν καὶ τερπνοτάτην μελῳδίαν, ἣν οἱ ἀκούοντες καὶ αἰσθανόμενοι μόνον ἠδύναντο νὰ ἐννοήσωσι, πῶς ἐν τῷ κόσμῳ ὑπῆρξαν οἱ Ροσσῖναι, οἱ Μπελλῖναι, οἱ Μιραμπὼ καὶ οἱ Βαρνάβαι (Barnave)».

2. Ἐκ τούτων ὁ πρεσβύτερος, Ἀνδρέας Κ. Ζηνόπουλος († 1890), σπουδάσας ἐν Παρισίοις μὲ κρατικὴν ὑποτροφίαν, ὑπῆρξε νομομηχανικὸς καὶ καθηγητὴς τῆς περιγραφικῆς γεωμετρίας ἐν τῷ Πολυτεχνείῳ.

τάστασιν τῆς μοναδικῆς ἀδελφῆς του, ἀγαθώτατος τὴν ψυχήν, ἁβρὸς τοὺς τρόπους καὶ πρὸς πάντας προσηνέστατος καὶ ἔχων ἀκατάσχετον τὴν τάσιν πρὸς τὴν εὐποιΐαν.

Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ ἀοίδιμος Γεώργιος Ζηνόπουλος. Μία μεγάλη, ἀλλὰ καὶ τραγικὴ μορφὴ τῆς ἱστορίας τῆς Εὐρυτανίας καὶ τῆς Ἑλλάδος ἐν γένει.

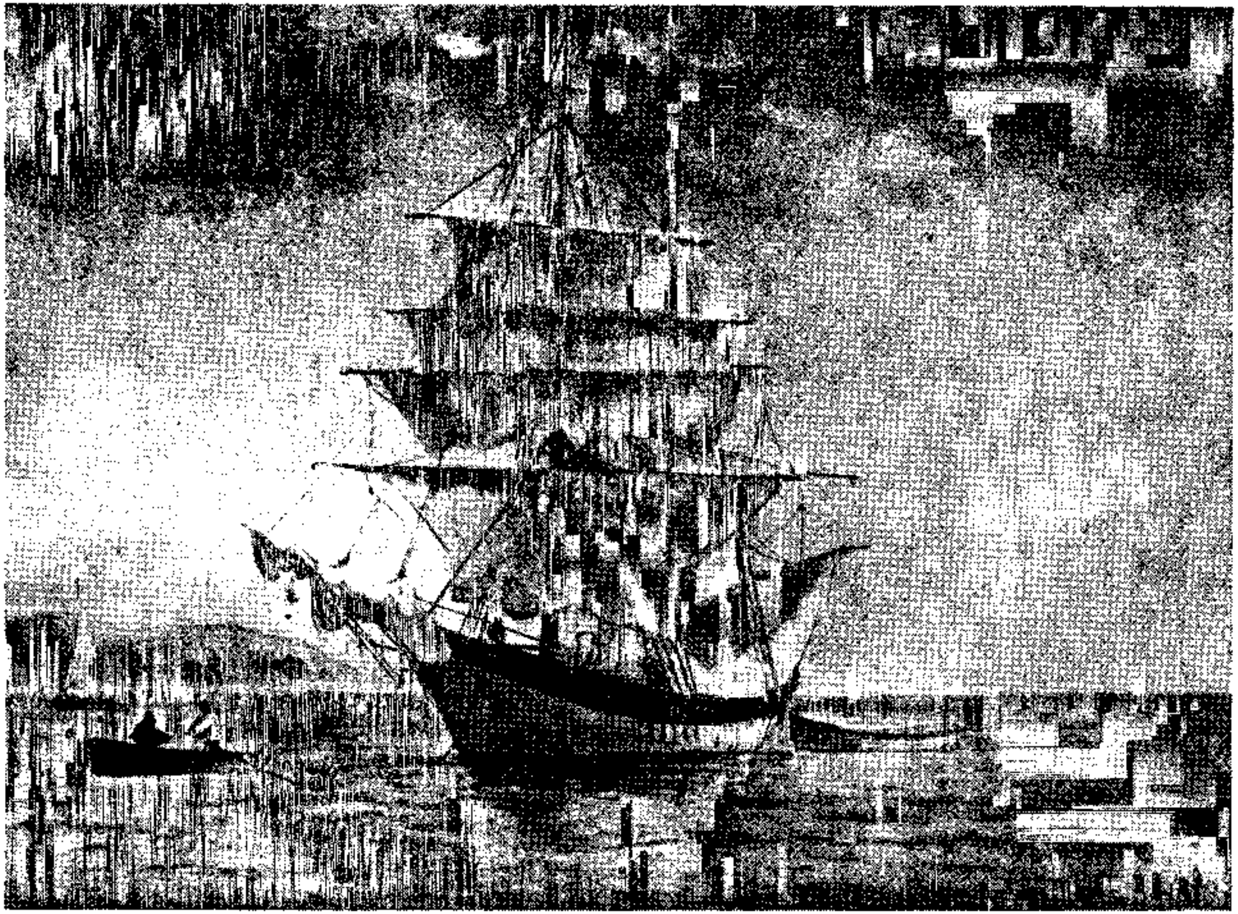

Ι. ΑΛΤΑΜΟΥΡΑ, «ΚΑΪΚΙ ΣΤΙΣ ΣΠΕΤΣΕΣ»

Η ΨΥΧΗ ΤΟΥ ΨΑΛΤΗΡΙΟΥ*

Ὅταν ξυπνοῦν καταχνιασμένοι οἱ ἀγροί, λουσμένοι μὲ τὰ δάκρυα τῆς νύχτας, καὶ τὰ στάχυα σηκώνουν τὰ ξανθά τους κεφάλια πρὸς τὸ φῶς καὶ οἱ παπαροῦνες ἀνεμίζουν τὴν ἀνάλαφρη πορφύρα τῆς παρθενικῆς δόξας 'ς τοὺς νεογέννητους ζεφύρους καὶ ἀπὸ τοὺς θάμνους ἀντηχεῖ τὸ πουρπούλισμα τῶν ἐρωτικῶν φτερῶν, εἶμαι ὁ γαλάζιος καπνὸς ποὺ ἀνεβαίνει πρὸς τὸν ὁλόξανθον θόλον, ἀγκαλιασμένος μὲ τὸ ἀργὸ καὶ θλιμμένο θυμίαμα τῆς ἀγριοβιολέττας.

Ὅταν τὸ μούχρωμα τοῦ ἡλιογέρματος ἀγκαλιάζει τοὺς βαθύτατους λόγγους καὶ τὰ κουρασμένα ξέκλωνα στρέφουν λυπητερὰ κινήματα πρὸς τὶς βαθύτατες ρίζες καὶ ἡ αὔρα λιγοθυμάει ἐπάνω 'ς τὶς πράσινες ἀγκαλιὲς καὶ οἱ φωνὲς τοῦ δάσους βουβαίνονται γύρω ἀπὸ τὸ ξεψύχισμα τοῦ φωτός, οἱ σιλουανοὶ θεοὶ θρηνοῦν κάτω ἀπὸ τοὺς μεγάλους κορμοὺς καὶ ἀπὸ τῶν ριζῶν τὰ βάθη ἀνεβαίνει 'ς τὶς ἀργοσάλευτες κορφὲς ἡ δίψα ἑνὸς καινούργιου καὶ μυστικοῦ ἥλιου. Εἶμαι ἡ λαχτάρα τοῦ λόγγου, ποὺ ἀνεβαίνει κατὰ τὴν ἄφθαστη πηγὴ τοῦ φωτός.

Τὰ μάτια κουρασμένα 'ς τῆς ζωῆς τὸ φωσφόρισμα γυρίζουν ψηλὰ κατὰ τὰ ἀσημένια σύννεφα καὶ ἀπὸ τὰ μεγάλα ματόκλαδα σταλάζουν οἱ σταλαγμοὶ τῶν αἰωνίων νοσταλγιῶν. Τὰ χέρια ἀποκαμωμένα ἀπὸ τοῦ ἀλετριοῦ τὸν ἀγῶνα ὑψώνουν ματωμένα δάχτυλα πρὸς τοὺς χοροὺς τῶν ἀφθάστων ἄστρων. Τὰ μεγάλα χλομὰ μέτωπα, αὐλακωμένα ἀπὸ τῆς ζωῆς τὸ πέρασμα ζητοῦν ἀπὸ τὸ στερέωμα τὸ δροσιστικὸ φίλημα τῶν πανσελήνων. Τὰ γόνατα ἀποκαμωμένα λυγίζουν καταμεσῆς τοῦ δρόμου, τοῦ δρόμου ποὺ εἶν' ἀμέτρητος ὀπίσω καὶ εἶναι ἄφθαστος ἐμπρός. Καὶ τότε ἕνας ἀόρατος κρίνος, ἀργοσαλεύοντας 'ς τὸ λαμπαδωτὸ καὶ ἄπλερο κλωνάρι του, ψηλώνει, λουλουδένιο φάντασμα, πρὸς τὸν οὐρανὸν καὶ ἀγγίζει μὲ τὸν πόνον τῆς γῆς τοὺς ἀδάκρυτους θόλους. Εἶμαι ὁ κρίνος...

Κάτω ἀπὸ τὴ μελίχρυση ἡμέρα τῶν ἱερῶν θόλων ἕνα ἀπέραντο καὶ βουβὸ γονάτισμα. Κι ἀπάνω 'ς τὸ χῶμα τοῦ ναοῦ οἱ πόνοι κ' οἱ ἐπιθυμίες καὶ τὰ ὀνείρατα καὶ οἱ μεταμέλειες καὶ οἱ δίψες, ἕνας κῆπος ἀπὸ φαρμακευμένους

---

* Ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ἐν περ. «Ἀττικὴ Ἶρις», ἔτ. Δ', ἀρ. 11 (1 Ἰουνίου 1901), σελ. 123.

ἀνθούς. Κι ἀπὸ κάθε ἀνθὸν μία βαρειὰ καὶ δηλητηριασμένη εὐωδία ἀνεβαίνει πρὸς τὰ λευκὰ μάρμαρα καὶ τὰ θαμπὰ μωσαϊκὰ καὶ τὰ θλιμμένα κρύσταλλα. Καὶ οἱ λαμπάδες τρεμοσβήνουν ἀπὸ τὴ θειαφένια πνοὴ καὶ τὰ στεγνὰ πρόσωπα τῶν ἁγίων καὶ τῶν μαρτύρων χλομιάζουν ἀπὸ τὸ βαρὺ θυμίαμα τῶν φαρμακευμένων ἀνθῶν. Καὶ 'ς τῶν θόλων ψηλὰ τὸ μελίχρυσο φῶς ἀντιλαλοῦν ἁρμονίες αἴνων καὶ δοξαστικῶν ἀπὸ τὰ χείλια τῶν λευκόφτερων θρόνων. Εἶμαι ἡ πνοὴ τοῦ φαρμακευμένου κήπου καὶ ἡ πνοὴ τῶν ἀγγελικῶν αἴνων. Εἶμαι ἡ ψυχὴ τοῦ Ψαλτηρίου.

Ε. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ
Ὑφηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

ΤΟ ΩΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΟΝ ΟΝ[1]

Ἡ κλασσικὴ ὀντολογία θεμελιοῦται συνήθως ἐπὶ τῆς παρμενιδείου ἀρνήσεως πάσης ἀντιστοιχίας ἢ ἀναγωγιμότητος τοῦ ὄντος καὶ τοῦ μὴ ὄντος:

οὐ γὰρ μήποτε τοῦτο δαμῇ... εἶναι μὴ ἐόντα[2].

Ἡ φιλοσοφικὴ αὕτη ἀντίληψις, ἥτις ἀντιτίθεται πρὸς τὴν τοῦ Ἡρακλείτου, ἀφορῶσαν τὴν ρευστότητα τοῦ σύμπαντος, καὶ υἱοθετηθεῖσαν, ἄλλωστε, ἐν μέρει καὶ παρὰ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐν σχέσει πρὸς τὸ γίγνεσθαι ἐν τῷ χρόνῳ, εὑρίσκεται ἀσφαλῶς εἰς τὴν βάσιν τῆς θεωρίας τῶν Ἰδεῶν. Καὶ αὐτὸς πάντως ὁ Πλάτων δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκφύγῃ ἀπὸ τὴν γοητείαν τῶν ἐσωτερικῶν τάσεων, τὰς ὁποίας περιέκλειεν ἡ ἁπλῆ καὶ καθαρὰ ἀντίθεσις τῶν δύο ἐννοιῶν. Τὰ ὑπὸ τῶν μεταφυσικῶν λεγομένων πλατωνικῶν διαλόγων τιθέμενα προβλήματα μαρτυροῦν ἤδη περὶ τῶν δυσκολιῶν, τὰς ὁποίας περιεῖχεν ἡ ἐν λόγῳ ἀντίθεσις, καὶ αἱ ὁποῖαι συγκεκριμενοποιοῦνται ἐντὸς τῆς ἀποκληθείσης «κρίσεως»[3] τῆς πλατωνικῆς σκέψεως, λυθείσης ἀπὸ τοῦ *Φιλήβου*, καί, ἰδίᾳ, ἐν τῷ *Τιμαίῳ*, χάρις εἰς τὴν «διαλεκτικὴν» ἐμφάνισιν τοῦ γίγνεσθαι καὶ τῶν προϊόντων τῆς μετὰ τοῦ ὄντος μείξεως αὐτοῦ. Οὐδόλως πρόκειται περί τινος ἐκμηδενισμοῦ τοῦ ὄντος ὑπὸ τοῦ μὴ ὄντος, ὅπερ ἤθελε προϋποθέτει τὴν ἀλήθειαν μιᾶς διαδικασίας ἀναλόγου, πλὴν ἀντιθέτου, ἀλλὰ περὶ μιᾶς μεταθέσεως τοῦ ὀντικοῦ εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦ γίγνεσθαι, ὀφειλομένης εἰς τὴν εἰσβολὴν τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὴν περιοχὴν τῆς οὐσίας. Εἶναι συνεπῶς ἀναμφισβήτητον ὅτι δὲν θὰ ἠδύνατό τις νὰ μὴ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὴν ἀμοιβαίαν ἐπ' ἀλλήλων ἐπίδρασιν τῶν ὑπὸ μελέτην δύο καταστάσεων. Παρὰ Πλάτωνι λ.χ., ἡ

1. Ἡ παροῦσα μελέτη ἀποτελεῖ ἐπέκτασιν ἀνακοινώσεως πρὸς τὸ εἰς Μεξικὸν συνελθὸν κατὰ τὸ 1963 ΙΓ' Διεθνὲς Συνέδριον Φιλοσοφίας, φερούσης τὸν τίτλον: «Ἡ ὀντολογικὴ ὁλοκλήρωσις τοῦ ἀνθρώπου».

2. Παρμεν., ἀπ. 7 Β (Diels). Πβ. Ἀριστοτ., Μ.τ.φ., 1089a 2 κ.ἑξ. Πβ. Ε. Μουτσοπούλου, Περὶ τῆς ὀντολογικῆς ὑποστάσεως τῆς τέχνης ἐν τῷ «Σοφιστῇ» τοῦ Πλάτωνος, ἐν περ. «Ἀθηνᾶ», τ. 62, 1958, σ. 374, σημ. 4.

3. Πβ. P.-M. Schuhl, L'œuvre de Platon, Paris, Hachette, 1954, σσ. 117 κ.ἑξ.

ἀντιμετώπισις αὕτη ἐπιλύεται ἐν τῇ θεωρήσει τοῦ εἶναι τοῦ μὴ ὄντος καὶ τοῦ μὴ εἶναι τοῦ ὄντος, *τρόπον τινά*[1].

Ἐκκινοῦσαι ἐξ ἀναλόγων δεδομένων, ἡ σκέψις τοῦ Ἑγέλου, ὡς καὶ ἡ τοῦ Sartre, μεταξὺ ἄλλων, φθάνουν, διὰ διαφόρων ὁδῶν, εἰς ἀποτελέσματα συγκρινόμενα πρὸς τὰ ἀνωτέρω. Καὶ ὁ εἷς ὅμως, ὡς καὶ ὁ ἕτερος ἐκ τῶν νεωτέρων ἔχει ἀπολέσει πᾶσαν ἐπαφὴν πρὸς τὴν ἀρχικὴν ἔννοιαν τοῦ ὄντος, ἔννοιαν κεντρικὴν πάσης μεταφυσικῆς, καὶ ὁποία ἀποτελεῖ, μολαταῦτα, εἰς ἑκατέραν τῶν ὡς ἄνω περιπτώσεων, τὴν ἀφετηρίαν μιᾶς μᾶλλον ἢ ἧττον λεπτολόγου καὶ ἐξαντλητικῆς μελέτης. Παρὰ τῷ Ἑγέλῳ, τὸ ὂν «ἐξιδανικεύεται», ἐνῷ παρὰ τῷ Sartre, καθ' ὑπερβολὴν «ἐξανθρωπίζεται». Ἔχει πάντως ἀπολέσει, οὕτως ἢ ἄλλως, τὸν ἐν ταὐτῷ συγκεκριμένον καὶ ἀφῃρημένον χαρακτῆρα του, διὰ νὰ καταστῇ, παρὰ τῷ πρώτῳ, μία στοχαστικὴ ἀφαίρεσις· παρὰ τῷ δευτέρῳ, σαφές τι ὑπάρχον. Ἀφῃρημένη ὅμως ἰδανικὴ κατάστασις καὶ συγκεκριμένη ὕπαρξις εἶναι οἱ δύο ὅροι μιᾶς βασικῆς συναρτήσεως εἰς τὴν ὁποίαν ἀνάγεται ἡ οὐσία, καὶ εἰς τῆς ὁποίας τὸ πεδίον κινεῖται συνεχῶς πρός τι ὅριον. Οὕτω, ὂν καὶ μὴ ὄν, εἶναι καὶ γίγνεσθαι, δὲν εἶναι πλέον ἔννοιαι διαλεκτικῶς ἀντίθετοι, ἀλλ' ἀπόψεις μιᾶς καὶ μόνης οὐσιαστικῆς πραγματικότητος θεωρουμένης ὑπὸ τὴν δυναμικὴν αὐτῆς ἐκδήλωσιν. Ὁ ὀντολογικὸς οὗτος δυναμισμὸς ἀντιτίθεται παντάπασι πρὸς τὴν στατικὴν τοῦ ὄντος ἀντίληψιν, οἵα ἐκφράζεται γνωσιολογικῶς ὑπὸ τῆς κλασσικῆς λογικῆς. Τὸ ὂν δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναχθῇ εἰς ἁπλῆν πραγματικότητα ἀδρανῆ, ὁπότε θὰ ἔπαυε νὰ εἶναι ὅ,τι εἶναι: *ὂν δυναμικῶς ἐκδηλούμενον*. Ἡ δυσκολία ὅμως τῆς συλλήψεως ἑνὸς ὄντος ἴσου πρὸς ἑαυτό, καὶ ὅμως τείνοντος νὰ ὑπερβῇ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ περιοχήν, ἐξαφανίζεται μόλις ἀντιμετωπισθῇ τὸ ὂν αὐτὸ ὡς εὑρισκόμενον *καθ' ὁδὸν πρὸς μίαν ὁλοκλήρωσιν*. Ἡ κατάστασις αὕτη δὲν πρέπει νὰ συγχέεται πρὸς τὸ *γίγνεσθαι*, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ τελευταῖον τοῦτο, περιλαμβάνεται, ὡς ἐνδιάμεσος κατάστασις μεταξὺ ὄντος καὶ μὴ ὄντος, ἐνῷ ἡ ἐν λόγῳ ὁλοκλήρωσις, προϋποθέτει ὂν ἤδη ὄν, τεῖνον ὅμως πρὸς μίαν ἐπιβεβαίωσιν ἑαυτοῦ, νοουμένην ὡς κατάστασιν ἑνὸς *πλέον - εἶναι*[2].

Αὐτὸ εἶναι τὸ πεδίον ἰδεῶν ἐντὸς τοῦ ὁποίου θὰ ἔδει νὰ θεωρηθῇ τὸ πρόβλημα τοῦ ὄντος, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ἑνὸς δικτύου συσχετίσεων ἀποτελουσῶν συμπλεκομένας σειρὰς καταστάσεων, ποὺ ἀποβλέπουν πρὸς ἀντίστοιχα ὅρια καὶ διέπουν ὁλόκληρον τὸν ὀντολογικόν, ἀλλὰ καὶ τὸν λογικὸν ἔτι βίον τοῦ ἐπιβεβαιοῦντος ἑαυτὸ ὄντος. Αὐτὴ ἄλλωστε ἡ ἐπιβεβαίωσις ἐντείνει τὸ

---

1. Πβ. Σοφιστ., 241d. Ἐπὶ γνωσιολογικοῦ πεδίου, ἡ θέσις αὕτη ὁδηγεῖ εἰς τὸ πρόβλημα τῆς πλάνης. Πβ. Θεαίτ., 170b κ.ἑξ.

2. Ὑπὸ ἔννοιαν μᾶλλον ἢ ἧττον ἀνάλογον ὁ J. Rostand, Pensées d'un biologiste, σ. 229, βεβαιοῖ ὅτι «ἡ φορὰ τοῦ ἀνθρωπίνου κατευθύνεται μᾶλλον πρὸς τὸ «πλέον - εἶναι» ἢ πρὸς τὸ «καλῶς - εἶναι» («καλῶς - ἔχειν»).

εἶναι τοῦ ὄντος, μέχρι τοῦ πλέον-εἶναι. Πράγματι, πλέον-εἶναι δὲν σημαίνει *ἕτερον-εἶναι*, ὅπερ προϋποθέτει μετάβασιν ἀπὸ μιᾶς δεδομένης καταστάσεως εἰς κατάστασιν διάφορον. Ἀντιθέτως, εἰς τὴν ὑπὸ θεώρησιν περίπτωσιν, οὐδόλως πρόκειται περὶ τῆς ἀλλοιώσεως τῆς οὐσίας τοῦ ὄντος, ἀλλὰ περὶ τῆς συνειδητῆς, ἐντόνου καὶ ἐνεργοῦ ἐπιβεβαιώσεως, ὑπὸ τοῦ ὄντος, τῆς ἰδίας αὐτοῦ ὑποστάσεως. Συνεπῶς, τὸ καθ' ὁδὸν πρὸς μίαν ὁλοκλήρωσιν εὑρισκόμενον ὂν εἶναι πάντοτε τὸ αὐτό, πλὴν ὁλονὲν ἐντονώτερον κατὰ τὴν φοράν του πρὸς ἐπιβεβαίωσιν τῆς ἑαυτοῦ οὐσίας. Ἡ νομιμότης αὐτῆς τῆς στάσεως κατὰ τὴν θεώρησιν τοῦ ὄντος ὑπὸ τὴν δυναμικὴν αὐτοῦ ἄποψιν μᾶλλον ἢ ὑπὸ τὴν στατικὴν τοιαύτην, βεβαιοῦται καθ' ὅσον κατευθυνόμεθα ἀπὸ τοῦ ἀφῃρημένου ὄντος εἰς τὸ συγκεκριμένον, ἰδίᾳ δὲ τὸ ἀνθρώπινον τοιοῦτο. Ὁπωσδήποτε, πρὶν ἢ δίδωμεν τὰς δυνατότητας μιᾶς ὀρθολογικῆς συλλήψεως τῶν ὁλοκληρουσῶν συναρτήσεων τοῦ ὄντος, θὰ ἦτο ἀσφαλῶς χρήσιμον ν' ἀντιμετωπίσωμεν τὴν λογικὴν ἄποψιν τοῦ προβλήματος, πρὸς διαπίστωσιν ἐναργεστέραν τῶν ἀντιστοίχων ὅρων τῶν συσχετιστικῶν λειτουργιῶν, ἵνα ἐπωφεληθῶμεν αὐτῶν ἐν ὄψει τῆς περαιτέρω, καθαρῶς ὀντολογικῆς, ἐξετάσεως τοῦ προβλήματος τούτου.

Εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαῖον ὅμως νὰ διερευνήσωμεν προηγουμένως τὰ τῆς δυνατότητος τοῦ λογικοῦ ὅπως ἐκφράσῃ τρόπον τινὰ τὸ ὀντολογικόν. Ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει, θὰ ἦτο ἀνωφελὲς νὰ ἐπιδιώξωμεν ὅπως θεμελιώσωμεν τὰς μελλοντικὰς ἡμῶν διαπιστώσεις περὶ τοῦ δευτέρου ἐπὶ τῶν περὶ τοῦ πρώτου τοιούτων. Ἀπὸ ἀπόψεως μεθοδολογικῆς, λοιπόν, ἡ ὕπαρξις μιᾶς ἀμέσου ἀντιστοιχίας εἶναι εὐχταία. Αὕτη ὅμως, ἐπὶ πλέον δύναται πράγματι νὰ διαπιστωθῇ μεταξὺ λογικοῦ καὶ ὀντολογικοῦ. Ἡ κλασσικὴ λογικὴ ἀφωμοίωνε τὴν ἔννοιαν ἀφ' ἑνὸς πρὸς ἕνα ὅρον τῆς γλώσσης καὶ ἀφ' ἑτέρου πρὸς ἓν ὂν αἰσθητὸν ἢ ἰδεατόν, ἀναλόγως τοῦ ἂν ἡ ἔννοια ἐθεωρεῖτο ἀναφερομένη εἴς τι δεδομένον συγκεκριμένον ἢ ἀφῃρημένον (ὁ ἄνθρωπος οὗτος, ἡ δικαιοσύνη). Ἡ ἀφομοίωσις τῆς ἐννοίας πρὸς ἕνα γλωσσικὸν ὅρον κατεκρίθη ὑπὸ τῆς νεωτέρας λογικῆς ἡ ὁποία ὅμως ἀπέφυγε νὰ ἐκφέρῃ γενικῶς οἱανδήποτε κρίσιν ἐπὶ τῆς ἀξίας τῆς ἀφομοιώσεως τῆς ἐννοίας πρὸς τὸ εἰς ὃ αὕτη ἀναφέρεται ὄν. Σημειωτέον, ἄλλωστε, ὅτι διὰ τοῦ ὅρου «ἀφομοίωσις» οὐδόλως ἐννοοῦμεν ἐνταῦθα ταύτισιν ἀλλὰ μᾶλλον παρουσίαν ἑνὸς λογικοῦ ὑποκαταστάτου ἀντιστοιχοῦντος πρὸς μίαν ὀντολογικὴν πραγματικότητα. Ἡ στάσις αὕτη ἡ ὁποία, χωρὶς νὰ εἶναι «πραγματοκρατική», ὑπὸ τὴν σχολαστικὴν σημασίαν τοῦ ὅρου, εἶναι πάντως ἀντι-ὀνοματοκρατική, ἐκφράζει τὴν προσπάθειαν τῶν νεωτέρων λογικῶν ὅπως ἀποφύγουν τὸν ἐξυποστασιασμὸν ὅσων δεδομένων δὲν ἀπαιτοῦν τοιαύτην μεταχείρισιν[1]. Ἀξίζει ὅμως νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ἡ

1. Πβ. Ε. Μουτσοπούλου, Νόησις καὶ πλάνη, Ἀθῆναι, 1961, σσ. 13 κ.ἑξ., ὅπου ἀναλυτικωτέρα ἔκθεσις τοῦ ζητήματος.

ἔννοια ἀντιπροσωπεύει, ἀπὸ γνωσιολογικῆς ἀπόψεως, τὴν πραγματικὴν ἢ ἰδανικὴν οὐσίαν ἑνὸς δεδομένου τοῦ ὁποίου ἡ παρουσία ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς νοήσεως δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ τεθῇ ὑπὸ ἀμφισβήτησιν.

Τὸ καρτεσιανὸν cogito ἀξιοποιεῖ τὴν σημασίαν μιᾶς κατ' ἐξαίρεσιν καὶ κατ' ἐξοχὴν περιπτώσεως καθ' ἣν ἡ ἔννοια ἀφανίζεται διὰ νὰ παραχωρήσῃ τὴν θέσιν αὐτῆς εἴς τι βίωμα τὸ ὁποῖον ἀνταναχλᾷ τὴν ὀντολογικὴν πραγματικότητα τοῦ *ἐγώ*. Τὸ cogito, ἐμφανίζεται ὡς κατάστασις ἐπιτρέπουσα εἰς τὸ ὂν ὅπως συλλάβῃ ἑαυτό, διὰ τῆς νοήσεως, ὡς νόησιν. Μιὰ τοιαύτη ὅμως διεργασία ἔχει χαρακτῆρα παραμορφωτικῶς στιγμιαῖον ὁ ὁποῖος, καίτοι παρέχει τὴν δυνατότητα διεισδύσεως κατὰ βάθος εἰς τὸν νοοῦν ὄν, τέμνει αὐθαιρέτως τὴν συνέχειαν αὐτοῦ. Ἐὰν τὸ ὂν εἶναι, διαρκεῖ [1]. Ἡ διάρκειά του εἶναι εἷς ἐκ τῶν ἀναγκαίων αὐτοῦ χαρακτήρων, ὁ ἀναγκαιότατος μάλιστα πάντων. Ὁπωσδήποτε, τὸ ὑπὸ τοῦ cogito γεννώμενον βίωμα δὲν ἰσχύει εἰμὴ διὰ τὴν συγκεκριμένην στιγμὴν καθ' ἣν ἔχω συνείδησιν ἐμοῦ - ἐδῶ - τώρα. Ἡ συνείδησις αὕτη εἶναι συνείδησις ἑνὸς ἐλαχίστου κλάσματος τῆς διαρκείας τοῦ ὄντος, κλάσματος θεωρουμένου ὡς καταλύοντος τὴν συνέχειαν ἐκείνου, ἀναδιαμορφουμένην καὶ ἐπανεμφανιζομένην, διὰ τὴν συνείδησιν, μόνον κατόπιν σειρᾶς ἀπροσδιορίστου ἐπανειλημμένων συνειδησιακῶν καταστάσεων ἐμοῦ - ἐδῶ - τώρα. Οὕτω, ἡ ἐνόρασις ἐμαυτοῦ ἀναπτύσσεται εἰς ἔλλογον συνείδησιν ἐμαυτοῦ μέσῳ τῆς διαπιστώσεως τῆς συνεχείας τοῦ ἀντικειμένου της (ἐμαυτοῦ). Συνεπῶς, ἂν καὶ τὸ cogito, ὑπὸ τὴν « στιγμιαίαν » του μορφήν, καθορίζει μίαν θεμελιώδη παραμόρφωσιν τοῦ ὄντος (ἐφ' ὅσον ἀπομονώνει αὐθαιρέτως χρονικὰς στιγμάς), ἡ συνέχεια τοῦ τελευταίου τούτου ἀποκαθίσταται χάρις εἰς μίαν ἑνοποιὸν γενίκευσιν τῶν ἐπανειλημμένων δεδομένων τοῦ cogito, θεωρουμένων μολαταῦτα αὐτονόμως. Ἐντεῦθεν, δὲν ἀπομένει νὰ γίνῃ εἰμὴ ἓν μόνον βῆμα διὰ νὰ χωρήσῃ τις εἰς μίαν ἄκραν γενίκευσιν ἐπιτρέπουσαν τὴν προσέγγισιν, πέραν μιᾶς λογικῆς ἐγωκεντρικότητος, καθολικότητός τινος πλέον ἢ ἔλαττον εὐρείας, ἀντιπροσωπευομένης ὑπὸ τῆς ἐννοίας, ἡ ὁποία ἐπανεισάγει ἡμᾶς εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ὀντολογικῆς ἀντικειμενικότητος, ἀνεξαρτήτως τῆς δεσποζούσης προηγουμένως, κατὰ τὴν διαδικασίαν τοῦ cogito, ὑποκειμενικότητος.

Ἡ λογικὴ ἄποψις τοῦ ὡλοκληρωμένου ὄντος ἐμφανίζεται ὑπὸ μορφὴν συναρτήσεως τῆς ὁποίας οἱ θεμελιώδεις ὅροι εἶναι τὸ πλάτος καὶ τὸ βάθος τῶν λαμβανομένων ἐννοιῶν, καὶ δὴ εἰς τὸ πλαίσιον τῆς ἱεραρχίας τῶν γενῶν καὶ τῶν εἰδῶν. Πλάτος καὶ βάθος ἐμφανίζονται ὡς ποιότητες καθορίζουσαι μίαν ἔννοιαν, καὶ δὴ κατὰ λόγον ἀντίστροφον πρὸς ἀλλήλας, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὅμως ὑπάρχει εἰς τὸ διηνεκὲς δυνατότης συναρτησιακῆς διαλλα-

1. Πβ. τ ο ῦ α ὐ τ ο ῦ, Ὀντολογικὴ διάρκεια καὶ συνείδησις, περ. « Νέα Ἑστία », τ. 72, 1962, σσ. 1101 - 1102.

γῆς [1]. Χάρις ἀκριβῶς εἰς τὴν τοιαύτην διαλλαγὴν λογικῶν ἀξιῶν, τὸ ὂν δύναται νὰ ὁρισθῇ ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τοῦ ἐπιπέδου ὁλοκληρώσεώς του. Πλάτος πλούσιον εἰς δυνατότητας ἐφαρμογῆς συνεπάγεται ἀναποφεύκτως πτωχείαν καὶ ἀτέλειαν ὁλοκληρώσεως τοῦ ὑπὸ τῆς ἀντιστοίχου ἐννοίας ὁριζομένου ὄντος. Ἂς θεωρήσωμεν λ.χ. τὴν ἔννοιαν *ἄνθρωπος*. Εἶναι φανερὸν ὅτι, εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτήν, ἡ οὕτω ὁριζομένη πραγματικότης ἐμφανίζεται ὡς ἀπεριορίστως γενικὴ τοιαύτη, πλὴν ὡς στερουμένη, ἐν πολλοῖς, συγκεκριμένης σημασίας. Ἡ ἔννοια *ἄνθρωπος* ἐφαρμόζεται πράγματι ἀπεριορίστως εἰς σύνολον ὄντων, τῶν ὁποίων ὅμως ἡ ὁλοκλήρωσις, δυνατὴ ἄλλωστε εἰς πλείστας περιπτώσεις, ὑποδηλοῦται ἀνεπαρκῶς. Ἀντιθέτως, πλάτος περιωρισμένον ὄχι μόνον δὲν ἀποκλείει τὴν δυνατότητα ὁλοκληρώσεως τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ὑποδηλουμένου ὄντος, ἀλλ' ἐπὶ πλέον διευκολύνει καὶ τὴν θεώρησίν του ὡς τοιούτου. Ἰδιαιτέρως, μία ἀτομικὴ ἔννοια ἐπιτρέπει τὴν θεώρησιν τοῦ ὑπ' αὐτῆς ὑποδηλουμένου ὄντος σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ὑπὸ τὴν ὁλοκληρουμένην του ἄποψιν. Ἡ ἔννοια *Σωκράτης* λ.χ. εἰς οὐδεμίαν σύγχυσιν ὡς πρὸς τὴν πραγματικότητα τὴν ὁποίαν ὑποδηλοῖ δύναται νὰ ὁδηγήσῃ. Περικλείει ἐν σπέρματι τὴν ὁλοκλήρωσιν τοῦ συγκεκριμένου ὄντος εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται καὶ τὸ ὁποῖον ἐξυπακούει.

Ἐξ ἄλλου, τὸ βάθος μιᾶς ἐννοίας, ἀντιστρόφως ἀνάλογον πρὸς τὸ πλάτος αὐτῆς, παρουσιάζεται ὡς συμπλήρωμα ταύτης. Ἐνῷ τὸ πλάτος τῆς ἐννοίας *ἄνθρωπος* εἶναι σημαντικόν, τὸ βάθος της εἶναι πολὺ περιωρισμένον ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ τῆς ἐννοίας *Σωκράτης*, τῆς ὁποίας τὸ πλάτος, ἀντιθέτως, εἶναι πτωχὸν σχεδὸν ἐξ ὁρισμοῦ, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον ἡ ἐν λόγῳ ἔννοια εἶναι, ὡς εἴδομεν, ἀτομική. Τὸ βάθος τῆς ἐννοίας *ἄνθρωπος* στερεῖται σχεδὸν πραγματικῶν πόρων. Μετὰ βίας οἱ πόροι αὐτοῦ εἶναι, κατὰ τὸ πλεῖστον δυνητικοί. Τὸ βάθος τῆς ἐννοίας *Σωκράτης* ἐμφανίζει, ἀντιθέτως, ἐκπληκτικὸν πλοῦτον, καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἔτι τοῦ ἐπιπέδου τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος.

Αἱ διαπιστώσεις τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι βεβαίως σαφεῖς ἐπ' αὐτοῦ τοῦ σημείου. Ἀφοροῦν πάντως εἰς μόνην τὴν λογικὴν ἄποψιν τοῦ προβλήματος, ἀγνοοῦσαι πᾶσαν ὀντολογικὴν ἐπίπτωσιν. Διὰ τῆς συνεξετάσεως ὅμως τῶν ἐν τῷ ἀνωτέρω ὁρισθέντι πλαισίῳ συνυπαρχουσῶν ἀπόψεων, διαπιστοῦται ἡ δυνατότης διατάξεως τῆς συσχετιστικῆς ἀναλογίας ἡ ὁποία ὑφίσταται μεταξὺ τῶν ἀντισταθμιστικῶν λειτουργιῶν τοῦ πλάτους καὶ τοῦ βάθους ἐννοιῶν ἀποδιδομένων εἰς ὀντολογικὰς πραγματικότητας συμφώνως πρὸς κατεύθυνσιν προκαθωρισμένην, ἤτοι πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ἐκείνην ἥτις ἄγει ἀπὸ τοῦ ἀπροσδιορίστου ὄντος (ἀπροσδιορίστου, ὡς ἀνολοκληρώτου), πρὸς τὸ ὡλοκληρωμένον τοιοῦτο. Οὕτω, ἀναχωροῦντες ἔκ τινος πλάτους πλουσίου εἰς προσ-

1. Αἱ ἔννοιαι τοῦ *ἀναφορικοῦ*, τοῦ *συνόλου* κλπ., ἀντιτιθέμεναι ὑπὸ τῆς συγχρόνου λογικῆς πρὸς τὰς ὁμολόγους ἐννοίας τῆς κλασσικῆς τοιαύτης, δὲν ἔχουν εἰμὴ καθοριστικὸν ἀποτέλεσμα ἐπὶ τῆς ἀξιολογήσεως ἐκείνων.

πτικὰς καὶ ἔκ τινος βάθους πτωχοτάτου, ἀγόμεθα, δι' ἀλλεπαλλήλων σταθμῶν, καθωριζομένων ὑπὸ τῶν διαφόρων ὅρων τῆς ἱεραρχίας τῶν γενῶν καὶ τῶν εἰδῶν, εἰς πλάτος λίαν περιωρισμένον, ἀντισταθμιζόμενον ἄλλωστε ὑπό τινος βάθους ἄκρως σημαντικοῦ. Ἀπὸ τῆς ἐννοίας *ἄνθρωπος* μέχρι τῆς ἐννοίας *Σωκράτης* ὑπάρχει μεγάλη ἀπόστασις, καλυπτομένη, ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἀπὸ τὴν διαλλαγὴν τῶν ἀντισταθμιστικῶν ἀξιῶν τῶν ἀντιστοιχούντων πρὸς ἄλληλα πλατῶν καὶ βαθῶν, κατὰ τὴν φορὰν μιᾶς ὁλοκληρώσεως ἐμμέσως διατυπουμένης. Μεταβαίνομεν οὕτω ἀπό τινος ἐννοίας ἀνοικτῆς ἐπί τινα ἔννοιαν κλειστήν. Ἀμφότεραι αὗται αἱ ἔννοιαι ἀποτελοῦν ἀντίστοιχα λογικὰ ὑποκατάστατα ἑνὸς ὄντος ἐπιδεχομένου ὁλοκλήρωσιν καὶ ἑνὸς ὄντος — ἴσως τοῦ αὐτοῦ — ἁπλῶς καὶ ἐντελῶς ὡλοκληρωμένου.

Ὁ οὕτω μεταξὺ τῶν λογικῶν ἀξιῶν συνιστώμενος συσχετισμὸς ἀνταποκρίνεται πρὸς συσχετισμὸν ὑπάρχοντα μεταξὺ τῶν ὀντολογικῶν τοιούτων, αἵτινες χαρακτηρίζονται ἀντιστοίχως ὑπὸ τῶν προηγουμένων. Εἶναι δυνατὴ ἡ ἐφαρμογὴ τῆς διακρίσεως ταύτης ἐπὶ ὄντων κατ' ἰδίαν ὑπαρχόντων, ἀποτελούντων δέ, ἐν ἑκάστῃ τῶν θεωρουμένων περιπτώσεων, τὸ πλαίσιον ἐν ᾧ ἡ ὕπαρξις μιᾶς ὁδευτικῆς φορᾶς πρός τινα συγκεκριμενοποίησιν ἠμπορεῖ νὰ διαπιστωθῇ. Ἀπὸ τοῦ ἀνοικτοῦ ὄντος μέχρι τοῦ κλειστοῦ τοιούτου, ἡ ἀπόστασις δύναται νὰ καλυφθῇ χάρις εἰς τὴν διάκρισιν δύο ἄκρων καταστάσεων χαρακτηριζομένων ὑπό τινος συνόλου ἀπροσδιορίστων δυνατοτήτων καὶ ὑπό τινος συνόλου περιωρισμένων πραγματοποιήσεων, ἀντιστοίχως. Ἡ ὀντολογικὴ ἄποψις τοῦ προβλήματος εἶναι ἐρευνητὴ συμφώνως πρὸς μέθοδον λαμβάνουσαν ὑπ' ὄψιν τοὺς τρεῖς διαδοχικοὺς χρόνους εἰς τοὺς ὁποίους ἀνάγεται ἡ ὁλοκλήρωσις τοῦ ὄντος. Ἡ τρίσημος αὕτη διάρθρωσις οὐδόλως ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν διαλεκτικὴν τοιαύτην τῆς ἑγελιανῆς ὀντολογίας λ.χ., ἐφ' ὅσον οὐδόλως εἶναι ἀντιφατικὴ κατὰ τὴν μορφὴν αὐτῆς. Εἴδομεν ὅτι τὸ *ὂν καθ' ἑαυτὸ* δὲν ἐκμηδενίζεται ὑπό τινος *ὄντος δι' ἑαυτὸ* ἀντιπροσωπεύοντος τὴν συνείδησιν τοῦ πρώτου ὑφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὅτι ἁπλῶς, τὸ ἀνολοκλήρωτον εἰσέτι ὂν ἐμφανίζει τὴν δυνατότητα ὅπως ἐπιβεβαιωθῇ ἔν τινι καταστάσει ἑνὸς *πλέον - εἶναι*, ἤτοι ἔν τινι καταστάσει ἐντάσεως τῆς οὐσίας αὐτοῦ.

Θὰ ἠδυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τρεῖς διαδοχικὰς φάσεις κατὰ μῆκος τῆς ὁδεύσεως τοῦ ὄντος πρὸς τὴν ὁλοκλήρωσιν αὐτοῦ [1], διεπομένας ὑπὸ τῆς περιπετείας ἐκείνου τὸ ὁποῖον δυνάμενα νὰ ὀνομάσωμεν δυναμισμὸν τοῦ ὄντος. Διὰ τοῦ ὅρου αὐτοῦ ἀναφερόμεθα εἰς μίαν γενικὴν φορὰν τοῦ ὄντος συγκεκριμενοποιημένην καθ' ὃν χρόνον ἀναλίσκεται καὶ καθ' ὃν χρόνον προσδίδει

1. Δὲν πρόκειται περὶ «σταθμῶν», καθ' ὅσον, εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτήν, ἡ συνέχεια τοῦ ὄντος θὰ κατελύετο καταδήλως, ὅπερ θὰ ἀντετίθετο πρὸς αὐτὴν ταύτην τὴν ἔννοιαν τοῦ ὄντος, προϋποθέτουσαν, ὡς εἴδομεν, μίαν ἀδιατάρακτον διάρκειαν. Διὰ μίαν ἀνάλογον θέσιν, πβ. Spinoza, Μεταφ. στοχασμοί, I, IV.

εἰς τὸ ὂν τὴν δυνατότητα νὰ φθάσῃ μέχρι τῆς καταστάσεως ἑνὸς πλέον-εἶναι. Ἡ κατάστασις αὕτη περιέχεται δυνάμει ἤδη ἐντὸς τῆς πρώτης τῶν ἐν λόγῳ φάσεων. Ἐμφανίζεται ὅμως προοδευτικῶς ἐφ' ὅσον συγκεκριμενοποιεῖται ἐπικαιροποιουμένη, πρὶν ἢ πραγματοποιηθῇ. Τὰ δύο αὐτὰ ἄκρα ὅρια δὲν διακρίνονται σαφῶς ἀπ' ἀλλήλων. Ἀντιθέτως, συνδέονται πρὸς μίαν φάσιν ἐνδιάμεσον προεκτεινομένην ἀορίστως πρὸς ἑκατέραν τῶν κατευθύνσεων, καὶ κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ὀντολογικὴ ὁλοκλήρωσις ἐπιταχύνεται. Μεταβαίνομεν οὕτω ἀπὸ τοῦ δυναμικοῦ ὄντος, θεωρουμένου ὡς δυνάμει «πλέον-εἶναι», πρὸς τὸ πραγματικὸν πλέον-εἶναι θεωρούμενον ὡς κατάστασιν ὄντος ὡλοκληρωμένου διὰ μέσου συμπλέγματος ἐκφραζομένου ἀφ' ἑνὸς ὑπὸ τῆς συνεχοῦς πτώσεως τοῦ ποσοστοῦ δυναμικότητος, καί, ἀφ' ἑτέρου, ὑπό τινος ἐπικαιροποιήσεως, ὁλονὲν ἐντονωτέρας, τοῦ δυναμικοῦ καταλοίπου τοῦ ὡς ἄνω ὄντος. Ἡ ἔρευνα αὐτῆς τῆς ὁδεύσεως θὰ διευκολυνθῇ ἐὰν ἀναληφθῇ ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τοῦ ἀνθρωπίνου ὄντος, θεωρουμένου ὡς τοῦ διὰ τὴν νόησιν κατ' ἐξοχὴν εὐπροσίτου ὄντος, ὡς καὶ ὑψίστης ἐνυπάρκτου εἰς ἐκείνην ὀντολογικῆς ἀξίας.

Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ὀντολογικοῦ δυναμισμοῦ, τὸ ἀνθρώπινον ὂν δημιουργεῖ καὶ δημιουργεῖται [1]. Ἡ δημιουργία αὕτη οὐδόλως ἀποτελεῖ γίγνεσθαι, ἀλλὰ μᾶλλον μίαν διακρίβωσιν τοῦ ὄντος. Ἐπὶ ἄξονος καθοριζομένου ὑπὸ τῆς βιολογικῆς γεννήσεως καὶ ὑπὸ τοῦ βιολογικοῦ θανάτου ἐκτυλίσσεται ὁλόκληρον δρᾶμα τοῦ ὁποίου τὸ ἀνθρώπινον ὂν εἶναι ὁ πρωταγωνιστής. Ἀπὸ τῆς γεννήσεως, καὶ πρὸ αὐτῆς εἰσέτι, εἶναι ὂν δυνάμει, ἤτοι πάντοτε ἐπὶ ὀντικοῦ βάθους, μεῖον-εἶναι ἐν σχέσει πρὸς τὸ πλέον-εἶναι τὸ ὁποῖον ἀργότερον θὰ καταστῇ. Πρέπει νὰ ἐπιμείνωμεν ἐπὶ τοῦ γεγονότος ὅτι τὰ πάντα ἐνταῦθα ἐξελίσσονται ἐπὶ τοῦ ὀντικοῦ βάθους, καθ' ὅσον ἐπὶ τοῦ ὑποστρώματος αὐτοῦ βασίζεται ἡ ὀντολογικὴ ὑπόστασις τοῦ ἀνθρώπου. Οὗτος ἄρχεται καὶ περατοῦται ὤν, χωρὶς ποτὲ νὰ «γίγνεται» μὲ τὴν ἀκριβῆ σημασίαν τῆς λέξεως. Τὸ εἶναι αὐτοῦ παραμένει πάντοτε, ὡς ἐκ τοῦ ὅτι διαρκεῖ, συνεπῶς δὲ ὡς ἐκ τοῦ ὅτι παραμένει ἴσον πρὸς ἑαυτό, καίπερ ἐπιδεχόμενον συνεχῆ πτώχευσιν τῶν δυναμικῶν αὐτοῦ διαρθρώσεων παράλληλον πρὸς μίαν ἐντατικοποίησιν τῆς ἐνεργείᾳ πραγματοποιουμένης διαρθρώσεώς του. Τὸ βιολογικὸν ὂν ὑπακούει μᾶλλον ἢ ἧττον τυφλῶς εἰς ἕνα μηχανισμὸν ἀναγκαιοτήτων καθοριζουσῶν τὰς λεπτομερείας τῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς παλαιώσεως αὐτοῦ. Ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τούτου ἡ ὀντολογικὴ περιοχὴ διέπεται ὑπό τινος ἀπολύτου καθοριστικότητος. Δὲν ὑπάρχει δυνατὸν περιθώριον ἐν ὄψει μιᾶς

1. Ἐπὶ τῶν προοπτικῶν αὐτῆς τῆς ἀπόψεως τοῦ ὄντος, πβ. E. Moutsopoulos, Vers une phénoménologie de la création, ἐν Rev. Philosophique, τ. 86, 1961, σσ. 263-291, ἰδίᾳ σσ. 264-266, ὅπου τὸ πρόβλημα ἐξετάζεται δι' ὀλίγων. Πβ. ἐπίσης Dr. P. Chauchard, La création évolutive, ἐκδ. Spes, 1957.

ἐκλογῆς, καθότι τὸ βιολογικὸν ὄν ἀναπτύσσεται συμφώνως πρὸς τὴν μοναδικὴν συνισταμένην τῶν δεδομένων τῆς κληρονομικότητός του[1]. Ἐξ ἄλλου, ἡ ἐντατικοποίησις τοῦ ὄντος ταυτίζεται πρὸς τὴν ὁλοκληροῦσαν πραγμάτωσιν τοῦ φυσικοῦ τύπου ὅστις ἤδη ἐν σπέρματι περιέχεται ἐν τῷ ἐμβρύῳ.

Δὲν συμβαίνει ὅμως τὸ αὐτὸ καὶ προκειμένου περὶ τοῦ ἐνσυνειδήτου ὄντος τὸ ὁποῖον συνυπάρχει μετὰ τοῦ φυσικοῦ τοιούτου, μέχρι τοῦ σημείου νὰ συγχέεται, ἀπὸ περισσοτέρων τῆς μιᾶς ἀπόψεων μάλιστα, πρὸς ἐκεῖνο. Εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ ἐνσυνειδήτου ὄντος, ὁ καθοριστικὸς νόμος τῆς ζωῆς παραχωρεῖ τὴν θέσιν του εἰς ἓν αὐτεξούσιον τοῦ ὁποίου ἡ λειτουργία συνίσταται εἰς τὴν ἀνάλυσιν ἑνὸς συνόλου δεδομένων δυνάμει ὑφισταμένων, πρὶν ἢ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἀναδιάρθρωσίν των συμφώνως πρὸς μίαν ἱεράρχησιν ἐπικαιροποιήσεως. Ἀπὸ τῆς γεννήσεώς του, τὸ ἀνθρώπινον ὂν διέπεται, ὑπό τινος σωματικῆς τελικότητος μοναδικῆς πρὸς τὴν ὁποίαν συμφώνως θὰ πραγματοποιηθῇ ἡ διαφορικὴ αὐτοῦ ἀνάπτυξις ἐν σχέσει πρὸς πᾶν ἄλλο ὄν, ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τῶν σωματικῶν ἰδιοτήτων. Ἀντιθέτως, ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τῆς συνειδήσεως, τὸ ὂν ἐπιβεβαιοῖ ἑαυτὸ ἐν μέσῳ μιᾶς ἀπροσδιορίστου πολλαπλότητος ἰδιοτήτων δυνάμει πάλιν ὑφισταμένων, ἐνῷ κατ' ἀρχὰς δὲν διαθέτει εἰμὴ σύνολον πραγματοποιηθέντων χαρακτήρων λίαν περιωρισμένον, ἂν μὴ ἀνύπαρκτον. Ἐὰν συγκρίνωμεν τὸ σύνολον τῶν δυνάμει ὑπαρχόντων χαρακτήρων πρὸς τὸ πλάτος, τὸ δὲ σύνολον τῶν πραγματοποιουμένων χαρακτήρων, πρὸς τὸ βάθος τοῦ ὄντος, θὰ ἔχωμεν μίαν εἰκόνα ἀρκούντως σαφῆ τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τοῦ μεῖον-εἶναι ἐπὶ τὸ πλέον-εἶναι χάρις εἰς τὴν ὀντολογικὴν ἐπιβεβαίωσιν. Τὸ μοναδικὸν σύνολον τῶν δυνάμει ὑφισταμένων χαρακτήρων τοῦ βιολογικοῦ ὄντος ἀποτελεῖ τὸν δυναμισμὸν αὐτοῦ. Τὸ σύνολον τῶν ἀπροσδιορίστων συμπλεγμάτων τὰ ὁποῖα μέλλουν νὰ διαμορφώσουν, τὸ ἓν κατόπιν τοῦ ἄλλου, τὸ ἐνσυνείδητον ὄν, ἀποτελεῖ τὸν δυναμισμὸν τῆς συνειδήσεως. Μέσῳ ἑνὸς αὐτεξουσίου, ἡ τελευταία αὕτη ἐκλέγει, ἀνὰ πᾶσαν στιγμήν, ἐκ τοῦ ἀπροσδιορίστου ἀριθμοῦ τῶν δυνάμει ὑφισταμένων ἰδιοτήτων τὰς ὁποίας διαθέτει, μίαν ἰδιότητα νέαν τὴν ὁποίαν καὶ πραγματοποιεῖ, ἐπιβεβαιοῦσα οὕτω ἑαυτὴν ὁλονὲν καὶ περισσότερον. Ὁπωσδήποτε ὅμως, ὁ ἀπροσδιόριστος χαρακτὴρ τοῦ δυνατοῦ οὐδόλως εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἐπηρεάζεται ἐκ τοῦ ἀπροσδιορίστου χαρακτῆρος τοῦ πραγματοποιουμένου. Ἡ μεταξὺ τῶν δυνατῶν ἐκλογὴ τῆς συνειδήσεως καταλήγει εἰς τὴν διαμόρφωσιν ἑνὸς συνόλου

---

1. Πβ. G. W. Beadle, The gene, ἐν Proceedings of the American Philos. Soc., τ. 90, 1946, σσ. 422-431. Πβ. καὶ H. Müller, The Gene, ἐν Proceedings of the Royal Soc., τ. 134, σσ. 1-37. Ἀνευρίσκομεν ἤδη μίαν ἀνάλογον τελεολογικὴν ἀντίληψιν τῆς φύσεως ἐν τῷ περιφήμῳ ἀριστοτελικῷ *τί ἦν εἶναι* (Μ.τ.φ. Ζ', 4, 1030a καὶ 7, 1032b). Πβ. παραλλήλως Ἀριστοτ., Πολιτ., Α', 1252b, 12-13: ἡ δὲ φύσις τέλος ἐστίν· οἷον γὰρ ἕκαστόν ἐστι τῆς γενέσεως τελεσθείσης, ταύτην φαμὲν τὴν φύσιν εἶναι ἑκάστου.

μοναδικοῦ ἐπὶ μέρους χαρακτήρων, ἐνῷ ἡ ποικιλία τῶν δυνατῶν χαρακτήρων διαμορφώνει σύμπλεγμά τι ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἡ συνείδησις ἀντλεῖ, χωρὶς ποτὲ καὶ νὰ τὸ ἐξαντλῇ. Ὁ ἀπροσδιόριστος χαρακτὴρ τῶν πραγματοποιηθεισῶν ἰδιοτήτων εἶναι συνεπῶς, ἐξ ὁρισμοῦ, μοναδικός, ἐν σχέσει πρὸς τὴν πολλαπλότητα τὴν χαρακτηρίζουσαν τὰς ἀπραγματοποιήτους εἰσέτι ἰδιότητας[1]. Κατὰ τὴν ἐπιβεβαίωσιν τοῦ ὄντος, τοῦτο συντόμως στερεῖται τῶν δυνάμει ὑφισταμένων χαρακτήρων του, ἵνα προικισθῇ διὰ τῶν ἐνεργείᾳ ὑφισταμένων τοιούτων.

Ἡ διαπίστωσις τῆς συναρτησιακῆς ταύτης παραλλαγῆς ἄγει εἰς τὴν θεώρησιν τῆς ἀπόψεως τῆς ἀποσυνθέσεως τοῦ δυνατοῦ, συμπληρουμένης διὰ τῆς ὁλοκληρώσεως τοῦ πραγματικοῦ. Εἶναι αὐτονόητον ὅτι τὸ δυνατὸν εἶναι κατ' ἀνάγκην ὁμοιογενές, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι ἀποτελεῖται ὑπὸ ἑνοτήτων κατ' ἀρχὴν ἀμοιβαίως ἀνταλλαξίμων κατὰ τὴν ἐπικαιροποιητικὴν πραγματοποίησίν των. Παρὰ ταῦτα, αἱ ἑνότητες αὗται ἀποτελοῦν κόσμον ὁλόκληρον συνόλων συγκεκροτημένων συμφώνως πρὸς μίαν ἱεραρχικὴν τάξιν. Ἡ ἐπικαιροποιητική των πραγματοποίησις ἔχει ὡς ἐπακόλουθον μίαν ἀνασυγκρότησιν αὐτῶν συμφώνως πρὸς μίαν τάξιν διάφορον. Ἡ τοιαύτη ἀντίληψις τοῦ μηχανισμοῦ τούτου θὰ ἐκινδύνευε νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐμπνευσθεῖσα, ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει, ὑπὸ τῆς ἀναξαγορείου θεωρίας τῶν *ὁμοιμερειῶν*. Δὲν συμβαίνει ὅμως τοῦτο, καθόσον ἡ τελευταία αὕτη ἐμφανίζει ἐνδιαφέρον καθαρῶς κοσμολογικόν, ἐνῷ αἱ ὡς ἄνω ἀναφερθεῖσαι ἑνότητες, ἀποτελοῦσαι τὸ πλέγμα τοῦ δυνατοῦ, δὲν ἰσχύουν εἰμὴ κατὰ τὸ ὀντολογικὸν αὐτῶν ἐνδιαφέρον. Ἐξ ἄλλου, παρ' Ἀναξαγόρᾳ πρόκειται περὶ συσπειρώσεως διασπάρτων στοιχείων, συμφώνως πρὸς τὴν διαρθρωτικὴν αὐτῶν συγγένειαν[2], ἐνῷ εἰς τὴν παροῦσαν περίπτωσιν πρόκειται περὶ ἀποσυνθέσεως δυνατῶν στοιχείων ἐν ὄψει μιᾶς ἀνασυγκροτήσεως γεννώσης τὸ πραγματικόν. Τέλος, κατὰ τὸν Ἀναξαγόραν, ἡ διάρθρωσις τοῦ σύμπαντος διέπεται ὑπὸ ἀρχῆς σχεδὸν ὑπερβατικῆς, τοῦ Νοῦ[3], ὁλοκληροῦται δὲ συμφώνως πρὸς μίαν αἰτιότητα ὁμοιότητος, ἐνῷ ἡ ὀντολογικὴ πραγματικότης διαμορφοῦται ἐλευθέρως, ἐντὸς τῆς συνειδήσεως τοῦ ὄντος καὶ χάρις εἰς μόνην τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ.

Μὲ ἄλλους λόγους, αἱ δυναταὶ ὀντολογικαὶ ἑνότητες δὲν εἶναι εἰμὴ ἰδιαίτεραι χαρακτηριστικαὶ ἰδιότητες συνηγμέναι εἰς σειρὰς κατά τινα νόμον πιθα-

---

1. Ὁ ὅρος «*ἀπροσδιόριστος*» χρησιμοποιεῖται ἐνταῦθα μὲ διπλῆν σημασίαν. Τὸ ἀπροσδιόριστον τῶν δυνάμει ὑφισταμένων ἰδιοτήτων συνίσταται εἰς τὸ ὅτι αὗται δὲν εἶναι ὀντολογικῶς ἁπταί. Τὸ ἀπροσδιόριστον τῶν ἐνεργείᾳ ὑφισταμένων τοιούτων συνίσταται εἰς τὸ ὅτι αὗται εἶναι προϊόντα μιᾶς ἐλευθέρας ἐκλογῆς.

2. Πβ. E. Moutsopoulos, La critique d'Anaxagore chez Moréri et Bayle, ἐν Annales de la Fac. les Lettres et Sc. Hum. d'Aix., τ. 34, 1960, σσ. 19 - 32, ἰδίᾳ σσ. 16 κ.ἑξ.

3. Πβ. αὐτόθι, σσ. 29 κ.ἑξ.

νότητος ἀφορῶντα εἰς τὴν ἀμοιβαίαν αὐτῶν ἐξυπακοήν, εἰς τρόπον ὥστε, εἰς ἕνα κόσμον φανταστικόν, διεπόμενον ὑπό τινος ἀδυσωπήτου ὀντολογικοῦ προσδιορισμοῦ, θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ προλέγεται τὸ προϊὸν μιᾶς πραγματοποιητικῆς ἐξελίξεως. Αἱ ἐν λόγῳ ὅμως σειραί, ἐνῷ ἐξαρτῶνται ἐξ ἀλλήλων, ταυτοχρόνως εἶναι καὶ αὐτόνομοι, ἀφοῦ, εἰς τὴν πραγματικότητα, ἡ ὀντολογικὴ ὁλοκλήρωσις, οὖσα ἐλευθέρα, εἰς οὐδενὸς εἴδους προκαθορισμὸν ὑπόκειται. Οὕτω διαμορφοῦνται νέαι σειραὶ συμπεπληρωμέναι στοιχείων συνηγμένων κατὰ τάξιν διαφέρουσαν ἐκείνης ἡ ὁποία προηγουμένως ἐφαίνετο ἀπαρασάλευτος. Ἤτοι, ἡ συνείδησις, ἐκλέγουσα ἐλευθέρως, δὲν ἐκλέγει τελεσιδίκως πρὸς μίαν μόνην κατεύθυνσιν ὁριζομένην ὑπὸ μιᾶς καὶ μόνης ἐκ τῶν ὡς ἄνω σειρῶν, ἀλλὰ καὶ συμφώνως πρὸς ἀπροβλέπτους περιπτώσεις. Χάρις εἰς τὴν ἐλευθερίαν μεθ' ἧς δρᾷ ἡ συνείδησις, τὸ τόσον πυκνὸν δίκτυον ἐν τῷ ὁποίῳ συντονίζονται αἱ διάφοροι ἑνότητες τοῦ δυνατοῦ ἀποσυντίθεται ἑκάστοτε λόγῳ τῆς πορείας τοῦ ὄντος πρὸς τὴν συνειδητὴν ἐπιβεβαίωσιν ἑαυτοῦ, ἤτοι πρός τι πλέον - εἶναι.

Θὰ ἠδυνάμεθα νὰ παραβάλωμεν τὸ ὑπὸ ὁλοκλήρωσιν ὂν[1] πρὸς περιπατητὴν εὑρισκόμενον εἰς σημεῖον ἀπ' ὅπου εὑρεῖς λεωφόροι, συνδεδεμέναι πρὸς ἀλλήλας διὰ πλήθους δρομίσκων, ὁρίζουν πλείονας κυρίας κατευθύνσεις. Πρὸ τῆς ἐκκινήσεως αἱ πιθανότητες εἶναι κατ' ἀρχὴν ἴσαι, διὰ τὸν περιπατητήν, νὰ ἀκολουθήσῃ οἱανδήποτε κατεύθυνσιν. Ἀφ' ἧς ὅμως στιγμῆς ἀκολουθήσῃ μίαν ἐξ αὐτῶν, εἶναι πιθανώτατον νὰ παρασυρθῇ πρὸς ἕνα τομέα ἰδιαίτερον, χωρὶς παρὰ ταῦτα τίποτε νὰ δύναται νὰ τὸν ἐμποδίσῃ νὰ μεταβάλῃ καθ' οἱονδήποτε τρόπον κατεύθυνσιν πορείας. Ὁπωσδήποτε, ὅσον θὰ ἔχῃ ἀπομακρυνθῇ πρὸς μίαν κατεύθυνσιν, τρόπον τινὰ σαφῶς διαγραφομένην, τόσον θὰ κινῆται ἐντὸς ἑνὸς δεδομένου τομέως, καίπερ ὢν ἐλεύθερος πάντοτε νὰ ἀκολουθήσῃ, ἀνὰ πᾶσαν στιγμήν, τὴν ὁδὸν τὴν ὁποίαν προτιμᾷ. Οὕτω, τὸ ὑπὸ ὁλοκλήρωσιν ὂν διαγράφει μιὰν ἀκανόνιστον πορείαν δυναμένην νὰ συγκριθῇ ἐν μέρει πρὸς ἐκείνην τῆς ὁποίας τὴν ὕπαρξιν εἶχε διαπιστώσει ὁ Brown σχετικῶς πρὸς τὴν κίνησιν τῶν μορίων, διαφέρουσαν ὅμως ἐκείνης ἐξ ἄλλου, ἰδίᾳ κατὰ τὸν ἀκριβῆ σκοπὸν τὸν ὁποῖον ὁρίζει δι' ἑαυτὸ ἐλευθέρως τὸ ὑπὸ θεώρησιν ὄν. Τὰ διαδοχικὰ βιώματα τὰ ὁποῖα ἐμπλουτίζουν πράγματι τὴν συνείδησιν συντελοῦν εἰς τὴν ἐξατομικευτικὴν ὁλοκλήρωσιν ἑνὸς ὄντος, ἡ ὁποία ἔρχεται ἐν συνεχείᾳ τῆς ἀποσυνθέσεως τοῦ πλέγματος τῶν δυνατῶν ἀπόψεων τοῦ ὄντος τούτου. Ὁ ὑπὸ ὁλοκλήρωσιν ἄνθρωπος ἐμπλουτίζεται ὁλονὲν περισσότερον διὰ νέων στοιχείων[2] συντελούντων εἰς τὴν ἐντα-

1. Πβ. καὶ G. Lapassade, L'entrée dans la vie. Essai sur l'inachèvement de l'homme, Paris, éd. de Minuit, 1963.

2. Διαπιστοῦται ἐκ παραλλήλου φθίσις τῶν πραγματοποιησίμων προοπτικῶν τοῦ δυνατοῦ.

τικοποίησιν τῆς οὐσίας αὐτοῦ. Ἡ ἐλευθέρα συνείδησις δημιουργεῖ, καθ' ἑκάστην περίπτωσιν, ὄντα ὁλονὲν περισσότερον ἐξατομικευόμενα, ὡλοκληρούμενα συμφώνως πρὸς μίαν ἰδιαιτέραν εἰς ἕκαστον μορφήν. Αἱ δυνατότητες τοῦ ἀνολοκληρώτου ὄντος εἶναι, ὡς ἅπαξ ἔτι διαπιστοῦνται, ἀπροσδιόριστοι, ἐφ' ὅσον παρουσιάζουν προοπτικὰς μὴ ὑποκειμένας εἰς ἀπαρίθμησιν. Ἀντιθέτως, ἡ πραγματικότης αὐτοῦ ἐμπλουτίζεται διὰ στιγμῶν, ὡσαύτως μὴ ἀπαριθμητῶν, συνθετουσῶν ὅμως τροχιὰν τῆς ὁποίας τὰ κυριώτερα τοὐλάχιστον σημεῖα εἶναι δυνατὸν νὰ περιγραφοῦν. Εὑρισκόμεθα οὕτω ἐκ νέου ἐνώπιον ἐκφράσεως τοῦ μεταξὺ λογικοῦ καὶ ὀντολογικοῦ ὑπάρχοντος παραλληλισμοῦ[1].

Ἀφοῦ ὡρίσαμεν τὸν ὀντολογικὸν δυναμισμὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἠρευνήσαμεν τὰς διαφόρους αὐτοῦ ἀπόψεις, καὶ ἠκολουθήσαμεν τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἐκδήλωσιν διὰ μέσου τῆς ἀποσυνθέσεως τοῦ δυνατοῦ καὶ τῆς συγκροτήσεως τοῦ πραγματικοῦ, ἂς ἐγκαταλείψωμεν τὸ σημεῖον ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἄρχεται ἡ ἐντατικοποίησις τοῦ ὑπὸ ὁλοκλήρωσιν ὄντος, διὰ νὰ τοποθετηθῶμεν ἐπέκεινα τοῦ σημείου εἰς τὸ ὁποῖον τὸ ὂν ὁλοκληροῦται, πρὸς τὸν σκοπὸν ὅπως δυνηθῶμεν νὰ ἀντικρύσωμεν τὸ τελευταῖον τοῦτο ἀπὸ μίαν ὡρισμένην ἀπόστασιν. Πρὶν ἢ ὁρίσωμεν τὸ ὡλοκληρωμένον ὄν, θὰ ἦτο χρήσιμον νὰ διακρίνωμεν τὸν ὅρον «ὡλοκληρωμένον» ἀπὸ τοῦ ὅρου «τέλειον» πρὸς τὸν ὁποῖον θὰ ἐκινδύνευεν οὗτος νὰ συγχυθῇ ἐπὶ τοῦ ὀντολογικοῦ ἐπιπέδου. Ἡ τελειότης ἐξυπακούει ἐνταῦθα μίαν μορφικὴν ἰδανικότητα τελειώσεως προκύπτουσαν ἐκ τῆς ἰσορροπίας τῶν δυνάμεων τάσεως οὐσιωδῶν ἐπὶ μέρους ἰδιοτήτων. Ἀντιθέτως, ἡ ὁλοκλήρωσις ἐξυπακούει τὴν ἔλλειψιν δυνατότητος ὑπερβάσεως ἑνὸς ἄκρου ὁρίου, ὀφειλομένην εἰς τὴν ἐξάντλησιν τοῦ δυναμισμοῦ τοῦ ὄντος. Ἡ τελειότης εἶναι ἤρεμος. Ἡ ὁλοκλήρωσις εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς προσπαθείας ἥτις, ἐξ ἄλλου, ἀντανακλᾷ ἐπ' αὐτῆς. Συνεπῶς, ἡ τελειότης εἶναι ὅριον καθ' ἑαυτὸ καὶ a priori, ἐνῷ ἡ ὁλοκλήρωσις, ὅριον a posteriori ὁριζόμενον. Δυνάμεθα τώρα πλέον νὰ προσθέσωμεν εἰς τοὺς χαρακτῆρας τοῦ ὡλοκληρωμένου ὄντος τὸν τοῦ *ἀναλλοιώτου* καὶ τὸν τοῦ *ὀντολογικοῦ κορεσμοῦ*. Ὁ πρῶτος ἐξ αὐτῶν εἶναι κοινὸς εἰς πᾶν ὄν, ἀφορᾷ ὅμως ἰδιαιτέρως εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ ἐφεξῆς στερουμένου πάσης νέας δυνατότητος ὄντος. Πράγματι, πᾶν ὂν καθιστάμενον ἕτερον τοιοῦτο παύει νὰ διέπεται ὑπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητος, διὰ νὰ θεωρηθῇ ὡς μὴ ὑφιστάμενον, ἤτοι ὡς ὀντολογικῶς μηδενισθέν,

1. Ὅλαι οἱ ἀνωτέρω προοπτικαὶ θὰ ἠδύναντο νὰ ἐμπλουτισθοῦν διὰ τῆς θεωρήσεώς των ἐν συναρτήσει πρὸς τὸν χρόνον. Θὰ ἦτο ὅμως προτιμότερον νὰ ἀρκεσθῶμεν ἐνταῦθα εἰς μόνην τὴν γενικὴν ἄποψιν τοῦ προβλήματος καὶ νὰ παραπέμψωμεν εἰς τὴν ἀπὸ χρονικῆς ἀπόψεως ἔρευναν αὐτοῦ εἰς δύο ἄρθρα ἡμῶν ὑπὸ τοὺς τίτλους «Χρονικαὶ καὶ 'καιρικαὶ' κατηγορίαι», καὶ «Ἡ παλαίωσις καὶ τὸ πρόβλημα τῶν χρονικῶν κατηγοριῶν», δημοσιευθέντα ἀντιστοίχως εἰς τοὺς τόμους 12 (1961 - 1962), σσ. 412 - 436 καὶ 13 (1962 - 1963), σσ. 400 - 430 τῆς «Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν».

ὅπερ θὰ ἀντέφασκε πρὸς τὰς ἀνωτέρω, ἀναφορικῶς πρὸς τὸ ὑπὸ ὁλοκλήρωσιν ὄν, γενομένας διαπιστώσεις. Ὁ δεύτερος χαρακτηρίζει τὸ ὡλοκληρωμένον ὂν ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τοῦτο παύει νὰ ἐντατικοποιῆται καὶ νὰ ἐμπλουτίζῃ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ. Ἐπὶ πλέον, τὸ ὡλοκληρωμένον ὂν εἶναι ὄχι μόνον *μοναδικόν*, ἀλλὰ καὶ *ἑνοποιηθέν*, ἀφοῦ ἀποτελεῖ τὸ συναρτησιακὸν ὅλον τῶν μερῶν του, οὐσιωδῶν ἢ μή[1]. Ἡ κλασσικὴ ὀντολογία ἐθεώρει τὴν θεότητα κατ' ἐξοχὴν ὀντολογικὴν κατάστασιν, ὡς *μίαν* καὶ *μοναδικήν*, λόγῳ τῆς τελειότητος αὐτῆς. Τὸ ὡλοκληρωμένον ἀνθρώπινον ὄν, λόγῳ τῆς ὁλοκληρώσεως αὐτοῦ, ὀφείλει τὴν ἑνότητα καὶ τὴν μοναδικότητά του ὄχι εἰς τελειότητά τινα (ἀφοῦ ἀπεφύγαμεν νὰ ἀναγνωρίσωμεν τοιαύτην εἰς αὐτό), ἀλλ' εἰς τὸν ἑνοποιὸν συναρτησιακὸν χαρακτῆρα τῆς διαρθρώσεως αὐτοῦ ὡς ὄντος ἐντατικοῦ. Ἡ ἑνότης τοῦ ὄντος, μακρὰν τοῦ νὰ καταλύεται διὰ τῆς συσσωρεύσεως ἐντατικοποιητικῶν στοιχείων, «ἁρμονίζεται» οὕτως εἰπεῖν πρὸς ἑαυτὴν χάρις εἰς τὸν συναρτησιακὸν χαρακτῆρα τῶν τελευταίων τούτων. Τέλος, τὸ ὡλοκληρωμένον ὂν εἶναι *πραγματικὸν* καθ' ὃν βαθμὸν τοὐλάχιστον ἔχει πραγματοποιηθῆ, ἤτοι ἐπειδὴ ἔχει συνείδησιν τῆς ἐπιβεβαιώσεως τὴν ὁποίαν παρέσχεν εἰς ἑαυτό, ἄρα καὶ τῆς ὀντολογικῆς αὐτοῦ ἐντατικοποιήσεως, τοῦ «πλέον-εἶναι» αὐτοῦ. Αἱ θεωρήσεις αὗται δύνανται νὰ ἰσχύουν προπάντων περὶ τοῦ ὄντος τὸ ὁποῖον ἔχει ὁλοκληρωθῆ ἠθικῶς χάρις εἰς τὴν ἠθικὴν συνείδησιν ἑαυτοῦ[2], ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου ὄντος ὑφ' ὅλας αὐτοῦ τὰς ἀπόψεις, θεωρουμένου ὡς συνειδητῆς πνευματικῆς δημιουργίας ἑαυτοῦ[3].

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω θεωρήσεων προκύπτει ὅτι τὸ ἀνθρώπινον ὂν δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ περιορισθῇ εἰς μίαν στατικὴν κατάστασιν, καὶ ὅτι, ἀντιθέτως, διέπεται ὑπό τινος ἐσωτερικοῦ δυναμισμοῦ περικλείοντος ὡρισμένον βαθμὸν ὁλοκληρώσεως. Ἡ ὁλοκλήρωσις αὕτη ἰσοδυναμεῖ πρός τι πλέον-εἶναι, πρὸς τὸ ὁποῖον ὅμως σχετικῶς τὸ προηγούμενον αὐτοῦ χρονικῶς μεῖον-εἶναι οὐδόλως κινδυνεύει νὰ θεωρηθῇ ὡς εἶναι κατώτερον ἐκείνου. Οὔτε τὸ ἓν οὔτε τὸ ἄλλο ὑπόκειται εἰς οἱανδήποτε ἱεραρχικὴν ἀξιολόγησιν. Ἁπλῶς τὸ ἓν συνεχίζει τὸ ἄλλο. Ἐπὶ πλέον ἡ τοιαύτη μετάβασις ἀπὸ τοῦ μεῖον-εἶναι ἐπὶ τὸ πλέον-εἶναι πραγματοποιεῖται ἀδιακόπως ἐντὸς πλαισίου διαρκείας τοῦ ὄντος καὶ ἐπὶ βάθους ὄντος. Τὸ ὡλοκληρωμένον ἀνθρώπινον ὂν εἶναι μία κατάληξις ἡ ὁποία οὐδεμίαν διέλευσιν διά τινος γίγνεσθαι προϋποθέτει, καὶ ἡ ὁποία,

1. Πβ. Ε. Μ ο υ τ σ ο π ο ύ λ ο υ, Ἡ μορφοποιὸς φαντασία, περ. «Χρονικὰ Αἰσθητικῆς», τόμ. Β', 1963, σσ. 64-77, ἰδίᾳ σ. 68.

2. Ὡς ἀκριβῶς, καὶ συμφώνως πρὸς μίαν ἀντίστροφον προοπτικήν, τὸ αἰσθητικὸν ὂν φαίνεται ὁλοκληρούμενον διὰ τῆς συνειδήσεως τοῦ δημιουργοῦ.

3. Δὲν πρέπει ἐξ ἄλλου νὰ παραβλέπεται ἡ ἄποψις τῆς δυνητικῆς ὀντολογικῆς ὁλοκληρώσεως, ἐκφραζομένη ὑπὸ τοῦ δυναμισμοῦ τῆς ὀνειροπολήσεως. Πβ. G. B a c h e l a r d, La poétique de la rêverie, Paris, P.U.F., 1960. Πβ. Ε. Μ ο υ τ σ ο π ο ύ λ ο υ, Ἡ μορφοποιὸς φαντασία, ἔνθ' ἀν., σσ. 76-77.

ἐπειδὴ ἀποτελεῖ, ἐπὶ σχετικοῦ βεβαίως ἐπιπέδου, ὕψιστον ὀντολογικὸν βαθμόν, δὲν ἐπιδέχεται ὑπέρβασιν. Ἐξ ἄλλου, ἡ συσχέτισις ἡ ὁποία διέπει εἰς τὸν λογικὸν τομέα, τὰς διακυμάνσεις τῶν ἐννοιακῶν ὁμάδων τῶν ἀποτελουσῶν ἱεραρχουμένας σειρὰς ἀντανακλᾷ πιστῶς μίαν ὡρισμένην ἀνάλογον συσχέτισιν εἰς τὸν ὀντολογικὸν τομέα. Τέλος, τὸ ὡλοκληρωμένον ὄν, ὡς πλέον·εἶναι, ἐμφανίζεται καὶ ὡς ὅριον τοῦ ὄντος, πέραν τοῦ ὁποίου εἶναι ὄχι μόνον ἀδύνατον, ἀλλὰ καὶ ἄχρηστον νὰ προχωρήσῃ τις, ὅριον πρὸ τοῦ ὁποίου ὁ δυναμισμὸς τοῦ ὄντος παραχωρεῖ τὴν θέσιν του εἰς ἕνα ὀντολογικὸν κορεσμόν, ἐγγύησιν τῆς ἀπεριορίστου διαρκείας ἐκείνου.

Γ. ΙΑΚΩΒΙΔΗ, «ΜΗΤΕΡΑ ΚΑΙ ΠΑΙΔΙ»

ΕΥΑΓΓ. Π. ΦΩΤΙΑΔΟΥ

Η ΑΛΩΣΙΣ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΚΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΑΥΤΗΣ

(21 Φεβρουαρίου 1913)*

Τὸν μῆνα Φεβρουάριον καθαγιάζει ἡ ἱερὰ μνήμη τῆς ἁλώσεως τῶν Ἰωαννίνων, τῆς ὁποίας οἱ Πανέλληνες πανηγυρίζουν σήμερον τὴν ἐπέτειον. Ἔπιπτον τὴν 21 Φεβρουαρίου τοῦ 1913 τὰ Ἰωάννινα, « πρῶτα στ' ἄρματα, στὰ γρόσια καὶ στὰ γράμματα », ὅπως ἔψαλεν ἡ λαϊκὴ μοῦσα τῶν δούλων Ἑλλήνων. Ἔπιπτεν ἡ πόλις — ἡ πνευματική, ἁρματωλικὴ καὶ οἰκονομικὴ πρωτεύουσα τῆς ἐντεῦθεν Ἑλλάδος ἐπὶ Τουρκοκρατίας, πρὸς τὴν ὁποίαν γενεαὶ γενεῶν ἔστρεφον μὲ νοσταλγίαν τὸ βλέμμα — καὶ ὅλως ἰδιαιτέρως οἱ Ἕλληνες τοῦ '12. Διότι ἴσαι πρὸς τὸν πόθον καὶ τὸ ὄνειρον τῆς ἀπελευθερώσεως ὑπῆρξαν αἱ θυσίαι χάριν αὐτῆς. Ἂς μὴ λησμονῶμεν ὅτι προμαχὼν τῆς πόλεως — προμαχών, ὁ ὁποῖος ἔπρεπε νὰ πέσῃ διὰ νὰ ἀνοίξῃ ὁ δρόμος πρὸς τὰ Ἰωάννινα — ἦτο τὸ Μπιζάνι. Καὶ τὸ ὕψωμα τοῦτο ἔγινε τὸ θυσιαστήριον τῆς Ἠπειρωτικῆς ἐλευθερίας, ὁ τύμβος τῶν μαρτύρων τῆς πατρίδος.

Καὶ γίνεται τὴν ἑορταστήριον ταύτην στιγμὴν τὸ Μπιζάνι κέντρον τῆς μνήμης τοῦ Γένους. Καὶ ἀναπολεῖ ἡ ἐθνικὴ ψυχὴ ὅσα ἐπετελέσθησαν εἰς τὴν Ἠπειρωτικὴν γῆν μέχρι τοῦ Δεσποτάτου, μέχρι τῶν ἀγώνων τοῦ Σουλίου, μέχρι τοῦ ἀγῶνος τῶν Πανελλήνων τῷ '40 - '41, ἀναπολεῖ τοὺς θριάμβους καὶ τὰς συμφοράς. Καὶ φέρεται ἡ μνήμη τοῦ Γένους καὶ πρὸς τὰ πρίν, ὅταν ἡ Ἤπειρος, ἡ ἀρχέγονος Ἑλλάς, ὅπως ὀνομάζει αὐτὴν ὁ Ἀριστοτέλης, ἐγίνετο ἡ κοιτὶς τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ἔδιδε τὸ ὄνομα εἰς τὴν φυλὴν τῶν Ἑλλήνων, προήσπιζε τοὺς Πανέλληνας ἀπὸ δυσμῶν καὶ βορρᾶ, ἀνέπτυσσε τὰς ἑλληνικὰς ἀρετάς, καθὰ μαρτυρεῖ ὁ νικητὴς τῆς Σαλαμῖνος, καὶ ὑπὸ τὸν μυστηριώδη ψίθυρον τῆς ἱερᾶς φηγοῦ τῆς Δωδώνης ἀνέπτυσσε πρώτη αὐτὴ τὴν θρησκευτικὴν ὀλυμπιακὴν συνείδησιν τῶν Ἑλλήνων καὶ προσέφερεν εἰς

---

* Ὁμιλία ἐπὶ τῇ ἐπετείῳ τῆς ἁλώσεως ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τῇ 21 Φεβρουαρίου 1964.

τὸν κόσμον τὴν πρώτην καταγεγραμμένην προσευχὴν πρὸς τὸν ἕνα, τὸν Δωδωναῖον θεόν.

Καὶ ἀπὸ τῶν παλαιοτάτων, τῶν ὠγυγίων χρόνων ἡ πατριαρχικὴ Ἠπειρωτικὴ βασιλεία θὰ προασπίζῃ ἀπὸ δυσμῶν καὶ βορρᾶ τὴν ἐντεῦθεν Ἑλλάδα. Εἰς αὐτὴν καὶ εἰς τοὺς Μακεδόνας βασιλεῖς εἶχε πέσει ὁ κλῆρος τῶν πρώτων Ἀκριτῶν τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, τῶν ὀροφυλάκων τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Καὶ ἀπὸ τὰ σπλάγχνα Ἠπειρώτιδος, τῆς Ὀλυμπιάδος, θὰ βλαστήσῃ ὁ ἀετὸς τῆς Μακεδονίας, ὁ ὁποῖος θὰ συναγείρῃ καὶ θὰ ὁλοκληρώσῃ τὸν ἑλληνικὸν κόσμον. Καὶ ἰδοὺ τέλος εἰς τὴν ἱστορικὴν κονίστραν ὁ Πύρρος, ἐπίγονος τοῦ Ἀλεξάνδρου, φιλόδοξῶν νὰ διασφαλίσῃ τὸν ἑλληνικὸν κόσμον τῆς δυτικῆς Μεσογείου. Καὶ ἐπακολουθοῦν αἱ συμφοραί, τὸ «βαθὺ σκότος», τὸ ὁποῖον διεξετραγῴδησεν ὁ Σπυρίδων Ζαμπέλιος.

Πᾶσαι ὅμως αἱ κατακτήσεις, ὅλοι οἱ πολυώνυμοι ἐπιδρομεῖς, ὅλαι αἱ ἀγριότητες τῶν τυράννων, δὲν θὰ ἐξαλείψουν τὸ πῦρ τῆς συνειδήσεως τοῦ Γένους καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἑνότητος, τὸ πῦρ ποὺ θὰ ἀνάψῃ ἡ ἀπόπειρα τοῦ Δεσποτάτου πρὸς ἀνίδρυσιν μεγάλης ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας. Καὶ τὸ πῦρ τοῦτο θὰ φωτίζῃ τὰ Ἰωάννινα καθ' ὅλην τὴν Τουρκοκρατίαν καὶ θὰ καθιστᾷ αὐτὰ ὄχι μόνον μέγα κέντρον πολεμικῆς προσπαθείας ἀλλὰ καὶ μεγάλην ἑστίαν πολιτισμοῦ. Διότι, ἂν τὸ Δεσποτᾶτον τῆς Ἠπείρου ἔδυσεν, ὅπως ἔδυσε καὶ τὸ Δεσποτᾶτον τῆς Πελοποννήσου, κατέλαμψαν ὅμως ἀμφότερα τὴν ἐθνικὴν ψυχὴν καὶ τὴν ὡδήγησαν, πρωτίστως αὐτά, εἰς τὸ Εἰκοσιένα.

Τὰ Ἰωάννινα μετὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Σμύρνης ὑπῆρξαν αἱ κατ' ἐξοχὴν ἑλληνικαὶ καὶ ἑλληνίζουσαι πόλεις. Εἰς τοῦτο, ὡς πρὸς τὰ Ἰωάννινα, συνέβαλον πολλά, ἀλλὰ καὶ ὁ ἄκρος καὶ ἀμιγὴς ἑλληνικὸς χαρακτὴρ τῆς ὅλης Ἠπείρου καὶ αὐτὴ ἡ γειτνίασις τῶν Ἑπτανήσων, τοῦ μεγάλου τούτου πολιτιστικοῦ κέντρου. Καὶ διεμορφώθη οὕτω, ἰδίᾳ κατὰ τοὺς φοβεροὺς χρόνους μετὰ τὰ Ὀρλωφικά, ἰδιαιτέρα ἑστία ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὰ Ἰωάννινα, τῆς ὁποίας ἡ λαμπροτέρα περίοδος συμπίπτει ἐπὶ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ὅστις ὑπὸ ἠθικὴν ἔποψιν δὲν εἶναι οὔτε καλύτερος οὔτε χειρότερος πολλῶν παλαιοτέρων καὶ πολλῶν συγχρόνων φημολογουμένων Εὐρωπαίων πολιτικῶν ἀνδρῶν, — ἀλλὰ ὑπὸ ἔποψιν διοικητικὴν ὑπῆρξεν ἐξαίρετος. Καὶ συνετέλεσεν, ἀκουσίως βέβαια, ὅσον ὀλίγοι παράγοντες εἰς τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Εἰκοσιένα. Παρὰ τὰς ἀπαισίας πράξεις του ἔναντι ἀτόμων, ὑπῆρξεν ὁ χειραγωγὸς τῆς Ἠπείρου εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἄνθησιν αὐτῆς — ὅπως ἐδίδαξεν εἰς περισπούδαστον πραγματείαν του ὁ ἀοίδιμος Ἀνδρέας Ἀνδρεάδης — ἀλλ' ἐγένετο καὶ ὁ ἱδρυτὴς τῆς πρώτης εἰς τὴν Ἀνατολὴν πολεμικῆς σχολῆς, τῆς ὁποίας τὴν ὀργάνωσιν εἶχεν ἀναθέσει εἰς περίφημον Γάλλον λοχαγὸν τοῦ Ναπολέοντος, τὸν ἐξωμότην ὕστερον Μανσοὺρ ἐφέντην. Εἰς τὴν σχολὴν ταύτην ἐσπούδασαν οἱ μεγάλοι καπεταναῖοι, ὁ Καραϊσκάκης, ὁ Μπότσαρης, ὁ Ἀνδροῦτσος, ὁ Χατζηπέτρος καὶ ἄλλοι, — καὶ θυρωρὸς τῆς σχολῆς ὑπῆρξεν

εἰς ἡλικίαν 13 ἐτῶν ὁ Εὐάγγελος Ζάππας, ὁ ἔπειτα μέγας ἐθνικὸς εὐεργέτης, ὁ συνεχιστὴς τῶν ὑψηλῶν παραδόσεων τῆς πανελληνίου χαρακτῆρος ἐθνικῆς εὐεργίας, — ἀρετῆς κατ' ἐξοχὴν Ἠπειρωτικῆς.

Ἀλλὰ ἡ Ἤπειρος, ὅπως καὶ αἱ πλεῖσται ἑλληνικαὶ περιοχαί, δὲν θὰ ἴδῃ τὴν ἐλευθερίαν. Καὶ οἱ ἀγῶνες αὐτῆς ὑπὲρ ἑαυτῆς καὶ τοῦ ὅλου Ἑλληνισμοῦ, ὅπως καὶ οἱ ἀγῶνες ὑπὲρ αὐτῆς τοῦ Πανελληνίου θὰ συνεχίζωνται. Ὁ δείκτης τῆς ἱστορίας εἶχεν ὁρίσει τὸ 1912 - 1913.

Ὅταν κατὰ τὸν πόλεμον τοῦ '12 ἐξώρμησεν ἡ Ἑλλὰς διὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς ἐθνικῆς κληρονομίας, ἐστράφη πρὸς τὴν Μακεδονίαν μὲ τὸ σύνολον σχεδὸν τῶν δυνάμεών της. Διὰ τὴν Ἤπειρον μόλις διετέθησαν — καὶ μόνον σὺν τῷ χρόνῳ — δέκα χιλιάδες ἀνδρῶν μὲ διοικητὴν τὸν γηραιὸν Κωνσταντῖνον Σαπουντζάκην, ἀρχαιότερον ὅλων τῶν ἀντιστρατήγων, ἐπιφανῆ ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν ἀξιωματικὸν καὶ παλαιὸν διδάσκαλον τοῦ Κωνσταντίνου.

Ἀπὸ τὸ πρωὶ τῆς 6 Ὀκτωβρίου — ἐπομένης τῆς κηρύξεως τοῦ πολέμου — τὰ τμήματα τοῦ στρατοῦ τῆς Ἠπείρου διαβαίνουν τὸν Ἄραχθον καὶ ἀρχίζουν αἱ συμπλοκαί. Ἀλλ' ἐνῷ ἡ στρατιὰ τῆς Μακεδονίας προχωρεῖ ραγδαίως, ὁ στρατὸς τῆς Ἠπείρου προχωρεῖ σχετικῶς ἀργά. Ἡ Κυβέρνησις ἀδημονεῖ, ἀλλὰ καὶ δὲν ἐνισχύει τὸ μέτωπον τῆς Ἠπείρου, οὐδὲ ἠμπορεῖ νὰ τὸ ἐνισχύσῃ, ἀφοῦ πρέπει νὰ κερδηθῇ ἡ Μακεδονία, κινδυνεύουσα ἀπὸ ἐχθροὺς καὶ ἀπὸ φίλους. Ἐν τῷ μεταξὺ τονώνεται τὸ Ἠπειρωτικὸν καὶ ἐπιτυγχάνονται ἀρκετά. Ἀλλὰ τὸ Μπιζάνι, ὁ προμαχὼν τῶν Ἰωαννίνων, παραμένει ἀπόρθητον.

Τριάκοντα τρεῖς καὶ πλέον χιλιάδες Τουρκαλβανῶν ἀμύνονται λυσσωδῶς καὶ διευθύνουν τὸν ἀγῶνα αὐτῶν δύο λαμπροὶ ἀδελφοί, ἀπόγονοι ἑλληνοαλβανικῆς ἐξωμότιδος οἰκογενείας, ὁ Ἐσὰτ πασᾶς καὶ ὁ Βεχὴπ βέης, ἑλληνομαθέστατοι, ἀπόφοιτοι τῆς Ζωσιμαίας Σχολῆς τῶν Ἰωαννίνων, πτυχιοῦχοι τῆς πολεμικῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βερολίνου καὶ διαπρεπέστατοι ἀξιωματικοί. Ὁ πρῶτος εἶναι ὁ γενικὸς ἀρχηγός, ὁ δεύτερος ἡ ψυχὴ τῆς ἀντιστάσεως τῶν ὀχυρῶν. Ἀμφότεροι κλασσικὰ παραδείγματα ἀνδρῶν τοῦ καθήκοντος. Τέλος τὴν ἑσπέραν τῆς 10 Ἰανουαρίου 1913 ἀνατέλλει ἡ ἐλπὶς τῆς νίκης: Ἔρχεται εἰς τὴν Ἤπειρον ὁ ἀρχιστράτηγος — ὁ Κωνσταντῖνος — καὶ τὸ ἐπιτελεῖόν του καὶ ἀναλαμβάνει μὲ στιβαρὰς χεῖρας τὴν διοίκησιν. Πάντες αἰσθάνονται τὴν παρουσίαν τοῦ νικητοῦ τῆς Μακεδονίας. Ἀλλ' ἐνισχύει τὴν παρουσίαν τοῦ Βασιλέως ἡ μεταφορὰ μεγίστου μέρους τοῦ στρατοῦ τῆς Μακεδονίας καὶ ἡ ἐπίσκεψις τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, τοῦ πολιτικοῦ ἀρχηγοῦ, ὁ ὁποῖος ἔρχεται εἰς τὴν Ἤπειρον νὰ συζητήσῃ τὸ ταχὺ τέρμα τῆς ἐκστρατείας διὰ νὰ ἀποδυθῇ ὅλος πλέον ὁ στρατὸς εἰς τὸν ἐπικείμενον πόλεμον κατὰ τῶν Βουλγάρων.

Τὴν 16 πρὸς 17 Ἰανουαρίου ὁ Κωνσταντῖνος στέλλει ἐπιστολὴν εἰς τὸν

Ἐσὰτ καὶ τὸν καλεῖ νὰ παραδοθῇ, τιμητικῶς διὰ τὰ τουρκικὰ ὅπλα, καὶ νὰ ἀποφευχθῇ οὕτω ἄσκοπος θυσία ἡρώων. Στέλλει ἐπίσης ὁ ἔπειτα βασιλεὺς ἔντονον σημείωμα διὰ τὸν μητροπολίτην Βελλᾶς καὶ Κονίτσης Σπυρίδωνα, τὸν ὕστερον μητροπολίτην Ἰωαννίνων καὶ κατόπιν πρωτόθρονον τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, ὁ ὁποῖος διὰ τὴν μεγάλην του ἐθνικὴν δρᾶσιν εἶχε συλληφθῆ καὶ καταδικασθῆ εἰς θάνατον. Καὶ τὸν μὲν θρυλικὸν δεσπότην ἐσεβάσθη ὁ Ἐσάτ, εἰς δὲ τὸν Κωνσταντῖνον ἀπήντησε μὲ εὐγένειαν καὶ σεμνότητα, ὅτι, ἐκτελῶν τὸ καθῆκόν του, θὰ ὑπερήσπιζε τὴν πόλιν, καίτοι ἤδη μειονεκτεῖ ἔναντι τῶν Ἑλλήνων.

Καὶ μέχρι μὲν τῆς 15 Φεβρουαρίου ὁ Ἕλλην Ἀρχιστράτηγος ἀνασυγκροτεῖ τὰς μονάδας, ὀργανώνει τὰς διοικήσεις, προετοιμάζει τὰ πάντα. Αἱ δὲ ἑπόμεναι τρεῖς ἡμέραι, ἡ 16, ἡ 17, ἡ 18 Φεβρουαρίου εἶναι ἡμέραι κρίσιμοι, ἡμέραι συνεχίσεως τῶν προετοιμασιῶν ἀλλὰ καὶ ἀγῶνος, ἀγῶνος προπαρασκευαστικοῦ τῆς μεγάλης ἐπιθέσεως, τὴν ὁποίαν ὁ Ἀρχιστράτηγος θὰ πραγματοποιήσῃ ἐπὶ τῇ βάσει σχεδίου: Νὰ προσβάλῃ τὸν ἐχθρὸν ἀπὸ τὴν Μανωλιάσαν, — ἀπ' ἐκεῖ σύμφωνα πρὸς ὅλας τὰς πληροφορίας ὁ ἐχθρὸς δὲν ἀνέμενεν ἐπίθεσιν. Ἀλλ' ὁ Διάδοχος δίδει ἀντίθετον, ἀπατηλὴν ἐντύπωσιν, ὅτι θὰ ἐπιτεθῇ ἀπὸ δεξιῶν, καὶ παραπλανᾷ τὸν ἐχθρόν. Καὶ ἡ ἐπιχείρησις, κυριολεκτικῶς αἰφνιδιασμός, ἐπιτυγχάνει. Ὁ Βελισσαρίου καὶ ὁ Ἰατρίδης — οἱ δύο ἔνδοξοι ταγματάρχαι — ὑλοποιοῦν περισσότερον παντὸς ἄλλου τὸν ἑλιγμὸν τοῦ Ἀρχιστρατήγου. Ἐπωφελοῦνται τὴν σύγχυσιν τοῦ ἐχθροῦ καὶ ἀδίστακτοι προχωροῦν μέχρι τῆς παρυφῆς τῶν Ἰωαννίνων εἰς τὰ ὑψώματα τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου.

Ὁ κρατερὸς ἀγὼν τῆς 19 Φεβρουαρίου προμηνύει τὴν γενικὴν ἐπίθεσιν τῆς ἑπομένης, 20 Φεβρουαρίου, καθ' ἣν καὶ τερματίζεται νικηφόρος. Καὶ μετὰ τὸ μεσονύκτιον, εἰς τὰς 2.30' τὸ πρωὶ τῆς 21 Φεβρουαρίου, ὁ Ἐσὰτ διαβιβάζει εἰς τὸν Διάδοχον τὴν ἐπιθυμίαν νὰ παραδοθῇ. Μετὰ δύο ὥρας, εἰς τὰς 4.30', ἐπέρχεται τελικὴ συμφωνία. Εἰς τὰς 5.30' κοινοποιεῖται ἡ σχετικὴ διαταγὴ εἰς τὰς μονάδας. Ὁ γενναῖος ὑπερασπιστὴς παραδίδει ὑπὲρ τὰς τριάκοντα χιλιάδας ἀνδρῶν, ἐξηθλιωμένων ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀπὸ τὴν πεῖναν καὶ τὰς κακουχίας, χιλίους καὶ πλέον ἀξιωματικοὺς καὶ ἑκατὸν εἴκοσι πυροβόλα. Καὶ ὁ Κωνσταντῖνος, τύπος γνησίου πολεμιστοῦ, ἀφίνει τὸ ξίφος εἰς τὸν ἀτυχήσαντα ἡγήτορα καὶ τοὺς ἀξιωματικούς του.

Ἀπὸ τὰ πολλά, πάμπολλα ἐπεισόδια τοῦ ἀγῶνος εὑρίσκεσαι εἰς ἀληθινὰ δυσχερῆ θέσιν τί νὰ μνημονεύσῃς. Ἀλλὰ πῶς νὰ μὴ συγκινηθῇς ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ ταγματάρχου Σωτηρίου Ρωσσέτη, ἀπαντῶντος εἰς τὸν λοχαγὸν Σταῦρον Ρήγαν, ὅταν τοῦ ἀνήγγειλε τὸν θάνατον τοῦ υἱοῦ του Σκαρλάτου Ρωσσέτη; Γράφει ὁ πονεμένος πατέρας συμπνίγων τὴν ὀδύνην του εἰς τὸ πνεῦμα τῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως: « Ἀγαπητέ μου λοχαγέ, Σὲ εὐχαρι-

στῶ θερμῶς διὰ τὴν πρός με ἐπιστολήν σου, διὰ τῆς ὁποίας μοῦ γνωρίζεις τὰς λεπτομερείας τοῦ ἡρωικοῦ καὶ ἐνδόξου θανάτου τοῦ υἱοῦ μου, τοῦ προσφιλοῦς Σκαρλάτου. Δὲν ἀπέθανε, φίλτατε. Ἐκοιμήθη τὸν αἰώνιον ἐκεῖνον ὕπνον, μὲ τὸν ὁποῖον κοιμῶνται τὰ λαμπρὰ παλληκάρια, ἀφοῦ προηγουμένως τὰ ἐστεφάνωσεν ἡ δόξα, ἡ ὁποία καὶ αἰωνίως θὰ τὰ νανουρίζῃ. Αἰωνία ἂς εἶναι ἡ μνήμη του καὶ ἐλαφρὸν τὸ χῶμα τῆς Ἠπείρου, τὸ ὁποῖον ἔπιε τὸ εὐγενές του αἷμα καὶ σκεπάζει τὸ τίμιον σῶμά του. Ἀγαπητέ μου λοχαγέ, πρέπει ἀμφότεροι νὰ εἴμεθα ὑπερήφανοι διὰ τὸν Σκαρλᾶτόν μας. Ἐγὼ μὲν διότι ἐγέννησα τοιοῦτον υἱόν, σὺ δὲ διότι εἶχες καὶ ἀπώλεσες εἰς τὸ τάγμα σου τοιοῦτον στρατιώτην καὶ συμπολεμιστήν. Σὲ ἀσπάζομαι μετὰ θερμῆς συναδελφικῆς ἀγάπης.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 19 Δεκεμβρίου 1912

Σ. Ρωσσέτης, ταγματάρχης».

Ἂς σημειωθῇ ὅτι ὁ φονευθεὶς ἦτο εὐέλπις, ὅταν ἐκηρύχθη ὁ πόλεμος, ἐξῆλθεν ἀπὸ τὴν σχολήν, ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι εὐέλπιδες, χάριν τοῦ ἀγῶνος καὶ ἐνετάχθη εἰς μονάδα μὲ τὸν βαθμὸν τοῦ λοχίου. Ὁ ἀνδριὰς τοῦ ἥρωος κοσμεῖ ἔκτοτε τὴν Στρατιωτικὴν Σχολὴν Εὐελπίδων πρὸς αἰώνιον παραδειγματισμόν.

Ἀλλὰ πρὸ τῶν ὀχυρωμάτων τοῦ Μπιζανίου ἔπεσε καὶ ὁ ἀνθυπολοχαγὸς τοῦ μηχανικοῦ Ἑρρῖκος Ἰωσαδρόφσκης, υἱὸς συνταγματάρχου τοῦ πυροβολικοῦ. Ἰδοὺ τὸ τηλεγράφημα, μὲ τὸ ὁποῖον ἀναγγέλλει ἀπὸ τὴν Φιλιππιάδα ὁ λοχαγὸς τὸν θάνατον εἰς τὸν πατέρα: «Θρηνεῖ ὁ πρῶτος λόχος μηχανικοῦ τὴν ἀπώλειαν τοῦ εὐγενοῦς καὶ ἥρωος ἀνθυπολοχαγοῦ του, ὁ ὁποῖος ἔπεσε τηρητὴς τοῦ ἱεροῦ ὅρκου πρὸς τὴν πατρίδα. Εἰς ὅλους μας ὁ ἀνθυπολοχαγὸς θὰ μείνῃ ὁ τύπος ὁ τέλειος τοῦ στρατιώτου, εἰς δὲ τὰς καρδίας μας ἔχει ἀναγραφῆ τὸ ὄνομα μὲ ἀνεξάλειπτα γράμματα. Συλλυπούμεθα ἐκ μέσης καρδίας, ἀλλὰ καὶ συγχαίρομεν ὅτι προσεφέρατε εἰς τὸ μεγαλεῖον τῆς Ἑλλάδος τὸν ἥρωα υἱόν σας καὶ ἀγαπητὸν καὶ ἀλησμόνητον ἀνθυπολοχαγόν μας, τὸν ὁποῖον θὰ φέρῃ ὁ λόχος ἐπιστρέφων εἰς τὰς Ἀθήνας». Καὶ ἡ ἀπάντησις τοῦ πατρός: «Ὑπερηφανεύομαι ὅτι εἰς τὸν βωμὸν τῆς Πατρίδος μου προσέφερα τὸ πολυτιμότερόν μου εἰς τὸν κόσμον, τὸν ἀγαπητόν μου υἱὸν Ἑρρῖκον, ὁ ὁποῖος ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ἐνδόξου λόχου ἔπεσε μαχόμενος πρὸ τῶν ὀχυρωμάτων τοῦ Μπιζανίου. Εὐγνωμονῶ διὰ μεταφορὰν ἐνταῦθα τῶν λειψάνων του».

Αἱ δύο αὐταὶ περιπτώσεις ἀναφερόμεναι εἰς οἰκογενείας γνησίως ἀριστοκρατικὰς — ἀριστοκρατικὰς τοῦ αἵματος καὶ συνεχοῦς ἐθνικῆς δράσεως — θὰ ἠδύνατο εὐκόλως νὰ πολλαπλασιασθοῦν καὶ μὲ ἄλλα παραδείγματα ἐπίσης ἐπιφανῶν οἰκογενειῶν. Διότι καθολικὴ ὑπῆρξεν ἡ ψυχικὴ ἀνάτασις τοῦ Ἔθνους εἰς τοὺς πολέμους ἐκείνους καὶ ἡ πίστις εἰς τὸ πάτριον ἔδαφος μὲ τὸ ὁποῖον, ὅπως εἶπεν ὁ Ζωρές, «μᾶς συνδέει στερεὰ ὅ,τι προϋπῆρξεν

ἡμῶν, ὅ,τι ἡμεῖς ἐδημιουργήσαμεν, τὸ παρελθὸν καὶ συγχρόνως τὸ μέλλον, ἡ ἀκινησία τῶν τάφων καὶ τῶν λίκνων τὸ ταλάντευμα».

Ἀλλ' ἰδοὺ ἕνας στρατιώτης, ποὺ πηγαίνει νὰ ὑδρευθῇ ἀπὸ πηγήν, συλλαμβάνεται καὶ ὁδηγεῖται εἰς τὸ στρατηγεῖον τοῦ Ἐσάτ. Ὁ Ἐσὰτ καλεῖ πρὸς ἀνάκρισιν τὸν στρατιώτην μας, παρόντος τοῦ ἐπιτελείου του καὶ πολλῶν ἄλλων ἀξιωματικῶν, καὶ ἀπευθύνει εἰς αὐτόν, ἑλληνιστί, τὸν λόγον.

— Πρόσεξε, στρατιώτη, λέγει ὁ πασᾶς, νὰ μᾶς εἰπῇς ὅλην τὴν ἀλήθειαν εἰς ὅ,τι θὰ σὲ ἐρωτήσωμεν. Ἀπὸ τὰς ἀπαντήσεις σου ἐξαρτᾶται ἡ ζωή σου. Ἂν εἰπῇς τὴν ἀλήθειαν, ὄχι μόνον θὰ σωθῇς, ἀλλὰ καὶ θὰ διατάξω νὰ σὲ περιποιηθοῦν. Ἂν ἀρνηθῇς νὰ μᾶς δώσῃς τὰς πληροφορίας ποὺ ζητοῦμεν, θὰ τουφεκισθῇς ἀμέσως.

Καὶ ἀπαντᾷ ὁ στρατιώτης:

— Ἐγώ, στρατηγέ, δὲν γνωρίζω τίποτε. Εἶμαι στρατιώτης εἰς ἕνα λόχον, ὑπακούω εἰς τὰς διαταγὰς τῶν ἀνωτέρων μου καὶ τῆς πατρίδος, πολεμῶ καὶ δὲν ξέρω τὶ γίνεται γῦρό μου. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἐγνώριζα, δὲν θὰ σᾶς ἔλεγα, διότι εἶμαι στρατιώτης καὶ πρέπει νὰ τηρήσω τὸν ὅρκο μου.

— Τότε θὰ τουφεκισθῇς, τοῦ λέγει ὁ πασᾶς.

— Εἶμαι ἕτοιμος, ἀπαντᾷ ὁ στρατιώτης.

Ὁ Ἐσὰτ μένει κατάπληκτος. Ἐν τῷ μεταξὺ μέγας κύκλος ἔχει σχηματισθῇ ἀπὸ ἀξιωματικούς, ὑπαξιωματικούς, ἀκόμη καὶ στρατιώτας. Στρέφεται πρὸς αὐτοὺς ὁ Ἐσὰτ καὶ λέγει:

— Αὐτὸς ὁ στρατιώτης σᾶς δίδει μεγάλο παράδειγμα σήμερον. Εἶναι ἄξιος συγχαρητηρίων, ὄχι θανατώσεως. Λυποῦμαι ὅτι τὸ παράδειγμα αὐτὸ τὸ δίδει ἐχθρός μας. Καὶ πρέπει νὰ γίνῃ γνωστὸν εἰς ὅλον τὸν στρατόν, πρέπει νὰ τὸ μάθουν ὅσοι λιποψυχοῦν καὶ εἶναι ἕτοιμοι νὰ προδώσουν τὸν ὅρκον των. Καὶ συμπληρώνει ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν Ἕλληνα:

— Καὶ... Καὶ ἐσένα ὄχι μόνον δὲν θὰ σὲ τουφεκίσω ἀλλὰ καὶ θὰ σὲ ἀφήσω ἐλεύθερον.

Πράγματι, τὴν ἑπομένην ὁ θαρραλέος καὶ ἔντιμος στρατιώτης ὡδηγεῖτο εἰς τὰς προφυλακὰς καὶ ἀφίνετο ἐλεύθερος. Ὁ Ἐσὰτ μὲ τὴν ὑψηλοφροσύνην του ἀπεδεικνύετο ἄξιον τέκνον τῶν ὡραιοτέρων σελίδων τῆς Ἑλληνικῆς Παιδείας, μὲ τὴν ὁποίαν εἶχε γαλουχηθῆ εἰς τὰ Ἰωάννινα.

Κατὰ τὴν πολιορκίαν τοῦ Μπιζανίου, τραυματίζεται ὁ ἀντισυνταγματάρχης — ὁ εἰς τοὺς ἔπειτα πολέμους στρατηγὸς — Ἰωάννου, διοικῶν τὴν ὀγδόην μεραρχίαν μετὰ τὸν τραυματισμὸν τοῦ Μεράρχου. Εὐτυχῶς τραυματίζεται ἐλαφρὰ τὸ ἴνδαλμα τοῦτο τοῦ μαχομένου στρατοῦ, ὁ ἡμίθεος, ὅπως τὸν ὠνόμαζον, ποὺ ἐπολέμει ἀκάλυπτος καὶ ὄρθιος καὶ τὸν ἐσέβοντο αἱ σφαῖραι. Ἀλλ' ἂν καὶ τραυματίας παραμένει εἰς τὴν γραμμήν. Ἡ στιγμὴ εἶναι κρίσιμος. Τὸ θάρρος τῶν πολεμιστῶν εἶναι βεβαίως ἀδάμαστον, ἀλλὰ καὶ ἡ πολιορκία χρονίζει καὶ ἡ κόπωσις εἶναι ἀφάνταστος. Καὶ ὁ Ἰωάννου φοβεῖ-

ται, ἂν ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τὸ πεδίον τῆς μάχης, χαλάρωσιν τῆς εἰς τὸ ἔπακρον πλέον προσπαθείας. Ἐξ ἄλλου ἡ φιλοδοξία του εἶναι: πρῶτος αὐτὸς νὰ καταλάβῃ τὸ Μπιζάνι. Αἴφνης ἀξιωματικὸς ὑπευθύνου ὑπηρεσίας τὸν πλησιάζει κατὰ τὴν ἀκμὴν τῆς μάχης καὶ τὸν ἐρωτᾷ:

— Κύριε Διοικητά, πρέπει, νομίζω, κατὰ καθῆκον νὰ γνωρίζω ποία εἶναι ἡ γραμμὴ τῆς ὑποχωρήσεως.

Καὶ ἀποκρίνεται ὁ ἥρως:

— Ὀφείλετε νὰ γνωρίζετε καὶ σεῖς καὶ οἱ ἄλλοι, ὅτι γραμμὴ ὑποχωρήσεως δὲν ὑπάρχει. Ἂν ἔλθωμεν εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς... (καὶ ἀπηξίωσε νὰ συμπληρώσῃ: ὑποχωρήσεως), ἔχομεν χρέος νὰ ταφῶμεν ὅλοι ἐδῶ καὶ πρῶτος ἐξ ὅλων ὁ συνταγματάρχης σας, ἐγώ. Τὰ πτώματά μας θὰ χαράξουν τὴν γραμμὴν τῆς ὑποχωρήσεως.

Τὸ ἔργον ὅμως τῆς Ἠπειρωτικῆς Ἐλευθερίας δὲν συνεπληρώθη. Διότι παρέμεινεν ἔκτοτε ἐκκρεμὲς — παρὰ μικρόν τι ποθεινὸν διάλειμμα — καὶ ζητεῖ τὴν δικαίωσίν του ὁ ἀγὼν ὑπὲρ τοῦ βορείου τμήματος τῆς μιᾶς καὶ ἑνιαίας καὶ ἀδιαιρέτου Ἠπείρου. Ἀγὼν πορφυροῦς ἀπὸ τὰ ἀτελεύτητα αἵματα, πρόσφατα καὶ παλαιά. Ἀγὼν εἰς τὸν ὁποῖον, ὑπὸ τὴν συγκεκριμένην μορφήν του ὡς Βορειοηπειρωτικοῦ Ἀγῶνος, ἐξέλαμψαν αἱ φυσιογνωμίαι τοῦ Σπυρίδωνος, τοῦ Ζωγράφου, τοῦ Δούλη, τοῦ Σπυρομήλιου, τοῦ Γεωργίου Κονδύλη καὶ τόσων ἄλλων. Ἡ κινοῦσα τὸ γένος Ἰδέα τῶν μετὰ τὸ Εἰκοσιένα Πανελλήνων — ζητεῖ τὴν πλήρωσιν. Καὶ ἓν τῶν αἰτημάτων αὐτῆς παραμένει ἀκέραιον: Ἡ ὁλοκλήρωσις τῆς Ἠπειρωτικῆς Ἐλευθερίας.

Εἰς τὸ προσκλητήριον τὸ ὁποῖον ἐσημάνθη ἐνώπιον τοῦ Μπιζανίου ἔχομεν πανελλήνιον παρουσίαν. Ἦτο παροῦσα ἡ ἀλκὴ τῆς Μητροπολιτικῆς Ἑλλάδος. Ἐξεπροσωπεῖτο ὁ Ἀλύτρωτος Ἑλληνισμός. Κατῆλθεν εἰς τὴν ἐλευθέραν Πατρίδα νὰ συμπολεμήσῃ καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Διασπορᾶς, τοῦ ὁποίου τὸ πλεῖστον, κατ' ἀναλογίαν, ἦτο Ἠπειρωτικόν. Ἀλλ' ὅ,τι συγκινεῖ τὴν ἐθνικὴν ψυχήν, μάλιστα κατὰ τὰς ἡμέρας αὐτὰς τῆς Κυπριακῆς ὀδύνης, ὑπῆρξεν ἡ ἀθρόα συμμετοχὴ τῆς ἀκριτικῆς μάρτυρος Μεγαλονήσου, τῆς νήσου τῆς Ρήγαινας.

Μόλις ἐξερράγη ὁ πόλεμος τοῦ 1912, συνέρρευσαν ἐξ ὅλης τῆς Κύπρου οἱ ἐθελονταί, προερχόμενοι ἀπὸ πάσης τάξεως. Καὶ παρουσιάσθη τὸ φαινόμενον, οἱ μαθηταὶ τοῦ γυμνασίου τῆς Λεμεσοῦ νὰ ἐγκαταλείψουν κρυφὰ τὰ μαθητικὰ θρανία καὶ νὰ ἔλθουν εἰς τὴν Ἑλλάδα νὰ πολεμήσουν. Μία πλὰξ εἰς τὸ γυμνάσιον τῆς Λεμεσοῦ διαιωνίζει τὸ γεγονός. Παρουσιάσθη τὸ φαινόμενον χωρικοί, ἐργάται, ἔμποροι, ἱερεῖς, ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων ἐν γένει, ἀπὸ τὸν αὐτὸν διαπνεόμενοι πόθον, νὰ συρρεύσουν εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν εἰς τὴν Ἤπειρον καὶ τὴν Μακεδονίαν. Παρουσιάσθη τὸ φαινόμενον ὁμὰς ὁλόκληρος Κυπρίων βουλευτῶν τῆς λειτουργούσης ἐντὸς τοῦ τότε Κυπριακοῦ

Συντάγματος βουλῆς, νὰ προσέλθῃ καὶ νὰ καταταγῇ εἰς τὸν μαχόμενον ἑλληνικὸν στρατόν, μεταξὺ δὲ αὐτῶν καὶ ὁ πρώην βουλευτὴς καὶ δήμαρχος τότε Λεμεσοῦ, Χριστόδουλος Σῶζος, ὁ ὁποῖος ἔπεσεν εἰς τὸ ὕψωμα Προφήτης Ἠλίας, παρὰ τὸ Μπιζάνι, εἰς τὰς 6 Δεκεμβρίου. Ἦτο τότε μόλις 42 ἐτῶν.

Ὁ τάφος τοῦ Σώζου εὑρίσκεται εἰς δημόσιον κῆπον τῆς Λεμεσοῦ, ὅπου ἐναπετέθη καὶ χῶμα ἀπὸ τὸ Μπιζάνι, σταλὲν ἐντὸς ἀμφορέως, μερίμνῃ τοῦ τότε δημάρχου Ἰωαννίνων ἀειμνήστου Θεοδωρίδου. Συγκινητικὴ ὑπῆρξεν ἡ τελετή. Ἐν ἀρχῇ ἐτελέσθη μνημόσυνον εἰς τὸν καθεδρικὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Νάπας, ἀκολούθως δὲ ἐγένετο παρέλασις τῶν σχολείων πρὸς τὸν δημόσιον κῆπον, τῆς ὁποίας προηγοῦντο οἱ ἐθελονταὶ τῶν δύο πολέμων '12 - '13 μὲ τὰ παράσημά των. Μόλις ἡ ὅλη πομπή, τῆς ὁποίας, πλὴν τῶν σχολείων, μετεῖχαν τὰ σωματεῖα μὲ τὰ λάβαρά των, αἱ ἐφορεῖαι τῶν σχολείων, οἱ ἐθναρχικοὶ σύμβουλοι, οἱ πρόσκοποι, ὁ δήμαρχος καὶ τὸ δημοτικὸν συμβούλιον, ἔφθασεν εἰς τὸ μνημεῖον, ἐψάλη δέησις ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Κιτίου Ἀνθίμου καὶ ἐξεφωνήθησαν λόγοι. Πλὴν τῶν ἄλλων προσεφώνησε τὸν νεκρὸν τοῦ ἥρωος καὶ εἷς μαθητὴς τοῦ Γυμνασίου. Εἰς τὸ τέλος τῶν λόγων, οἱ πρόσκοποι σαλπιγκταὶ ἐσήμαναν τὸ σιωπητήριον καὶ ἐν μέσῳ ἱερᾶς σιγῆς ὁ Μητροπολίτης Κιτίου ἐναπέθεσε τὸ χῶμα εἰς τὸ μνημεῖον. Εἰς τὸ τέλος ἐν μέσῳ πάντοτε τῆς μεγαλυτέρας συγκινήσεως ἔψαλαν οἱ παριστάμενοι, ἐπίσημοι, μαθηταί, λαός, τὸν ἐθνικὸν ὕμνον. Καὶ ἠμποροῦμεν τώρα νὰ σχηματίσωμεν εἰκόνα τῆς ἐθνικῆς ἱεροτελεστίας τὴν ὁποίαν ἔζησεν ἡ Λεμεσός. Ἂν δὲ ταῦτα δὲν δίδουν τὴν εἰκόνα ἑλληνικῆς, ἑλληνικωτάτης πόλεως καὶ λαοῦ κάτι περισσότερον ἢ ἑλληνικοῦ, τότε ποῖοι ἄλλοι δεσμοὶ ὑπάρχουν ἰσχυρότεροι ἀπὸ τοὺς δεσμοὺς τοῦ αἵματος, τὸ ὁποῖον ἐξακολουθεῖ νὰ ρέῃ; Καὶ ζητεῖ τὸ αἷμα τοῦτο τὴν ἐλευθερίαν τῆς Νήσου, ὅπως τὸ αἷμα τῶν Μπιζανομάχων ἀπαιτεῖ τὴν ἀνάστασιν τῆς δούλης Ἠπείρου.

Καθολικὴ ὑπῆρξεν ἡ ἔξαρσις τῆς σημασίας τῆς πτώσεως τῶν Ἰωαννίνων. Ὄχι μόνον διότι ἐσπονδυλοῦτο ἡ βορειοδυτικὴ Ἑλλάς, ἀποκτῶσα τὸ παλαιόθεν μέγα αὐτῆς κέντρον. Ὄχι μόνον διότι ἀπεκόπτετο τὸ χρονίσαν καρκίνωμα, ὅπερ ἠμπόδιζε τὴν ὁμαλὴν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἐξέλιξιν τῶν πολιτικῶν, διπλωματικῶν καὶ στρατιωτικῶν πραγμάτων ἔναντι τῆς Τουρκίας, ὅθεν καὶ ἡ ἐναγώνιος προσπάθεια τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τοῦ Βενιζέλου. Ὄχι μόνον διότι ἀνεπνέομεν ἔναντι τῆς Βουλγαρίας. Ἀλλὰ καὶ διότι ἐκρίνετο ὡς μέγα ἐπίτευγμα τῆς πολεμικῆς ἱστορίας, ὑπερβαῖνον τὰ τοπικὰ ὅρια.

Εἰς τὴν παγκοσμίου τότε κύρους βρεττανικὴν «Ἐπιθεώρησιν τοῦ 19ου αἰῶνος καὶ κατόπιν» ὁ πολεμικὸς αὐτῆς ἀνταποκριτὴς εἰς τὸ Ἠπειρωτικὸν μέτωπον Α. Ντεβάιν ἔγραφε, πλὴν ἄλλων, τὰ ἑξῆς, ἐπισημαίνων τὴν ἀξίαν τῆς πτώσεως τῶν Ἰωαννίνων:

«...Εἶναι δυσχερέστατον διὰ τὸν μὴ ἐπισκεφθέντα τὰ μέρη ταῦτα νὰ

σχηματίση ἀμυδροτάτην ἔστω ἰδέαν τοῦ γεωλογικοῦ σχηματισμοῦ τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς ἀπορθήτου φύσεως τοῦ Μπιζανίου καὶ τῶν Ἰωαννίνων. Βουνὰ ἀπόκρημνα χωρὶς κανονικὰς ὁδούς, συνεχῶς διακοπτόμενα ἀπὸ βαθυτάτας χαράδρας, συναποτελοῦν θέσιν, τὴν ὁποίαν θὰ ἐξελάμβανες ὅτι ἐσχεδιάσθη ἀπὸ τὰς δυνάμεις αὐτὰς τῆς φύσεως διὰ νὰ ἀντέχῃ εἰς τὰς ἐφόδους. Διὰ νὰ τοποθετηθοῦν εἰς τὰς ἁρμοζούσας θέσεις τὰ ἑλληνικὰ τηλεβόλα, ἐδέησε νὰ χαραχθοῦν κοπιωδῶς δρόμοι μαιανδροειδεῖς ἐπὶ τῶν βραχωδῶν κλιτύων· καὶ ἔπειτα ἐπὶ τῶν δρόμων τούτων, συνήθως ὄχι πλατυτέρων τοῦ ἑνὸς μέτρου, ἔπρεπεν ἄνδρες νὰ σύρουν τὰ τηλεβόλα λελυμένα εἰς χωριστὰ τεμάχια».

Καὶ συνεχίζει ὁ Ντεβάιν:

«Διὰ τὴν ἐργασίαν ταύτην ἐχρειάζοντο διαρκῶς δοκοὶ καὶ σανίδες, ἐν μέσῳ δὲ τῆς ἀδιαλείπτου βροχῆς καὶ ἐπὶ τῶν ὀλισθηρῶν δρόμων, ἐπὶ τῶν ὁποίων πᾶν ὀλίσθημα ἦτο κινδυνῶδες, ἡ πρόοδος τῆς ἐργασίας καθίστατο βραδυτάτη. Εἴκοσιν ἄνδρες ἔσυρον ἕκαστον τηλεβόλον. Δύο ἄνδρες εἰς ἕκαστον τροχόν. Δύο εἰς τὸν ρυμόν. Καὶ ἠκολούθουν τὰ πυρομαχικά, — δύο ὀβίδας ἔφερεν ἕκαστος ἐκ τῶν ἐρχομένων κατόπιν δεκατεσσάρων ἀνδρῶν. Ἡ καλὴ διάθεσις καὶ ἡ εὐτολμία τῶν ἐν Ἠπείρῳ Ἑλλήνων στρατιωτῶν ἀπετέλουν τὸ ἰδιαίτερον χαρακτήρισμα τοῦ πνεύματος ὑπὸ τὸ ὁποῖον διεξήγετο ὁ Ἠπειρωτικὸς ἀγών. Ἀντεμετώπιζοντο ἀπελπιστικαὶ δυσχέρειαι καὶ ἀδιάκοπον πῦρ, βροχὴ σφαιρῶν καὶ ὀβίδων, τὰς ὁποίας ἐξέπεμπον πέριξ τῶν Ἰωαννίνων ἑκατὸν τριάκοντα πέντε τηλεβόλα. Καὶ μόλις τὰ ἑλληνικὰ τηλεβόλα ἔλαβον τὰς θέσεις των, ἤρχισε μονομαχία πυροβολικοῦ καὶ συνεχίζετο νυχθημερόν...».

Περαιτέρω ὁ Βρεττανὸς ἀνταποκριτὴς ἐπισημαίνει τὴν χρῆσιν ἀεροπλάνου. Καὶ σημειωτέον, ὅτι ἀεροπλάνα πρὸς πολεμικοὺς σκοποὺς καὶ ὑποβρύχια ἐχρησιμοποιήθησαν, τὸ πρῶτον ἐν τῇ διεθνεῖ στρατιωτικῇ ἱστορίᾳ, κατὰ τὸν πόλεμον τοῦ '12 - '13 καὶ μόνον ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος. Γράφει λοιπὸν ὁ Βρεττανὸς δημοσιογράφος: «Ὑπεράνω τοῦ ὄγκου τοῦ Μπιζανίου, ἀπέχοντος μόλις ὀκτακοσίας περίπου ὀργυιὰς ἀπὸ τὸ πλησιέστερον ἑλληνικὸν ὀχύρωμα, ἐπέτα ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἑλληνικὸν στρατιωτικὸν ἀεροπλάνον. Ὁ ἀεροπόρος ἠδύνατο ἀπὸ τῆς θέσεώς του νὰ διακρίνῃ τὴν θέσιν τοῦ φρουρίου καὶ τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἑλληνικοῦ πυρός· καὶ ἱπτάμενος ὑπεράνω τοῦ Μπιζανίου ἔρριπτεν ἐπ' αὐτοῦ βόμβας, αἱ ὁποῖαι ἐπέφερον σημαντικὰς ζημίας. Κατά τινα πτῆσιν βολὴ ἐκ τοῦ τουρκικοῦ φρουρίου ἐτραυμάτισε τὸν ὑπολοχαγὸν Μουτούσην εἰς τὴν χεῖρα, καθ' ὃν χρόνον ἵπτατο ὑπὲρ αὐτό».

Καὶ συνεχίζει ὁ Ντεβάιν: «Δὶς τὸ ἑλληνικὸν πεζικὸν ἐπετέθη ἐξ ἐφόδου κατὰ τῆς θέσεως, ἀλλ' ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ κατόπιν τρομακτικῶν ἀπωλειῶν. Ἡ κοιλὰς τῆς Μανωλιάσας κειμένη μετὰ τοῦ ὁμωνύμου χωρίου πρὸς δυσμὰς τῶν Ἰωαννίνων, ὑπῆρξε τὸ θέατρον πολλῶν αἱματηροτάτων μαχῶν.

Τὸ χωρίον κατελαμβάνετο ὑπὸ τῶν 'Ελλήνων, ἀνακατελάμβανον τοῦτο οἱ Τοῦρκοι καὶ πάλιν ἡ σπατάλη τοῦ αἵματος ἔφερεν αὐτὸ εἰς τοὺς πρώτους. Ἐπὶ τέλους ὁ Διάδοχος ἐγκαταλείπει τὴν Θεσσαλονίκην, καταφθάνει μετὰ τῆς 6ης Μεραρχίας, ἀναλαμβάνει τὴν γενικὴν διοίκησιν τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ ἐπιτίθεται κατὰ τοῦ δυτικοῦ μέρους τῶν 'Ιωαννίνων, φρονίμως ἐξασφαλίζων γραμμὴν ὑποχωρήσεως πρὸς τὴν θάλασσαν ἐν περιπτώσει ἀνάγκης. Ἐπιτυγχάνει οὕτω τὴν τελικὴν μεγάλην νίκην μετὰ σχετικῶς ἀσημάντων ἀπωλειῶν, — νίκην ἡ ὁποία ἐπέφερε τὴν παράδοσιν τῆς πόλεως μετὰ τῶν πέριξ φρουρίων καὶ ὁλοκλήρου τῆς τουρκικῆς φρουρᾶς μετὰ τοῦ διοικητοῦ της ».

Καὶ καταλήγει ὁ Ντεβάιν: « Τοιουτοτρόπως τὰ 'Ιωάννινα, ἐπὶ τῶν ὁποίων πέντε αἰῶνας ἐκυμάτισεν ἡ ἄπαισία καὶ τρομερὰ ἡμισέληνος, παρεδόθησαν εἰς τοὺς Ἕλληνας μετὰ πολιορκίαν πέντε περίπου μηνῶν. Καὶ ὅταν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι πολλοὶ διακεκριμένοι εἰδικοὶ στρατιωτικοὶ εἶχον τὴν γνώμην, ὅτι τὰ 'Ιωάννινα ἦσαν μία τῶν πέντε ἢ ἓξ ἄριστα ὠχυρωμένων θέσεων τοῦ κόσμου, καμμία ἀμφιβολία ὅτι αἱ κατὰ τὴν πολιορκίαν ταύτην ἐνέργειαι τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ θὰ παράσχουν μίαν τῶν πλέον ἐνδιαφερουσῶν ἐρευνῶν εἰς τὴν σύγχρονον πολεμικὴν ἱστορίαν ».

Ἀλλὰ καὶ ὁ στρατιωτικὸς ἀκόλουθος τῆς ἐν 'Ελλάδι Γαλλικῆς πρεσβείας καὶ ἔπειτα δαφνοστεφὴς στρατηγὸς τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου Νταβίκ, ἐξαίρων ὅσον καὶ ὁ Βρεττανὸς ἀνταποκριτὴς τὴν σημασίαν τῆς πτώσεως τοῦ φρουρίου, ἐτόνισεν ὅτι « ἡ ἐπίθεσις ἐναντίον τῶν 'Ιωαννίνων, ὅπως ἐσχεδίασεν αὐτὴν ὁ Διάδοχος καὶ ἐξετέλεσεν ὁ στρατός, θὰ παραμείνῃ ὡς πρότυπον εἰς τὴν πολεμικὴν τακτικὴν καὶ ὡς μάθημα διὰ τοὺς μεταγενεστέρους ».

Ἀλλὰ εἰς τὴν συναυλίαν ἡμετέρων καὶ ξένων — καὶ μάλιστα ξένων — ὅσοι ἐξῆραν τὴν σημασίαν τῆς 'Ηπειρωτικῆς ἐκστρατείας μὲ τὴν φωτεινὴν κατακλεῖδά της, τὴν εἴσοδον εἰς τὰ 'Ιωάννινα, εἰς τὴν συναυλίαν αὐτὴν πρυτανεύει βαρυσήμαντος καὶ χρυσοῦς λόγος, τὸ ἐγκώμιον τοῦ στρατηγοῦ 'Εντοῦ, τοῦ ἐπιφανοῦς ἀρχηγοῦ τῆς ἐν 'Ελλάδι Γαλλικῆς Στρατιωτικῆς 'Αποστολῆς: « Κατ' ἐμὲ — ἔλεγεν ὁ 'Εντοῦ — ἡ 'Ηπειρωτικὴ ἐκστρατεία, ὑπῆρξεν ἡ ὡραιοτέρα καὶ ἐνδοξοτέρα σελὶς τοῦ ἑλληνικοῦ πολέμου.'Ο στρατὸς δὲν ἐμάχετο μόνον εἰς ἔδαφος ποὺ παρουσίαζε δυσχερείας μεγάλας. Δὲν ἐπέδειξε μόνον ἀμυντικὴν ἱκανότητα πρώτης τάξεως. Δὲν ἀπέκρουσε μόνον ἀπτόητος ὅλας τὰς ἐπιθέσεις τοῦ ἐχθροῦ. Ἀλλὰ τὸ φοβερώτερον διὰ τὸν ἑλληνικὸν στρατὸν ἦτο, ὅτι εἶχε νὰ ἀντιπαλαίσῃ ἐναντίον συνεχῶν καταιγίδων καὶ ἀληθινῶν χιονοθυελλῶν. Καὶ ὅμως ὑπερενίκησεν ὅλα αὐτὰ τὰ ἐμπόδια. Τὸ τρόπαιον τῶν 'Ιωαννίνων ἐστοίχισεν εἰς τὴν 'Ελλάδα πλέον ἴσως τῶν δέκα πέντε χιλιάδων φονευθέντων καὶ τραυματιῶν. 'Ο Διάδοχος ἠργάσθη ὅλως ἀθορύβως καὶ μὲ ἀξιοθαύμαστον εὐσυνειδησίαν καὶ ἀφοσίωσιν πρὸς τὸ καθῆ-

κον. Παρεσκεύασε τὴν γενικὴν ἐπίθεσιν ἐπὶ σχεδίου ποὺ συνεκέντρωνεν ὅλας τὰς ἐλπίδας εὐτυχοῦς ἐκβάσεως. Ἡ πτῶσις τῶν Ἰωαννίνων, μιᾶς τῶν τριῶν ὀχυρῶν θέσεων ποὺ παρουσίασε τὸ θέατρον τοῦ ὅλου Βαλκανικοῦ πολέμου, ἀποτελεῖ τὸν μεγαλύτερον θρίαμβον τῶν ἑλληνικῶν ὅπλων καὶ τὴν τρανοτέραν ἀπόδειξιν τῶν ἀρετῶν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ». Καὶ κατέληγεν ὁ Γάλλος Στρατηγός: «Εἶμαι ἀπείρως εὐτυχὴς διότι δὲν διεψεύσθην εἰς τὰς προσδοκίας μου. Εἶμαι εὐτυχὴς διότι ἀνήκω εἰς τὴν ὑπηρεσίαν στρατοῦ τόσον γενναίου, στρατοῦ, τοῦ ὁποίου ἡ δρᾶσις ἀνεδείχθη ἐν πολέμῳ ἀνταξία τῶν ἐλπίδων, στρατοῦ ἀξίου νέας καὶ μεγάλης Ἑλλάδος, τὴν ὁποίαν, πιστεύσατε, ἀγαπῶ τόσον ὅσον καὶ Σεῖς».

Εἶμαι ὁ τελευταῖος πάντων. Ἀλλὰ τὴν στιγμὴν ταύτην εἶμαι προνομιοῦχος. Διότι εἶμαι ὁ τεταγμένος νὰ εἴπω τὸν πανηγυρικὸν λόγον πρὸς τιμὴν τῶν ἡρώων τῆς Ἠπειρωτικῆς Ἐλευθερίας. Ἂς μοῦ ἐπιτραπῇ λοιπὸν νὰ ἐπιτελέσω τὸ ἔργον μυσταγωγοῦ τῆς Ραμνουσίας Ἀρτέμιδος καὶ νὰ ἐκφράσω τὴν εὐγνωμοσύνην τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς πρὸς τοὺς ἥρωας τῆς νίκης. Καὶ τῆς νίκης ταύτης ὄχι ὀλίγοι ἐργάται κοσμοῦν σήμερον τὴν συγκέντρωσίν μας. Πρὸς αὐτοὺς ἂς ἀπευθυνθῇ ἡ ἐπευφημία, πρὸς αὐτοὺς ἡ εὐχαριστία, — *πίδακος ἐξ ἱερῆς ὀλίγη λιβὰς ἄκρον ἄωτον!*

Ἀλλὰ καὶ θὰ ρίψω τὰς χοὰς εἰς μνήμην τῶν μεγάλων νεκρῶν τῆς ἡμέρας. Θὰ ἤρχει ἡ εὐφημία, ἡ εὐλαβὴς σιωπὴ τῶν Ἐλευσινίων μυστῶν! Καὶ εἰς τὴν ἱερὰν ταύτην σιγὴν θὰ φέρωμεν τὴν μνήμην μὲ ὑπερηφάνειαν, εὐγνωμοσύνην, πίστιν εἰς τὸ μέλλον ἀλλὰ καὶ συντριβήν, — πρὸς τοὺς μεγάλους νεκρούς: τὸν Κωνσταντῖνον, τὸν Ἐλευθέριον Βενιζέλον, τὸν Παναγιώτην Δαγκλῆν, τὸν Κωνσταντῖνον Σαπουντζάκην, τὸν Μοσχόπουλον, τὸν Βίκτωρα Δούσμανην, τὸν Ἰωάννην Μεταξᾶν, τὸν Βελισσαρίου, τὸν Ἰωάννου, τὸν Ἰατρίδην, τὸν Μινέικον, τὸν τότε ἴλαρχον διαγγελέα καὶ ἔπειτα ἀρχιστράτηγον τῆς Πίνδου Ἀλέξανδρον Παπάγον. Ἀλλὰ καὶ τόσους καὶ τόσους ἄλλους! Καὶ τοὺς ἀφανεῖς προμάχους ἀναπολοῦμεν, — μεγάλους ἐπίσης νεκρούς: Διότι ἂν οἱ ἡγήτορες — λέγει εἰς τὸν «Ἀετιδέα» του ὁ Ροστὰν — ἂν οἱ ἡγήτορες εἶναι τὰ κεφαλαῖα γράμματα εἰς τὰς σελίδας τῆς πολεμικῆς ἱστορίας, ἂν τὰ κεφαλαῖα αὐτὰ μαγνητίζουν τὴν προσοχήν, ὅμως ἡ ἱστορία γράφεται καὶ μὲ τὰς μυριάδας τῶν μικρῶν γραμμάτων καὶ δὲν γράφεται χωρὶς αὐτά, — χωρὶς τὰς μυριάδας τῶν ἀφανῶν μαχητῶν. Τῶν ἀφανῶν τούτων μαχητῶν, ὅσους ἐφίλησε τὸ θεῖον καὶ ἀνήρπασεν, αἰωνία ἡ μνήμη! Τὰ ὀνόματά των ἐγχάρακτα θὰ μένουν εἰς τὴν Ἄλτιν τῆς ἐθνικῆς Ὀλυμπίας. Ἐγκατέλειψαν τὰ πολύτιμα πάντα χάριν τοῦ πολυτιμοτάτου, χάριν τῆς «Ἑλληνικῆς Ἐλευθερίας», μεγαλειώδεις ὅσον καὶ τραγικοὶ συνεχισταὶ τῆς παραδόσεως τοῦ Γένους.

Ἐθυσιάσθησαν χάριν τοῦ ὑψίστου, χάριν τῆς ὑπάτης *φιλοτιμίας*, εἰς

τὴν ὁποίαν ὁ Ἀριστοτέλης ἔβλεπε τὴν κατ' ἐξοχὴν ἀρετὴν καὶ ἐρωτικοὺς εἰς αὐτὴν ἐμελῴδησε στίχους:

Ἀρετὰ πολύμοχθε γένει βροτείῳ,
θήραμα κάλλιστον βίῳ,
σᾶς πέρι, παρθένε, μορφᾶς
καὶ θανεῖν ζαλωτὸς ἐν Ἑλλάδι πότμος.

. . . .

Ἀρετή, πολυβάσανη ἀγάπη τοῦ ἀνθρώπου,
ἐσὺ τῆς ζωῆς καμάρι ἀκριβό,
καὶ νὰ σβήσῃ γιὰ χάρι σου, κόρη, κανεὶς
εἶναι μοῖρα γλυκειά, ζηλευτὴ στὴν Ἑλλάδα![1]

1. Κατὰ μετάφρασιν τοῦ ἀειμνήστου διδασκάλου μου Σίμου Μενάρδου.

Ι. Ν. ΔΑΜΠΑΣΗ

ΕΠΙΧΑΡΜΟΣ

Ο ΚΩΜΩΔΙΟΓΡΑΦΟΣ ΚΑΙ ΙΑΤΡΟΣ

Παρὰ τοὺς διασήμους Πυθαγορείους ἰατρούς, τοὺς Δημοκήδην[1], Ἀλκμαίωνα[2], Ἐμπεδοκλέα[3] καὶ Φιλόλαον[4], ἵστανται καὶ οἱ ἐλάσσονες, οἱ ὀλιγώτερον γνωστοί, διότι αἱ ἰατρικαὶ αὐτῶν συγγραφαὶ δὲν διεσώθησαν. Ὁ τίτλος τοῦ ἐλάσσονος, κατὰ συνέπειαν, δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν ἀξίαν τοῦ ἔργου αὐτῶν, ἀλλ' εἰς τὴν ἔλλειψιν αὐτοῦ.

Τοιοῦτοι ὑπῆρξαν ὁ, ἐκ τῶν πρεσβυτέρων Πυθαγορείων, Καλλιφῶν[5] καὶ ὁ, ὡς κωμῳδιογράφος γνωστός, Ἐπίχαρμος, μὲ τὴν ἰατρικήν, ὅπως καὶ

---

1. Δ ά μ π α σ η ς Ι. Ν., Καλλιφῶν - Δημοκήδης, οἱ Πρεσβύτεροι Πυθαγόρειοι Ἰατροί. « Ἑλληνικὴ Ἰατρική », 31, 78, 1962.

2. Δ ά μ π α σ η ς Ι. Ν., Ἀλκμαίων, ὁ Φιλόσοφος καὶ Ἐρευνητὴς Ἰατρός. « Ἰλισός », 6, 316, 1962.

3. Δ ά μ π α σ η ς Ι. Ν., Ἐμπεδοκλῆς, ὁ Ἀκραγαντῖνος Φιλόσοφος καὶ Ἰατρός. « Ἑλληνικὴ Ἰατρική », 31, 525, 1962.

4. Δ ά μ π α σ η ς Ι. Ν., Φιλόλαος, ὁ Τελευταῖος Πυθαγόρειος Ἰατρός. « Παρνασσός », 4, 365, 1962.

5. Ὁ Καλλιφῶν, ἱερεὺς τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Κνίδῳ, ἐγκατέλιπεν ἐνωρὶς τὸ ἱερατεῖον, ἐταξίδευσεν, ἐμελέτησε τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὰς θρησκευτικὰς δοξασίας τῶν Ἰουδαίων καὶ τῶν Θρᾳκῶν καί, ἅμα τῇ ἱδρύσει τῆς Κροτωνιάδος σχολῆς, ἀρχομένου τοῦ τελευταίου τρίτου τοῦ ϛ' αἰῶνος, κατετάγη μεταξὺ τῶν πρώτων Πυθαγορείων. Ὑπῆρξε τοσοῦτον ἐγκρατὴς τῶν Ἰουδαιο - Θρᾳκικῶν φιλοσοφικο - θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων, ὥστε μετήνεγκε ταύτας εἰς τὰς Πυθαγορείους. Μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Πυθαγόρου ἀνεπτύχθη τοιοῦτος συναισθηματικὸς σύνδεσμος, ὥστε, μετά τὸν θάνατόν του, νὰ λέγῃ, ὁ Πυθαγόρας, ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ Καλλιφῶντος συνδιέτριβε μετ' αὐτοῦ ἡμέρας τε καὶ νυκτός. Ὁ Καλλιφῶν ἐδίδαξεν ἐν τῇ σχολῇ τῆς Κρότωνος, μετὰ τοῦ Πυθαγόρου, φιλοσοφίαν καὶ ἰατρικήν. Οὐδὲν περὶ τοῦ συγγραφικοῦ ἔργου του εἶναι γνωστόν, πλὴν τῶν εἰς αὐτὸν ἀποδιδομένων ἀποφθεγμάτων: « τῶν διψίων (τῶν προκαλούντων δίψαν) ὑδάτων ἀπέχεσθαι », « μὴ διέρχεσθαι τόπον ἐφ' ὃν ὄνος ὀκλάσῃ », « πάσης ἀπέχειν βλασφημίας ». Ταῦτα εἶναι παραγγέλματα ὑγιεινῆς, ἐγκρατείας καὶ καθάρσεως. (Δ ά μ π α σ η ς Ι. Ν., Καλλιφῶν - Δημοκήδης, οἱ Πρεσβύτεροι Πυθαγόρειοι Ἰατροί. « Ἑλληνικὴ Ἰατρική », 31. 78, 1962). Περὶ Καλλιφῶντος ὅρα καὶ α) Ἰ ώ σ η π ο ν Φ λ., Α, 163, β) Σ ο υ ΐ δ α ν, ἐν λέξει, γ) S i n g e r i s t H., History of Medicine, vol. II, p. 113.

ὁ διδάσκαλος[1], ἀσχοληθείς, περὶ οὗ καὶ πραγματευόμεθα ἐν τῇ παρούσῃ μελέτῃ.

Υἱὸς τοῦ Ἡλιοθαλοῦς, κατὰ μίαν ἐκδοχήν, ἢ τοῦ Τιτύρου ἢ Χιμάρου καὶ τῆς Σηκίδος, κατ' ἄλλην, φέρεται γεννηθεὶς ἐν Συρακούσαις, ἢ ἐν Κραστῷ τῶν Σικαινῶν, ἢ ἐν Κῷ, ἢ ἐν Σάμῳ, ἢ ἐν Μεγάροις τῆς Σικελίας[2-3], πολλῶν πόλεων, οὕτως, ἐριζουσῶν, ποία ἡ γενέτειρα αὐτοῦ. Ἔζησεν ἐν Συρακούσαις διδάσκων, ἐπὶ Γέλωνος καὶ Ἱέρωνος (485 - 467), καὶ ἀπέθανεν εἰς ἡλικίαν ἐνενήκοντα ἐτῶν[4-5-6-7]. Καταλέγεται μεταξὺ τῶν ἐξωτερικῶν Πυθαγορείων[8-9-10] καὶ θεωρεῖται ἐκ τῶν πρώτων διδασκάλων τῆς κωμῳδίας[11-12-13]. Ἀναφέρεται δ' ὅτι, ἕνεκα τῆς τυραννίδος τοῦ Ἱέρωνος, ἀπεῖχε νὰ

---

1. Δάμπασης Ι. Ν., Πυθαγόρας, ὁ Ἱδρυτὴς Φιλοσοφικῆς καὶ Ἰατρικῆς Σχολῆς. « Ἑλληνικὴ Ἰατρική », 32, 9, 1963.

2. Διογένης Λαέρτιος, Ἐπίχ. Ἡλιοθαλοῦς Κῷος. (Η, 78).

3. Σουΐδας: Ἐπίχ. Τιτύρου ἢ Χιμάρου καὶ Σηκίδος, Συρακούσιος ἢ ἐκ πόλεως Κραστοῦ τῶν Σικαννῶν... Τινὲς δὲ αὐτὸν Κῷον ἀνέγραψαν τῶν μετὰ Κάδμου εἰς Σικελίαν μετοικησάντων, ἄλλοι Σάμιον, ἄλλοι ἐκ Μεγάρων τῶν ἐν Σικελίᾳ. (Ἐν λέξει).

4. Ἰάμβλιχος: Ἀφικόμενον δὲ εἰς Συρακούσας. (Πυθαγόρειοι Βίοι, 226).

5. Σουΐδας: Ἦν δὲ πρὸ τῶν Περσικῶν ἔτη ἓξ διδάσκων ἐν Συρακούσαις. (Ἐν λέξει).

6. Πάριον Χρονικόν: Ἀφ' οὗ Ἱέρων Συρακουσῶν ἐτυράννευσεν ἔτη ΗΗΓΙΙΙ ἄρχοντος Ἀθήνησι Χάρητος· ἦν δὲ καὶ Ἐπίχαρμος ὁ ποιητὴς κατὰ τοῦτον. (Ἐπιγραφὴ 71).

7. Διογένης Λαέρτιος: ...ἐντεῦθεν δ' εἰς Συρακούσας... βιοὺς δ' ἔτη ἐνενήκοντα κατέστρεψεν. (Η, 78).

8. Ἰάμβλιχος: Τῶν δὲ ἔξωθεν ἀκροατῶν γενέσθαι καὶ Ἐπίχαρμον. (Πυθαγόρειοι Βίοι, 226). Οἱ « ἐξωτερικοὶ » ἠκροῶντο « μόνας τὰς κεφαλαιώδεις ὑποθήκας τῶν γραμμάτων ἄνευ ἀκριβεστέρας διηγήσεως ». (Αὐτόθι, 267). Ἐξ αὐτῶν ἐγένετο ἐπιλογὴ τῶν « ἐσωτερικῶν », οἵτινες ὑφίσταντο διαδοχικὰς μυήσεις κατὰ βαθμούς, ὧν ὁ 1ος ἐκαλεῖτο τῶν « νεοφωτίστων ἀκουσματικῶν », ὁ 2ος τῶν « διδασκάλων ἐπιστημόνων μαθηματικῶν καὶ φυσικῶν », ὁ 3ος τῶν « σεβασμίων ἑρμηνευτικῶν διδασκάλων » καὶ ὁ 4ος τῶν « μεγάλων διδασκάλων πολιτικῶν », ὑποδιαιρούμενος εἰς τὸν τῶν « οἰκονομολόγων » καὶ τῶν « νομοθετῶν ». (Δάμπασης Ι. Ν., Πυθαγόρας, ὁ Ἱδρυτὴς Φιλοσοφικῆς καὶ Ἰατρικῆς Σχολῆς. « Ἑλληνικὴ Ἰατρική », 32, 3, 1963). Ἐπ' αὐτοῦ ὅρα καὶ Mallinger J., Pythagore et les Mystères, p. 42 - 45.

9. Διογένης Λαέρτιος: Καὶ οὗτος ἤκουσε Πυθαγόρου. (Η, 78).

10. Πλούταρχος: Πυθαγόραν τῇ πολιτείᾳ Ῥωμαῖοι προσέγραψαν, ὡς ἱστόρηκεν Ἐπίχαρμος ὁ κωμικός... παλαιὸς ἀνὴρ καὶ τῆς Πυθαγορικῆς διατριβῆς μετεσχηκώς. (Νουμᾶς, 8).

11. Σουΐδας: Ὃς εὗρε τὴν κωμῳδίαν ἐν Συρακούσαις ἅμα Φόρμῳ. (Ἐν λέξει).

12. Ἀριστοτέλης: ...τῆς μὲν γὰρ κωμῳδίας... ἐκεῖθεν ἦν Ἐπίχαρμος ὁ ποιητής... (Ποιητική, 3, 144, 8a 31).

13. Πλάτων: ...κωμῳδίας μὲν Ἐπίχαρμος... (Θεαίτητος, 152e).

φιλοσοφῇ ἐμφανῶς καὶ εἰς τοὺς στίχους του ἐξέφραζε τὰς Πυθαγορείους δοξασίας κεκαλυμμένας καὶ ὑπὸ τύπον παιδιᾶς[1], χωρὶς κατά τινας, τοῦτο νὰ ἐξάγηται ἐκ τῶν διασωθέντων ἀποσπασμάτων τῶν ἔργων του (θεωρουμένου πλαστοῦ[2] τοῦ ὑπὸ τοῦ Κλήμεντος[3] εἰς τὸν Ἐπίχαρμον ἀποδιδομένου ἀποσπάσματος, ἐν ᾧ Πυθαγόρειοι δόξαι διαφαίνονται).

Ὁ Ἐπίχαρμος ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἰατρικῆς εἶναι πολὺ ὀλίγον γνωστός. Συγγραφεῖς τινες ἀναφέρονται εἰς αὐτὸν ἐν βραχεῖ, ἐνῷ ἄλλοι εἴτε ἀγνοοῦσι τὴν ὕπαρξίν του εἴτε δὲν θεωροῦσιν ἀπαραίτητον τὴν ἀναγραφὴν τοῦ ὀνόματός του. Ἐκ τῶν ποιουμένων μνείαν τοῦ Ἐπιχάρμου, ὁ Sarton, ἐνῷ θεωρεῖ αὐτὸν ὡς ἀνήκοντα εἰς οἰκογένειαν Ἀσκληπιαδῶν, διερωτᾶται, ἐν τούτοις, ἐὰν ὑπῆρξεν ἰατρός[4]. Ὅτι ἀνῆκεν εἰς οἰκογένειαν Ἀσκληπιαδῶν — ὑπὸ τὴν εὐρεῖαν ἔννοιαν, τὴν μὴ ἱερατικήν, — καὶ κατέγινε μὲ τὴν ἰατρικήν, τοῦτο μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ Ἰαμβλίχου[5]· καί, ἀκόμη, φαίνεται ὅτι «οὗτος ὑπομνήματα καταλέλοιπεν ἐν οἷς φυσιολογεῖ, γνωμολογεῖ, ἰατρολογεῖ»[6], ἅτινα, ὅμως, δὲν διεσώθησαν. Ὁ Guardia ἐν προκειμένῳ γράφει· «ὁ Πλίνιος, ὁ Διογένης Λαέρτιος καὶ ὁ Ἰάμβλιχος μνημονεύουσιν Ἐπίχαρμόν τινα ἐκ Κῶ, μαθητὴν τοῦ Πυθαγόρου, διάσημον τόσον ἐκ τῶν ἰατρικῶν συγγραφῶν του ὅσον καὶ τῶν φιλοσοφικῶν τοιούτων. Ἄλλο τι τὸ ἰδιαίτερον δὲν εἶναι γνωστὸν διὰ τὸν φυσικὸν αὐτὸν φιλόσοφον, οὔτε καὶ διὰ τὸν υἱόν του Μητρόδωρον, ὅστις ὑπῆρξεν, ἐπίσης, ὀνομαστὸς ἰατρός»[7]. Κατὰ Sprengel,

---

1. Ἰάμβλιχος: ...διὰ τὴν Ἱέρωνος τυραννίδα, τοῦ μὲν φανερῶς φιλοσοφεῖν ἀποσχέσθαι... μετὰ παιδιᾶς κρύφα ἐκφέροντα τὰ Πυθαγόρεια δόγματα. (Πυθαγόρειοι Βίοι, 226).

2. Freeman K.: ...but the surviving fragments of Epicharmus do not exhibit Pythagorean doctrine; the fragment quoted by Clement of Alexandria is clearly a very poor forgery. (Pre-Socratic Philosophers, p. 133).

3. Κλήμης: Ὅ τε κωμικὸς Ἐπίχ. σαφῶς περὶ τοῦ λόγου ἐν τῇ Πολιτείᾳ λέγει ὡδέ πως·

«Ὁ βίος ἀνθρώποις λογισμοῦ κἀριθμοῦ δεῖται πάνυ·
ζῶμεν ἀριθμῷ καὶ λογισμῷ· ταῦτα γὰρ σῴζει βροτούς».
(Στρωματεῖς, Ε, 119).

4. Sarton G.: ...of an Asclepiades family... Phythagorean philosopher and physician (?). (Introduction to the History of Science, vol. I, p. 84).

5. Ἰάμβλιχος: Μητρόδωρός τε ὁ Θύρσου ἀδελφός, ἐκ τῆς τοῦ πατρὸς Ἐπιχάρμου καὶ τῆς ἐκείνου (τοῦ Πυθαγόρου) διδασκαλίας τὰ πλείονα πρὸς τὴν ἰατρικὴν μετενέγκας ἐξηγούμενος τοὺς τοῦ πατρὸς λόγους πρὸς τὸν ἀδελφόν φησι τὸν Ἐπίχαρμον... (Πυθαγόρειοι Βίοι, 241).

6. Διογένης Λαέρτιος, Η, 78.

7. Guardia J.: Pline, Diogène (de Laerte) et Jamplique font mention d'un certain Epicharme de Cos, disciple de Pythagore, célèbre par ses écrits de médecine non moins que par ses livres de philosophie. On ne sait rien de particulier de ce philosophe naturaliste, non plus que de son fils Métrodore,

« ὁ Πλίνιος, ὁ Διογένης (ὁ Λαέρτιος) καὶ ὁ Εὔδοξος ἀναφέρουσιν ὅτι ὁ Ἐπίχαρμος, γεννηθεὶς ἐν Κῷ καὶ διαβιώσας ἐν Σικελίᾳ, ἐξεπόνησεν ἰατρικὰ ἔργα, ἅτινα δὲν ὑφίστανται πλέον καὶ οὔτε χωρία τινὰ ὑπό τινος τῶν μετέπειτα συγγραφέων μνημονεύονται »[1]. Κατὰ δὲ τὸν Laignel-Lavastine, καταλέγεται « μεταξὺ τῶν ἰατρῶν τῆς πρώτης γενεᾶς τῶν Πυθαγορείων καὶ ὁ Ἐπίχαρμος, δι' ὃν τὸ λάχανον ἦτο πανάκεια καθολικῆς σημασίας[2].

Ἐκ τῶν παλαιῶν συγγραφέων, τῶν περὶ Ἐπιχάρμου ὁμιλούντων, διὰ μὲν τὸν Διογένην Λαέρτιον, τὸν Ἰάμβλιχον καὶ τὸν Σενσορῖνον (Λατῖνον τοῦ Γ' μ.Χ. αἰῶνος), ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ Εὐρυφῶντος[3] καὶ Ἐπιχάρμου, ὡς πρὸς τὸ βιώσιμον τοῦ ὀκταμηνιαίου κυήματος[4], εἶναι προφανὲς ὅτι τὸν ἡμέτερον ὑπαινίσσονται· διὰ τὸν Κολουμέλλα (Ἱσπανὸν τοῦ Α' μ.Χ. αἰῶνος) καὶ τὸν Πλίνιον (τὸν Πρεσβύτερον, Ρωμαῖον τοῦ Α' μ.Χ. αἰῶνος), ὅμως, ὁ Laignel-Lavastine φρονεῖ, ὅτι οὗτοι ὑπαινίσσονται ἄλλον Ἐπίχαρμον, κτηνίατρον τοῦ Β' π.Χ. αἰῶνος, ἀνήκοντα εἰς τοὺς νεο-Πυθαγορείους τῆς Αἰγύπτου ἢ τοὺς Ἐσσηνοὺς (Ἐσσαίους) τῆς Παλαιστίνης[5]. Ἡ τοιαύτη, ὅμως, ἐκδοχὴ εἶναι ἀμφισβητήσιμος, διότι ὁ μὲν

---

qui fut aussi un médecin de renom. (La Médecine à Travers les Siècles, p. 137). Ὁ σοφὸς οὗτος τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος τῆς ἱστορίας καὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς Ἰατρικῆς θεράπων, θεωρεῖ τὸν Μητρόδωρον ὡς υἱὸν τοῦ Ἐπιχάρμου, συγχύσας τὸ κείμενον τοῦ Ἰαμβλίχου, πιθανῶς λόγῳ ἐλλείψεως στίξεως. Εἰς τὸ κείμενον τοῦτο, τὸ ἐν τῇ ὑποσημ. 5 τῆς σελ. 125 ἀναγραφόμενον, ἐθέσαμεν ἡμεῖς σημεῖον στίξεως μετὰ τὴν λέξιν ἀδελφός, ἀναγνώσαντες αὐτὸ οὕτω: « Καὶ ὁ Μητρόδωρος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Θύρσου, ἐκ τῆς διδασκαλίας τοῦ πατρός του Ἐπιχάρμου καὶ τῆς τοῦ Πυθαγόρου, τὰ περισσότερα ἰατρικὰ θέματα παρέλαβε καὶ ἐξήγησεν, ὡς λέγεται, τὰ μαθήματα τοῦ πατρός του εἰς τὸν ἀδελφόν του Ἐπίχαρμον ». Κατὰ συνέπειαν, ὁ πατὴρ Ἐπίχαρμος εἶχεν υἱοὺς τὸν Θύρσον, τὸν Μητρόδωρον καὶ τὸν Ἐπίχαρμον, ἐξ ὧν ὁ δεύτερος μετέδωσε τὴν διδασκαλίαν τοῦ πατρὸς Ἐπιχάρμου εἰς τὸν ἀδελφὸν Ἐπίχαρμον, τὸν κωμῳδιογράφον ἐννοεῖται.

1. Sprengel K.: Pline, Diogène et Eudoxe nomment Epicharme, qui naquit à Cos, mais qui passa toute sa vie en Sicile. Il écrivit sur la médecine quelques ouvrages qui n'existent plus, et dont aucun auteur ne cite de passages. (Histoire de la Médecine, vol. I, p. 256).

2. Laignel-Lavastine M.: Citons encore parmi les médecins de la première generation contemporaine de Pythagore: Epicharme, pour qui la panacée universelle était le chou... (Histoire Générale de la Médecine, vol. I, p. 178).

3. Ὁ Εὐρυφῶν θεωρεῖται ὡς ὁ ἡγέτης τῆς ἰατρικῆς σχολῆς τῆς Κνίδου, ὁ ἐπεξεργασθεὶς ἐπὶ τὸ ἐπιστημονικώτερον καὶ ἐκδοὺς τὰς περιφήμους « Κνιδίας Γνώμας », τὸ πρῶτον ἰατρικὸν σύγγραμμα. (Δάμπασης Ι. Ν., Οἱ Κνίδιοι Ἰατροί. « Ἑλληνικὴ Ἰατρική ». Δημοσιεύεται προσεχῶς).

4. Censorinus: ...contra eum ferme omnes Epicharmum secuti octava mense nasci negaverunt. (VII, 6 D).

5. Laignel-Lavastine M.: Depuis le IIe siècle avant Jésus-Christ,

Κολουμέλλα γράφει περὶ Συρακουσίου Ἐπιχάρμου[1], ὁ δὲ Πλίνιος[2] δὲν καθορίζει περὶ τίνος τῶν δύο Ἐπιχάρμων πρόκειται, δεδομένου ὅτι καὶ ὁ ἡμέτερος ὡμίλησε καὶ περὶ ζῴων (ἀγέλης -λῆις, ἀλεκτορίδος, κυνός, βοός, ὑός)[3]. Καί, ἐπειδὴ ἡ περὶ Ἐπιχάρμου βιβλιογραφία δὲν ἀναφέρει, ὡς εἴδομεν, τι τὸ σαφὲς ἐπὶ τοῦ ἰατρικοῦ ἔργου του, ἀπομένει ἡ, ἐκ τῆς μελέτης τῶν εἰς αὐτὸν ἀποδιδομένων ἀποσπασμάτων, συναγωγὴ συμπερασμάτων ἐπὶ τῶν ἰατρικῶν αὐτοῦ ἀντιλήψεων, ἣν κρίνομεν ἀπαραίτητον πρὸς συμπλήρωσιν τῆς παρούσης ἐργασίας.

Ἐὰν ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Ἀλκίμου (ῥήτορος Σικελοῦ, ἀκμάσαντος περὶ τὸ 300 π.Χ. καὶ συγγράψαντος κατ' Ἐπιχάρμειον ἔμπνευσιν τὰ πρὸς Ἀμύνταν), καθ' ὃν ὁ Πλάτων πολλὰ ἐκ τοῦ Ἐπιχάρμου ἐδανείσθη, ἀνταποκρίνηται εἰς τὴν πραγματικότητα[4], ἤ, ἐὰν τῶν Σοφιστῶν ἐπιχειρήματα περὶ μεταλλαγῆς ἔχωσιν Ἐπιχάρμειον προέλευσιν[5], ἤ, ἐὰν αἱ Ἀξιοπίστου Γνῶμαι ἐλήφθησαν (κατὰ τὸν Δ' π.Χ. αἰῶνα) ἐξ ἔργων τοῦ Ἐπιχάρμου, ἤ, ἐὰν ὁ Ἀξιοπίστου Κανὼν ἀπεδόθη, ὡς μὴ ὤφειλεν, εἰς τὸν Ἐπίχαρμον, ἤ, ἐάν, τέλος, εἶναι συζητήσιμος ἡ πατρότης τοῦ Χίρωνος, τῆς Ὀψοποιΐας καὶ τοῦ Ἐπιγράμματος πρὸς Ἀντίνορα[6-7], δὲν νομίζομεν ὅτι τοιαῦται ἀμφισβητήσεις θὰ

---

les Néopythagoriciens d'Egypte et les Esséniens de Palestine pratiquaient l'élevage du bétail. Parmi eux vivait le vétérinaire Epicharme, « qui pecudum medicinas diligentissime conscripsit ». Cet Epicharme nous paraît avoir inspiré à Columelle et surtout à Pline leurs chapitres sur la buiatrique. (Histoire Générale de la Médicine, vol. I, p. 657).

1. Columella: ...Syracusanus, qui pecudum medicinas diligentissime conscripsit... (VII, 3, 6 E).

2. Plinius: ...testium et genitalium malis hanc utilissime inponi... satis esse eam contra canis rabiosi morsum imponi... (Storia Naturalis, XX, 89 E, 94 E).

3. Diels H., Fragmente der Vorsokratiker, vol. I, p. 198 - 199:

> « ...*καὶ γὰρ τὸ θῆλυ τῶν ἀλεκτορίδων γένος,*
> *αἱ λῆις καταμαθεῖν ἀτενὲς...* » (Ἀπόσπ. 4).
>
> « ...*καὶ γὰρ ἁ κύων κυνὶ*
> *κάλλιστον εἶμεν φαίνεται, καὶ βοῦς βοΐ,*
> *ὄνος δὲ ὄνῳ κάλλιστον, ὗς δὲ ὑΐ ν.* (Ἀπόσπ. 5).

4. Διογένης Λαέρτιος: Φαίνεται δὲ καὶ Πλάτων πολλὰ τὰ Ἐπιχάρμου λέγων. (Γ', 9).

5. Πλούταρχος: Μᾶλλον δὲ ὅλως τοῖς Ἐπιχαρμείοις ἔοικεν, ἐξ ὧν ὁ αὐξόμενος ἀνέφυ τοῖς σοφισταῖς λόγος· ὁ γὰρ λαβὼν πάλαι χρέος, νῦν οὐκ ὀφείλει γεγονὼς ἕτερος· ὁ δὲ κληθεὶς ἐπὶ δεῖπνον ἐχθές, ἄκλητος ἥκει τήμερον· ἄλλος γάρ ἐστι. (Περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ Θείου Βραδέως Τιμωρουμένων, 559 A).

6. Freeman K., Pre-Socratic Philosophers, p. 133 - 135.

7. Ἀθήναιος: ...οἱ τὰ εἰς Ἐπίχ. ἀναφερόμενα ποιήματα πεποιηκότες οἴδασι,

ἠδύναντο ν' ἀλλοιώσωσι τὸ 'Επιχάρμειον ἰατρικὸν πνεῦμα, δεδομένου ὅτι καὶ τὰ πλαστὰ κατ' 'Επιχάρμειον ἔμπνευσιν, ἐπαναλαμβάνομεν τὴν ἔκφρασιν, ἐγράφησαν.

Καί, ἂς ἔλθωμεν εἰς τὴν μελέτην τῶν διασωθέντων γνησίων ἢ κατ' ἔμπνευσιν ἢ πλαστῶν 'Επιχαρμείων ἀποσπασμάτων, τῶν συλλεγέντων καὶ ἀριθμηθέντων ὑπὸ τοῦ Diels[1].

Κατὰ τὰς φυσιολογικὰς ἀπόψεις τοῦ 'Επιχάρμου, τὰ ὄντα συνίστανται ἐκ συνθέσεως ὑλικῶν στοιχείων γηΐνης προελεύσεως καὶ ἐκ πνεύματος· καὶ τὰ μὲν ἀπὸ τῆς γῆς, εἰς αὐτὴν ἀπολήγουσι κατὰ τὴν ἀποσύνθεσίν των, ἐνῷ τὸ πνεῦμα βαίνει πρὸς τὰ ἄνω[2], μετέχον τῆς ἀϊδίου κινήσεως, χάρις εἰς τὴν ὁποίαν καὶ αὐξανόμεθα καὶ φθίνομεν, μεταλλασσόμενοι συνεχῶς ἐν παντὶ χρόνῳ, τῆς μεταλλαγῆς ταύτης οὔσης φυσικῆς ἰδιότητος· δι' αὐτό, οὐδὲν παραμένει στάσιμον, ἀλλ' ἀποβαίνει διάφορον ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν[3]. 'Η τοιαύτη ἀντίληψις, χαρακτῆρος ὑλοζωϊκοῦ, ἀφίνει νὰ νοηθῇ ὅτι ἡ ἐνέργεια εἶναι ἡ κινητικὴ δύναμις, ἡ διατηροῦσα τὴν οἰκουμενικὴν ζωὴν εἰς τὸ διηνεκές, διὰ τοῦ αἰωνίου κύκλου τῆς μεταλλαγῆς, γεννήσεως, αὐξήσεως, φθορᾶς, ἐπαναφορᾶς. Καίτοι ὁ ἀδιάκοπος οὗτος τῶν πάντων ροῦς ἐθεωρήθη ὡς 'Ηρακλείτιος ἐπίδρασις[4], δὲν ἀποκλείεται, νομίζομεν, ἡ ἄποψις τῆς ἐπιδράσεως τῶν 'Αναξιμανδρείων περὶ ἀνακυκλήσεως[5], δοξασιῶν τῶν 'Αναξιμε-

---

κὰν τῷ Χίρωνι ἐπιγραφομένῳ οὕτω λέγεται... Τὰ δὲ Ψευδεπιχάρμεια ταῦτα ὅτι πεποιήκασιν ἄνδρες ἔνδοξοι Χρυσόγονός τε ὁ αὐλητής, ὥς φησιν 'Αριστόξενος ἐν τῷ ὀγδόῳ πολιτικῶν νόμων, τὴν Πολιτείαν ἐπιγραφομένην· Φιλόχορος δ' ἐν τοῖς Περὶ μαντικῆς, 'Αξιόπιστον τὸν εἴτε Λοκρὸν γένος ἢ Σικυώνιον τὸν Κανόνα καὶ τὰς Γνώμας πεποιηκέναι φησίν· ὁμοίως δὲ ἱστορεῖ 'Απολλόδωρος. (ΙΔ, 468 δ).

1. Diels H., Fragmente der Vorsokratiker, vol. I, p. 193 - 210.

2. 'Απόσπασμα 9ον καὶ 22ον :

> *«Συνεκρίθη καὶ διεκρίθη κἀπῆλθεν ὅθεν ἦλθεν πάλιν,*
> *γᾶν μὲν εἰς γᾶν, πνεῦμα δ' ἄνω».*
> *«...ἄνω τὸ πνεῦμα διαμενεῖ κατ' οὐρανόν».*

3. 'Απόσπασμα 2ον :

> *«...'Ο μὲν γὰρ αὔξεσθ' ὁ δέ γα μὰν φθίνει,*
> *ἐν μεταλλαγᾷ δὲ πάντες ἐντὶ πάντα τὸν χρόνον·*
> *ὃ δὲ μεταλλάσσει κατὰ φύσιν κοὔποκ' ἐν ταὐτῷ μένει,*
> *ἕτερον εἴη κα τόδ' ἤδη τοῦ παρεξεστακότος,*
> *καὶ τὺ δὴ κἀγὼ χθὲς ἄλλοι καὶ νῦν ἄλλοι τελέθομες,*
> *καὖθις ἄλλοι κοὔποχ' ωὑτοὶ καττὸν αὐτὸν αὖ λόγον».*

4. Freeman K.: Pre - Socratic Philosophers, p. 134.

5. Κατ' 'Αναξίμανδρον, διὰ τῆς ἀϊδίου κινήσεως (τοῦ ἀπείρου) ἐκκρίνονται αἱ ἐναντιότητες (θερμόν, ψυχρόν, ξηρόν, ὑγρόν), ἐξ ὧν τὰ ὄντα τῆς δημιουργίας ἐξ ἀπείρου αἰῶνος δι' ἀνακυκλήσεως γεννήσεως καὶ φθορᾶς ἀπολήγουσιν εἰς τὸ ἐξ οὗ

νείων περὶ ἀέρος (πνεύματος)[1] τοιούτων καὶ τῶν τοῦ Ἀλκμαίωνος περὶ τῆς κινητικῆς ἰδιότητος τῆς ψυχῆς[2].

Ἡ γένεσις τῶν ἐμψύχων ὄντων, ἐφ' ὅσον πᾶς ζῶν ὀργανισμὸς ἔχει ψυχήν, ἐκ τῆς ἕλξεως τῶν ὁμοίων ἐπιτελεῖται καὶ τοῦτο εἶναι ἔργον τῆς σοφίας τῆς φύσεως, δι' οὗ τὰ ὅμοια ἐκ τῶν ὁμοίων προέρχονται[3]. Ὅτι πᾶν ζῷον ἔχει ψυχήν, ἐκ τῶν Πυθαγορείων δοξασιῶν[4] ἀπορρέει· ἡ δ' ἐκ τῶν ὁμοίων προέλευσις εἰς Παρμενίδειον ἐπίδρασιν ἀπεδόθη[5].

Τῶν αἰσθήσεων προΐσταται ὁ νοῦς, διότι ἄνευ αὐτοῦ τὰ αἰσθητήρια ὄργανα εἶναι κωφὰ καὶ τυφλά[6], τ.ἔ. ἁπλοῖ δέκται τοῦ ἐξωτερικοῦ εἰδικοῦ ἐρεθίσματος, ἄνευ συνειδήσεως. Ἡ τοιαύτη ἄποψις ἐνθυμίζει τὴν τοῦ Ἀλκμαίωνος περὶ ἡγεμονικοῦ[7].

Ἡ ὑγεία εἶναι τὸ ἄριστον[8] καὶ διατηρεῖται διὰ τῆς ἐγκρατείας[9] καὶ

προῆλθον, τὸ ἀθάνατον καὶ ἀνώλεθρον. (Δάμπασης Ι. Ν., Οἱ Μιλήσιοι. Πρόδρομοι τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἰατρικῆς Σκέψεως. «Ἑλληνικὴ Ἰατρική», 32, 315, 1963).

1. Κατ' Ἀναξιμένην, ὅπως ἡ ἡμετέρα ψυχή, οὖσα ἀήρ, συγκρατεῖ ἡμᾶς, οὕτω καὶ τὸν κόσμον ὅλον πνεῦμα καὶ ἀὴρ περιέχει. (Δάμπασης Ι. Ν., αὐτόθι).

2. Κατ' Ἀλκμαίωνα, ἡ φύσις τῆς ψυχῆς εἶναι αὐτοκίνητος κατ' ἀΐδιον κίνησιν καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἀθάνατος καὶ παρεμφερὴς πρὸς τὰ θεῖα. (Δάμπασης Ι. Ν., Ἀλκμαίων, ὁ Φιλόσοφος καὶ Ἐρευνητὴς Ἰατρός. «Ἰλισός», 6, 316, 1961).

3. Ἀπόσπασμα 4ον καὶ 5ον:

> *«ἀλλ' ὅσσα περ ζῇ... ψυχὰν ἔχειν*
> *τὸ δὲ σοφὸν ἁ φύσις τόδ' οἶδεν ὡς ἔχει...»*
> *«...καὶ γὰρ ἁ κύων κυνὶ*
> *κάλλιστον εἶμεν φαίνεται, καὶ βοῦς βοΐ,*
> *ὄνος δ' ἐν ὄνῳ κάλλιστον, ὗς δὲ ὑΐ».*

4. Ὁ Πυθαγόρας ἐδέχετο τὴν ἀνοδικὴν πορείαν ἀπὸ τῆς μετεμψυχώσεως εἰς τὴν μετενσάρκωσιν. (Δάμπασις Ι. Ν.: Πυθαγόρας, ὁ Ἱδρυτὴς Φιλοσοφικῆς καὶ Ἰατρικῆς Σχολῆς». «Ἑλληνικὴ Ἰατρική», 32, 9, 1963).

5. Freeman K.: Pre-Socratic Philosophers, p. 134.

6. Ἀπόσπασμα 12ον:

> *«Νοῦς ὁρῇ καὶ νοῦς ἀκούει· τἄλλα κωφὰ καὶ τυφλά».*

7. Κατ' Ἀλκμαίωνα, ὁ ἐγκέφαλος εἶναι τὸ ὄργανον ὅπου ἑδράζεται τὸ ἡγεμονικόν, τὸ παρέχον τὰς αἰσθήσεις, ἐξ ὧν ἡ μνήμη καὶ ὁ στοχασμός. (Δάμπασης Ι. Ν., Ἀλκμαίων, ὁ Φιλόσοφος καὶ Ἐρευνητὴς Ἰατρός. «Ἰλισός», 6, 316, 1961).

8. Ἀπόσπασμα 19ον:

> *«Ἀνδρὶ δ' ὑγιαίνειν ἄριστόν ἐστι, ὥς γ' ἐμὶν δοκεῖ».*

9. Ἀπόσπασμα 44ον:

> *«Ἁδοναὶ δ' εἰσὶν βροτοῖσιν λαστήριοι,*
> *καταπεπόντισται γὰρ εὐθὺς ἁδοναῖς ἀνὴρ ἁλούς».*

τοῦ ἁγνοῦ βίου [1], ὅτε νοῦς καὶ σῶμα, ὄντα κεκαθαρμένα παντὸς ρύπου [2], τὴν ἀγαθὴν φύσιν ἀποκτῶσι, τὴν χαρίζουσαν περισσότερα ἀγαθὰ [3] καὶ εἰς πρώτην μοῖραν ἐρχομένην, τῆς μαθήσεως ἑπομένης εἰς αὐτήν [4]. Τὰ περὶ ὑγείας καὶ καθάρσεως ἔχουσι Πυθαγόρειον προέλευσιν [5].

Ὁ ἄνθρωπος, πεπροικισμένος μὲ τὴν θείαν χάριν τοῦ ὀρθοῦ λόγου, τοῦ κυβερνῶντος καὶ προασπίζοντος αὐτόν [6], ὀφείλει διὰ τῆς ἀσκήσεως ν' ἀνεύρῃ τὴν ψυχικὴν αὐτοῦ ἠρεμίαν, τὴν ἐλευθεροῦσαν τὸν νοῦν τῶν θυμικῶν δεσμῶν τῆς ὀργῆς καὶ τοῦ πάθους [7]. Ὁ ὀρθὸς λόγος, ὡς προνόμιον τοῦ ἀνθρώπου, ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Ἀλκμαίωνος [8]· ἡ δὲ συναισθηματικὴ ἄσκησις, Πυθαγορείου προελεύσεως [9], ἐνθυμίζει τὸν Στωϊκὸν Μᾶρκον Αὐρήλιον [10].

---

1. Ἀπόσπασμα 22ον:

« Εὐσεβὴς νόῳ πεφυκὼς οὐ πάθοις κ' οὐδὲν κακὸν κατθανών... ».

2. Ἀπόσπασμα 26ον:

« Καθαρὸν ἂν τὸν νοῦν ἔχῃς, ἅπαν τὸ σῶμα καθαρὸς εἶ ».

3. Ἀπόσπασμα 33ον:

« Ἁ μελέτα φύσιος ἀγαθᾶς κλέονα δωρεῖται, φίλοι ».

4. Ἀπόσπασμα 40ον:

« Φύσιν ἔχειν ἄριστόν ἐστι, δεύτερον δὲ μανθάνειν ».

5. Κατὰ τοὺς Πυθαγορείους, τὰ περὶ ὑγείας καὶ διαίτης διδάγματα περιλαμβάνονται εἰς τὴν « ἠθικὴν ἁρμονίαν », ὅπου ἀρετή, ὑγεία, ἀγαθὸν καὶ θεῖον συγκλείονται καὶ ἡ ἰατρική, ὡς τὸ σοφώτατον καὶ κτῆμα τῶν ἐγκρατεστάτων τῆς σοφίας θεραπόντων, ἁρμόζεται. (Δάμπασης Ι. Ν., Πυθαγόρας, ὁ Ἱδρυτὴς Φιλοσοφικῆς καὶ Ἰατρικῆς Σχολῆς. « Ἑλληνικὴ Ἰατρική », 32, 3, 1963).

6. Ἀπόσπασμα 56ον καὶ 57ον:

« Ὁ βίος ἀνθρώποις λογισμοῦ κἀριθμοῦ δεῖται πάνυ·
ζῶμεν δ' ἀριθμῷ κὰι λογισμῷ· ταῦτα γὰρ σῴζει βροτούς ».
« Ὁ λόγος ἀνθρώπους κυβερνᾷ κατὰ τρόπον σῴζει τ' ἀεί·
ἔστιν ἀνθρώπῳ λογισμός, ἔστι καὶ θεῖος λόγος ».

7. Ἀπόσπασμα 43ον καὶ 44ον:

« Ἐπιπολάζειν οὔ τι χρὴ τὸν θυμόν, ἀλλὰ τὸν νόον ».
« Οὐδὲ εἷς οὐδὲν μετ' ὀργῆς κατὰ τρόπον βουλεύεται ».

8. Ὁ ἄνθρωπος διαφέρει τῶν ζῴων, κατ' Ἀλκμαίωνα, διότι ἔχει τὴν ἱκανότητα τοῦ νοεῖν, ἐνῷ τὰ ἄλλα μόνον τοῦ αἰσθάνεσθαι. (Δάμπασης Ι. Ν., Ἀλκμαίων, ὁ Φιλόσοφος καὶ Ἐρευνητὴς Ἰατρός, « Ἰλισός », 6, 316, 1961).

9. Κατὰ τὴν Πυθαγόρειον ἀσκητικήν, συνιστᾶτο ἡ ἀποφυγὴ τῆς προκλητικότητος καὶ τῶν ἐρίδων καί, κυρίως, ὁ καθημερινὸς αὐτοέλεγχος. (Δάμπασης Ι. Ν., Πυθαγόρας, ὁ Ἱδρυτὴς Φιλοσοφικῆς καὶ Ἰατρικῆς Σχολῆς. « Ἑλληνικὴ Ἰατρική », 32, 3, 1963).

10. Αὐρήλιος Μᾶρκος: Ὅταν ἀναγκασθῇς ὑπὸ τῶν περιεστηκότων οἱονεὶ

Ἡ διαιτητικὴ καὶ ἡ θεραπευτικὴ θὰ περιείχοντο εἰς τὴν «Ὀψοποιΐαν»[1] καὶ τὸν «Χείρωνα»[2] καὶ θ' ἀφεώρων εἰς τὴν λιτότητα τῶν Πυθαγορείων[3] καὶ τὴν χρῆσιν τῶν θεραπευτικῶν βοτανῶν, ἣν ὁ σοφὸς Κένταυρος ἐδίδαξε[4-5].

Τὰ ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἀνωτέρω ἀποσπασμάτων προκύπτοντα δεικνύουσιν ὅτι ὁ κωμῳδιογράφος Ἐπίχαρμος ὑπῆρξε καὶ ἀξιόλογος ἰατρὸς τῆς Πυθαγορείου σχολῆς, δυνάμενος ἐπαξίως νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὸ ὕψος τοῦ Ἀλκμαίωνος καὶ τοῦ Φιλολάου, παρὰ τὴν ἐκ τῆς πτωχείας τῆς βιβλιογραφίας θέσιν αὐτοῦ εἰς τοὺς ἐλάσσονας. Ὅ,τι ἐκ τῶν εἰρημένων ἀποσπασμάτων τεκμαίρεται δὲν στερεῖται, πράγματι, ἰατρικοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου θέματος βιβλιογραφίαν πλουτίζει.

διαταραχθῆναι, ταχέως ἐπάνιθι εἰς ἑαυτὸν καὶ μὴ ὑπὲρ τὰ ἀναγκαῖα ἐξίστασο τοῦ ῥυθμοῦ· ἔσῃ γὰρ ἐγκρατέστερος τῆς ἁρμονίας τῷ συνεχῶς εἰς αὐτὴν ἐπανέρχεσθαι. (Τὰ εἰς Ἑαυτόν, Α, ια).

1. Ἀπόσπασμα 63ον «Ἡμίνα»· ἐν τῇ ἀναφερομένῃ εἰς Ἐπίχαρμον Ὀψοποιΐᾳ. (Ἡ ἡμίνη ἢ κοτύλη ἦτο μονὰς χωρητικότητος ἡμιλίτρου περίπου).

2. Ἀπόσπασμα 58ον καὶ 58α:

> *«Καὶ πιεῖν ὕδωρ διπλάσιον χλιαρόν, ἡμίνας δύο».*
> *«...ἡμιλίτριον»*, Ἐπίχαρμος Χείρωνι.

3. Ἡ Πυθαγόρειος Ὀψοποιΐα ἐδίδασκε τὰ σημεῖα τῆς συμμετρίας καὶ τῆς παρασκευῆς τῶν ποτῶν καὶ τῶν σιτίων, ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς λιτότητος. (Δάμπασης Ι. Ν., Πυθαγόρας, ὁ Ἱδρυτὴς Φιλοσοφικῆς καὶ Ἰατρικῆς Σχολῆς. «Ἑλληνικὴ Ἰατρική», 32, 3, 1963).

4. Δάμπασης Ι. Ν., Χείρων, ὁ Κένταυρος Ἰατρός. (Μελέτη Ἀνέκδοτος).

5. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς περὶ διαιτητικῆς ἀντιλήψεις τοῦ Ἐπιχάρμου, ὅρα καὶ Daremberg Ch.: ...Epicharme énumère et décrit, avec une complaisance plus gastronomique que poétique et médicale, presque toutes les productions du règne végétal qui peuvent figurer aux repas. Avec les pythagoriciens, il jure par le chou, il apprécie les propriétés adoucissantes de la mauve, et donne la courge comme le type de la santé, à cause de sa belle apparence; il sait que certains champignions tuent ou causent de la suffocation. (Etat de la Médecine entre Homère et Hippocrate, p. 41).

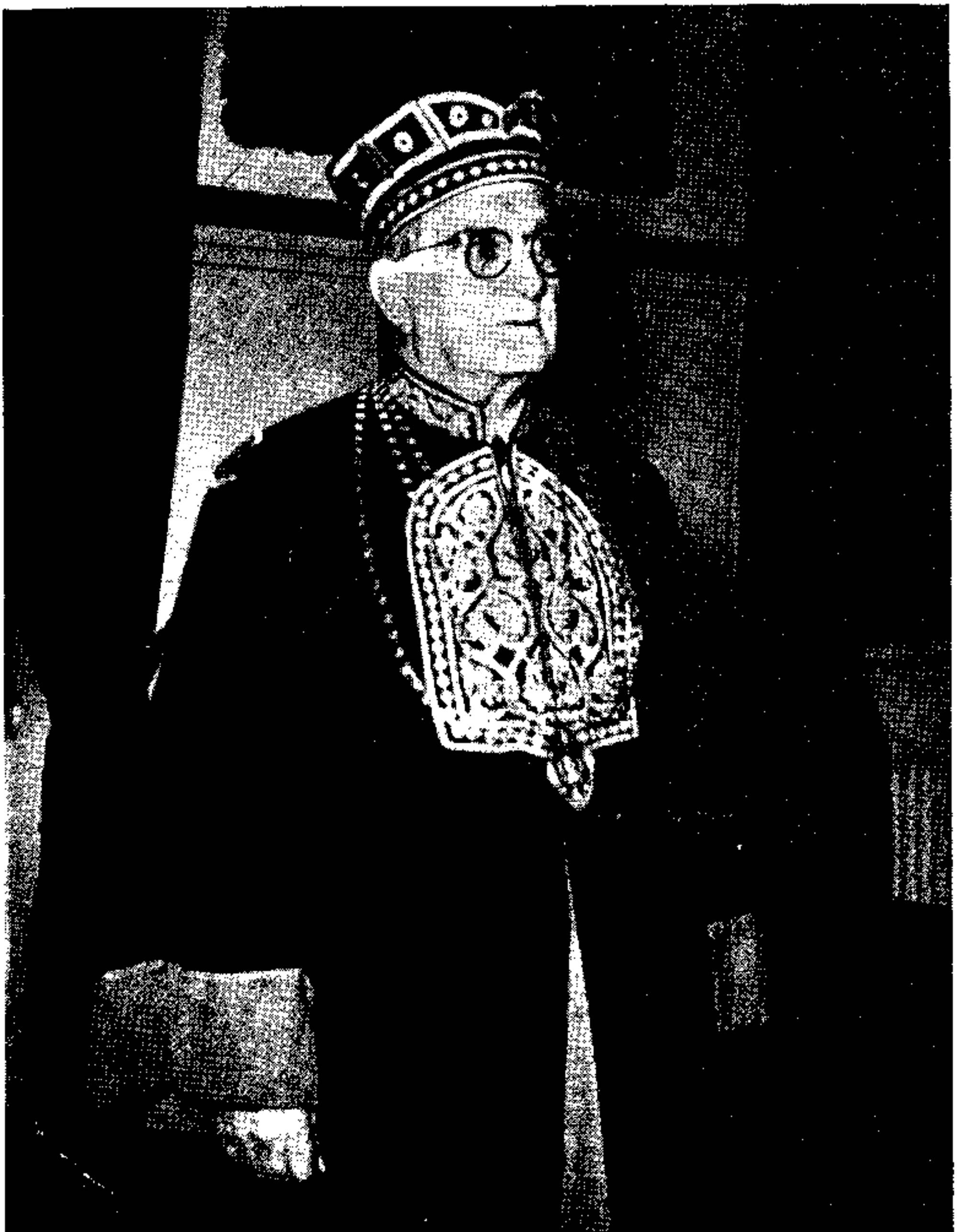

ΘΡΑΣΥΒΟΥΛΟΣ ΒΛΗΣΙΔΗΣ
(Πρόεδρος τοῦ Παρνασσοῦ : 1953 - 1964)

ΘΡΑΣΥΒΟΥΛΟΣ ΒΛΗΣΙΔΗΣ

Ὁ Θρασύβουλος Βλησίδης ἐγεννήθη εἰς τὸ χωρίον Καλόξυλος τῆς κοινότητος Χαλκίου Νάξου, τὴν 12 Αὐγούστου 1886. Νεώτερος υἱὸς τοῦ ἱερέως Στυλιανοῦ Βλησίδη ἐγκατεστάθη μετὰ τῶν γονέων του εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου καὶ ἔλαβε τὴν στοιχειώδη καὶ ἐγκύκλιον μόρφωσιν.

Τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1902 ἐνεγράφη εἰς τὴν Σχολὴν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ ἔλαβε δίπλωμα μὲ τὸν βαθμὸν «λίαν καλῶς», τὸ 1906. Τὸ ἑπόμενον ἔτος ἀνηγορεύθη διδάκτωρ, μὲ τὴν διατριβὴν *«Πορεία τοῦ δείκτου διαθλάσεως ἐν τοῖς μίγμασι τῶν ὑγρῶν»*.

Τὸ 1913 ἔλαβε κρατικὴν ὑποτροφίαν διὰ πενταετεῖς σπουδὰς ἐν Βιέννῃ, ἔνθα καὶ παρηκολούθησε μαθήματα θεωρητικῆς καὶ ἐφηρμοσμένης βιολογίας (ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ καὶ ἐν τῇ Ἀνωτάτῃ Ἐδαφοπονικῇ Σχολῇ). Ἀνηγορεύθη δὲ διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφίας, τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βιέννης, καὶ Διδάκτωρ τῆς Ἐδαφοπονίας, τῆς Ἀνωτάτης Ἐδαφοπονικῆς Σχολῆς.

Κατὰ τὴν διαμονήν του ἐν Βιέννῃ συνέγραψε καὶ ἐδημοσίευσε γερμανιστὶ τὰς ἑξῆς ἐργασίας: *«Συγκριτικαὶ ἀνατομικαὶ ἔρευναι ἑλληνικῶν ξύλων»* — *«Περὶ ἐπιδράσεως τοῦ δάσους ἐπὶ τοῦ κλίματος»* — *«Μελέτη περὶ ἀναδασώσεως τῆς Ἑλλάδος»* — *«Αἱ φυσικοεπιστημονικαὶ βάσεις τῆς ἀναδασώσεως τῶν χέρσων ἐπιφανειῶν»*.

Ἐπανελθὼν εἰς Ἀθήνας διωρίσθη τακτικὸς καθηγητὴς τῆς Ἀνωτάτης Δασολογικῆς Σχολῆς καὶ ὑπὸ τὴν ἰδιότητά του ταύτην ὑπηρέτησεν ὡς Ἐπιθεωρητὴς Δασῶν Ἀττικῆς. Ἐν συνεχείᾳ διωρίσθη τακτικὸς καθηγητὴς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης.

Κατὰ τὰ ἔτη 1937 - 1940 διετέλεσε Διευθυντὴς Ἀνωτάτης Ἐκπαιδεύσεως εἰς τὸ Ὑπουργεῖον Παιδείας. Τὸν Μάρτιον τοῦ 1939 ἐξελέγη τακτικὸς καθηγητὴς εἰς τὴν ἕδραν τῆς Γενικῆς Βιολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν, τοῦ ὁποίου διετέλεσε Πρύτανις κατὰ τὸ ἔτος 1954 - 1955.

Κατ' ἐπανάληψιν συμμετέσχεν εἰς διεθνῆ συνέδρια καὶ διασκέψεις, ὡς: εἰς τὸ Θ' Διεθνὲς Συνέδριον Γενετικῆς ἐν Bellagio Ἰταλίας (1953), εἰς Διεθνῆ διάσκεψιν Πρυτάνεων Δυτ. Εὐρώπης (1955), εἰς Διεθνῆ διάσκεψιν πρὸς χρησιμοποίησιν ἀτομικῆς ἐνεργείας δι' εἰρηνικοὺς σκοποὺς ἐν Γενεύῃ (1950), εἰς Διεθνὲς Συνέδριον Γενετικῆς τοῦ Ἀνθρώπου ἐν Κοπεγχάγῃ (1956) καὶ εἰς τὸ ΙΒ' Διεθνὲς Συνέδριον Φιλοσοφίας ἐν Βενετίᾳ (1958).

Τὰ κυριώτερα Βιολογικά του συγγράμματα εἶναι: α) *«Γενικὴ Βιολογία»* — β) *«Βοτανική»* — γ) *«Ἀνθρωπολογία»*, καὶ αἱ ἑπόμεναι μονογραφίαι καὶ εἰδικαὶ συγγραφαί: *«Ἡ ἐξέλιξις τοῦ ὀργανικοῦ κόσμου καὶ ἡ καταγωγὴ*

τοῦ ἀνθρώπου», «Ἡ κληρονομικότης τῶν φυσικῶν καὶ τῶν ψυχικῶν ἰδιοτήτων», «Ἀνατομικὴ τοῦ ξύλου» καὶ *«Συστηματικὴ Δασικὴ Βοτανική»*.

Τὸ τελευταῖον δὲ πολυσέλιδον σύγγραμμά του ὑπὸ τίτλον *«Ὁ ἄνθρωπος, ὁ κόσμος καὶ ὁ Θεός»*, ἀποτελεῖ τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς ὅλης ἐπιστημονικῆς καὶ φιλοσοφικῆς του ἐρεύνης καὶ μελέτης.

Ὑπὸ τῆς πολιτείας ἐτιμήθη μὲ τὸν Ἀνώτερον Ταξιάρχην τοῦ Φοίνικος, τὸν Ἀργυροῦν Σταυρὸν τοῦ Σωτῆρος καὶ τοῦ Γεωργίου, διὰ πολεμικῶν μεταλλίων καὶ πλείστων ἄλλων διακρίσεων.

Παλαιὸν μέλος τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσὸς» ἐξελέγη τὸ 1939 Γενικὸς Γραμματεὺς καὶ ἐν συνεχείᾳ διετέλεσε ἀπὸ τοῦ 1953 Πρόεδρος αὐτοῦ μέχρι τοῦ θανάτου του (18 Φεβρουαρίου 1964).

Ἄνθρωπος ἀπαραμμίλου καλωσύνης, ἐμμονῆς εἰς τὰς ἀρχάς του, εὐθὺς καὶ εἰλικρινής, ἀφιέρωσε τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ζωῆς του εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν κοινωνίαν. Μὲ ἔμφυτον τὴν φιλοσοφικὴν διάθεσιν ἐνεβάθυνεν εἰς τὴν μελέτην τῆς μεταφυσικῆς καὶ ἐτέθη σαφῶς ἐναντίον τῶν ὑλιστικῶν θεωριῶν, διατυπώσας πάντοτε ἐν ἐκτάσει καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δεδομένων τῶν Φυσικῶν ἐπιστημῶν τὰς ἰδίας αὐτοῦ ἀπόψεις πρὸς μίαν κοσμοθεωρίαν ὁδηγοῦσαν εἰς ὁλοκληρωτικὴν κατάληψιν τῆς Ἀληθείας.

Ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Θρασυβούλου Βλησίδη ἐξεδόθη ὑπὸ τῆς Ἐφορείας τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσὸς» τὸ ἑπόμενον ψήφισμα:

Ἡ Ἐφορεία τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσὸς» συνελθοῦσα ἐκτάκτως σήμερον τὴν 19 Φεβρουαρίου 1964 ἐπὶ τῇ θλιβερᾷ ἀγγελίᾳ τοῦ θανάτου τοῦ διακεκριμένου ὁμοτίμου καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, διατελοῦντος Προέδρου τοῦ Συλλόγου ἀπὸ μιᾶς δεκαετίας, προσενεγκόντος δὲ πολυτίμους ὑπηρεσίας εἰς τὸν Σύλλογον

ΘΡΑΣΥΒΟΥΛΟΥ ΒΛΗΣΙΔΗ

ἐξεδήλωσε τὴν βαθυτάτην θλῖψιν τῆς Ἐφορείας καὶ τῶν μελῶν τοῦ Συλλόγου καὶ ψηφίζει:

1) Νὰ παραστῇ ἡ Ἐφορεία καὶ τὰ μέλη τοῦ Συλλόγου εἰς τὴν κηδείαν καθὼς καὶ ἀντιπροσωπεία τῆς Σχολῆς ἀπόρων παίδων.

2) Νὰ κατατεθῇ στέφανος ἐκ δάφνης εἰς τὴν σορὸν τοῦ ἐκλιπόντος καὶ νὰ εἴπῃ τὸν προσήκοντα λόγον ὁ ἀντιπρόεδρος τοῦ Συλλόγου καθηγητὴς Ἰω. Καλιτσουνάκης.

3) Νὰ ἀποστείλῃ συλλυπητήρια γράμματα εἰς τὴν οἰκογένειαν τοῦ ἀειμνήστου Προέδρου.

4) Νὰ ἀναρτηθῇ μεσίστιος ἡ σημαία τοῦ Συλλόγου ἐπὶ τριήμερον.

5) Νὰ διατεθῇ ποσὸν δραχ. 5.000 εἰς μνήμην τοῦ ἐκλιπόντος ὑπὲρ τῶν Νυκτερινῶν Σχολῶν.

6) Νὰ ἀργήσουν αἱ Σχολαὶ καὶ τὰ γραφεῖα τοῦ Συλλόγου κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς κηδείας.

7) Νὰ δημοσιευθῇ τὸ παρὸν διὰ τοῦ Τύπου.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 19ῃ Φεβρουαρίου 1964.

Ὁ Προεδρεύων Ἀντιπρόεδρος	*Οἱ Ἀντιπρόεδροι*	*Ὁ Γεν. Γραμματεὺς*
Καλιτσουνάκης Ἰωάννης	*Ζώρας Γ., Ματάλας Κ.*	*Κονιδάρης Γεράσιμος*

Τὰ λοιπὰ μέλη τῆς Ἐφορείας

Χρονικά

ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ

Διὰ τοῦ ἀνὰ χεῖρας τεύχους, τὸ περιοδικὸν «Παρνασσὸς» εἰσέρχεται εἰς τὸν ἕκτον τόμον τῆς δευτέρας περιόδου. Ἡ Διεύθυνσις εὐελπιστεῖ ὅτι, μὲ τὴν στενὴν συνεργασίαν καὶ τὴν βοήθειαν τῶν φίλων, θέλει δυνηθῆ καὶ κατὰ τὸ νέον ἔτος νὰ συνεχίσῃ τὴν προσπάθειαν συνεχοῦς βελτιώσεως καὶ εὐρυτέρας διαδόσεως αὐτοῦ καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικόν.

Μετὰ βαθυτάτης θλίψεως καὶ εἰλικρινοῦς πόνου ἡ Διεύθυνσις τοῦ «Παρνασσοῦ» συμμετέχει εἰς τὸ ἐθνικὸν πένθος ἐπὶ τῷ ἀδοκήτῳ καὶ τραγικῷ θανάτῳ τοῦ δημοφιλεστάτου βασιλέως Παύλου, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ δημοκράτου Ἄνακτος, ὅστις περιέβαλλε διὰ τῆς ἀμερίστου Αὐτοῦ ἀγάπης τὸ Ἔθνος καὶ ὅστις εἰς τὴν εὐημερίαν τοῦ λαοῦ Του ἠνάλωσε τὴν ζωὴν καὶ τὴν σκέψιν του. Συνετὸς βασιλεύς, σοφὸς κυβερνήτης, προσφιλὴς σύζυγος, παραδειγματικὸς πατὴρ παρέσχεν εἰς τὸν Λαόν Του πολυτίμους ὑποθήκας καὶ ἀξιομίμητον παράδειγμα ἀφοσιώσεως εἰς τὴν Θρησκείαν καὶ τὸ Ἔθνος. Τὸν πόνον τῆς ἀπωλείας παρηγορεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι ἐπὶ τοῦ θρόνου ἀνέρχεται νεαρὸς καὶ λαοφιλὴς διάδοχος, ὁ Κωνσταντῖνος, τὸν ὁποῖον συνοδεύουν αἱ ἐγκάρδιοι εὐχαὶ ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ἡ ἐλπὶς ὅτι ἐπὶ τῆς βασιλείας Του ἡ Χώρα θέλει γνωρίσει ἡμέρας χαρᾶς καὶ ταχείας προόδου.

Ἀνηλεὴς ὁ θάνατος ἔπληξεν ἰδιαιτέρως τὸν «Παρνασσὸν» διὰ τῆς ἀπωλείας, μετὰ μακρὰν δοκιμασίαν, τοῦ Θρ. Βλησίδη, ὅστις, ἐπὶ μακρὰ ἔτη πρῶτον μὲν ὡς Γεν. Γραμματεὺς καὶ βραδύτερον ὡς Πρόεδρος κατέβαλε πᾶσαν προσπάθειαν, ἵνα ὁ Σύλλογος ἐπανακτήσῃ τὴν παλαιοτέραν αὐτοῦ κοινωνικὴν καὶ πνευματικὴν αἴγλην. Βιογραφικὰ στοιχεῖα περὶ τοῦ ἐκλιπόντος δημοσιεύονται εἰς προηγουμένας σελίδας.

Ἱκαναὶ σελίδες τοῦ παρόντος τεύχους ἀφιεροῦνται εἰς τὸν Γ. Σεφέρην, τὸν πρῶτον Ἕλληνα ποιητὴν τιμηθέντα διὰ τοῦ Βραβείου Νόμπελ. Δημοσιεύεται ἐπίσης ὁμιλία τοῦ Γεν. Διευθυντοῦ τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης κ. Εὐαγγ. Φωτιάδου ἀφορῶσα εἰς τὴν ἐν ἔτει 1913 ἅλωσιν τῆς πόλεως τῶν Ἰωαννίνων. Ἐκ τῶν λοιπῶν περιεχομένων ἀναφέρομεν τὰς μελέτας τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Κ. Κωνσταντινίδου, περὶ τοῦ νευρωτικοῦ ἀνθρώπου τῆς συγχρόνου ἐποχῆς, τοῦ ὑφηγητοῦ Ε. Μουτσοπούλου, περὶ τοῦ ὡλοκληρωμένου ὄντος, τῶν φιλολόγων Π. Μαστροδημήτρη, περὶ ὑποδειγμάτων τινῶν τοῦ καλοῦ κἀγαθοῦ ἀνδρὸς εἰς τὸν Ξενοφῶντα, Σ. Μαρκιανοῦ, περὶ τοῦ ἀρχαίου καὶ συγχρόνου θεάτρου, Α. Ζούμπου, περὶ τῆς ἐν τῇ σχολαστικῇ φιλοσοφίᾳ Ἀριστοτελείου διατυπώσεως universalia in rebus, τοῦ Γ. Φαρμακίδου, περὶ τοῦ Γεωργίου Ζηνοπούλου, ὡς καὶ συνεργασίαν τῶν λογοτεχνῶν Διαλεχτῆς Ζευγώλη - Γλέζου καὶ Ἀλκ. Γιαννοπούλου.

Γ. Θ. Ζ.

ΕΙΚΑΣΤΙΚΑΙ ΤΕΧΝΑΙ

Ἐκθέσεις

« Παρνασσοῦ », « Νέων Μορφῶν », « Ζυγοῦ », « Αἰθούσης Τεχνῶν », Ξενοδοχείου « Ἀμαλία », Χ.Α.Ν., « Ἀρχιτεκτονικῆς », « Στέγης Γραμμάτων καὶ Τεχνῶν », « Γκαλερὶ Μέρλιν », « Γκαλερὶ Τέχνης » καὶ « Ἐντευκτηρίου Πνευματικῆς Συνεργασίας ».

Οἱ καλλιτεχνικὲς ἐκθέσεις διαδέχονται ἡ μιὰ τὴν ἄλλη, δίχως ὅμως νὰ κεντρίζουν ὅσο θὰ ἔπρεπε τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Κοινοῦ, δίχως, ἰδίως, νὰ προσελκύουν ἐκείνους ποὺ εἶναι σὲ θέση νὰ προβοῦν σὲ ἀγορές. Αὐτὴ τὴν περιωρισμένη κίνηση τὴ βλέπει κανεὶς ὄχι μόνο στὶς αἴθουσες τῶν ἐκθέσεων, ἀλλὰ καὶ στὰ θέατρα καὶ — σὲ μικρότερη πολὺ κλίμακα — στὰ βιβλιοπωλεῖα. Εἶναι δεῖγμα ὑπερκορεσμοῦ, ἀδιαφορίας ἢ προσωρινῆς χαλαρότητος ἐξ αἰτίας τῶν πολιτικῶν γεγονότων καὶ τοῦ Κυπριακοῦ ζητήματος; Ἂς ἐλπίσουμε πὼς πρόκειται γιὰ τὴν τελευταία αὐτὴ περίπτωση καὶ πὼς δὲ θ' ἀργήσουμε νὰ ξεπεράσουμε τὴν κρίση.

Ἀπὸ τὶς πολλὲς ἐκθέσεις ποὺ ἔγιναν κατὰ τὸ τελευταῖο τρίμηνο σημειώνουμε τὶς κυριώτερες:

Στὴ μεγάλη αἴθουσα τοῦ « Παρνασσοῦ » ἐξέθεσε στὶς ἀρχὲς τοῦ νέου χρόνου πολλὲς ἐλαιογραφίες του ὁ ***Κώστας Ρωμανίδης***, ποὺ ἔχει καταχτήσει τὸν τίτλο τοῦ πατέρα τῆς σύγχρονης θαλασσογραφίας. Αὐτὴ τὴ φορὰ δὲν ἐξέθεσε μόνο λιμάνια καὶ πλεούμενα, ἀλλὰ καὶ τοπιογραφίες καὶ « νεκρὲς φύσεις ». Ὅλα σχεδὸν τὰ ἐκθέματα εἶχαν τὶς γνώριμές μας ἀρετὲς τῆς παραστατικῆς του τέχνης καὶ μαρτυροῦσαν τὴν ἀντοχὴ τοῦ βετεράνου ζωγράφου στὸ πέρασμα τοῦ χρόνου.

Ὁ ***Νίκος Μαγιάσης***, ποὺ τὸν διεδέχθη, εἶναι ἐπίσης γνωστὸς θαλασσογράφος, μὲ βάσεις γερὲς — ὑπῆρξε ἕνας ἀπὸ τοὺς καλύτερους μαθητὰς τοῦ Ἰακωβίδη — καὶ μὲ πλούσια πεῖρα. Οἱ θαλασσογραφίες του ἔχουν ρευστότητα, φῶς, ἀτμόσφαιρα. Στὶς περισσότερες χωρὶς νὰ καταφύγῃς στὸν κατάλογο μπορεῖς νὰ ξεχωρίσῃς πὼς πρόκειται γιὰ πρωϊνό, μεσημέρι ἢ δειλινό, γιὰ πουνέντε, γαρμπῆ ἢ μαϊστράλι. Ἰδιαίτερη ἐντύπωση κάνουν στοὺς θεατὰς οἱ λεπτὲς διαβαθμίσεις τῶν χρωματικῶν τόνων τους.

Στὴ μεσαία αἴθουσα τοῦ « Παρνασσοῦ » ἐξέθεσε τὸ Φεβρουάριο ὁ παλαίμαχος καλλιτέχνης ***Ἕκτωρ Δούκας***, γιὰ τὴν προσφορὰ τοῦ ὁποίου ἔχουμε παλαιότερα γράψει ἀπὸ τὶς στῆλες αὐτές. Μὲ τὰ νέα του ἔργα ὁ συμπαθὴς καλλιτέχνης ἦρθε νὰ μᾶς πείσῃ πὼς εἶναι σὲ θέση νὰ συνεχίζῃ χωρὶς παρεκκλίσεις ἢ πτώσεις τὴν παραγωγή του.

Οἱ « Νέες Μορφὲς » ἐστέγασαν τὸ Γενάρη τὴν πρώτη, νομίζω, ἀτομικὴ ἔκθεση τοῦ ***Δ. Τηνιακοῦ***, ποὺ ξεκίνησε ὡς ἐμπρεσσιονιστὴς γιὰ νὰ φθάσῃ σὲ μιὰ δική του, ἀφαιρετικὴ ἔκφραση. Σχεδιαστὴς ἱκανὸς κ' εὐαίσθητος χρωματιστής, δίνει στὶς ὑδατογραφίες του μιὰν ἀνάλαφρη χάρη καὶ στὶς ἐλαιογραφίες μιὰν ἀναγλυφικότητα, κερδισμένη προφανῶς ἀπὸ τὴν μακρόχρονη ἐπίδοσή του στὴ χαρακτική.

Στὴν ἴδια « Γκαλερὶ » παρουσίασε τὸ Φεβρουάριο 17 ἀφῃρημένες συνθέσεις του ὁ ***Βρασ. Βλαχόπουλος***. Ὁ καλλιτέχνης ἐπιδιώκει μιὰν ἁρμονικὴ ἐνορχήστρωση τῶν χρωματικῶν τόνων καὶ μιὰν ἔξαρση τῶν ἑστιῶν τοῦ φωτός, πρᾶγμα ποὺ τὸ πετυχαίνει στὰ πιὸ πρόσφατα ἔργα του.

Οἱ πίνακες ποὺ ἐξέθεσε ἐκεῖ, λίγο ἀργότερα, ἡ ***Μάχη Κάνιστρα*** εἶναι δείγματα γυναικείας εὐαισθησίας καὶ πνεύματος ἐρευνητικοῦ, ἀντίθετα μ' ἐκείνους τῆς Ἀμε-

ρικανίδος ζωγράφου *Γκόντσω*, πού παρουσίασε μερικά κομμάτια σκληρά κι ἀκαταστάλαχτα, ἄξια νά συγκινήσουν μόνον ὅσους ἐπιζητοῦν τό παράξενο καί τό χτυπητό·

Ὁ *Δ. Γουναρίδης*, πού ἐπέστρεψε ὕστερα ἀπό τρίχρονη ἀπουσία στή γαλλική πρωτεύουσα, ἐπέδειξε στήν ἴδια αἴθουσα μιά σειρά ἔργων του σ' ἐλαφριά ὕλη (γκουάλ, λιθογραφία κλπ.). Τά ἔργα του διακρίνονται γιά τή λιτή διατύπωση, τήν εὐγένεια τῆς γραμμῆς καί τήν ἀσφάλεια τοῦ σχεδίου.

Τοῦ *Ν. Σταυρουλάκη* τά χαρακτικά ἔργα (51 ξυλογραφίες), πού ἐφιλοξένησαν ἀπό τά μέσα Φεβρουαρίου οἱ «Ν. Μορφές» εἶναι ἀπαιτητικώτερα. Ὁ καλλιτέχνης αὐτός πού ἐσπούδασε στίς Η.Π.Α. καί στήν Ἀγγλία, ἔχει γερή πνευματική πανοπλία — ἐκτός τῶν ἄλλων εἶναι καί κριτικός τῆς Τέχνης, γνωστός στήν Ἀμερική. Ξέρει νά ἐκμεταλλεύεται τίς δυνατότητες τοῦ ὑλικοῦ του, ν' ἀποδίδη τίς ἐπιδράσεις τοῦ φωτός, ξέρει καλά τό δομικό μέρος, πρό πάντων ὅμως ξέρει νά μεταδίδη ἀτόφια τή συγκίνησή του στό καλλιτέχνημα. Τά ἐμπνευσμένα ἀπό τήν Παλαιά καί τήν Καινή Διαθήκη ἔργα του («Χριστός», «Σταύρωση», «Ἰώβ καί παρηγορητές», «Προφῆτες», «Ἀνάσταση» κλπ.) ἦσαν τά πιό μεστά.

Στό «Ζυγό» κατά τά τέλη τοῦ Δεκέμβρη ἐξέθεσε 38 χαραχτικά της ἔργα ἡ γιουγκοσλαβικῆς καταγωγῆς *Ζιζή Μακρῆ*. Ἡ καλλιτέχνις, πού ἔχει κερδίσει σέ διεθνεῖς ἐκθέσεις τρία μεγάλα βραβεῖα, χαράζει μ' ἐπιτυχία καί μέ ρεαλιστικήν ἀντίληψη μορφές ἁδρές πού τῆς ἐμπνέουν οἱ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ.

Τήν Μακρῆ διεδέχθη ὁ *Γιῶργος Ἰωάννου*, πού ἐπέστρεψε ἀπό τό Παρίσι ὕστερα ἀπό πολύχρονη διαμονή. Παρουσίασε πολλές τοπιογραφίες, «νεκρές φύσεις» καί λίγα ἐσωτερικά καί πορτραῖτα, πού εἶναι δείγματα σημαντικῆς προόδου. Ἐκεῖνο πού δίνει ἰδιαίτερο τόνο στήν καινούρια του δουλειά εἶναι τό τοπικό χρῶμα, ἡ διαφορετική ἀτμόσφαιρα κάθε τοπίου ἢ ἐσωτερικοῦ.

Σ' ἕνα κεντρικό καί γραφικό σημεῖο τῆς Πλάκας (Φλέσσα 3) ἄνοιξε πρό τριῶν μηνῶν ἡ καινούρια γκαλερί «Αἴθουσα Τεχνῶν». Ἡ καλλιτέχνις Κάτια Μούγιου, πού τήν διευθύνει, φρόντισε νά τῆς δώση ἕνα ζεστό τόνο μέ τή λιτή ἐπίπλωση, τά λαϊκῆς τέχνης στρωσίδια, τόν πλούσιο φωτισμό καί τά φωτεινά χρώματα τῶν τοίχων.

Ἡ «Αἴθουσα Τεχνῶν» ἐγκαινιάσθη μέ ἔργα τῶν *Α. Γαλάνη, Ἐμ. Ζέπου, Ρέας Λεονταρίτου, Νίτσας Μακαρόνα, Χαρᾶς Βιέννα, Κούλας Μαραγκοπούλου, Ἴρας Οἰκονομίδη, Κάτιας Μούγιου, Δ. Μπραέσσα, Γεώρ. Μούγιου, Β. Σεμερτζίδη, Μαίρης Μιχοπούλου, Κ. Γιαννακό, Ἀμφιτρ. Πετρέα - Ἀναγνωστοπούλου, Ἀντών. Καραχάλιου, Ἀ. Πολυκαντριώτη, Ν. Σαντοριναίου, Δ. Μεγαλίδη, Λ. Παπαδοπούλου, Μ. Ρέϊς, Ἰδ. Στρατηγοπούλου, Νικόλα, Φλώρου - Πολυκαντριώτη, Κοντογεώργου, Γεωργίας Βασιλείου, Ρούθ Βίλντ, Ρ. Ἡλιοῦ, Ἀν. Κοντογιώργη, Β. Θεοχαράκη, Κούρκουλου - Μαζαράκη, Ἰ. Φυντικάκη, Ἰ. Χατζηκωσταντῆ, Δημ. Κωνσταντίνου, Κ. Λινάκη, Ἀφερίμ Ζήση, Ἰω. Σεργουλοπούλου καί Μαρ. Παπακωνσταντίνου.*

Κατόπιν ἐξέθεσε στήν «Αἴθουσα Τεχνῶν» 26 πίνακές της ἡ νέα καλλιτέχνις *Κ. Ν. Στρατούλη*, κόρη τοῦ γνωστοῦ ζωγράφου, πού ἀσχολεῖται ἀποκλειστικά μέ τήν ἁγιογραφία. Τά ἔργα της, αὐστηρά καί πειθαρχημένα, ἀποτελοῦν ἀξιέπαινες πραγματοποιήσεις, ἰδίως ἀπό τήν ἄποψη τῆς περιγραφῆς καί τῆς ἐπεξεργασίας, μολονότι εἶναι φανερή ἡ ἐπίδραση τοῦ γεννήτορος. Οἱ πιό ἀντιπροσωπευτικές ἁγιογραφίες της εἶναι «Ὁ ἐν Κανᾷ Γάμος», «Ἡ εἰς Ἄδου κάθοδος», «Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης», «Οἱ ἅγιοι Πέτρος καί Παῦλος» καί «Ἡ φιλοξενία τοῦ Ἀβραάμ».

Ἡ ἴδια αἴθουσα φιλοξενεῖ ἀπό τά τέλη Φεβρουαρίου 20 πίνακες 8 γυναικῶν

ζωγράφων, πού ἀνάμεσά τους ξεχωρίζουν ἡ *Κική Λασκαράτου - Τυπάλδου*, ἡ *Χαρὰ Βιέννα* καὶ ἡ *'Αμφιτρίτη 'Αναγνωστοπούλου - Πετρέα*.

Στὸ ξενοδοχεῖο «'Αμαλία» ἐξέθεσε κατὰ τὸ τέλος Δεκεμβρίου 22 ἐλαιογραφίες, 4 μονοτυπίες καὶ 5 σχέδια ὁ νέος καλλιτέχνης *"Αλκης Γκίνης*, πού ἔκανε τὴν πρώτη του ἐμφάνιση πρὶν ἀπὸ 2 - 3 χρόνια στὶς «Νέες Μορφές», μὲ διακοσμητικὲς ζωγραφιές. Τὸ νέο του παρουσίασμα ἦταν ἱκανοποιητικό: Κύριος πιὰ τῶν ἐκφραστικῶν του μέσων ὁ Γκίνης προχωρεῖ στὴ διαμόρφωση μιᾶς ξεχωριστῆς προσωπικότητος.
'Εκεῖ ἐξέθεσε κατὰ τὸ Φεβρουάριο μιὰ σειρὰ ψηφιδωτῶν ἡ *Ε. Σγουροῦ - Σπεράντσα*. 'Απὸ τὰ ἐκθέματα ἰδιαίτερη ἐντύπωση ἔκαναν τὰ ἀντίγραφα τοῦ «Κυνηγοῦ λέοντος» τῆς Πέλλας, τῆς «Σαμαρείτιδος, τοῦ 'Αγίου 'Απολλιναρίου, τοῦ Νέου τῆς Ραβέννας καὶ τοῦ «Παγωνιοῦ» τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς, πού ἔχουν φιλοτεχνηθῆ μὲ ὑποδειγματικὴν ἐπιμέλεια καὶ γνώση τῆς τεχνικῆς.

Στὴν αἴθουσα τῆς Χ.Α.Ν. ἐξετέθησαν ἔργα τῶν σπουδαστῶν τοῦ 'Εργαστηρίου Γραφικῶν Τεχνῶν τοῦ Α.Τ.Ι. "Εκανε ἐντύπωση ἡ πρόωρη ἀνάπτυξη τῶν παιδιῶν αὐτῶν τόσο στὸν αἰσθητικὸ ὅσο καὶ στὸν τεχνικὸ τομέα, κι ὁ τρόπος τῆς διδασκαλίας τοῦ χαράκτη *Τάσσου*, πού κατορθώνει νὰ τὰ κατευθύνῃ, χωρὶς νὰ τὰ ἐπηρεάζῃ, ὥστε νὰ τὰ κάνῃ δουλικοὺς μιμητὲς τῆς τέχνης του.

'Η ζωγράφος καὶ πεζογράφος *Ντιάνα 'Αντωνακάτου*, παρουσίασε στὴν «'Αρχιτεκτονική» 70 πίνακές της, πού ἀποτελοῦν συνέχεια τῆς ἀξιόλογης προσφορᾶς της. Ξεχωρίζανε κάμποσοι («Καταχνιὰ τοῦ πρωϊνοῦ», «Νυχτερινοὶ ἥλιοι», «Χαλάσματα», «Σπίτια στὰ χιόνια», «Γκρεμισμένο παλάτι», «Μνήμη τῆς Σάρτρ» κ.ἄ.) χάρη στὴν ποιητική τους ἀτμόσφαιρα.

Στὴ Στέγη Γραμμάτων καὶ Τεχνῶν ὠργανώθη μιὰ ὁμαδικὴ ἔκθεση Κεραμικῆς. "Ελαβαν μέρος πολλοί, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ διαπρεπὴς μύστης τῆς ὡραίας αὐτῆς Τέχνης *Π. Βαλσαμάκης*. 'Εκτὸς ἀπὸ τὸ ἐξαίρετο ἔκθεμά του, μποροῦσε κανεὶς νὰ διακρίνῃ καὶ μερικὰ ἄλλα ἀξιομνημόνευτα, ὅπως ἡ μεγάλη σύνθεση τοῦ *Γεωργίου* καὶ ὡρισμένα ἔργα τῶν *Σκλαβενίτη*, *Κ. Περάκη*, *Παπαυγέρη*, *Περοάκη*, *Βεναρδῆ* κ.ἄ.

Στὴν καινούρια, πολὺ καλὰ ὀργανωμένη καὶ φωτισμένη αἴθουσα τῆς ὁδοῦ Μέρλιν, πού ἔχει τὸν τίτλο «Γκαλερὶ Μέρλιν», ἐξέθεσε μιὰ σειρὰ πινάκων του ὁ *Νῖκος Γεωργιάδης*. Μιὰ χάρη ἀττική, ἕνας ζωηρὸς ρυθμὸς καὶ μιὰ λυρικὴ ἀτμόσφαιρα διακρίνουν τὰ ἔργα τοῦ νέου τεχνίτη.

Στὴ «Γκαλερὶ Τέχνης» τῆς ὁδοῦ Νίκης ἔγιναν μιὰ ὁμαδικὴ ἔκθεση καὶ μιὰ ἀτομική. 'Απὸ τὸ πλῆθος τῶν ἐκθεμάτων πού περιελάμβανε ἡ πρώτη συμπαθητικὰ ἦταν 4 - 5 κομμάτια τῶν *Γλιάτα*, *Καρακιαντέτου*, *Κυριαζῆ* καὶ *Παντζόγλου*. 'Η ἀτομικὴ τῆς *Λίλιαν Μαλέντη* δὲν ἦταν παρὰ ἐπίδειξη πρωτολείων.

Μὲ θερμὲς ἐκδηλώσεις τοῦ πνευματικοῦ μας κόσμου ἐγκαινιάσθη ἡ νέα αἴθουσα τοῦ Πρακτορείου Πνευματικῆς Συνεργασίας στὴν κεντρικὴ πολυκατοικία τῆς ὁδοῦ Βουκουρεστίου (25 ἀριθ.). 'Η πρώτη ἔκθεση, ἀφιερωμένη στὴ μνήμη τοῦ ζωγράφου Μπουζιάνη καὶ τοῦ κριτικοῦ Εὐαγγελίδη, περιέλαβε ἀντιπροσωπευτικὰ ἔργα τῶν Βασιλείου, Γαλάνη, Γουναρό, Κοντόπουλου, 'Εγγονόπουλου, Κόντογλου, Τσαρούχη καὶ Χατζηκυριάκου.

ΣΠΥΡΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΜΟΥΣΙΚΗ

Ἐθνικὴ Λυρικὴ Σκηνὴ - Κρατικὴ Ὀρχήστρα

Ἡ «Ἐθνικὴ Λυρικὴ Σκηνὴ» ἐνεκαινίασε τὸ 1964, μὲ τὴν ὀπερέτταν τοῦ βιεννέζου μουσουργοῦ Μπροῦνο Γκρανιχσταῖτεν: «Ὀρλώφ», τῆς ὁποίας ἡ «πρώτη» ἐδόθη στὰς 4 Ἰανουαρίου. Πρόκειται περὶ ἔργου συμπαθητικοῦ ἴσως, ἀλλὰ τὸ ὁποῖον δὲν χάνει κανεὶς τίποτε ἂν δὲν τὸ ἰδῇ. Καὶ αὐτὸ διότι ἀκολουθεῖ μὲν τὰ ἴχνη τῆς βιεννέζικης ὀπερέττας, ὅπως αὐτὴ διεμορφώθη ἀπὸ τοῦ Λέχαρ καὶ ἐδῶ, δὲν δημιουργεῖ ὅμως τίποτε τὸ νέον, δὲν ἔχει μιὰ στιγμὴ ἀνατάσεως. Μιὰ συνήθης ὑπόθεσις, χωρὶς ἔξυπνα εὑρήματα, χωρὶς σκηνὲς ποὺ νὰ δημιουργοῦν εὔθυμη ἐντύπωσιν, πραγματικὸ «κέφι» ὅπως θὰ ἔλεγεν ὁ λαός, πρᾶγμα πρωταρχικὸν εἰς τὴν ὀπερέτταν. Ἀπὸ μουσικῆς ἀπόψεως μελῳδίες χιλιακουσμένες, μοτίβα πασίγνωστα ἀπὸ ἄλλα ἔργα παρουσιαζόμενα ἁπλῶς μὲ διαφορετικὸν ἔνδυμα καὶ μὲ τὴν καθιερωμένην στὴν βιεννέζικην ὀπερέτταν τεχνοτροπίαν. Ὑπῆρχεν ὅμως, εὐτυχῶς, καὶ τὸ εὐχάριστον σημεῖον. Στὸν «Ὀρλώφ», στὸν πρωτεύοντα ρόλον τοῦ Ἀλεξάνδρου Ἀλεξάνδροβιτς, ἐνεφανίσθη ὁ διακεκριμένος Ἕλλην βαρύτονος τῆς Ὄπερας τῆς Βιέννης Κώστας Πασχάλης. Τί νὰ πῇ κανεὶς γι' αὐτόν; Πῶς νὰ μὴ τὸν θαυμάσῃ; Τὸν ξέραμε ὡς καλλιτέχνην τοῦ μελοδράματος πρώτης γραμμῆς βέβαια, καὶ ξαφνικὰ μᾶς ἀπεκαλύφθη καὶ ὡς πρωταγωνιστὴς ὀπερέττας, ὡς καταπληκτικὸς ἠθοποιός, ὅπως ἀπαιτεῖ τὸ εἶδος αὐτὸ — πολὺ δυσκολώτερο σκηνικῶς ἀπὸ τὸ τοῦ μελοδράματος — ἠθοποιὸς τὸν ὁποῖον θὰ ἐζήλευαν πολλοὶ συνάδελφοί του τοῦ θεάτρου «πρόζας». Παρ' αὐτὸν ἡ κ. Ἀνθὴ Ζαχαράτου, τόσον ὡς ἐμφάνισις, ὅσον καὶ ὡς παίξιμον ἦτο ἐξαιρετικὰ καλή, εἰς τὸν ρόλον τῆς Νάντια Ναντιακόβσκα, ὅπως καὶ οἱ λοιποὶ καλλιτέχναι οἱ λαβόντες μέρος στὸν «Ὀρλώφ» (Γ. Τερζάκης, Δ. Θᾶνος, Μ. Μουτσίου, Γ. Ζάκκας, Ν. Ντουφεξιάδης, Ἀρ. Πανταζηνᾶκος κ.λ.π.). Ὁ Βάλτερ Πφέφφερ, ὁ ὁποῖος εἶχε τὴν μουσικὴν διεύθυνσιν, ὅπως πάντοτε ζωὴ καὶ κέφι, ἐνεψύχωνε τὸ σύνολον καὶ προσπαθοῦσε μὲ τὴν ὀρχήστραν του νὰ ἐξάρῃ καὶ τὰ ἀδύνατα ἀκόμη σημεῖα τοῦ ἔργου. Ἐξαιρετική, ὅπως πάντοτε ἡ χορογραφία τοῦ Ἄγγ. Γριμάνη, ἐνῷ ἡ σκηνοθεσία τοῦ Ἀλεξ. Πίλχερ προσπαθοῦσε νὰ περισώσῃ, ὅ,τι ἦτο δυνατόν, ἀπὸ ἕνα ἔργον τὸ ὁποῖον δὲν προσφέρει καὶ πολλὰ ὡς θέατρον. Πολὺ ἐπιτυχημέναι αἱ σκηνογραφίαι καὶ αἱ ἐνδυμασίαι τοῦ Ι. Καρύδη.

Εἰς τὰς 31 Ἰανουαρίου ἡ Ἐθνικὴ Λυρικὴ Σκηνὴ μᾶς ἔδωσε τὴν καθιερωμένη Βραδυὰ Μπαλλέττου. Ὀφείλει νὰ ὁμολογηθῇ ὅτι τὸ εἶδος αὐτὸ εὑρίσκεται ἐν συνεχεῖ ἐξελίξει στὸν τόπον μας καὶ ὅτι αἱ χορογραφικαὶ παραστάσεις τὰς ὁποίας παρουσιάζει τὸ Ἐθνικό μας Μελόδραμα, εἶναι κάθε χρόνο καὶ τελειότεραι. Ἔχει γίνει πραγματικὴ ἐπιλογὴ τῶν μελῶν τοῦ μπαλλέττου, τὰ ὁποῖα ἁμιλλῶνται εἰς χάριν καὶ ἁρμονίαν κινήσεων, ἐνῷ παραλλήλως ἐπιτυγχάνεται καὶ μόνον διὰ τῆς μιμικῆς καὶ τοῦ χοροῦ νὰ ἀποδοθῇ ἡ ὑπόθεσις τῆς ἑκάστοτε χορογραφίας. Ἀπὸ τὰ παιχθέντα ἔργα στὴν «Ἄνοιξιν», μὲ μουσικὴν Ἀντ. Βιβάλντι καὶ κατὰ χορογραφίαν Ἕλεν Τσουκαλᾶ, εἶχαν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀναδειχθοῦν κυρίως αἱ καλλιτέχνιδες Ἄννα Πέτροβα, Χ. Καλλίρη, Κ. Χριστοφορίδου, ὡς καὶ ὁ κ. Χ. Ξανθόπουλος. Μουσικῶς ἡ «Ἄνοιξις», μὲ τὴν πραγματικὰ δροσερὴν μουσικήν της καὶ μόνον δι' ὀρχήστραν ἐγχόρδων, παρουσίασε μερικὰ κενά, διότι τὰ ὄργανα δὲν ἦσαν πολὺ καλὰ χορδισμένα! Ἀντιθέτως πολὺ καλὸς μουσικῶς ἦτο ὁ «Φαῦνος» τοῦ Cl. Debussy, βασισμένος ἐπάνω στὸ περίφημο ἔργο τοῦ διασήμου Γάλλου μουσουργοῦ: «Πρελούντιο στὸ ἀπόγευμα ἑνὸς Φαύνου». Ἡ ὑπὸ τὸν κ. Καραλίβανον ὀρχήστρα ἀπέδωσε ὅπως πρέπει τὰς

λεπτὰς ἀποχρώσεις τῆς θαυμασίας αὐτῆς μουσικῆς σελίδος, ἐνῷ ὁ Γιάννης Μάτσας, ὁ καὶ χορογραφήσας τὸ ἔργον, εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀναδειχθῇ καὶ ὁ ἴδιος εἰς τὸν πρωτεύοντα ρόλον τοῦ Φαύνου, παραλλήλως μὲ τὰς « Νύμφας » (Ἀ. Νικολαΐδου, Ἀ. Μπιλικάκη). Ἡ « Μασκαρᾶτα », τὴν ὁποίαν ἐχορογράφησεν ἡ κ. Ἔλεν Τσουχαλᾶ, μᾶς μεταφέρει ἐντελῶς σὲ ἄλλο κλῖμα, διότι ὁ συνθέτης τῆς μουσικῆς, ὁ γνωστὸς Ρωσσο - Ἀρμένιος μουσουργὸς Κατσατουριάν, δὲν ξεχνᾶ τὴν ἀνατολίτικη καταγωγή του καὶ ἔτσι τὸ ὅλον δίνει τὴν ἐντύπωσιν κάποιου γλεντιοῦ στὰ βάθη τῆς Ἀνατολῆς, μὲ τὸ ἀνάλογο, σὲ πολλὰ σημεῖα, ἐξωτικὸ μουσικὸ χρῶμα. Ἀπὸ τοὺς πρωταγωνιστὰς διεκρίθησαν κυρίως οἱ : Γιάννης Μέτσης, Ἀ. Μπιλικάκη, Ἀ. Νικολαΐδου, Γ. Λειβαδῆς καὶ Χ. Καλλίρη. Στὸ ἐπακολουθῆσαν ἔργον, « Δὸν Κιχώτης », μὲ μουσικὴν τοῦ Μίνκους, παρουσιάζονται δύο μόνον χορευταί, ἀλλὰ καὶ οἱ δύο ἐμφανισθέντες ἦσαν πραγματικοὶ « ἄσσοι » : τόσον ἡ Ἄννα Πέτροβα, ὅσον καὶ ὁ Γιάννης Μέτσης ἠγωνίζοντο ποιὸς θὰ ὑπερβάλῃ τὸν ἄλλον σὲ χάριν καὶ εὐκινησίαν. Τὸ « Μπολέρο » ποὺ ἐπηκολούθησεν εἶναι πασίγνωστον στὰς Ἀθήνας διότι τὸ ὡραιότατον αὐτὸ ἔργον τοῦ Ραβὲλ ἔχει παιχθῇ κατ' ἐπανάληψιν στὰς συμφωνικὰς συναυλίας, ἀκούεται δὲ συχνὰ καὶ εἰς τὸ ραδιόφωνον. Ἔχει ὅμως ἀνάγκην μεγάλης εἰς ὄγκον ὀρχήστρας διὰ ν' ἀποδώσῃ τὸ συνεχὲς crescendo καὶ τὴν μεγάλην ποικιλίαν τῶν χρωμάτων, τὰ ὁποῖα ζητεῖ ὁ συνθέτης, — ὀρχήστραν, τὴν ὁποίαν, δυστυχῶς, δὲν διαθέτει ἡ Λυρικὴ Σκηνή. Παρ' ὅλα ταῦτα τὸ ἔργον ἔκαμε μεγάλην ἐντύπωσιν, διότι ἡ πρώτη χορεύτρια ἡ Σάσα Ντάριο, ὑπῆρξε καταπληκτικὴ σὲ ποικιλία κινήσεων, σὲ ζωή, σὲ μιμική. Ἀληθινὸ ἄστρο τοῦ μπαλλέττου. Στὴν ἐπιτυχίαν συνέβαλον καὶ οἱ ἄλλοι συμμετασχόντες : Γ. Λειβαδῆς, Κ. Παπανικολάου κ.λ.π. « Ὁ Μαγικὸς Καθρέπτης », μὲ μουσικὴν τοῦ Σαὶν - Σάνς, μὲ τὸ ὁποῖον ἔκλεισεν ἡ Βραδυὰ Μπαλλέττου, ὑπῆρξε τὸ ὠχρότερον ἔργον τοῦ προγράμματος, παρ' ὅλην τὴν προσπάθειαν τοῦ χορογράφου Ἀγγέλου Γριμάνη, νὰ ζωογονήσῃ μιὰ δημιουργία καταδικασμένη ἐκ τῶν προτέρων. Ὁ κορυφαῖος Γάλλος μουσουργὸς μὲ τὸν « Μαγικό του Καθρέπτη » δὲν ἐπέτυχε νὰ γράψῃ ἐνδιαφέρουσαν μουσικήν, κατάλληλον μάλιστα διὰ χορόδραμα, παρ' ὅλην δὲ τὴν προσπάθειαν τοῦ κ. Καραλιβάνου καὶ τῆς ὀρχήστρας του, ὡς καὶ τῶν χορευτῶν - πρωταγωνιστῶν — Γιάννη Μέτση, Ἄννας Πέτροβα, Κέλ. Χριστοφορίδου, Χ. Καλλίρη, Ἀν. Μπιλικάκη κ.λ.π. — ἡ ἀποκομισθεῖσα ἐντύπωσις ὑπῆρξε μᾶλλον ψυχρά.

Ἡ ἑπομένη « πρώτη » (14 Φεβρουαρίου 1964) ὑπῆρξεν ἡ τῆς « Ἀΐντας » τοῦ Βέρντι. Ὄχι πραγματικὴ « πρώτη » βέβαια, διότι τὸ ἔργον εἶναι πασίγνωστον στὰς Ἀθήνας, ἀπὸ πολλῶν ἤδη ἐτῶν, καὶ οἱ παλαιότεροι θὰ ἐνθυμοῦνται πάντοτε τὴν περίφημον παράστασιν τῆς « Ἀΐντας » τὸ καλοκαῖρι τοῦ 1920, στὸ Στάδιον, μὲ Ἀΐνταν τὴν διάσημον Ρωσσίδα καλλιτέχνιδα Τσερκάσκυ, μοναδικὴν εἰς τὸν ρόλον αὐτόν, τὴν ὅλην δὲ παράστασιν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ἀρμάνδου Μαρσίκ. Εἰς τὸ Στάδιον βέβαια ἠμπορεῖ νὰ ἀναπτυχθῇ μὲ ὅλον της τὸ μεγαλεῖον ἡ περίφημος πομπὴ τῆς δευτέρας πράξεως, ὅλος ὁ πλοῦτος καὶ ἡ χλιδὴ τῆς Αὐλῆς τῶν Φαραώ, νὰ παρουσιασθοῦν ὅπως ἁρμόζει, τὰ πλούσια μπαλλέττα, ὅλοι αὐτοὶ οἱ παράγοντες ποὺ ἀποτελοῦν τὸ κορύφωμα τοῦ ἔργου καὶ τοὺς ὁποίους περιμένει, πῶς καὶ πῶς, νὰ ἀποθαυμάσῃ τὸ κοινόν. Ἐνῷ στὴ μικρὴ σκηνὴ τῶν « Ὀλυμπίων » τί ἠμπορεῖ νὰ γίνῃ ; Τίποτα βέβαια. Δὲν ἔχει κανεὶς τὴν ἀπαίτησιν νὰ ἐμφανισθοῦν κατὰ τὴν πομπήν, οὔτε καμῆλες, οὔτε ἐλέφαντες, ὅπως γίνεται ἀλλοῦ, ἀλλὰ καὶ ἡ πιὸ φτωχὴ παρέλασις καθίσταται ἀδύνατος σὲ τόσο περιωρισμένο χῶρο. Ἀλλὰ καὶ μουσικῶς ἡ ἐκτέλεσις τῆς « Ἀΐντας » ἔδιδε τὴν ἐντύπωσιν ὅτι δὲν εἶχαν γίνει οἱ ἀνάλογες δοκιμές. Ἔλειπεν ἡ φωνητικὴ ἰσορροπία. Ὅλοι σχεδὸν ἐκραύγαζον, ἀκόμη καὶ στὰ μέρη ἐκεῖνα (ἴδε φινάλε τελευταίας πράξεως) ὅπου ὁ συνθέτης ἀπαιτεῖ ἕνα ὡραῖο πιάνο καὶ σβή-

σιμο τῆς φωνῆς. Καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ χορῳδία, ἡ πάντοτε λαμπρὰ ἐξησκημένη καὶ ἄμεμπτος, στὰ δύο ἐσωτερικὰ κόρα, τῆς πρώτης καὶ τελευταίας πράξεως, ἦτο παράφωνος. Πάντως πρέπει νὰ γίνῃ ἰδιαιτέρα μνεία διὰ τὶς ὡραῖες σκηνογραφίες καὶ τὶς ἐνδυμασίες τοῦ Μαρίου Ἀγγελοπούλου, ὅπως καὶ διὰ τὴν χορογραφίαν τοῦ Ἀγγ. Γριμάνη.

* * *

Εἰς τὸ βάθρον τοῦ Διευθυντοῦ Ὀρχήστρας κατὰ τὴν 6ην Συναυλίαν τῆς Κρατικῆς Ὀρχήστρας (9 Δεκεμβρίου 1963), ἐνεφανίσθη ὁ ἐν Ἀμερικῇ γεννηθεὶς Ἕλλην ἀρχιμουσικὸς Κωνσταντῖνος Καλλίνικος, ὁ ὁποῖος ἐμορφώθη μουσικῶς κυρίως εἰς τὸ Ὠδεῖον Ἀθηνῶν καὶ ὅστις σταδιοδρομεῖ σήμερον κυρίως εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας, τὸν Καναδᾶν, τὸ Μεξικὸν κ.λ.π. Ἀπὸ τὰ ἔργα ποὺ διηύθυνε συγκρατῶ κυρίως τὴν Πέμπτην Συμφωνίαν τοῦ Μπετόβεν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπέδειξε πλούσια μουσικὰ χαρίσματα καὶ πολλὴν εὐαισθησίαν. Δυστυχῶς δὲν ἠμπορῶ νὰ πῶ τὸ ἴδιο καὶ διὰ τὸ συμφωνικὸν ποίημα «Δὸν Ζουὰν» τοῦ Ριχ. Στράους, ποὺ εἶναι ἡ λυδία λίθος διὰ κάθε μαέστρον. Ἀπὸ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτὴν ἔλειπε κυριολεκτικῶς τὸ νεῦρο, βασικὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ συνόλου, ἔλειπεν ἐπίσης ἡ λεπτότης στὰ λυρικὰ σημεῖα, ἐνῷ τὸ τελικὸ κορύφωμα τοῦ ποιήματος, μὲ τὸ θαυμάσιο ξέσπασμα, μὲ τὸν πλούσιο καταιγισμὸ τῶν ἤχων ὑπῆρξε ὠχρὸ καὶ ἄτονο. Ἡ σολίστ τῆς συναυλίας, ἡ κ. Μαρίκα Παπαϊωάννου - Χουρμουζίου, ἐνεφανίσθη μὲ τὸ Κοντσέρτο γιὰ πιάνο τοῦ Μότσαρτ, ἀρ. 21 σὲ Ντο μεῖζ. Κάθε ἐμφάνισις τῆς κ. Παπαϊωάννου εἶναι καὶ μία νέα δημιουργία, μία συνεχὴς ἄνοδος πρὸς τὴν κορυφὴν τοῦ Παρνασσοῦ, μία νέα ἀπόδειξις τοῦ πῶς αἰσθάνεται τὸ λεπτὸν καὶ τὸ ὡραῖον, ἰδιότητας τὰς ὁποίας ἀπαιτεῖ, κατὰ πρῶτον λόγον, ἡ μουσικὴ τοῦ Μότσαρτ.

Στὴν Ἑβδόμη Συναυλία τῆς Κρατικῆς Ὀρχήστρας (16 Δεκεμβρίου 1963) ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ κ. Θ. Βαβαγιάννη εἴχαμε τὴν εὐχαρίστησιν νὰ παρακολουθήσωμεν μία νέα καλλιτέχνιδα τοῦ πιάνου, τὴν δεσποινίδα Ντόρα Μπακοπούλου, ἡ ὁποία ἀφοῦ ἠρίστευσε στὸ Ὠδεῖον Ἀθηνῶν, εἰς τὴν τάξιν τῆς κ. Μαρίκας Παπαϊωάννου, συνεπλήρωσε τὴν μόρφωσίν της στὸ Ὠδεῖον τῆς Γενεύης, ὡς ὑπότροφος τοῦ Ι.Κ.Υ. Τὸ παιδὶ - θαῦμα αὐτό, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν σπουδῶν του στὸ Ὠδεῖον Ἀθηνῶν, παρουσιάσθη στὴν συναυλίαν μὲ τὸ Κοντσέρτο τοῦ Σοῦμαν, ἀπὸ τὰ πλέον βαθυστόχαστα καὶ δυσκολώτερα ἔργα τοῦ εἴδους, τὸ ὁποῖον — παρά τινας στιγμὰς νευρικότητος — ἀπέδωκε κατὰ τὸν καλύτερον δυνατὸν τρόπον ποὺ προαγγέλλει εὐρὺ μέλλον διὰ τὴν νεαρὰν καλλιτέχνιδα. Ἐξ ἄλλου ὁ κ. Βαβαγιάννης, κατὰ τὴν συναυλίαν παρουσίασε τὴν διὰ δευτέραν φορὰν παιζομένην εἰς Ἀθήνας «Συμφωνίαν σὲ Σι ὕφ. μεῖζ.» τοῦ Μεν. Παλλαντίου, ἕνα ἔργον λεπτὸν καὶ εὐγενικόν, γραμμένο κατὰ τὰ παλαιὰ πρότυπα, ποὺ ἀποπνέει πολλὴν δροσερότητα καὶ γίνεται εὐχάριστον, διότι ὁ συνθέτης δὲν ἐπιζητεῖ νὰ κάμῃ ἐπίδειξιν σοφίας. Ὁ κ. Βαβαγιάννης ἀπέδωκεν ἐπίσης ὡραιότατα τὸ συμφωνικὸ παραμύθι τοῦ Προκόφιεφφ «Ὁ Πέτρος καὶ ὁ Λύκος», μὲ συμμετοχήν, ὡς Ἀφηγητοῦ, τοῦ κ. Θάνου Κωτσοπούλου. Τρέφω ἰδιαιτέραν ἀγάπην πρὸς τὴν μουσικὴν τοῦ Προκόφιεφφ καὶ τὸ συναίσθημά μου αὐτό, φαίνεται ὅτι συμμερίζεται καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ κοινοῦ, τὸ ὁποῖον ἐχειροκρότησε θερμῶς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ὡραίου αὐτοῦ ἔργου.

Ἡ Ὀγδόη Συναυλία — τῆς 23 Δεκεμβρίου 1963 — ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ κ. Θ. Βαβαγιάννη, θὰ μποροῦσε νὰ ὀνομασθῇ «Συναυλία πρὸς τιμὴν τῶν Ἀθηνῶν», διότι κατ' αὐτὴν ἐμφανίζονται δύο κατ' ἐξοχὴν παιδιὰ τῶν Ἀθηνῶν, ποὺ ἐτίμησαν διεθνῶς τὴν ἑλληνικὴν πρωτεύουσαν: ὁ Μητρόπουλος καὶ ἡ Τζίνα Μπαχάουερ. Ὁ

πρῶτος παρουσιάζεται στὸ πρόγραμμα μὲ τὴν μεταγραφὴν γιὰ ὀρχήστραν τῆς «Φαντασίας καὶ Φούγκας, σὲ Σὸλ ἔλασ.» τοῦ Ἰω.-Σεβ. Μπάχ, τῆς ὁποίας τὸ πρωτότυπον εἶναι δι' ἐκκλ. ὄργανον. Ὁ Μητρόπουλος, ὁ ὁποῖος ἐγνώριζε κατὰ βάθος τὸ ἐκκλ. ὄργανον καὶ τὸ εἶχε σπουδάσει ἰδιαιτέρως ἐν Γερμανίᾳ, μὲ τὴν μεταγραφὴν αὐτήν, ἑνὸς ἀπὸ τὰ ὡραιότερα ἔργα τοῦ Μπάχ, μᾶς μεταφέρει στὶς ὑψηλότερες σφαῖρες τῆς συμφωνικῆς μουσικῆς. Ὁ κ. Βαβαγιάννης ὑπῆρξεν ἄξιος τῆς ἀποστολῆς του κατὰ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ δυσκολωτάτου αὐτοῦ ἔργου, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν Albert Schweitzer ἠμπορεῖ νὰ ἀναμετρηθῇ πρὸς τὶς συμφωνίες τοῦ Μπετόβεν. Ἡ κ. Τζίνα Μπαχάουερ, ἀφ' ἑτέρου, μὲ τὴν ἑρμηνείαν τῶν Κοντσέρτων γιὰ πιάνο τῶν Μότσαρτ (ἀρ. 17, Σὸλ μεῖζ.) καὶ Ραχμάνινωφ (ἀρ. 2, Ντὸ ἔλ.), μᾶς μεταφέρει σὲ διαφορετικοὺς κόσμους. Ὕστερ' ἀπὸ τὴν λεπτότητα καὶ τὴν δροσερότητα τῆς μουσικῆς τοῦ πρώτου — ὅπου εἶναι ἀπαράμιλλη — μᾶς συγκλονίζει μὲ τὴν ὁρμητικήν, παθητικὴν καὶ γεμάτην φλόγα μουσικὴν τοῦ Ραχμάνινωφ, ὁ ὁποῖος δονεῖ τὴν ψυχὴν τοῦ ἀκροατοῦ, ὅταν ἐκτελεστὴς εἶναι μιὰ Τζίνα Μπαχάουερ.

Τὴν 9ην Συναυλίαν τῆς Κρατ. Ὀρχήστρας (13 Ἰανουαρ. 1964) διηύθυνεν ὁ Σόλων Μιχαηλίδης (συνθέτης, Διευθυντὴς τοῦ Ὠδείου Θεσσαλονίκης κ.λ.π.), ὁ ὁποῖος ἤρχισε τὸ πρόγραμμά του μὲ τὴν «Εἰσαγωγὴ σ' ἕνα δρᾶμα» τοῦ Α. Εὐαγγελάτου, ἑνὸς ἔργου ὡραῖα γραμμένου καὶ ποὺ παρουσιάζει πολλὰς ἀντιθέσεις ἀπὸ ἀπόψεως συναισθηματικοῦ περιεχομένου. Ἐν συνεχείᾳ ὁ κ. Μιχαηλίδης μᾶς ἔδωσε μιὰ χαρακτηριστικὴ ἑρμηνεία τῆς μοναδικῆς «Συμφωνίας σὲ Ρὲ ἔλ.» τοῦ Φράνκ, συμφωνίας ἐξαιρετικὰ πρωτότυπης στὸ εἶδος της, μὲ πλούσια ἁρμονικὴ γλῶσσα καὶ πρωτοποριακῆς ὡς μορφή. Ὁ ἥρως τῆς βραδυᾶς ἦτο ὁ Ἀλέξανδρος Οὐνίνσκυ, ὁ ἀπαράμιλλος πιανίστας, ὁ ὁποῖος ἔπαιξε τὸ Κοντσέρτο ἀρ. 2 τοῦ Μπράμς, τὸ ἔργον αὐτὸ διὰ τὸ ὁποῖον ὁ ἀκροατὴς ἠμπορεῖ νὰ διερωτηθῇ: «Κοντσέρτο εἶναι, ἢ Συμφωνία μὲ piano obligato?».

Κωλυόμενος δὲν ἠδυνήθην, δυστυχῶς, νὰ παρακολουθήσω τὰς συναυλίας τῆς 20 καὶ 27 Ἰανουαρίου, κατὰ τὴν 12ην ὅμως Συναυλίαν, τῆς 3 Φεβρουαρίου, εἶχα τὴν τύχην νὰ παρακολουθήσω ἕνα ὡραῖο καὶ ποικίλο πρόγραμμα, τὸ ὁποῖον ἀπέδωκεν ἐξαιρετικὰ ὁ Βαβαγιάννης. Ἴσως ἡ εἰσαγωγὴ «Τὰ Ἐγκαίνια» τοῦ Μπετόβεν νὰ μὴν φθάνει εἰς ὕψος ὡρισμένες παρεμφερεῖς συνθέσεις τοῦ μεγάλου διδασκάλου, δὲν παύει ὅμως νὰ εἶναι μιὰ ἀποκαλυπτικὴ σελίς, ἰδίᾳ μορφολογικῶς. Ἐξ ἄλλου στὴν συναυλία παρουσιάσθη, ὡς σολίστ, ὁ πραγματικὰ ἐξαιρετικὸς Ἕλλην δεξιοτέχνης τοῦ κλαρινέττου Χαράλαμπος Φαραντᾶτος, ὁ ὁποῖος ἔπαιξε τὸ «Κοντσέρτο γιὰ Κλαρινέττο» τοῦ Μότσαρτ. Μολονότι εἶναι κοινοτοπία νὰ ὁμιλῇ κανεὶς γιὰ τὰ ἔργα τῆς καταπληκτικῆς αὐτῆς μουσικῆς ἰδιοφυΐας, δὲν ἠμπορεῖ παρὰ νὰ ἀποκαλυφθῇ ἀκούοντας τὴν ὑπέροχη αὐτὴ σελίδα, τὴν γεμάτη ἔμπνευσι καὶ αὐθορματισμὸ καὶ ἡ ὁποία στὴν πραγματικότητα εἶναι ἡ τελευταία πλήρης σύνθεσις τοῦ Μότσαρτ, γραφεῖσα δύο μόλις μῆνες πρὸ τοῦ θανάτου του καὶ ἐφ' ὅσον τὸ «Ρέκβιεμ» ποὺ ἐπηκολούθησεν παρέμεινεν ἡμιτελές. Ἀκούομεν τόσον σπανίως πνευστὰ ὄργανα, ὡς σολίστ στὶς συναυλίες καὶ μάλιστα σολίστ τοῦ τύπου τοῦ Χ. Φαραντάτου, ὥστε δὲν ἠμποροῦμε παρὰ νὰ ἐκφράσωμε τὴν εὐχὴν συχνότερα νὰ παρουσιάζωνται καὶ σὲ ἄλλα ἀκόμη παρεμφερῆ ὄργανα (φλάουτο, ὄμποε, φαγκόττο κ.λ.π.). Ὁ κ. Βαβαγιάννης μᾶς ἔδωσε ἐν συνεχείᾳ μιὰ ὡραία ἑρμηνεία τῆς «Ἐξαϋλωμένης Νύχτας» τοῦ Σαΐνμπεργκ, γιὰ ὀρχήστρα μόνον ἐγχόρδων. Τὸ ἔργον αὐτὸ εἶναι βέβαια ἄκρως ἐνδιαφέρον καὶ ἀρκετὰ πρωτότυπον, τὸ ἀδικεῖ ὅμως τὸ ὑπερβολικὸν μάκρος του, ἰδίᾳ μάλιστα διότι τὰ ἔγχορδα μόνα δύσκολα ἠμποροῦν νὰ συγκρατήσουν ἀμείωτον τὸ ἐνδιαφέρον. Ἡ συναυ-

λία ἐτελείωσε μὲ μιὰ ζωντανὴ ἀπόδοσι τῆς «Φιλλανδίας» τοῦ Σιμπέλιους, ποὺ εἶναι μιὰ σελὶς γεμάτη πάντοτε ζωὴ καὶ ἐνδιαφέρον.

Στὴν 13ην συναυλίαν τῆς 10 Φεβρουαρίου, ὁ κ. Παρίδης μᾶς ἔδωσεν εἰς πρώτην ἐκτέλεσιν, τὴν Συμφωνίαν ἀρ. 2 τοῦ Δ. Δραγατάκη. Τὸ ἔργον αὐτὸ παρουσιάζει βέβαια πολὺ ἐνδιαφέρον. Ἀκολουθεῖ μόνον ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὴν καθιερωμένην μορφὴν τῆς συμφωνίας, ἐνῷ εἰς μερικὰ μέρη ἐμφανίζει ἀρκετὰς ἐλευθερίας. Ἀφ' ἑτέρου ἀπὸ ἀπόψεως μουσικῶν ἰδεῶν τὸ ὅλον εἶναι σύμμικτον. Μοτίβα καθιερωμένα διεθνῶς ἔρχονται εἰς ἀντίθεσιν μὲ ἄλλα σαφῶς ἐθνικοῦ περιεχομένου. Εὐτυχῶς ἡ ἁρμονικὴ γλῶσσα δὲν ὑπερβαίνει τὰ ἐσκαμμένα καὶ ἡ ἐνορχήστρωσις ἀποδεικνύει ὅτι ὁ συνθέτης γνωρίζει καλὰ τὰ μυστικὰ τῆς ὀρχήστρας. Ὁ κ. Παρίδης διηύθυνε μὲ πολλὴν στοργὴν τὸ νέον ἔργον τοῦ Ἕλληνος συνθέτου, ὅπως ἐπίσης τὴν Ὀγδόην Συμφωνίαν τοῦ Μπετόβεν, τὴν ὁποίαν ἀπέδωκε μὲ ἐντελῶς προσωπικὸν τρόπον. Ἐθαυμάσαμε γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ τὴν σολίστ τῆς συναυλίας τὴν κ. Μαρίαν Χαιρογιώργου - Σιγάρα, ἡ ὁποία ἐνεφανίσθη μὲ τὸ Κοντσέρτο γιὰ πιάνο σὲ Μὶ ἐλ. τοῦ Σοπέν. Ἐκεῖνο ποὺ κάνει ἰδιαιτέραν ἐντύπωσιν στὸ παίξιμο τῆς Ἑλληνίδος καλλιτέχνιδος, εἶναι ἡ ποιότης τοῦ ἤχου τοῦ τόσον ποικίλου, ἀναλόγως τοῦ ἔργου, τοῦ τόσον ὅμως εὐχαρίστου στὸ ἄκουσμα, τοῦ τόσον ἐκφραστικοῦ. Δὲν εἶναι συνεπῶς ἄπορον τὸ ὅτι ἡ κ. Χαιρογιώργου γίνεται πάντοτε δεκτὴ μὲ ἐνθουσιασμὸν ἀπὸ τὸ κοινόν.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΚΛΑΒΟΣ

Η ΚΙΝΗΣΙΣ ΤΟΥ ΠΑΡΝΑΣΣΟΥ

Διαγωνισμοὶ

Κατόπιν σχετικῆς ἀποφάσεως τῆς Ἐφορείας τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσὸς» προεκηρύχθησαν οἱ ἑξῆς διαγωνισμοί:

1) Φιλαδέλφειος ποιητικὸς διαγωνισμός, δι' ἀνέκδοτον συλλογὴν ποιημάτων. Ἔπαθλον δρχ. 20.000. Προθεσμία μέχρι τῆς 30 Ἰουνίου 1964.

2) Καλοκαιρίνειος θεατρικὸς διαγωνισμὸς δι' ἀνέκδοτον θεατρικὸν ἔργον. Ἔπαθλον δρχ 7.000. Προθεσμία μέχρι τῆς 15 Ἀπριλίου 1964.

Πλείονες πληροφορίαι παρέχονται ὑπὸ τῆς Γραμματείας τοῦ Συλλόγου.

Ταξίδιον τοῦ Γεν. Γραμματέως εἰς Ἀνατολὴν

Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου καθηγητὴς κ. Γεράσιμος Κονιδάρης μετέχων ὡς καθηγητὴς τῆς ἐκδρομῆς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν Ἀλεξανδρείας καὶ Σινᾶ (13 - 22 Δεκεμβρίου 1963) ἐπεφορτίσθη ὑπὸ τοῦ τότε πρωθυπουργοῦ κ. Γεωργίου Παπανδρέου νὰ μεταδώσῃ μήνυμα σεβασμοῦ καὶ ἐκτιμήσεως εἰς τὰς ἀρχαίας ταύτας Ἑλληνικὰς ἐκκλησίας.

Ὡσαύτως, κληθεὶς ὑπὸ τῆς Α.Θ.Π. τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου καὶ τῶν Ὑπουργείων Ἐξωτερικῶν καὶ Παιδείας, ἀπετέλεσε μέλος τῆς ἐκ Συμβούλων ἀκολουθίας τοῦ Πατριάρχου κατὰ τὴν ἱστορικὴν συνάντησιν τῆς Α. Ἁγ. τοῦ Πάπα Ρώμης Παύλου ϛ' μετὰ τῆς Α.Θ. Παναγιότητος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἀθηναγόρου Α' εἰς τοὺς Ἁγίους Τόπους τὴν 5ην Ἰανουαρίου 1964. Ἡ Α.Θ.Π. ἀπένειμεν εἰς τὸν κ. Κονιδάρην τὸν χρυσοῦν σταυρὸν τῆς Χιλιετηρίδος τοῦ Ἁγ. Ὄρους μετὰ διπλώματος, δεδομένου, ὅτι ὁ ἡμέτερος Γενικὸς Γραμματεὺς οὐ μόνον εἰσηγήθη τὴν ἰδέαν τοῦ ἑορτασμοῦ ὡς Κοσμήτωρ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Θεσσαλονίκης (Μάϊος 1949), ἀλλὰ καὶ ἀπετέλεσε μέλος τῆς Μεγάλης Ἐπιτροπῆς Ἑορτασμοῦ.

Ψήφισμα ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Βασιλέως Παύλου

Ἐπὶ τῷ ἀγγέλματι τοῦ θανάτου τοῦ Βασιλέως Παύλου ἡ Ἐφορεία τοῦ Συλλόγου «Παρνασσὸς» ἐξέδωκε τὸ ἑπόμενον ψήφισμα:

Ἡ Ἐφορεία τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσὸς» συνελθοῦσα σήμερον τὴν 7ην Μαρτίου εἰς ἔκτακτον συνεδρίαν ἕνεκα τοῦ ὀδυνηροῦ ἀγγέλματος τοῦ θανάτου τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων ΠΑΥΛΟΥ ἀκούσασα εἰσήγησιν τοῦ Προεδρεύοντος διὰ τὴν μεγάλην ἀπώλειαν, τὴν ὁποίαν ὑπέστη τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος μὲ τὸν πρόωρον θάνατον τοῦ προσφιλοῦς καὶ ἐνδόξου Βασιλέως του, προσενεγκόντος ὑψίστας καὶ ἀπαραγράπτους ὑπηρεσίας εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ εἰς εἰρηνικὰς καὶ εἰς πολεμικὰς ἡμέρας, ἀείποτε δὲ ἀποδείξαντος στοργικὸν ἐνδιαφέρον καὶ ἀληθινὴν ἀγάπην διὰ τὸν Φιλολογικὸν Σύλλογον «Παρνασσὸν» ψηφίζει ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ νὰ τιμήσῃ εὐλαβῶς τὴν μνήμην τοῦ ἀειμνήστου μεταστάντος Βασιλέως του, τοῦ μόνου Ὀρθοδόξου Βασιλέως τῶν ἡμερῶν μας:

1) Νὰ ἀναρτηθῇ ἡ σημαία τοῦ Συλλόγου μεσίστιος, ἐφ' ὅσας ἡμέρας ἤθελεν ὁρίσει τὸ ἐπίσημον τοῦ ἐνταφιασμοῦ πρόγραμμα.

2) Νὰ ὑποβάλῃ τὰ βαθύτατα συλλυπητήρια τῆς Ἐφορείας καὶ ὅλου τοῦ Συλλόγου εἰς τὸν νέον Βασιλέα Κωνσταντῖνον καὶ εἰς τὴν Βασιλομήτορα Φρειδερίκην ὡς καὶ εἰς ὅλα τὰ μέλη τοῦ Βασιλικοῦ Οἴκου.

3) Νὰ ἀναρτήσῃ εἰς ἐλαιογραφίαν εἰκόνα τοῦ λαοφιλοῦς Βασιλέως εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ Προεδρείου τοῦ Συλλόγου.

4) Νὰ καταθέσῃ τὸ ποσὸν τῶν 25.000 δρχ. ὑπὲρ τῶν Σχολῶν τοῦ Ἱδρύματος.

5) Νὰ παρακολουθήσῃ ἐν σώματι τὴν ἐκφορὰν τοῦ σεπτοῦ σκήνους Του καὶ

6) Νὰ δημοσιευθῇ τὸ παρὸν διὰ τοῦ Τύπου.

Ἐγένετο ἐν Ἀθήναις τῇ 7 Μαρτίου 1964.

Ὁ Προεδρεύων Ἀντιπρόεδρος: ***Καλιτσουνάκης Ἰωάννης***. Οἱ Ἀντιπρόεδροι: ***Ζώρας Γεώργιος***, ***Ματάλας Κωνσταντῖνος***. Ὁ Γεν. Γραμματεύς: ***Κονιδάρης Γεράσιμος***. Οἱ Εἰδικοὶ Γραμματεῖς: ***Κοκκίνης Πάρις*** καὶ ***Κολοκοτρώνης Βλαδίμηρος***. Ὁ Ταμίας: ***Ἀρβανιτάκης Κωνσταντῖνος***. Ὁ Κοσμήτωρ: ***Γεωργόπουλος Νικόλαος***. Ὁ ἔφορος Σχολῶν: ***Ἀντωνόπουλος Δημήτριος***. Ὁ ἔφορος Βιβλιοθήκης: ***Γαλανόπουλος Ἀγησίλαος***. Ὁ ἔφορος Καταστημάτων: ***Ἀντωνιάδης Ἰωάννης***. Οἱ Σύμβουλοι: ***Ἀλεξανδρῆς Κωνσταντῖνος***, ***Κορρὲς Στυλιανός***, ***Κουτσοχέρας Ἰωάννης***, ***Μιχαηλίδης - Νουάρος Γεώργιος***.

★